

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Gotovo je moguće, da se naša narečja i podnarečja približaju i slože, — saj u 4 narečja.

Ali je moguće, da bi se vsa naša narečja u jeden jedini književni jezik sjedinila?

Vsaki živući jezik ima nektera narečja i podnarečja, postavim: italijanski, francoski, nemčki i tako dalje. Imenito Nemci su pred nekoliko lěti spočitali različnosti svojega jezika i govora najliše nešto već od 122;*) i vendar imaju Italijani, Francuzi, Nemci i vsaki izobražen narod jeden jedini književni jezik. Što je kod inih narodov moguće, za što bi se ravno nam ubranilo? — Nemci imaju mnogo narečjah, već kakor mi, ktera su med seboj različnejša, kakor naša, pa vendar ne pišu u narečjih, nego se pametno derže jednoga obćega knj. jezika, za to pa tudi nemčko slovetvo veselo cvěti i nemčka besěda velja! —

Gotovo je moguće, da se naši dosadanji knj. jeziki približaju, pa to se može i mora le po malim učiniti, a ne na jeden mah; složimo se sada saj u 4 narečja, českoslavensko, polsko, ilirsko i

27 / 2021 / 1

*) Na priměr besěda: „Höret! es ging einmal ein Säemann aus um zu säen“ — se u različnih krajih Germanie verlo različno izgovarja, kakor piše K. Vladislav Zap u svojam zěměpisu, děl II. svazek I. str. 46. namreč okolo *Hanovera* se pravi: Härt tau, et gunk ein Saegemann ut, tau saegen, — u *Staroj Marki* okolo *Magdeburka*: Horch tau, et gink en Buer up't Feld tumSeen, — okolo *Hamburka*: Hört to, een Buhr gung ut, sien Saat to say'n, — u *Meklenburgo-Schwerinsku*: Häret to, sū, där gink een Sajer uut, to sajen, — okolo *Bruněvika*: Höret tau, sūh, et gung en Saiemann ut, to saien, — u *Harcu*: Härt zu, sāt, es kang ä Sämann aus, zu säe, — okolo *Paderbernu*: Höret ta, sū, et chink 'n Seimann ut, to seien, — med *Lipskom* i *Durinkom*: Hürt zu, säht, 's gung ä mal a Siämann aus, zu siän, — u *Voigtlandu*: Horcht auf, un lässt euch soge, a mäl ging a Bauer naus, zen sä'n, — u *Saso-Meininkah*: Hört zu, sich, es gieng ä Sämh os, zu sää, — okolo *Ansbaha*: Härt zu, sich, es gieng ä Soama aufs Soa aus, — okolo *Kassela*: Hehrt zu, sich, es gink en Sehmänn us, se sehen, — okolo *Trejsu* u *Kurheskim*: Hörrt zu, secht, ess gung en Saemann aus, ze säe, — okolo *Kolina* pri *Renu*: Kikk, et jing ä Ziemann us, zu zien, — okolo *Bonna*: Hört zo, süch, et ging ene Säer ernus, zo säen, — na pegorji *Bifeli*: Gett ägt, seet, et geng ämal enne Sämann us, äm zo säen, — okolo *Zweibruka*: Horcht zu, 's isch e mal e Bauer 'naus ins Feld gang, vor ze säe, — okolo *Speira*: Härt e mal zu, seht, 's isch e Saemann nausgange säe, — u *Allgavi* blizo *Füssen* i *Nesselwangu*: Heared zue, lueg, 's ischt a Säema ausg'ange, z' säed, — okolo *Stuttgarta*: Höret me an, a Bauer ischt zum Säa naus gangi ufs Feld, — okolo *Donauwertha*: A Söma ischt ausganga, seim Söma osz'werfa, — okolo *Bavorskoga Gmunta*: Häret zua, gukket, es gält a Säemann aus, zum säan, — okolo *Würburka*: Hör a mol, as is a Sämo ausganga, za säe, — okolo *Norimberka*: Höirt zou, segt, es is a Bauer ausganga z' säa, — okolo *Eichstädtä*: Itza schau, a Baur is zum sän ganga, — okolo *Mühova*: Losste enk sogng, a moi is a Bauer aufs Sah'n nausganga, — okolo *Brixena* u *Tirolih*: Da hearts a mal zue, as ischt a mal a Paur zo san aussigangn. — Dr. Firmenich u Berlinu je sbral narečja nemčkoga jezika i jih izdal u knjigi: „Germaniens Völkerstimmen“ — oelih 505

Jezikoslovni zapiski 27 ■ 2021 ■ 1

ISSN 0354-0448

Uredniški odbor Hubert Bergmann, Metka Furlan, Alenka Jelovšek,
Mateja Jemec Tomazin, Karmen Kenda-Jež,
Valerij M. Mokijenko, Alenka Šivic-Dular, Andreja Žele
Urednik Peter Weiss
Tehnična urednica Alenka Jelovšek
Prevod izvečkov in povzetkov v angleščino Donald Reindl, DEKS, d. o. o.

Naslov uredništva Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije
znanosti in umetnosti (ZRC SAZU)
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
Telefon +386 1 4706 160
peter.weiss@zrc-sazu.si, isj@zrc-sazu.si
<http://ojs.zrc-sazu.si/jz>
<http://bos.zrc-sazu.si/knjige/index.html>

Izdal ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Založila Založba ZRC
Zanju Oto Luthar, Kozma Ahačič
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Prelom Peter Weiss, Simon Atelšek
Oblikovanje Evita Lukež
Tisk Cicero, Begunje, d. o. o.
Naklada 250 izvodov

Letna naročnina 10 €
Letna naročnina za študente 8 €
Cena posamezne številke 7 €
Cena dvojne številke 12 €
Naročila sprejema Založba ZRC, p. p. 306, 1001 Ljubljana, Slovenija
Telefon +386 1 4706 464
zalozba@zrc-sazu.si

ARRS

JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST
REPUBLIKE SLOVENIJE

Revija izhaja s podporo
Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodne zbirke podatkov
MLA International Bibliography of Books and Articles on the
Modern Languages and Literatures, New York, ZDA; Bibliographie
linguistique / Linguistic bibliography, The Hague, Nizozemska;
IBZ, K. G. Saur Verlag, Osnabrück, Nemčija; New Contents Slavistics,
Staatsbibliothek zu Berlin, Nemčija.

To delo je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative
Commons 2.5, ki ob priznavanju avtorstva dopušča nekomercialno
uporabo, ne dovoljuje pa nobene predelave.

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Gotovo je moguće, da se naša narečja i podnarečja približaju i slože, — saj u 4 narečja.

Ali je moguće, da bi se vsa naša narečja u jeden jedini književni jezik sjedinila?

Vsaki živući jezik ima nektera narečja i podnarečja, postavitim: italijanski, francoski, nemčki i tako dalje. Imenito Nemci su pred nekoliko léti spočitali različnosti svojega jezika (i taj isti jezik se nešto već od 122;*) i vendar imaju Italijanski, francoski, i vsaki izobražen narod jeden jedini književni jezik. Što je kod inih narodov moguće, za što bi se ravno nam ubranilo? — Nemci imaju mnogo narečjah, već kakor mi, ktera su med seboj različnejša, kakor naša, pa vendar ne pišu u narečjih, nego se pametno derže jednoga obćega knj. jezika, za to pa tudi nemečko slovstvo veselo cvéti i nemečka beséda velja! —

Gotovo je moguće, da se naši dosadašnji knj. jeziki približaju, pa to se može i mora le po malim učiniti, a ne na jeden mah; složimo se sada saj u 4 narečja, českoslavensko, polsko, ilirsko i

27 • 2021 • 1

Matija Majar Ziljski. Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obće slavenski jezik (1848)

*) Na primér beséda: „Höret! es ging einmal ein Säemann aus um zu säen“ — se u različnih krajih Germanie verlo različno izgovarja, kakor piše K. Vladislav Zap u svojem zéměpisu, dčl II. avasek I. str. 46. namreč okolo *Hanovera* se pravi: Härt tau, et gunk ein. Saogemann ut, tau saegen, — u *Staroj Marki* okolo *Magdeburka*: Horch tau, et gink en Buer up't Feld tumSeen, — okolo *Hamburka*: Hört to, een Buhr güng ut, sien Saat to say'n, — u *Meklenburgo-Schwerinsku*: Häret to, sü, där gink een Sajer uut, to sajen, — okolo *Brunšvika*: Höret tau, süh, et gung en Saiemann ut, to saien, — u *Harcu*: Härt zu, sät, es kang ä Sämann aus, zu säe, — okolo *Paderbornu*: Höret ta, sü, et chink 'n Seimann ut, to seien, — med *Lipskom* i *Durinkom*: Härt zu, säht, 's gung ä mal a Siämann aus, zu säen, — u *Voigtlandu*: Horcht auf, un lässt euch soge, a mäl ging a Bauer naus, zen sä'n, — u *Saso-Meininkah*: Hört zu, sich, es gieng ä Sämoß os, zu sää, — okolo *Ansbaha*: Härt zu, sich, es gieng ä Soama aufs Soa aus, — okolo *Kassela*: Hehrt zu, sich, es gink en Seemann us, se sehen, — okolo *Trejsu* u *Kurheskim*: Hörrt zu, secht, ess gung en Saemann aus, ze säe, — okolo *Kolina* pri *Renu*: Kikk, et jing ä Ziemann us, zu sien, — okolo *Bonna*: Hört zo, süch, et ging eno Säer eruus, zo säen, — na pogorji *Eifeli*: Gett ägt, seet, et geng ämal enne Sämana us, äm zo säen, — okolo *Zweibruka*: Horcht zu, 's isch e mal e Bauer 'naus ins Feld gang, vor ze säe, — okolo *Speira*: Härt e mal zu, seht, 's isch e Saemann nausgange säe, — u *Allgavi* blizo *Füssen* i *Nesselwangu*: Heared zue, lueg, 's ischt a Säema ausg'ange, z' säed, — okolo *Stutgarta*: Höret me an, a Bauer ischt zum Säa naus gangi ufs Feld, — okolo *Donauwertha*: A Söma ischt ausganga, seim Söma osz'werfa, — okolo *Bavorskoga Gmants*: Häret zua, gukket, es gähnt a Säemann aus, zum säan, — okolo *Würzburga*: Hör a mol, as is a Sämo ausganga, za säa, — okolo *Nerimberka*: Höirt zou, segt, es is a Bauer ausganga z' säa, — okolo *Eichstädtä*: Itza schau, a Baur is zum sän ganga, — okolo *Mnihova*: Lossts enk sogng, a moi is a Bauer aufs Sah'n nausganga, — okolo *Brixena* u *Tirolih*: Da hearts a mal zue, as ischt a mal a Paur zo san aussigangn. — Dr. Firmenich u Berlinu je sbral narečja nemečkoga jezika i jih izdal u knjigi: „Germaniens Völkerstimmen“ — celih 505

KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- 7 Goran Filipi**
Ornitonimi u Habeličevu *Dikcionaru*: divlje (šumske) ptice
- 27 Majda Merše**
Enostavčne povedi v Katekizmu in Abecedniku (1550) Primoža Trubarja
- 45 Matej Meterc**
Aktualna raba in pomenska določljivost 200 pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov
- 59 Irina Makarova Tominec**
Težave pri usvajanju ruskega besedja in novi rusko-slovenski slovar za začetnike
- 87 Maria Wtorkowska**
Tvorjenje poimenovanj za ženske nosilke poklicev, nazivov in funkcij v poljščini in slovenščini
- 103 Agnieszka Zatorska**
Obleka perunikove barve: nazwy kolorów w słoweńskim przekładzie powieści „Rodzina Połanieckich” Henryka Sienkiewicza
- 121 Mojca Kompara Lukančič**
Jezikovne kompetence v angleščini pri študentih, univerzitetnih profesorjih in podpornem osebju
- 139 Mislav Benić**
Bezličnost i srodne pojave: osnovni problemi
- 159 Edita Spahić**
Mikrotoponimija jugoistočnog dijela općine Plav
- 171 Татьяна Леонтьева – Валерий Мокиенко [Tatjana Leonteva – Valerij Mokienko]**
Соседи и соседство в восточнославянской паремиологии: сопоставительный анализ
[Sosedi i соседstvo v vostočnoslavjanskoj paremiologii: сопоставител'nyj analiz]
- 189 Татьяна Шалаева [Tat'jana Šalaeva]**
Протетические согласные на лингвистической карте и в этимологии
[Protetičeskie soglasnye na lingvističeskoj karte i v ètimologii]

203 **Михаил Ослон [Mihail Oslon]**

Ещё один довод в пользу восходящего контура праславянского старого акута
[Ещё один довод в пользу восходящего контура праславянского старого акута]

213 **Сергей Попов [Sergej Popov]**

Когнитивно-эволюционное исследование причин сходств и различий между генетическим кодом и лингвистическим кодом, а также отдельными семиотическими системами
[Когнитивно-эволюционное исследование причин сходств и различий между генетическим кодом и лингвистическим кодом, а также отдельными семиотическими системами]

OCENE IN POROČILA

237 **Tjaša Jakop**

Narečje z ljudsko glasbo in plesnim izročilom Dekanov

V SPOMIN

243 **Peter Weiss**

Slovaropisec Martin Ahlin (1948–2020)

247 **Metka Furlan**

Akademik prof. dr. Goran Filipi (1954–2021)

Recenzentke in recenzenti **Helena Dobrovoljc**
Tanja Fajfar
Metka Furlan
Lana Hudeček
Alenka Jelovšek
Mateja Jemec Tomazin
Karmen Kenda-Jež
Domen Krvina
Mojca Kumin Horvat
Josip Lisac
Matej Meterc
Vlado Nartnik
Lidija Rezoničnik
Matej Šekli
Mladen Uhlik

Prevodi izvlečkov, ključnih besed in povzetkov v slovenščino **Vlado Nartnik**
Mladen Uhlik

RAZPRAVE IN ČLANKI

† GORAN FILIPI

ORNITONIMI U HABDELIĆEVU *DIKCIONARU*: DIVLJE (ŠUMSKE) PTICE

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.01](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.01)

Ornitonimi v Habdelićevem Dikcionarju: divje ptice

V prispevku so obravnavani ornitonimi za divje ptice in nekateri izrazi, povezani z njimi, ki jih je avtor prispevka ekscerpil iz Habdelićevega Dikcionarja (1670). Zbrano gradivo se najprej predstavlja ob ustreznem gradivu iz treh starejših hrvaških slovarjev, od katerih sta bila dva natisnjena pred Habdelićevim, eden pa po njem in je dostopen na Portalu hrvaške jezikovne dediščine (cro.dip.ffzg.hr/default_hr.aspx). Gradivo se nato povezuje s sodobno ornitonimijo, in sicer z gradivom iz temeljnega Hirtzovega dela o zoonimih, z gradivom, ki ga je avtor v treh desetletjih zbral v Istri, in z gradivom iz drugih leksikalnih virov.

Ključne besede: Habdelić, Dikcionar, ornitonimi, narečjeslovje, kajkavščina, čakavščina, štokavščina, etimologija

Ornithonyms in Habdelić's Dictionary: Wild (Forest) Birds

This article examines the ornithonyms for wild birds and some related expressions excerpted from Habdelić's *Dictionar* (Dictionary, 1670). The selected material is first presented alongside relevant material from three older Croatian dictionaries, of which two were printed before Habdelić's dictionary and one was printed after it and is available on the Croatian Old Dictionary Portal (cro.dip.ffzg.hr/default_hr.aspx). The material is then linked to modern ornithonymy: material from Hirtz's seminal work on zoonyms, material that the author has collected in Istria over the past three decades, and material from other lexical sources.

Keywords: Habdelić, *Dictionar*, ornithonyms, dialectology, Kajkavian, Čakavian, Štokavian, etymology

- 0 U radu se raspravlja o ornitonimima za divlje (šumske) ptice, uz nekoliko naziva koji su u svezi s njima, koje je autor pocrpao iz Habdelićeva Dikcionara.¹ Habdelićeva se građa najprije, ako ima odgovarajućih oblika naravno, uspoređuje s odgovarajućom građom iz triju starih hrvatskih rječnika, od kojih su dva tiskana prije Habdelićeva, a jedan poslije, a koji se nalaze na Portalu hrvatske jezične baštine (cro.dip.ffzg.hr/default_hr.aspx) – glavni urednik prof. dr. Damir Boras, tehnički urednik Nikola Ljubešić: *Faust Vrančić, Dictionarum quinque nobilissimarum Europae linguarum* (1595.); Bartol Kašić, *Talijansko-hrvatski rječnik* (1599.); *Libellus alphabeticus* (1757.). Građa se uspoređuje i sa suvremen(ij)im ornitonimijama, prije svega s onima iz Hirtzove kapitalne knjige o zoonimima, te građom koju je avtor prikupio u Istri tijekom protekla tri desetljeća, a i nekih

Rad je napisan u okviru projekta „Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju (LinGeH)” koji financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem HRZZ 3688.

1 Juraj Habdelić, *Dictionar ili réchi szlovenszke*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1989 (pretisak izdanja iz 1670.).

drugih leksičkih repertoara.² Za svaki se pojedini ornitonim, kad god je to moguće, daje i etimološko rješenje. Glavni je cilj ovoga rada utvrditi je li Habelić ornitonime dobro atribuirao. Pocrpljene su natuknice pisane onako kako ih je zabilježio Habelić. Ornitonimi iz *Dikcionara* navode se redom koji je uobičajen u ornitološkim repertoarima i to podebljano, a njihovi latinski ekvivalenti iskošeno, jedno i drugo izvornom grafijom iza čega slijedi oznaka mjesta u knjizi i uglata zagrada sa suvremenom grafijom. Obradenih je 30 ornitonima, uz 2 pridjeva (odnosno 7 ako brojimo i pridjeve koji su dio dvočlanih ornitonima) i 1 deminutiv od ornitonima te 15 riječi koje su s ptičjim svijetom povezane na bilo koji način.

U članku se koriste sljedeće kratice: čak. – čakavski; hrv. – hrvatski; im. – istromletački; (i)mlet. – (istro)mletački; jd. – jednina; kajk. – kajkavski; lat. – latinski; mlet. – mletački; mn. – množina; OA – osobne ankete; prslav. – praslavenški; s. v. – pod natuknicom; sln. – slovenski; štok. – štokavski; tal. – talijanski.

- 0.1 Iz eseja Josipa Bratulića na kraju pretiska Habelićeva *Dikcionara*³ kojim se služimo prenosimo da je Juraj Habelić rođen u zagorskom selu Staro Čiče 1609. godine, pripadnik isusovačkoga reda, plodan i poznat pisac hrvatske kajkavske književnosti 17. st., a njegova su se djela čitala i kasnije. U nekoliko je navrata djelovao kao profesor u riječkoj, varaždinskoj i zagrebačkoj gimnaziji, a predavao je i u Trnavi gdje je završio teologiju i, kasnije, doktorirao iz filozofije. Umro je u Zagrebu 1678. godine kao propovjednik u župi sv. Marka. *Dictionar ili Réchi Szlovenfzke zvevexa ukup zebrane, u red pozftaulyene, i Diachkemi zlahkotene Trudom JURJA HABDELICHA, Mafnika Tovarufstva Jefuŕevoga, na pomoch napredka u Diachkom navuku Skolneh Mladenczeu Horvatfzkoga, i Szlovenfzkoga Naroda* donosi dakle *Réchi Szlovenfzke* (= kajkavske – slovenski je tada kranjski), a sam je rječnik zamišljen kao priručnik za đake isusovačkih škola *Horvatfzkoga, i Szlovenfzkoga Naroda* (dakle štokavcima i kajkavcima prema semantici u Habelićevo doba). Habelićev je rječnik kajkavsko-latinski i obasiže oko 13.000 natuknica, 460 stranica. Rječnik je džepnog formata i nema paginacije nego folijaciju, a na dnu svake strane nalazi se kustoda (prva riječ ili slog naredne stranice). Za hrvatsku je leksikografiju bitan i po tomu što će se njime kasnije poslužiti i leksikografi Belostenec i Jambrešić, kao uostalom i mnogi drugi jezikoslovci.

1 NAZIVI KOJI SE TIČU PTIČJEG SVIJETA

1.1 Gnyezdo. – *Nidus, di, m.* (D6→4) [gnjezdo]

Vrančić donosi *Gnyzdo*, Kašić *Ggnîzdò*, à. Domaća riječ: npr. čak. *gñîzdo* u Kućebregu, Materadi itd. itd. (LAIČaG 762), *gnjîzdo* u gradu Hvaru (RGGH 179);

2 Oblici iz RKKJ navode se ako nisu preuzeti (samo) iz *Dikcionara*.

3 Dodatak pretisku: Josip Bratulić, *Juraj Habelić: život i djelo*, 1–15.

4 Znak → znači da je riječ o sljedećoj stranici iza obilježene.

kajk. *gnīzdò* oko donjeg toka rijeke Sutle (RKDI 154); štok. *gnizdo/gnjizdo/gnezdo/gnjezdo* (RSBS 101). „Postalo od psl. *gnězdò.” (ERHJ 278).

1.1.1 Gnyezdo napraulyam. – *Nidifico, as* (D6→) [gnjezdo napravljam]
Sintagma *gnjezdo* (v. 1.1) *napravljati*⁵ [nesvrš. oblik od *nāpravitī* < prslav. *nāprāviti (ERHJ 670)] za lat. *nidificare* „savijati gnjezdo” (LLCE 2037).

1.2 Ptica. – *Volucris, is, f. Avis, is, f. Ales, tis, f.* (S8) [ptica]
Sva tri latinska oblika označuju pticu: *ales, ūtis* (LLCE 124), *avis, is* (LLCE 295), *volūcris, is* (LLCE 3522). Hrvatski nazivi tipa *ptica* i(li) *tica* i(li) *ptić* i(li) *tić* domaćeg su podrijetla i poznati su (s različitom čistoćom) u sva tri hrvatska narječja: npr. kajk. *pt'ica*⁶ i *tīć* u Varaždinu (RVKG 1511, 1990); čak. *tīć* u Mrkočima i Pazinu (RGZM 659, PaR 301); štok. *ptica* u Begtežu (RNZNpt 392), *tīca* u benkovačkom kraju (RIBK 514): „Pslovan. **pr̃tīca*, **pr̃tīt'b*, **pr̃takò* ipd. je izpeljano iz **pr̃tā*” (SES2 591).

1.2.1 Ptichica. – *Avicula, ae, f.* (S8) [ptičica]
Lat. *avicūla, ae* „mala ptica, ptičica” (LLCE 294). Hrvatski je oblik umanjenica na *-ica* od *ptica* (v. 1.2).

1.2.2 Lou ptichji. – *Aucupium, ij, n.* (I1) [lov ptičji]
Lat. *aucupium, ii* „lov na ptice, lovljenje ptica” (LLCE 271). Hrvatski je ekvivalent sintagma imenica *lov* [prslav. *lòvь (ERHJ 565)⁷] + pridjev *ptičji*. Dalje v. 1.2.

1.2.2.1 Ptichi lou. – *Aucupium, ij, f.* (S8) [ptiči lov]
V. 1.2.2.

1.2.3 Lovecz ptichji. – *Auceps, cupis, m.* (I1) [lovec ptičji]
Sintagma imenica *lovec* [prslav. *lovьcь (ERHJ 565)⁸] + pridjev *ptičji*. Dalje v. 1.2.

1.2.3.1 Ptichar. – *Auceps, cupis.* (S8) [ptičar]
Hrvatski oblik po sadržaju u potpunosti odgovara latinskom: lat. *auceps, cūpis* „lovac na ptice, ptičar” (LLCE 267). Izvedenica na *-ar* od *ptica, ptić* (v. 1.2).

5 Habdelić navodi glagole u 1. l. jd. prezenta kako je to uobičajeno u tradicionalnoj latinskoj leksikografiji.

6 Uz napomenu „novije za ftīć”.

7 Npr. kajk. *lòv* u Đurđevcu (RĐG 318); čak. *lòf* u Mrkočima (RGZM 228); štok. *lòv* u benkovačkom kraju (RIBK 222).

8 Npr. kajk. *lòvec* u Đurđevcu (RĐG 318), *l'ovac* u Varaždinu (RVKG 667); čak. *lovàc* u Pazinu (PaR 140); štok. *lovac* među bačkim Hrvatima (RGBH 244).

1.3 Somborenye pticje. – *Garritus avium*. (V8) [žomborenje ptičje]

Lat. *garritus, us* „cvrkut, cvrkutanje”. Glagolska imenica žu(m)borenje⁹ uz pridjev ptičje (= lat. *avium*). Dalje v. 1.2.

1.3.1 1.3.1. Krichanye pticz, fomboranye. – *Garritus avium*. (G8→) [kričanje ptic, žomboranje]

Oblik iza zareza odgovara prvom dijelu sintagme ad 1.3. a u ovoj natuknici Habdelić daje i sinonim kričanje¹⁰ *ptic* (= genitiv od mn. *ptice*). Dalje v. 1.3 i 1.2.

1.4 Krilo kreljut. – *Ala, ae, f.* (G8→) [krilo, kreljut]

Lat. *āla, ae* „krilo u ptice” (LHRj 24). Oba hrvatska sinonimna oblika potječu od istog etimona [< prslav. *kridlò (ERHJ 502)] i poznata su u sva tri hrvatska narječja: npr. kajk. *kr̂lut, kr'ilo* u Varaždinu (RVKG 592, 596); čak. *kr̂lò* u Senju (SR 60: „*Za kr̂lò su stāri Sēnjani govor̂ili kr̂ljut.*”), *kr̂jūt, kr̂lò* na Grobinštini (GG 327, 328); štok. *krelut/kreljut* „ptičje krilo” (RSBS 303), *krilo* među bačkim Hrvatima (RGBH 218).

1.4.1 Kreljut. – *Ala, ae, f.* (G8) [kreljut]

V. 1.4.

1.4.2 Perut. – *Ala, ae, f.* (P1→) [perut]

Lat. *ala* „krilo” (LLCE 119). Kajk. *perut* (RKKJ 10/17), *p'erut* „perje s krila” u Varaždinu (RVKG 1164). U čak. i štok. nema. Izvedenica od *pero* – imenice koju rabe govornici svih triju hrvatskih narječja: npr. kajk. *p'ero* u Varaždinu (RVKG 1163); čak. *però* u Senju (SR 102); štok. *pèro* u benkovačkom kraju i među bačkim Bunjevcima (RIBK 330; RBaBu 238) < prslav. *però (SES2 507).

1.5 Klyun. – *Rofstrum, ri, n.* (G2) [kljun]

Od starijih rječnika s portala Vrančić ima *Klyuun*, Kašić *Kgliun, na, m.* Lat. *rōstrum, i* „kljun” (DIV 934). Domaća riječ poznata u svim hrvatskim dijalektima: npr. kajk. *klûn* (RVKG 545); čak. *kljûn* u Mrkočima (RGZM 189); štok. *kljûn* među bačkim Hrvatima (RGBH 126): „Enako je cslovan. *kljunъ*, hrv., srb. *kljûn*, nar. rus. *kljûn* (knjiž. *kljûv*). Pslovan. **kl'ûnъ* in **kl'ûnъ* je sorodno, verjetno izpeljano iz glagolov **kl'ûnъti* ‘kljuniti’, **kl'ъvâti*, sed. **kl'ûjъ* ‘kljuvati’ (Be II, 44)” (SES2 281).

9 Od glagola žuboriti slikopisna postanja [„Onomatopejska imenica »sussurus«” (SKOK III/686, s. v. **žüber**): npr. kajk. *žub'oręę/žub'oręti* u Varaždinu (RVKG 2384); čak. *žumberiti* u Vodica (ID 226); štok. *žumberiti* među bačkim Hrvatima (RGBH 695).

10 Od *kričati* (*kričati*) < prslav. *kričati (ERHJ 501) > npr. kajk. *kričati* u Varaždinu (RVKG 595); čak. *kričati* na Braču (RBČG 409); štok. *kričat* među bačkim Hrvatima (RGBH 218).

1.6 Lafra. – *Avis alleatrix*. (H4→) [lafra]

Lat. *avis, is* „ptica” (LLCE 295), *alleatrix*, pridjev od *allector, oris* „koji privlači, mamac, primamljivač” (LLCE 130). Skok prema Belostencu navodi „*Jafar*, gen. *-fra* m pored *lafra* f (Belostenec) »avis alleatrix«” (SKOK II/259). U Akademijinju rječniku navode se istoznačnice *lafra* i *lafar* prema Belostencu bez ikakvih tumačenja, osim preuzeta značenja koje se navodi uz *lafra*: „(vaļa da je) ptica koja druge vabi ili mami (kad se love ptice).” (ARJ V/868). Kajkavski repertoari, osim RKKJ dakako, kojima se služimo nemaju odgovarajućih oblika, jedino je termin *lâfra* zabilježen u Đurđevcu, ali u značenju „maska; napadno odjevena osoba” (RKDI 226). Vjerojatno je riječ o germanizmu, možda prema njem. *Läufer* „lovac” ili *Lauer* „lovačka čeka” (VNSS-cd). Preostala dva hrvatska narječja ne poznaju ovaj oblik.

1.7 Kerletka. – *Cavea, ae, f*. (F8) [krletka]

Autori starih rječnika nemaju *cavea*. Lat. *cavea, ae* „krletka, kavez” (LLCE 425). Hrvatski je oblik domaćeg podrijetla: „Izvorno kajkavska riječ.¹¹ Najvjerojatnije postalo od psl. *klěťka [...] s neobjašnjenim *-r-*. Nije vjerojatno da je posuđeno preko mađ. *kalitka* ‘kavez, ćelija.’” (ERHJ 506). U štokavskim je govorima riječ dobro potvrđena (npr. *krletka* među bačkim Hrvatima (RGBH220)), dok na odgovarajuće oblike u čakavskom (ako ih negdje uopće i rabe) svakako valja gledati kao na učene riječi.¹²

1.7.1 Pticharnicza. – *Aviarium, ij, n*. (S8) [ptičarnica]

Lat. *aviarium, ii* „ptičji kavez, krletka za manje ptice” (LLCE 294). Izvedenica na *-arnica*. Dalje v. 1.2.

2 PELECANIFORMES (VESLONOŠKE)

2.1 Pelecanidae (nesiti)

2.1.1 Pelikan pticza. – *Pelicanus, ni* (O8→) [pelikan ptica]

Lat. *pelicānus, -ī* (ANDR 122); *pelicanus, i* (LLCE 2252) „pelikan”. Hrvatski oblik bilježe leksikografi svih triju hrvatskih narječja: npr. kajk. *peļikān* u Varaždinu (RVKG 1159); čak. *pelikān* u Mrkočima; štok. *pelikān* (RHrJ 23), *pelikān* (SKOK II/633: dubrovački pisci).¹³ Kao i sln. *pēlikan* „prevzeto prek nem. *Pelikan* in srlat. *pelicanus* iz gr. *pelekān* ‘pelikan’ [...], kar je izpeljano iz gr. *pélekys* ‘sekira (z rezilom zgoraj in spodaj)’. Pelikan je tako poimenovan zato, ker oblika njegovega kljuna spominja na sekiro.” (SES2 504).

¹¹ Npr. *krletka* u Varaždinu (RVKG 600).

¹² U čakavskim su govorima za taj pojam najčešći oblici tipa *gajba/kajba*: npr. *gājba* na Grobinštini (GG 256; RROG), *gājba* na Roveriji (RROG 81), *kājba* u Trogiru (RTrCG 151) < mlet. *gabja* (BOE 294) < lat. *cavea*, REW 1789.2.

¹³ Usp. *pelikan/pelikanke* „vrsta klijesta” (RSBS 499): „(metafora) željezo za vađenje zubi” (SKOK II/633, s. v. *pelikān*).

3 CICONIFORMES (RODARICE)

3.1 Ardeidae (čaplje)

3.1.1 Chaplya. – *Ardea*, ae, f. (B2) [čaplja]

Pravilna atribucija: *Ardea* = čaplja: *ardea*, -ae (ANDR 32). U Libellus *csaplja* „der Reiher”.¹⁴ Ornitonim prisutan u svim hrvatskim govorima: npr. u čakavskim govorima *čāplā* u Medulinu, Žminju i Muntiću, *cāplā* u Paradižu (LAIČaG 769), *čāpja* u Brusju na Hvaru (RBrG 422); u kajkavskim *čâplja* u Varaždinu (RVKG 140); u štokavskim *čâplja* među bačkim Hrvatima (RGBH 72), *čapljârda* „velika čaplja” (RSBS 97) i šire po slavenskom svijetu: [„Čaplja je sveslavenska riječ iz prslav. doba bez paralela u baltičkoj grupi, a ni ie. veze nisu utvrđene” (SKOK I/294)]. „Postalo od psl. *čâpja” (ERHJ I/121).

3.2 Ciconidae (rode)

3.2.1 Strok. – *Ciconia*, ae, f. (X1→) (štrok)

Lat. *Ciconia* je „roda”: *cicōnia*, -ae (ANDR 54); *ciconia*, ae (LLCE 457) „roda (*Ciconia ciconia*)”.¹⁵ S. Pavešić uz *štrok* daje kao značenje sinonime *roda* i *štrk*, za potonje citirajući Habdelića, Belostenca i Vitezovića, dakle samo kajkavski (ARJ XVII/850), no za *štrk* navodi i štokavske izvore (ARJ XVII/848): usp. i štok. *štrk* „roda” u Slavoniji (DpS 269), *štrk* „roda, ptica selica” (RSBS 755). Ornitonimom *štrk* pozabavio se i Skok. Izdvajamo: „Od istog je korijena pridjev na -ast *štrkast* (Otrovanec) = na -ljust [...] *štr̕kljust* (Slatina) »dugonog«. Odbacivanjem tog sufiksa nastade imenica *štrklja* f »gralla«.¹⁶ Prema Mladenovu u prasrodstvu je sa nvnjem. *Storch*.¹⁷ Miklošič ne zna tko je od koga posudio. Vasmeru i Hirtu je posuđenica iz germ. (stnord. *storkr*). Unakrštanjem prslav. *str̕kь* i svnjem. *storc* nastade u hrv.-kajk. *štr̕k* (Habdelić, Belostenec), slov. *št̕rklja* »roda« (SKOK III/417). M. Snoj sln. *štrk* izvodi od prslav. **st̕rkь* i **st̕rkь* (SES2 743: „Če je domneva pravilna, je *štrk* poimenovan po svoji nerodni, togi hoji”).¹⁸ Ne možemo sa sigurnošću tvrditi koliko je i kako njem. naziv za rodu (*Storch*) utjecao na navedene hrvatske nazive. Čakavski govori ne poznaju ni jedan ni drugi oblik.

14 Reiher = čaplja.

15 Libellus i Vrančić nemaju odgovarajući oblik. Usput, Vrančić za latinski oblik *Ciconia* daje pogrešan hrvatski ekvivalent (*Cfaplya*), uz pravilan njemački (*Ein Storch*).

16 *grallae*, arum „hodulja, štrklja” (LLCE 1255).

17 Njem. *Storch* „roda” (VNSS-cd).

18 Slično etimologijsko rješenje navodi i Hirtz: „što su vrste ovoga roda štrkljaste (dugih nogu za gacanje).” (RNZNpt 491, s. v. štrk).

4 ANSERIFORMES (GUŠČARICE)

4.1 Anatidae (patke)

4.1.1 Labud. – *Cygnus, ni Cicnus, ni, m. olor, ris, m.* (H3→) [labud]

U Libellus uz lat. *Cygnus* stoji *Labud*, u Vrančića također uz *Cygnus Le but*,¹⁹ dok Kašić tal. *Cigno* navodi uz dvije natuknice: *Làbut* i *Lèbut*. Lat. *cygnus* (*cygnus*), *-ī* (ANDR 65); *cygnus* (i *cygnus*), *i* (LLCE 665) „labud (Cygnus²⁰)”. Hrvatski je ornitonim domaća riječ prisutna u sva tri hrvatska narječja: npr. kajk. *l'abut* u Varaždinu (RVKG 628); čak. *lãbud* na Braču (RBČG 427); štok. *lãbūd* među bačkim Hrvatima (RGBH 231) < prslav. **ôlbqdb/tb*, *êlbedb, *êlbqtb (ERHJ 533).

4.1.1.1 Labudov. – *Cygneus, a, um.* (H3→)

Lat. *cygnēus* (i *cygnēus*), *a, um* „koji se odnosi na labuda, labudov, labuđi” (LLCE 665). Hrvatski je oblik pridjev od *labud* (v. 4.1.1) prisutan u sva tri hrvatska narječja: npr. kajk. *l'abudof* u Varaždinu (RVKG 628); čak. *lãbudof* u Mrkočima (RGZM 219); štok. *labudov* (RNZNpt 250).

5 FALCONIFORMES (SOKOLOVKE)

5.1 Accipitridae (jastrebovi)

5.1.1 Kraguly. – *Nifus, fi, m.* (G7) [kragulj]

Uz lat. *Nifus* Vrančić navodi *Kraguly*, dok Kašić donosi *Kragùgl, glia* uz tal. *Sparavihero*. André za lat. ornitonim *nisus, ī* u starih pisaca nalazi značenje „balbuzard pêcheur (Pandion haliaëtus)”;²¹ *nisus, i* „vrsta ptice” (LLCE 2043). Gotovo smo sigurni da Habelić rješavajući ovu natuknicu nije u mislima imao orla ribara, ali ne možemo biti sigurni je li riječ o kopcu (*Accipiter nisus*) ili jastrebu (*Accipiter gentilis*²²). Nazivi se za sokolovke u svim terminologijama miješaju, pa je tako bilo i u latinskom, a i u hrvatskom je tako: „Svi predstavnici reda izuzetno su slični, što dovodi do miješanja naziva u pučkoj nomenklaturi” (IstOrn 85). Što se oblika o kojem razglabamo tiče Hirtz uz *Accipiter gentilis* (jastreb) navodi *kraguljčina, kraguljičina* i *kraguljina*, a uz *Accipiter gentilis* (kobac) *kraguj, kragujac, kragujak, kragujica, kragul, kragulj, kraguljac, kraguljčić, kraguljčina, kraguljic* i *kraguljić* (IZNŽ 13). Mi smo u Istri i za jastreba i za kopca zabilježili više oblika tipa *kragu(lj)*: npr. *kragūj* u Kućibregu, Materadi, *kragūj* u Pazu, *kragūl* i *kraguljč* u Lindaru za kopca; *kərgūl* u Viškovićima, *kərgūl* u Drenju, *kragūj* u Jašićima za jastreba (LAIČaG 782, 783). Oblici su poznati i u ostala dva hrvatska narječja: npr. kajk. *kragul* „*Accipiter aannotinus; buteo iringillarius*”, *kragul* „*grabežljiva ptica iz porodice sokolova* (Falconidae): *ptičji kobac, Accipiter nisus*, ili *kokšji ja-*

¹⁹ Treba *Lebut*.

²⁰ Više vrsta.

²¹ Hrv. orao ribar.

²² Slovenski je stručni naziv za tu pticu *kragulj* (NPt 100).

streb, kraguj, Astur palumbarius” (RKKJ 375); štok. *kragulj* (RNZNpt 212). „Postalo od psl. *korgujb [...] što je posuđeno iz nekog turkijskog izvora” (ERHJ 492).

5.1.1 Kraguly mitar. – *Nifus per annum, aut ultra asservatus* (G7) [kragulj mitar]

Za prvi dio sintagme v. 5.1.1. Hirtz pod natuknicom *mitar* navodi *jastreb mitar, soko mitar i patak mitar* (RNZNpt 278) gdje odrednica *mitar* znači da se te ptice mitare: „Izvedeno od *mitar* ‘ptica koja mijenja perje’ < *mytarb, što je izvedeno od psl. *mytb” (ERHJ 618, s. v. **mitariti se**).

5.1.2 Pilyuh. – *Vultur, ris, m. Milvus, vi, m.* (P2→) [piljuh]

Lat. *vultur* (i *voltur*), *uris m* u Livija, Vergilija i dr. znači „jastreb, smeđi sup. orlušina” (Marevich II/3535).²³ Vrančić ima *pilyuh*. Prema našim anketama u Istri najčešće označava jastreba (*Accipiter gentilis*). Domaća riječ, osim u kajkavskim govorima (*piľuh* „ptica grabljivica, jastreb, *Accipiter*” (RKKJ 10/39), čini se da postoji samo još u čakavskima: npr. *piľjuh, pijũh* i sl. u mnogim mjestima u Istri (OA). T. Maretić uz natuknicu *piľug* „neka grabežljiva ptica, možda kobac” piše: „Možda je u svezi s imenicom [...] *pile*,²⁴ t. j. ptica, koja grabi piliće [...]” (ARJ IX/853).

5.1.3 Orel. – *Aquila, ae, m.* (O1) [orel]

Sva tri stara hrvatska rječnika imaju *Oral*, Vrančić i Libellus uz lat. *Aquila*, Kašić uz tal. *Aquila*. Lat. *aquila, -ae* (ANDR 32); *aquila, ae* (LLCE 193) „orao”. Kajk. ornitonimi tipa *orel* [npr. *Örel* „topnim” u Đurđevcu (RDG 440)] odgovaraju štok. tipu *orao* (RNZNpt 308) i čak. *oral* [npr. *orāl* (Brus, Skrbčići), *òral* (Sveti Ivan) (IstOrn 41), no česti su i nazivi tipa *orao*, svakako pod utjecajem hrvatskoga standarda (npr. *òrao* u Nedešćini i Bijažićima (LAIČaG 785)] < prslav. *orbľb (SES2 477).

5.1.3.1 Orlovi, va, vo. – *Aquilinus, na, um.* (O1)

Pridjev. Dalje v. 5.1.3.

5.2 Falconidae (sokolovi)

5.2.1 Szokol. – *Falco, nis, m.* (X8→) [sokol]

Vrančić uz lat. *Falco, nis* daje *Szokòl*, u Libellus uz lat. *Falco, nis* stoji *Sokol*, a Kašić uz tal. *Falcone* donosi *Sokol, la, M.* Lat. *falcō, -ōnis* „genre *Falco*” (ANDR 70); *falco, onis* „(Falco peregrinus) sivi sokol”²⁵ (LLCE 1031). Hrvatski ornitonimi tipa *soko(l)* poznati su i u štokavskim govorima [npr. *sòkò* (RSBS 694), *sokol*

²³ Kako je već rečeno sokolovke su izuzetno slične ptice, pa u mnogim nomenklaturama postoji miješanje naziva. O tome smo detaljnije pisali u IstOrn 84, s. v. Falconiformes.

²⁴ Onomatopeja *pi-pi* (SKOK II/659).

²⁵ Petar Šimunović u svom rječniku bračkih čakavskih govora ima dvije natuknice *sòkol*, uz prvu daje značenje „Falco, vrsta ptice grabljivice”, a uz drugu „Falco peregrinus sivi sokol, slučajan i rijetki zimovalac na Braču” (RBČG 879).

(RNZNpt 450)], dok čakavski oblici uvijek završavaju na *-l* (npr. *sòkol* u Mrkočima i Buićima (RGZM 584; LAIČaG 781) < prslav. *sokolъ (HER 570)).

6 PSITTACIFORMES (PAPIGOVKE)

6.1 Psittacidae (papige)

6.1.1 Papiga. – *Pfittacus*, *ci*, *m.* (O6) [papiga]

Lat. *psittacus*, *-ī* (ANDR 134); *psittācus*, *i* (LLCE 2538) „papiga (Psittacus)”. Ornitonimi tipa *papiga* postoje samo u kajkavskom [npr. *p'apiga* u Varaždinu (RVKG 1138), *papiga* u Međimurju (RNZNpt 321)] i štokavskom [npr. *pàpiga* (danas općenito u književnom i saobraćajnom jeziku) (SKOK II/602)]. Marko Snoj uz *papagāj* piše: „Prevzeto prek nem. *Papagei* in stfrc. *papegai* iz arab. *babbagā* ‘papagaj’. Različica sloven. *pâpiga* je prek hrv. *pâpiga* prevzeta iz istega arab. vira.” (SES2 490) Čakavski govori ne koriste ovaj oblik²⁶ nego romanizme tipa *papagalo*: u Istri npr. *papagālo* u Mrkočima, Pazinu i na Roveriji (RGZM 380; PaR 189; RROG 192); južnije npr. *papagālo* na Braču (RBČG 643), *papagālo* u Senju i Vrgadi (SR 100; RGV 148) < (i)mlet. *papagāl* (BOE 469), *papagà*, *papagal* (VG 732): „Biz. *papagās*, dall’ar. *babagā*, con sovrapposizione paretimologica di gallo.” (DELI-cd)

7 CAPRIMULGIFORMES (LEGNJEVKE)

7.1 Caprimulgidae (legnjevi)

7.1.1 Kozodoy. – *Caprimulgus*, *gi* (G7) [kozodoy]

Latinski i hrvatski ornitonim na planu se sadržaja u potpunosti slažu. Lat. *caprimulgus*, *-ī* (ANDR 48), *čapřimulgus*, *i* (LHRj 54) „leganj (Caprimulgus europaeus)”. Oblik *kozodoy* za tu pticu poznaju samo kajkavci i štokavci: npr. *kajk. kozodoy* (RKKJ 5/372); štok. *kozodoy* (ARJ V/422; RNZNpt 210): „Ova ptica noćnica zaliječe se za svojim lovom (imenito noćnim leptirićima) u obore i staje marvinske, u ovčare i kozjake, pa je otud nastalo vjerovanje, da ona muze krave i koze. Zato je čobani progone i ubijaju.”). Riječ je o složenici od imenice *koza* (< prslav. *kozā – ERHJ 490) + *dojiti* (< prslav. *dojiti – ERHJ 180). M. Snoj za sln. *kozoděj* piše: „Zloženska iz *kóza* in *dojiti* v nar. pomenu ‘molsti’. Po ljudskem verovanju namreč ta ptica ponoči prihaja molst koze. Beseda je dobesedni prevod nem. *Ziegenmelker*, zloženske iz nem *Ziege* ‘koza’ in *melken* ‘molsti’, oz. lat. *caprimulgus* ‘kozodoy’, zloženske iz lat. *capra* ‘koza’ in *mulgere* ‘molsti’.” (SES2 316)

²⁶ Ako ga koji čakavac i upotrijebi, to je svakako pod utjecajem hrvatskoga standarda.

8 CORACIIFORMES (SMRDOVRANKE)

8.1 Alcedinidae (vodomari)

8.1.1 Szlavich morski. – *Alcedon, nis, f. Halcyone.* (X6) [slavič morski]

Hrvatsku sintagmu ne možemo potvrditi u hrvatskim ornitološkim repertoarima u našem posjedu, no sličnu sintagmu, s drugim dijelom koji odgovara našem, nalazimo u Ornitološkom rečniku Matice srpske gdje se, usput, među srpske ornitonime redovito uvrštava i cijeli niz isključivo hrvatskih (čak i kajkavskih!) naziva, pa tako nalazimo sintagmu *vodoban slavič* čiji je drugi dio *slavič* (OP 32, s. v. **Alcedo**) koje citra prema: Juro Kolomanović, *Imenik kralješnjaka Dalmacije* I dio: *sisavci i ptice*, Godišnje izvješće C. K. Velike realke u Splitu za školsku godinu 1884-85, Split, 1885. Prema latinskim ekvivalentima riječ je o vodomaru (*Alcedo atthis*): *halcyon, ōnis* „v. *alcyon*; *alcedo*” (LLCE 1288), *halcēdo, halcyon* etc. „v. *alcedo, alcyon* etc.” (DIV 464); *alcyon, onis* „opć pl. morske ptice” (LLCE 124); *alcedo, ĩnis* „(*Alcedo hispida*) zimorod” (LLCE 123) *alcēdo, ĩnis* „zimorod” (DIV 66), *alcēdo, ĩnis* „zimorod (ptica)” (LHrJ 24).²⁷ Ornitonimom se pozabavio P. Rogić: s. v. **slavič** pod b. navodi *morski slavič* „isto što *slavic* pod b.²⁸ Samo u starim rječnicima, tako u Vrančićevu (*alcedon, pionbino; Mervogel; slavič morski*), u Habdelićevu *slavič morski; alcedon, halcyone* [...]” (ARJ XV/466). No, taj ornitonim nalazimo i u novijem rječniku bračke čakavice Petra Šimunovića: *slavič/šlavič* „*Alcedo atthis* »vodomar«” (RBČG 869).²⁹ Dalje v. 9.2.2.

8.2 Upupidae (pupavci)

8.2.1 Dēb. – *Upupa, pae, f.* (C1) [deb]

Pravilna atibucija: *Upupa* = pupavac (*Upupa epops*): lat. *upupa, -ae* „nom donné à la huppe (*Upupa epops*)” (ANDR 163). Budmani nije uvrstio *deb* kao posebnu natuknicu, ali oblik navodi pod sinonimom *dab* „pupavac” (v. niže). Za *dab* „pupavac” pretpostavlja da potječe od *vdab* i *vdeb* iz čega „vidi se da je sprijeda otpalo v [...]” i dalje „vidi se da je *b* (po disimilaciji) postalo od *d* (isporedi *đabar* prema *b̆b̆b̆b̆*); isporedivši sve oblike, mislim da se dolazi na najstariji *v̆d̆v̆d̆v̆* udvajanjem sloga *v̆d̆* čim se htjelo napraviti zvuk sličan pupavčevu pjevanju³⁰ (usporedi i *potpuden*, i lat. *upupa*, grč. *έπωψ*, češ. *dedek* i polj. *dudek* itd.). Tomu bi bila potvrda i nepostojanost samoglasnoga slova (ima još i starosl. *v̆did̆v̆*). – dolazi samo u Bjelostjenčevu rječniku gdje ima i (kajkavski) *dēb*, a u ovom obliku (*deb*) i u Jambrešičevu i u jednoga pisca našega vremena: *Pupavac* ili *deb*.” (ARJ

27 *Zimorod* „*Alcedo ispida*” (RNZNpt 575) – *Alcedo atthis* i *Alcedo ispida* sinonimni su nazivi.

28 Tamo čitamo: „u svezi s atributom *morski* isto što ptica koju zovu još *vodomor, zimorad; alcedo hispida*” (ARJ XV/465).

29 Siniša Vuković u Selcima na Braču zapisao je ornitonim *slavič* samo u značenju „vrsta ptice pjevice, slavuj” (*Luscinia Megarhynchos*) (RSG 326).

30 „Pjev je trosložno, šuplje, prigušeno ‚op-op-op’, ponavljano nekoliko puta; izbliza slabo, no dalekočujno.” (PHE 238); „Voce: Un basso *pu-pu-pu* che si ode da lontano; anche parecchie note miagolate e grido d’allarme rauco.” (UE 139).

II/214). Hirtz ima i *dab* i *deb* – za prvo navodi da se koristi u okolici Đurđevca, za drugo u pakračkom i križevačkom području (RNZNpt 82, 83). RKKJ *dab* i *deb* (2/335, 2/353). Za čakavske govore nemamo potvrda.

9 PASSERIFORMES (PJEVICE/VRAPČARKE)

9.1 Hirundinidae (lastavice)

9.1.1 Laftovicza. – *Hirundo*, is, f. (H5→) [lastovica]

U Libellus *Laftavicza* uz *Hirundo*, u Vrančića također pod *Hirundo*³¹ *Laftovicza*. Lat. *hirundō*, -inis (ANDR 92); *hirundo*, inis (LLCE 1323) „lastavica (*Hirundo rustica*)”. Hrvatski oblik domaća je riječ koju poznaju sva tri hrvatska narječja: npr. kajk. *lāstavica* u Đurđevcu (RĎG 306); čak. *lāstavica* u Pazinu (PaR 135); štok. *lāstavica* među bačkim Hrvatima (RGBH 235) < prslav. *lāstovica, *lāstavica (ERHJ 540).

9.2 Turdinae (drozdovi)

9.2.1 Branyug. – *Turdus*, di, m. (A7→) [branjug]

Lat. *turdus*, -ī „nom générique des diverses espèces de grives, principalement de la grive litorne (*Turdus pilaris*)”. U Hirtza nalazimo *branjug* (govori se oko Varaždina, oko Pčelića, Daruvara, Raića, Budinščine i Križevaca) za što veli „isto je *bernjug*” (RNZNpt 21), a uz *bernjug* daje značenje „*Turdus pilaris*” (= drozd bravenjak) i sinonime *branjug*, *brljug*, *brnjog*, *brnjug*, *vranjug* (RNZNpt 11). Đ. Daničić uz *brañûg* daje isto značenje, „*Turdus pilaris*” uz sinonime *braveňak* i *borovňak* (ARJ I/202), a što se postanja tiče upućuje na sinonim *braveňak* za koje drži da je ista postanja kao i sinonim *borovňak*: „Postaňa će biti jednoga sa borovňakom (istom pticom), od koga bi se razlikovao tijekom što u osnovi iza *v* ima vokal *e* (od *ê*), i što mu je drugo *o* (koje ima *borovňak*) otpalo, pa se prvo premjestilo na njegovo mjesto produživši se u *a* [...], isto bi tako mogao postati i **braňug (ista ptica)** – podebljanje naše – izgubivši *v* pred *ň*.” (ARJ I/612). Ornitonim je, čini se, ograničen na štokavske i kajkavske jezične sustave. RKKJ (1/199) navodi *braňug* prema Hablediću i rječnicima koje citira i ARJ, no ima i dvije izvedenice u značenju „turdarium” (= mjesto za uzgajanje drozdova): prema Jambrošiću *braňuginak* i prema Belostencu *braňužišće* (RKKJ 1/199). I na koncu, ne može biti jasno je li Habledić dao samo općenito značenje ili je mislio na vrstu koju smo naveli gore.

9.2.2 Szlavich. – *Philomela*, ae, f. *Luscinia*, ae, f. *Acredula*, ae. (X6) [slavič]

Vrančić navodi *Szlavich* uz lat. *Luscinia*, u Libellus pod *Philomela* nalazimo *Slavuj*, u Kašićevu rječniku uz tal. *Rosignuolo*, *rosignolo Slavich*, *chia*, *M*. Sva tri latinska ornitonima označuju slavuja (*Luscinia megarhynchos*): lat. *philomēla*, -ae (ANDR 126); *lusciniā*, -ae (ANDR 98); *acrēdula (agrē-)*, -ae (ANDR 21).

31 Kod pretraživanja u kućici za lat. stoji *Hitundo*, no u Vrančićevom je tekstu pravilno, *Hirundo*.

Sva tri hrvatska dijalekta poznaju i oblike tipa *slavić* i *slavuj*: npr. kajk. *slavûj* u Varaždinu (RVKG 1774), *slavičček* u Đurđevcu (RĎG 628), *slavičček* u području donje Sutle (RKDI 412); čak. *slavić* u Škrljevu, Bakru Kaštelu na Rabu (RNZN 489), *slavûj* i *slavić* u Permanima (LAIČaG 841), *slavić* na Braču (RBČG 869);³² štok. *slàvûj* među bačkim Hrvatima (RGBH 537) *slavulj* u Slavoniji (DpS 240), *slàvić* (ARJ XV/466).³³ U manje-više svim europskim jezicima nazivi za slavuja uobličuju sem „prekrasan pjev”, a tako je bilo i u grčkom i u latinskom (v. opširna obrazloženja za to na mjestima u ANDR koje smo gore citirali), no Petar Skok izvodi naziv od boje perja (SKOK III/283), što misli i M. Snoj: „Pslovan. *solvčb, *solvčj, *solvčk ipd. so izpeljanke pslovan. *sôlvč ‘svetlorjav’.” (SES2 667, s. v. **slávec**). S pozicije zakonitosti pučke denominacije životinja izvođenje naziva za slavuja od boje perja (koja je dosta neugledna i sigurno nije ono što ti prvo upada u oči niti ta boja slavuja izdvaja od drugih ptica!) dosta je teško, ako ne i nemoguće, braniti. Svakako držimo da treba potražiti neko drugo staroslavensko ishodište koje bi imalo veze s pjevom.

9.3 Sylvinae (cvrkutuše)

9.3.1 Germulcha pticza,³⁴ Szluka. – *Ficedula*, ae, f. (D5) [g(e)rmuša ptica, šluka]

André za *fīcēdula*, ae (*fīcēdula*) prema starim piscima kao značenja navodi više ptica iz obitelji grmuša (Sylviidae); lat. *ficedūla*, ae „grmuša, volić, vrsta drozga (*Sylvia simplex*)”; *fīcēdūla* „grmuša, volić, (vrsta drozga)” (DIV 413); *fīcēdūla* „grmuša (ptica)” (LHRj 142). Ornitonim prisutan u sva tri hrvatska narječja: *grmuša* (RNZNpt 146);³⁵ štok. *g̃r̃muša* „Sylvia”³⁶ (ARJ III/451). Izvedenice od *g̃r̃m* < prslav. **gr̃m̃b* (ERHJ 301).

Što se sinonimnog ornitonima tiče taj tip zapravo označuje vrstu *Scolopax rusticola* (šljuka, bena): npr. čak. *šlūka* u Brestu, *šjūka* u Poljanama, *šljūk* u Buićima (LAIČaG 799); kajk. *šluka* „*Scolopax rusticola*” u Varaždinu (RVKG 1921), *šlūška* „šljuka livadarka” u Đurđevcu (RĎK 696); štok. *šljūka* „Schnephe, sco-

32 U Istri su nazivi tipa *slavić* češći (v. IstOrn 79 i LAIČaG 841).

33 Pitanje je je li termin *slàvić* „najjednostavnije puhače glazbalo” u Popovićima (RSPo 280) „svirala od vrbe, zviždaljka” u benkovačkom kraju (RIBK 460) potekao od slavujeva pjeva – tako vjerojatno misli i autor potonjega rječnika jer odmah uz natuknicu u zagrade stavlja (v. *slàvulj*), ili je možda htio reći da je riječ o sinonimima? A možda je termin u svezi sa *slavić* „raklasto drveće, kome duži krak strči napole niz koji sklizi rakija i kroz jednu lanenu krpnu ide ili pada u gban” kako je mislio P. Rogić jer uz natuknicu daje i značenje „vrsta svirale. Slàvić, vrsta čobanske svirale, koja se samo iz jedne cijevi sastoji, ozgo na vrhu malo je razvrčana i na tom vrhu urezan je pisak. Naši čobani posve lijepo u taj slavić svire. S naznač. akcentom u Lici zabilježio Bogdanović” (ARJ XV/467). A možda je riječ o pučkoj etimologiji.

34 Istu natuknicu preuzima i Belostenec u svoj rječnik ispravljajući pogrešno napisan pridjev: „Germufcha pticza, fzluka. *Ficedula* [...] Volich” (Gaz. II/101).

35 Mi smo za cvrkutuše u Istri zapisali cijeli niz ornitonima izvedenih iz sema „gr̃m̃” [prslav. **gr̃m̃b* (ERHJ 301)]: npr. *g̃r̃mlarica* „Sylvia borin” u Brestu (LAIČaG 854), *g̃r̃mūš* „Sylvia atricapilla” u Velim Munama (LAIČaG 855).

36 Više vrsta.

lopax” (RHRJ II/535). Istina je da oblici tipa *šljuka* i *grmuša* mogu biti sinonimi: *grmuša* (RNZNpt 146: značenje „*Scolopax rusticola*” navodi prema Trstenjaku).³⁷ Latinski oblici tipa *ficedula* nikad ne znače šljuku, pa je do zbrke došlo vjerojatno zbog sinonimije šljuka – grmuša? Ni Vrančić nije jasniji: za lat. *Ficedula-major* daje hrvatski ekvivalent *Ssljuka Velika* i njemački *große Schnepf*.³⁸ Daju li Broz i Iveković oba značenja: *grmuša* „neka mala tica, *die Feigenschnepf, motacilla ficedula*” (RHRJ I/347) – njem. „*Scolopax*”, lat. „*Sylvia*”? Oblici tipa *šljuka* kao i sln. *slōka* „*Scolopax rusticola*” potječu od prslav. *slōka (SES2 670).

9.3.1.1 Szluka pticza. – *Ficedula, ae, f.* (X7→) [sluka ptica]

V. 9.3.1.

9.3.2 Krályicz. – *Regulus, li, m.* (G7→) [kraljič]

U Vrančića uz *Regulus* stoji *Kralych*, a Kašić za tal. *Regolo* ima hrv. *Kraglicch, chia*. Habelić ima za kraljiča dvije natuknice koje navodi jednu ispod druge (v. 9.3.2.1). Uz drugu dodaje odrednicu *ptica* (v. 1.2) i latinski sinonim *Trochilus*. André za ornitonim *rēgulus, -ī* u starih latinskih pisaca nalazi tri značenja: „*Regulus ignicapillus, Regulus regulus; Troglodytes troglodytes*” (ANDR 138), također i za sinonim *trochillus, -ī* (ANDR 155). Prema našim istraživanjima nazivi se za vatroglavog i zlatoglavog kraljića (*Regulus regulus; Regulus ignicapillus*) i palčića (*Troglodytes troglodytes*) miješaju i u Istri: „Nazivi za vatroglavog i zlatoglavog kraljića miješaju se s nazivima za palčića [...] Riječ je o najmanjim istarskim pticama (zato je u paradigmama za sve tri vrste najviše umanjena), premda ne izuzetno sličnim [...] Za sve tri vrste u ANDR (str. 72, 88, 113, 138, 139, 155, 160) nalazimo: *forāminārius, orchilus, rex aiium, trochilus, *uitipara* (zvjezdica je stavljena jer je riječ o Hardouinovoju popravci Plinijeva teksta), *gregāiolus, rēgāiolus, rēgāriolus* i *regulus*. [...] Kako je riječ o praktično beznačajnim pticama, nazivi su vrlo šaroliki, često se razlikuju i u dva susjedna sela.” (IstOrn 147, 148). Riječ postoji u sva tri naša narječja: npr. čak. *kraljīć* u Brestu, *krajjīć* u Ročkom Polju, *krājīć* u Krtima, *kraljīć* u Bijažićima (LAIČaG 857, 858) – sve u značenju „*Regulus regulus: Regulus ignicapillus*”; *krajjīć* u Čiritežu, Foršićima, Gradinju, Krušvarima, Praćani, Premcima, Štrpedu, Vidacima i Vrhju, *krājīć* u Velom i Malom Mlunu, *kraljīć* u Strmcu (IstOrn 167); kajk. *kraljič* „*Regulus; Troglodytes troglodytes*” (RNZNpt 214): štok. *krājīć* „*regulus, trochilus, regaliolus, troglodytes passer*” (ARJ V/460). Kao i latinski ornitonim i hrvatski je umanjena od „kralj”. Lat. *regūlus, ī* „kraljič; ptica kraljič”; hrv. *kralj* [< prslav. *korljь (ERHJ 493: „Opći slavenski naziv za kralja najvjerojatnije potječe od imena franačkog vladara *Karla Velikog* (747.–814.), prvoga kralja s kojim su Slaveni došli u kontakt”)] + *-ić*.

37 U ornitološkom rječniku Matice srpske navodi se *grmuša* u značenju „*Scolopax rusticola*” ali prema Trstenjaku i Hirtzu (OP 352).

38 Njem. *groß* „velik” (VNSS-cd).

39 Njem. *Schnepf* „*Gallinago; Scolopax*” (VNSS-cd) – dakle neka ptica iz porodice Scolopacidae.

9.3.2.1 Krályicz pticza. – *Regulus, li, m. Trochilus, li m.* (G7→) [kraljič ptica]
V. 9.3.2.

9.4 Fringilidae (zebe)

9.4.1 Sterglinecz. – *Carduelis, is, f. Accanthis, thidis, f.* (X1) [šterglinecz]

Stari rječnici s portala nemaju odgovarajućih oblika. Lat. *acanthis, -idis* (ANDR 18), *acanthis, idis* (LLCE 66) i *carduēlis, -is* (ANDR 49), *carduelis, is* (LLCE 403) istoznačnice su: „češljugar (*Carduelis carduelis*)”. Oblik postoji samo u kajkavskim govorima (osim u RKKJ u kajkavskim repertoarima koji su nam na raspolaganju ne nalazimo odgovarajućih oblika). Oblik se manje-više podudara s kajkavskom ornitonimima *štrgulinec* koji Skok navodi za Prigorje (SKOK III/414, s. v. **štiglić**), *šterlinčec*, *šterlinček* (RNZNpt 489) i sličnima, a koji idu u paradigmu naziva koje Skok navodi na gore citiranom mjestu i tumači ih kao slikopisne: „Onomatopejski naziv ptice po glasu, koji ornitolozi pišu *stigit, stihlit*”.⁴⁰

9.5 Ploceidae (vrabci)

9.5.1 Urabcecz. – *Pafffer, ris, m.* (Bb2) [vrabec]

Lat. *passer, -eris* (ANDR 120), *passer, ěris* (LLCE 2231) „vrabac (*Passer domesticus*)”. Hrvatski je ornitonim domaćeg podrijetla, s dočetcem *-ec* samo u kajkavskom; u štok. dočetak je *-ac*, kao i u čak. uz poneki izuzetak:⁴¹ npr. kajk. *vrãbec* u Varaždinu (RVKG 2100), *vrãbec* u Đurđevcu (RĐG 766); čak. *vràbac* u Velim Munama i Šorićima (LAIČaG 876);⁴² štok. *vrabac* (RNZNpt 547), *vràbac*⁴³ među bačkim Hrvatima (RGBH 652) < prslav. *vorbъcъ (HER 680).

9.5.1.1 Urabchecz. – *Passerculus, li, m.* (Bb2) [vrab(p)čec]

Lat. *passercūlus, i* „vrapčić” (LLCE 2231). Hrvatski je oblik umanjenica na *-ec* – dočetak, uz *-ek*, tipičan za kajkavske govore.

9.6 Cinclidae (vodenkosovi)

9.6.1 Potočna pticza. – *Cataracta, ae, f.* (R2) [potočna ptica]

André uz *cataractēs* piše: „Transcription du grec καταρράκτης. Nom des *aves Diomediae* dans Juba, d’après Pline [...]” (ANDR 50). Marević uz *cataracta, ae* prema Pliniju navodi i značenje „morska ptica koja roni” (LLCE 417).

Nije nam poznato postoji li u hrvatskoj ornitonimiji sintagma *potočna ptica* kao ornitonim. No, nalazimo *potočni kos* (RNZNpt 371) u značenju „vodenkos (*Cinclus cinclus*)”, pticu koja skoro u potpunosti odgovara Plinijevoj tvrdnji da je riječ o ptici koja roni, uz ogradu da vodenkos nije morska ptica: „Živi u Europi i Aziji, a u Hrvatskoj ga nalazimo u Gorskoj kotaru, Lici, Dalmaciji ... Vo-

⁴⁰ „Voce: un richiamo emesso generalmente in volo ‘tigitlitt’.” (ICU 226).

⁴¹ Npr. *rebëc* u Krbavčicima (LAIČaG 876).

⁴² Češći je tip *rebac* i sl.: npr. *rëbac* u Vižinadi, *rebăc* u Gologorici, *rabăc* u Ližnjanu (LAIČaG 876). Uz lat. *Pafffer* Vrančić ima *Rebàc*, kao i Kašić uz tal. *Passero*, ali bez naglaska: *Rebac*.

⁴³ I *vrëbac* (RGBH 653).

denkos lovi sitne beskralježnjake, prije svega rakušce, ličinke kukaca, mekušce, male ribice. U vodu skače iz leta ili zakoračuje s kamena. Vješto zaranja i kratkroni mašuci kratkim, ali snažnim krilima.“ (prirodahrvatske.com/2018/07/11/vodenkos-cinclus-cinclus/ – pristupljeno 18. travnja 2010.); „Zaranja za vodenim beskralježnicima, *pliva pod vodom* koristeći krila” (PHE 272).⁴⁴

9.7 Sturnidae (čvorci)

9.7.1 Skvorcz. – *Sturnus*, ni, m. (V7→) [škvorc]

Odgovarajući oblik za lat. *Sturnus* ima samo Libellus: *Sskvoracz* [škvorac]. Lat. *sturnus*, -ī (ANDR 147); *sturnus*, i (LLCE 3047) „čvorak (*Sturnus vulgaris*)”. Habledićev ornitonim [kajk. i *škvorc* u Zagrebu, *škvorec* oko Varaždina, *škvor* u Šestinama (RZNZpt 483)] odgovara štok. *škvorac/škvorc* (RSBS 736), *škvorac* u Gudincima i druguda po Slavoniji (RNZNpt 483) i čak. *škorac* u Brusu i Malom Brgradu, *škorc* u Blaškovićima i Mavrima, *škorec* u Marušićima, *švorac* u Premcima (IstOrn 159) < prslav. *škvorьcb” (SES2 729, s. v. **škórec**).

9.8 Oriolidae (vuge)

9.8.1 Vuga. – *Galbula*, ae, f. *Galbulus*, li, m. *Galberius*, ij, m. (Bb4→) [vuga]

Sva tri latinska ornitonima imaju značenje „vuga (*Oriolus oriolus*)”: lat. *galbulus*, -ī (ANDR 79), *galbūla*, ae, *galbūlus*, i, *galberius*, ii (LLCE 1204). Hrvatski je oblik poznat u sva tri hrvatska narječja: npr. kajk. *vūga* u Varaždinu; čak. *vūga* u Bijazićima i Buićima, *vūga* u Mošćenicama (LAIČaG 878);⁴⁵ štok. *vuga* (RNZNpt 505). „Samoglasnik *u* je nastao od sonantnog *l* [...]. Prslav. *vьlga. [...] Etimologija nije izvjesno utvrđena. Denominacija ptice mogla je nastati po vlazi [...] jer se misli da zove kišu; upor. njem. *Regenpfeiler*, ali Machek upoređuje s lit. *volungė* i njem. *Wide-walch* i smatra da je naziv ptice iz praeuropejskog supstrata. To je mišljenje vjerojatno.” (SKOK III/635) Nije nam jasno odakle Hirtzu etimološko tumačenje koje daje na početku natuknice *vuga*: „jer rado jede vuge (smokve⁴⁶)” (RNZNpt 555).

9.9 Corvidae (vrane)

9.9.1 Kauka. – *Monedula*, a, f. (F7→) [kavka]

Ni Libellus ni Vrančić uz *Monedula* nemaju odgovarajućeg oblika, Libellus samo *Csavka*. Lat. *monēdula*, -ae (ANDR 104), *monedūla*, ae (LLCE 1953) „čavka (*Corvus monedula*)”. Hirtz ima *kavka* za Crni Lug, Martijanec, Samobor i Prigorje (RNZNpt 182). Hrvatski je ornitonim poznat u sva tri hrvatska narječja, premda su, čini se, češći nazivi tipa *čavka* (usp. broj oblika u Hirtza s. v. *čavka* – RNZNpt 56) iste, zvukopisne etimologije. U LAIČaG-u smo samo u dva mjesta čuli tip *kav-*

⁴⁴ Usp. *norac*, *ronac*, *rončić* istoga značenja (RNZNpt 16, s. v. **bjeloguš**).

⁴⁵ U čakavskim je govorima u Istri nešto češći tip *ugla* i sl.: npr. *ūgla* u Žminju, Nedeščini, Permanima i Svetom Petru u Šumi, *ūga* u Golgorici i Ližnjaju (LAIČsG 878)

⁴⁶ Ne možemo naći potvrdu da se negdje za smokvu kaže *vuga*.

ka: kàwka u Kućibregu i *kàvka* u Krbavčićima (LAIČaG 881),⁴⁷ dok je oblika tipa *čavka* znatno više (ibidem); kajk. *kavka* (RKKJ 5/272); štok. *kàvka* ARJ IV/907. Matasović s *kàvka* upućuje na *čàvka* gdje daje etimologiju za jedno i drugo (ERHJ 435): „Postalo od psl. *čàv̀bka, *kav̀bka [...] Izvorno onomatopejska tvorba prema glasanju ptice.” (ERHJ 123, s. v. **čàvka**).

9.9.2 **Kauran.** – *Corvus, vi, m. Corax, cis, m.* (F7→) [kavran]

U Libellus uz *Corvus* nalazimo *Gavran*. Habelić uz ornitonim daje dva sinonima: lat. *coruus, -ī* (ANDR 62), *corvus, i* (LLCE 627) i *corax, -acis* (ANDR 60), *corax, ācis* (LLCE 617) i jedno i drugo „gavran” što je dalo i znanstveni naziv *Corvus corax*. Oblici tipa *kavran* supostoje s oblicima tipa *gavran* iste etimologije: „Postalo od psl. *gavorn̂, *kavorn̂ [...], što je zacijelo složenica u kojoj je drugi dio psl. *vorn̂, muški rod od *vorna [...] Usporedba s lit. *kóvarnis* pokazuje da je oblik *kavorn̂ vjerojatno stariji, dok oblik *gavorn̂ ima sekundarno početno *ga- [...] Psl. *kavorn̂ vjerojatno je složenica od dvaju naziva za ptice, ‘čavka’ i ‘vrana’, *kavo-vorn̂*, što je haplogijom dalo psl. *kavorn̂.” (ERHJ 261, s. v. **gàvrān**). Štokavski dijalekti ne poznaju oblike s početnim *k-* („Od XVI vijeka kod čakavaca i kajkavaca” – ARJ IV/908, s. v. **kàvrān**): *gavran* u Slavoniji (DpS 76), *gàvrān* među bačkim Hrvatima (RGBH 128). Čakavci i kajkavci rabe oba oblika: npr. čak. *gàvrān* u Pazu i Gračišću, *kàvrān* u Lindaru, *kavrān* u Mošćenicama (LAIČaG 886); npr. kajk. *kàvrān* i *gàvrān* u Varaždinu (RVKG 518).

9.9.2.1 **Kauran nochnij.** – *Nicticorax, cis, m. Nicticorax* (F7→) [kavran noćni]⁴⁸

Ornitonim ima samo Habelić. Riječ je o sintagmi u značenju „noćni gavran” što doduše odgovara lat. sintagmama *coruus nocturnus* i *coruus noctis* koje André tumači kao „Tentatives de traduction du grec νικτικόραξ de la Septante” upućujući na **nycticorax** (ANDR 63): za *nycticorax, -acis* prema starim autorima nudi jako puno mogućih značenja, od *Bubo bubo* (sova ušara) i *Asio otus* (mala ušara) do pupavca (*Upupe epops*) (ANDR 110). I Marević, kao Habelić, uz *nyctocōrax, acis* stavlja značenje „noćni gavran” (LLCE 2078), no hrvatski bi oblik zapravo značio legnja (*Caprimulgus europaeus*). Pridjev *noćni* u mnogim nomenklaturama često određuje tu pticu.⁴⁹ Hirtz navodi tri ornitonimijske sintagme u kojima je prvi član pridjev *noćna: noćna lasta, noćna lastavica* i *noćna ptica* – sve u značenju „leganj (*Caprimulgus europaeus*)” (RNZNpt 297), a u srpskoj je ornitonimiji za tu vrstu potvrđen i naziv *noćni gavran* (OP 181). No, Habelić po svoj prilici nije imao na umu legnja, za tu pticu u rječniku ima *kozodoy* (v. 7.1.1), a možda je i

47 Prema našim istraživanjima taj je tip u slovenskom dijelu Istre jedinstven i u slovenskom i u istromletačkom: sln. *kàwka* (Brezovica, Dekani, Dragonja, Gračišče, Korte, Kubed, Malija, Marezige, Plavje, Pobegi, Prade, Sočerga, Škofije, Šmarje); im. *kàwka* (Bertoki, Bivje, Izola, Koper, Lucija, Piran, Strunjan) – LOHS 66.

48 Oblik nije jednoznačan, pokriva više različitih vrsta koje spadaju u različite redove i porodice, no uvrstili smo ga na ovo mjesto iz formalnih razloga.

49 Npr. *Nightjar* u sjevernoj Americi, *Nachtzwaluw* u Nizozemskoj (NAE 46).

znao da hrvatski ornitonim kao i latinski označuje neku čaplju jer lat. *nycticorax*, *nycticorax*⁵⁰ znači „gak, kvakavac” (LLCE 2078), dakle u hrvatskoj stručnoj terminologiji gak kvakavac ili gak.⁵¹ Oba navedena oblika ima i Hirtz i tumači ih kao *Nycticorax nycticorax* (RNZNpt 113, 246). Prema podacima kojima raspoložemo nazivi za tu vrstu u hrvatskom nikad ne uobličuju sem „mrak, noć” i sl.:⁵² npr. *andro grbavi, gačina, gačinac, gag, gagavac, gakgakuša, grčivrat, kagrac, kvakač, kvakavac, kvakva, maigl, petičan gak, pupar, radovan, voljak* (IZNŽ 25). Prije će biti da je Habledića zaveo sem „noć” u latinskom nazivu, pa je to povezo s ornitonimima *coruus nocturnus* i *coruus noctis* koje smo naveli na početku odjeljka a koje je vjerojatno poznavao pa je preveo kako je preveo.⁵³

9.9.3 **Urana.** – *Cornix, cis, f.* (Bb2) [vrana]

U Libellus uz lat. *Cornix* stoji *Vrana*, u Vrančića, također uz *Cornix, Vrana*. Lat. *cornix, -icis* (ANDR 61); *cornix, icis* (LLCE 620) „vrana (Corvus corone)”. Hrvatske ekvivalente tipa *vrana* poznaju sva hrvatska narječja: npr. kajk. *vràna* u Đurđevcu (RĐG 769); štok. *vràna* među bačkim Bunjevcima (RBaBu 406) < prslav. *vorna (HER 681); čak. *vràna* u Žminju i Nedešćini (LAIČaG 883).

9.9.4 **Szraka.** – *Pica, ae, f.* (Y2) [sraka]

Vrančić uz *Pica* daje hrvatski *Straka*, Kašić za *Pica (gazza)* hrvatski *Straha* i *Straka*, a u Libellus za *Pica* stoji *Svraka*. Lat. *pīca, -ae* (ANDR 127); *pica, ae* (LLCE 2337) „svraka (Pica pica)”. Hrvatski ornitonim poznaju sva tri hrvatska narječja: npr. kajk. *sr'aka* u Varaždinu (RVKG 1840), *sràka* u Đurđevcu (RĐG 654); čak. *sràka* u Krbavčičima, *sràka* u Lindaru i Pazu (LAIČaG 880); štok. *sraka* u Slavoniji (DpS 245), *sraka* u Gradištu u Slavoniji (RNZNpt 456) < prslav. *sorka (HER 601). Iste su etimologije i nazivi tipa *svraka* koji su u štokavskim govorima češći [npr. *svraka* u Mitrovcu (RNZNpt 470)], no postoje i u čakavskom [npr. *svràka* u Buićima, *švràka* u Poljanama (LAIČaG 880)].

50 *Nycticorax* is a genus of night herons. The name *Nycticorax* means “night raven” and derives from the Ancient Greek *nyktos* “night” and *korax*, “raven”. It refers to the largely nocturnal feeding habits of this group of birds, and the croaking crow-like call of the best known species, the black-crowned night heron. (<https://en.wikipedia.org/wiki/Nycticorax> – pristupljeno 9. travnja 2020.)

51 **Gak kvakavac** ili **gak** (*Nycticorax nycticorax*), ptica iz por. čaplji (*Ardeidae*). Mala crno-bijelo-siva čaplja pogrbljena držanja, crnih leđa i tjemena s dugim bijelim perima kukme. Ugl. noćna ptica. Živi u većim skupinama uz močvare umjerenih i trop. krajeva. Hrani se žabama, ribama, gušterima i kucima. U nas je selica. (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21017> – pristupljeno 9. travnja 2020.)

52 No, nije tako u svim jezicima: npr. češ. *Bukač noční*, njem. *Nachtreiher*, engl. *Night Heron* (NAE 46).

53 Habledićev je rječnik kajkavsko-latinski, no iz mnogih je natuknica vidljivo da je mu je polazište bio zapravo latinski: npr. *Papiga, ka nafzleduje glafz chlovechi* za lat. *Aferias* (O6→) – natuknicu nismo uvrstili u ovaj članak.

9.9.5 Soyka. – *Graculus, li, m.* (V8) [šojka]

Uz isti latinski ornitonim u Vrančića stoji *Szoyka*.⁵⁴ Latinski ornitonimi označuju čavku (*Corvus monedula*) [lat. *grāculus, -ī* (ANDR 86); *gracūlus, i*, „čavka” (LLCE 1251); *grācūlus, i* (DIV 453); *grācūlus, i* (LHRJ 154)] dok ornitonimi tipa *sojka/šojka* u hrvatskim govorima, barem prema svim ornitološkim repertoarima u našem posjedu, imaju isključivo značenje „šojka (*Garrulus glandarius*)”, no ipak u starijim hrvatskim rječnicima oblici toga tipa mogu označavati više različitih vrana,⁵⁵ pa i čavku.⁵⁶ No i u rječniku govora slavonskih, baranjskih i srijemskih Martina Jakšića, izišlog 2015. nalazimo *šôjka* „kreja, čvorak, kreštalica, vrana, ptica” (RSBS 743).⁵⁷ Osim štokavskih oblik o kojem razglabamo poznaju i kajkavski i čakavski hrvatski govori: npr. kajk. *šôjka* u Varaždinu (RVKG 1929); čak. *šôjka* u Brestu, Kućibregu, *šôja* u Mošćenicama, *šûôjka* u Svetom Petru u Šumi (LAIČaG 879) < prslav. *sôja (SES2 734).

10 ZAKLJUČAK

Od riječi koje smo obradili ad 1 (Nazivi koji se tiču ptičjeg svijeta) samo je jedan oblik [*lafra* (1.6)] protumačen kao mogući germanizam, ostalih petnaest domaćeg je podrijetla. Domaćeg je podrijetla i velika većina ornitonima. Od 30 obrađenih naziva samo su dva germanskog podrijetla [*pelikan* (2.1.1) i *papiga* (6.1.1)]. Domaćeg su podrijetla i svi pridjevi i umanjjenica. Dakle, od obrađena leksika 94,4% je riječi domaćeg podrijetla, a 5,6% stranog.

BIBLIOGRAFIJA

ANDR = Jacques André, *Les noms d'oiseaux en latin*, Paris: Librairie C. Klincksieck, 1967.

ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

BKaš = Radojka Baldić-Dugum, *Beside kaštelanske*, Kaštel: Muzej Grada Kaštela, 2006.

BOE = Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Milano: Martello Editore, 1971 (preisak mletačkoga izdanja iz 1856.).

CGP = Nikola Kustić, *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*, Zagreb: Društvo Pažana i prijatelja grada Paga, 2002.

54 U Libellus drukčiji oblik, *Kreftelicza* – izvedenica od *kreštati* < prslav. *krěščati (ERHJ 502), hrvatski i latinski oblik –, barem prema današnjoj ornitonimiji, ne podudaraju se: *kreštalica* je „šojka”. V. bilj. 57.

55 V. ARJ XV/822, s. v. **sôjka** i ARJ XVII/710 i s. v. **šôjka** gdje su svi ti rječnici uredno pocrpljeni.

56 Već smo rekli da nije neobično da se nazivi za korvide u mnogim nomenklaturama miješaju, no obično je riječ o nazivima za vrana i gavrana, a što se šojke tiče, njezini se nazivi, npr. u istarskim talijanskim govorima (ali i govorima u Italiji), miješaju s nazivima za svraku (o tom smo opširnije pisali u IstOrn 96, s. v. **Garrulus glandarius**).

57 Nazivi *kreja* i *kreštalica* stoje za *Garulus glandarius* (RNZNpt 216, 218) [„Najčešće se čuje karakterističan, glasan i intenzivan, promukao vrisak, ‚kršae!’ (PHE 362, s. v. **šojka**)], čvorak za *Sturnus vulgaris* (RNZNpt 71), vrana za *Corvus corone* (v. 9.9.3).

- DELI-cd** = Manlio Cortelazzo – Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli (Biblioteca Elettronica Zanichelli) (CD izdanje).
- DIV** = Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb: ITRO »Naprijed«, 1980 (reprint izdanja iz 1900.).
- DpS** = Martin Jakšić, *Divanimo po slavonski*, Zagreb: Pergamena, 2003.
- ERHJ** = Ranko Matasović, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika: A–Nj*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016.
- Gaz.** = Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu Latino-Illyricum onomatum aerarum: selectoribus synonymis, phraseologiis verborum constructionibus, metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum / admodum reverendi patris Joannis Belostenecz*, Zagreb: Stari grad, 1998 (pretisak izdanja iz 1740.).
- GG** = Iva Lukežić – Sanja Zubčić, *Grobnički govor XX. stoljeća: gramatika i rječnik*, Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobinščine, 2007.
- HER** = Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb: August Cesarec, 1993.
- ICU** = Walter Černy – Karel Drchal, *Impariamo a conoscere gli uccelli*, Novara: Istituto geografico De Agostini, 1982.
- ID** = Josip Ribarić, *O istarskim dijalektima: razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora*, Pazin: Josip Turčinović d. o. o., 2002.
- IstOrn** = Goran Filipi, *Istarska ornitonimija: etimologijski rječnik pučkog nazivlja*, Rijeka: Izdavački centar, 1994.
- IZNŽ** = Nikola Fink, *Imenik znanstvenih naziva obrađenih u »Rječniku narodnih zoologičkih naziva« (Vodozemci – Gmazovi – Ptice – Ribe) prof. dra M. Hirtza*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956.
- LAICAĞ** = Goran Filipi – Barbara Buršić Giudici, *Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora*, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2019.
- LHRj** = Milan Žepić, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga, 1972.
- LLCE** = Jozo Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik I–II*, Velika Gorica: Marka – Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
- LOHS** = Goran Filipi, *Lexicon ornitologicum Histriae Slovenicae*, Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1993 (Knjižnica Annales 4).
- MKsl-lat** = Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1608–1710)*, 1997, elektronska objava na www.fran.si, Ljubljana, 2014.
- NAE** = Harriel I. Jorgensen, *Nomina Avium Europaeorum*, Copenhagen: Ejnar Munksgaard, 1958.
- NPt** = Janez Gregori – Ivan Krečič, *Naši ptiči*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1979.
- OA** = osobne ankete
- OP** = Dejan Miloradov – Vasa Pavković – Slobodan Puzović – Javor Rašajski, *Ornitološki rečnik*, Novi Sad: Matica srpska, 2016.
- PaR** = Marija Gagić, *Rječnik pazinskoga govora*, Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre – Zadar: Ogranak Matice hrvatske, 2017.
- PHE** = Lars Svensson, *Ptice Hrvatske i Europe*, Zagreb: Udruga BIOM, 2018.
- RBaBu** = Marko Peić – Grgo Bačlija, *Rječnik govora bačkih Bunjevaca*, Novi Sad: Matica srpska – Subotica: NIO Subotičke novine, 1990.
- RBČG** = Petar Šimunović, *Rječnik bračkih čakavskih govora*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.
- RDG** = Jela Maresić – Vladimir Miholek, *Opis i rječnik đurđevačkoga govora*, Đurđevac: Gradska knjižnica, 2011.
- REW** = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1972.
- RGBH** = Ante Sekulić, *Rječnik govora bačkih Hrvata*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost »Ivan Antunović«, 2005.
- GGG** = Ivan Večenaj – Mijo Lončarić, *Rječnik govora Gole*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 1997.

- RGGH** = Radoslav Benčić, *Rječnik govora grada Hvara*, Hvar: Muzej hrvatske baštine, 2013.
- RGGK-cd** = Damir Kalogjera, Mirjana Svoboda – Višnja Josipović, *Rječnik govora grada Korčule*, Zagreb: Novi Liber, 2008 (CD izdanje).
- RGV** = Blaž Jurišić, *Rječnik govora otoka Vrgade II: rječnik*, Zagreb: JAZU, 1973.
- RGZM** = Radoslav Runko, *Rječnik govora zaseoka Mrkoči u Istri*, Rijeka: Naklada Kvarner, 2014.
- RHRJ** = Franjo Iveković – Ivan Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Naklada Nediljko Dominović 2009 (pretisak izdanja iz 1901.).
- RIBK** = Alojz Pavlović – Eduard Pavlović, *Rječnik novoštokavske ikavice benkovačkoga kraja*, Zadar: Ogranak Matice hrvatske, 2018.
- RKDI** = Štefica Hanzer i dr., *Rječnik kajkavske donjosutlanske ikavice*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Udruga Ivana Perkovca za očuvanje kajkavske ikavice i promicanje zavičajne kulturne baštine – Opća pučka škola Šenkovac, 2015.
- RKKJ** = *Rječnik kajkavskoga književnog jezika 1–14*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 1984–2017.
- RMG** = Marija Peruško, *Rječnik medulinskoga govora*, Medulin: Mendula – Općina Medulin, 2010.
- RNZNpt** = Miroslav Hirtz, *Rječnik narodnih zoologičkih naziva: ptice (Aves)*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1938–1947.
- RPrG** = Ratko Crnbori, *Rječnik premanturskoga govora*, Medulin: Općina Medulin, 2018.
- RSBS** = Martin Jakšić, *Rječnik govora slavonskih, baranjskih i srijemskih*, Zagreb: Dominović d. o. o. 2015.
- RSG** = Siniša Vuković, *Ričnik selaškoga govora (rječnik dijalekta Selca na otoku Braču)*, Split: Laus, 2001.
- RSPo** = Nikola Tokić – Ivan Magaš, *Rječnik sela Popovića*, Zadar: Ogranak Matice hrvatske, 2018.
- RTrCG** = Duško Geić, *Rječnik i gramatika trogirskoga čakavskoga govora*, Split: Književni krug – Trogir: Zdrženi artisti, 2015.
- RVKG** = Tomislav Lipljin, *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*, Varaždin: Stanek Media d. o. o. – Stanek d. o. o., 2013.
- SKOK** = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1–4*, Zagreb: JAZU (1971–1974).
- SR** = Milan Moguš, *Senjski rječnik*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Senj: Matica hrvatska, 2002.
- SSKJ** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika 1–5*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Državna založba Slovenije, 1970–1991.
- UE** = Roger Peterson – Guy Mountfort – P. A. D. Hollom, *Guida degli uccelli d'Europa*, Padova: Franco Muzzio & C. editore, 1985.
- VG** = Enrico Rosamani, *Vocabolario giuliano*, Trieste: LINT, 1999.
- VNSS-cd** = Doris Debenjak – Božidar Debenjak – Primož Debenjak, *Veliki nemško-slovenski slovar*, Ljubljana: Državna založba Slovenija, 2001 (CD izdanje).

POVZETEK

Ornitonimi v Habeličevem Dikcionarju: divlje ptice

V prispevku so ob 30 ornitonimih obravnavani še 1 manjšalnica, 2 pridevnika (pravzaprav 7, če se vključi tudi pridevnike, ki nastopajo kot sestavina ornitonima) in 15 drugih besed, ki so v Habeličevem Dikcionarju povezani z ornitonimijo. Med izrazi, ki so v zvezi s ptičjim svetom, je samo *lafra* verjetno nemškega izvora, vsi ostali pa so domačega. Tudi večina od 30 ornitonimov je domačega izvora, le dva (*pelikan*, *papiga*) sta nemškega. Tudi vsi pridevniki in manjšalnica so domači. 94,4 % obravnavanega gradiva je torej domačega izvora, tujega pa 5,6 %.

MAJDA MERŠE

ENOSTAVČNE POVEDI V KATEKIZMU IN ABECEDNIKU (1550) PRIMOŽA TRUBARJA

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.02](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.02)

Prispevek ima namen predstaviti (oblikovno in funkcijsko) tipologijo in z njo problematiko enostavnih povedi, ki se pojavljajo v prvih dveh knjigah v slovenskem jeziku: v Katekizmu in Abecedniku Primoža Trubarja iz leta 1550. Prikaz tematsko razširja in hkrati dopolnjuje poznavanje skladenjske ravnine slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, kakršno so poleg Bohoričeve slovnice oblikovale dosedanje raziskave skladnje v samostojnejših Trubarjevih in Dalmatinovih besedilih, večinoma v prvi vrsti posvečene uporabljenim stilnim in retoričnim figuram.

Ključne besede: skladnja, enostavna poved, Primož Trubar, katekizem, abecednik

Simple Sentences in Primož Trubar's *Catechismus* and *Abecedarium* (1550)

This article presents a (morphological and functional) typology and its related issues of simple sentences in the first two books in Slovenian, *Catechismus* and *Abecedarium* (1550) by Primož Trubar. This treatment not only thematically expands but also complements knowledge of the syntactic character of the sixteenth-century standard Slovenian contained in Bohorič's grammar as well as in the syntactic studies of certain of Trubar's and Dalmatin's texts, mainly dedicated to their stylistic and rhetorical devices.

Keywords: syntax, simple sentence, Primož Trubar, catechism, reader

0 Dosedanje raziskave skladenjske ravnine slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja,¹ ki so časovno večinoma sledile drugovrstnim, kar se odraža tudi v njihovem številu in problemski širini,² so zlasti v samostojnejših Trubarjevih besedilih ter v Gmajn predgovori Dalmatinove Biblije analitično zaobsegle predvsem zložene stavke (Novak 1983/84).³ V povezavi s posebnim tipom besedila⁴ ali ob drugač-

1 Problemski pregled skladenjskih obravnav jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja je ob petstoti obletnici Trubarjevega rojstva pripravil K. Ahačič (2008–2009).

2 Prim. Pogorelec 2011 (1972): 243, ki navaja, da je raziskovanje sloga (in z njim skladnje) Trubarjevega jezika sledilo predhodnim raziskavam črkopisa, govorne osnove, glasoslovja in oblikoslovja. Na dejstvo, da je skladnja manj obdelano področje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, opozarja tudi J. Müller (2008–2009: 181).

3 Novak npr. ugotavlja tipologijo priredij in podredij, značilnih za Gmajn predgovor Dalmatinove Biblije, hkrati pa izpostavlja tudi nekaj za tip besedila in za Dalmatina značilnih ubesedovalnih postopkov (npr. pogosto sklicevanje na svetopisemska besedila, ponavljanje itd.).

4 Skladenjske analize so se zdela vredna (in je bila tudi deležna) zlasti izvorno oblikovana besedila, za kakršni veljata tudi Trubarjev Katekizem in Abecednik (1550) (prim. npr. Pogorelec 1972; Sajovic 1986; Orel 2019), še izraziteje pa njegovi evangelijski povzetki (v TE 1555 in TT 1581–82), razlage v TR 1558 (o obojem Orožen 2008–2009), predgovori k novozaveznim

nih vsebinskih in problemskih poudarkih se vzporedno omenjajo tudi enostavčne povedi. V nekaterih razpravah so tudi zloženi stavki predmet raziskave samo posredno, saj so v ospredju npr. podredni vezniki (Keber 1986; Neweklovsky 1989). V drugih obravnavah, namenjenih prikazu retoričnega oblikovanja in slogovnih značilnosti besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, zlasti Trubarjevih⁵ (prim. Pogorelec 1972; Sajovic 1986; Seitz 1995) in Dalmatinovih (Pogorelec 1984; 1986),⁶ so bili npr. tudi zloženi stavki upoštevani kot značilnost besedilnih enot oz. besedil, pripadajočih različnim besedilnim zvrstem. Tudi razvojni pregled rabe prostega stavka v knjižnem jeziku 16. stoletja (Pogorelec 1968) je bil problemsko osredinjen zgolj na vlogo dativa v stavku.

Večina dosedanjih razprav o skladnji v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja izhaja iz prepričanja, da je šolanje Trubarju (in drugim protestantskim piscem) zagotovilo zadostno slovnično znanje in poznavanje skladnje za samostojno oblikovanje besedil,⁷ kasnejša pridigarska in prevajalska dejavnost pa je prispevala k praktični izpopolnitvi te sposobnosti.⁸ Kot pridigar je upošteval in s tem ohranjal retorično izročilo predprotestantske dobe (Pogorelec 2011 (1984): 232).⁹

0.1 Obe Trubarjevi deli – Katekizem in Abecednik – veljata za samostojnejši, prevodno le deloma odvisni besedili,¹⁰ kar je poleg tega, da gre za prvi knjigi v slovenskem jeziku, vplivalo tudi na njun izbor (zlasti delov Katekizma) za skladijske

- ▶ prevodom (zlasti Tiga noviga testamenta ena dolga predgovor v TT 1557; Pogorelec 1972; Seitz 1995) ter TC 1575 (Pogorelec 1972), izmed Dalmatinovih pa predvsem Gmajn predgovor k Bibliji (Novak 1983/84; Pogorelec 1984; 1986).
- 5 Prim. Seitz 1995, ki obravnava dvojično vezniško priredje oz. dvojno formulo v izbranih besedilih Primoža Trubarja, Martina Luthra in njunih sodobnikov. Prim. tudi Orel 2019, ki predstavlja s primerjavo enakih prevodnih besedil slovenskih in hrvaških reformatorjev (Trubar 1550 in Konzul 1564 ter Krelj 1566 in Vlačić 1566) ugotovljive jezikovne razlike, izpričane na skladijski ravnini. Skladnost in razlike ugotavlja v okviru besednozvezne, stavčne in medpovedne skladnje. Raziskave se je lotila z namenom, da bi ugotovila, v kolikšni meri hrvaška prevoda še zrealita skladijsko odvisnost slovenskih predlog od nemškega jezika (Orel 2019: 185).
- 6 Avtorica obravnava razmerje med besedilom, »ki je bilo umetelno izoblikovano v skladu s svojim namenom, položajem v knjigi (uvod, pojasnilo in motivacija za branje in doumevanje Biblije) in veljavnimi ubesedovalnimi pravili, ter med slovnico, ki jo je Bohorič po Melanchthonovih [...] predlogah latinske slovnice priredil za slovenščino« (Pogorelec 2011 (1986): 293).
- 7 Ahačič (2007: 283; 2008–2009: 93–94) npr. ugotavlja, da so slovenski protestantski pisci 16. stoletja poznali retoriko in teoriji in praksi, Pogorelec (2011 (1984): 269; 2011 (1986): 303) pa, da so pravila sočasne splošne stilistike ob hkratnem upoštevanju naravne slovenske dikcije ob Trubarju spoštovali tudi drugi slovenski protestantski pisci.
- 8 Prim. Seitz 1995: 472, tudi Orožen 1996: 152.
- 9 Na normativno izdelanost skladijskega izražanja predhodne govorne bogoslužne oznanjevalne zvrsti slovenskega jezika na več mestih opozarja tudi M. Orožen (npr. 2008–2009: 319, 321).
- 10 O Katekizmu prim. Rajhman 1977: zlasti 21 in Ahačič 2009, o Abecedniku pa Ahačič 2008. Tudi Giesemann poudarja, da Trubarjev Katekizem ni enak predlogam Luthra in Brenza, pa tudi, da je Trubar besedila, ki jih je našel v virih, upošteval, hkrati pa tudi kombiniral, vendar »pri tem ni razvijal nobene lastne teologije« (Giesemann 2018: 188).

raziskave.¹¹ V njih odkrite enostavčne povedi – tako prave kot tiste, ki jih predstavljajo osamosvojljivi deli zloženih povedi in ki so (bile) uporabljene kot (pogojno veljavna) dokazila za oblikovno in vsebinsko tipologijo enostavnih povedi – so obravnavane kot značilnost Trubarjevega in hkrati slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja.

- 0.2 Preverjanje zajetosti enostavnih povedi v prvih dveh Trubarjevih knjigah je pokazalo značilno sestavo: ob številčno močno prevladujočih zloženih povedih se pojavljajo redkejšje enostavčne. Na razmerje, ki se ponavlja tudi v kasnejših in drugovrstnih Trubarjevih delih ter v Gmajn predgovori Dalmatinove Biblije (1584), do določene mere vpliva besedilni sestav,¹² saj gre za verski priročnik (Katekizem), ki je po vsebini hkrati osnovni in zahtevnejši,¹³ ter za prvi in temeljni priročnik za učenje branja (Abecednik).

1 TIPOLOGIJA ENOSTAVČNIH POVEDI

- 1.1 Osnovno tipologijo enostavnih povedi,¹⁴ pomnoženih s pastavčnimi,¹⁵ določa število izraženih stavčnih členov: sega od povedi z vsemi potencialnimi stavčnimi členi (tj. osebkom, povedkom, predmetom in prislovnimi določili (1. in 2. zgled); različico predstavljajo primeri, kjer je povedek sestavljen iz pomožnega glagola in povedkovega določila; prim. 3. zgled) do dvodelnih (4. zgled; v njem je osebek izražen z zaimkom) – med njimi so tudi taki, pri katerih je osebek, ki je navadno omenjen v bližnjem sobesedilu, izražen z osebno glagolsko obliko,¹⁶ – ter glagolskih ali neglagolskih enodelnih različne dolžine (5. in 6. zgled). Kot enodelne povedi nastopajo tudi pogosto rabljeni in hkrati splošno uveljavljeni medmeti ali členki, npr. *pole* in *amen* (7. in 8. zgled). Prvi (*pole*) vzpostavlja tesnejšo povezavo z ogovorjenim in hkrati uvaja bodisi eno ali več enostavnih povedi. Lahko pa se pojavlja kot osamosvojeni del večstavčne povedi, ki se uresničuje kot enostavčna. Drugi (*amen*) je s potrditvenim namenom zapisan na koncu besedila.¹⁷ Npr.:

¹¹ Prim. op. 4.

¹² Analiza Trubarjevega pripovednega načina je npr. Pogačnika (1968: 138) usmerila k spoznanju, da so krajši stavki, s katerimi so misli zgoščeno izpovedane, predvsem značilni za Trubarjevo obravnavo teološke in kulturnozgodovinske snovi.

¹³ Prim tudi Ahačič 2009: 25.

¹⁴ Izbor je v prid izdelave veljavnejše tipologije mestoma razširjen z vsebinsko osamosvojljivimi deli večstavčnih povedi. Postopek do določene mere upravičuje tudi raba večfunkcionalnih ločil (npr. poševnice), ki so v okviru zložene povedi lahko uporabljena bodisi kot vmesno ali končno ločilo: ločujejo dele povedi ali zaznamujejo njen konec. Na razlikovalno rabo ločil v primerjavi z današnjo npr. opozarja Novak (1983/84: 183).

¹⁵ O pastavčnih povedih (členkovnih, medmetnih in zvalniških) kot vrsti enostavnih prim. npr. Toporišič 1992: 175; 2000: 489).

¹⁶ Npr.: *Proffite sprauo vero vedan fa vfo kerfzhansko Cerkou inu tudi fa me.* (TC 1550: AIIIb).

¹⁷ SSKJ² ga besednovrstno opredeljuje kot členek.

- [1] Ieft fem/ le te ftuke is fuetiga pifma (inu nih islage vte peifni fhlofhene) [...] vle te buquice/ puftill prepifati vnafl iefig/ Bogu na zhaft inu hdozbrumu vfem mladim tar preproftim ludem nafhe defhele. (TC 1550: AIIIa);
- [2] TO nafho prauo kerszhansko Vero fo ty duainait fueti Iogri nafhiga Gofpudi Iefufa Chriftufa is fuetiga Duha inu pifma vkupe flufhili/ (TC 1550: BVIb);
- [3] Ieft fem le an vnuzen hlapcz Luce. XVII. (TC 1550: 241);
- [4] Molymo vfi. (TC 1550: 197);
- [5] Ozha. (TA 1550: AVb) – Syn. (TA 1550: AVb);
- [6] Ta Perue Chor. (TC 1550: 182) – Ta Drugi Chor. (TC 1550: 183);
- [7] **Pole** mui hlapiz (per tim hlapci faftopi Iefufa/ kir ye bogu fpokorzzhimo/ inu nam fuyo martro flufhill) ye ner ta fauerfheni molh/ (TC 1550: 87);
- [8] Tako Vero nam dai/ ozha nebelhki/ fa uolo fuiga lubiga Synu Iefufa Chriftufa/ fkufi fuetiga duha/ timu bodi vfa zhaft inu huala dana/ imer tar vfelei/ **Amen**. (TC 1550: 243).

V uvodni, nagovorni enostavčni povedi (*VSEM Slouenzom/ Gnado/ Myr/ Mylhoft inu prauu Spofnane bofhye/ fkufi Iefufa Chriftufa proffim*. (TC 1550: AIIIa)) v TC 1550 so z različnimi stavčnimi členi izpostavljeni vsi trije osnovni akterji: Slovenci, ki jim je delo namenjeno (*VSEM Slouenzom*), s prvoosebno glagolsko obliko v vlogi povedka (*proffim*) Trubar kot avtor besedila, s prislovnim določilom vršilca dejanja (*fkufi Iefufa Chriftufa*; Toporišič 2000: 625) pa božja oseba, ki lahko Slovencem kot prejemnikom podeli zaproseno (*Gnado/ Myr/ Mylhoft inu prauu Spofnane bofhye*). Predložna zveza v vlogi prislovnega določila je posneta po nemščini.¹⁸ Iz zgleda je razvidna tudi priredna sestava predmeta, v okviru kate- re je le zadnji člen pridružen z veznikom *inu*.

Med izrazne različice predmeta spada tudi nedoločnik ob glagolu *reči*: *Potle rezhe Iefus tim Iogrom pryti na ano Goro te Galileifke defhele/* (TC 1550: 41).

V okviru dialoga, ki s poučevalnim namenom poteka med očetom in sinom, je v TA 1550 mogoče zaslediti kot odgovore enostavčne povedi z izpuščenim osebkom ali povedkom. Informativnost z izpustom ni okrnjena, saj je manjkajoči stavčni člen znan oz. prepoznaven iz vprašanja. Npr.: *Ozha. Kai ye ta Vezherya oli Mafha Iefufa Chriftufa nafhiga Gofpudi. Syn. ye an Sacrament oli ana Suetyna/ inu anu fnamine te gnade bofhye* [...] (TA 1550: 28).

1.1.1 Skupina enodelnih enostavčnih povedi je v prvih dveh Trubarjevih delih tipološko (oblikovno in funkcionalno) najbolj raznolika. Večje število tovrstnih povedi nastopa v naslovni, besedilnorazčlenjevalni, hkrati pa v vsebinskonapovedni vlogi. Zanje je značilna jedrnatost, zato so (tudi pri dvodelnih povedih; 1. zgled) pogosto

¹⁸ Več potrditvenih primerov za tovrstno skladenjsko usklajenost z nemško prevodno predlogo je mogoče najti že s primerjavo Matevževega evangelija (TE 1555) kot prvega Trubarjevega novozaveznega prevoda in Lutrove prevodne predloge. Npr.: *Inu oni nemu pouedo, Vbetleemu vti Iudouski desheli, Sakai taku ie pifanu fkufi tiga preroka* (TE 1555: 3) – *Vnd fie fagten jm/ Zu Bethlehem im Jüdifchenlande/ Denn also ftehet gefchrieben durch den Propheten* (LB 1545: CCXLVb). Na primere skladenjske navezave na nemščino, ki posebej izstopa tudi v primerjalno-razvojnem pregledu rabe prostega stavka v slovenskem knjižnem jeziku, opozarja Pogorelec (1968: 148).

opuščeni informativno nenujni stavčni členi. Najpogosteje je opuščena povedek (2., 3. in 4. zgled). Med tovrstne primere sodijo tudi (v 1.1 že omenjene) enobesedne naslovne navedbe udeležencev pogovora (5. zgled), ki je z zastavljanjem vprašanj (*Ozha*) in z odgovori nanje (*Syn*) namenjen seznanjanju z osnovami krščanskega nauka in utrjevanju njihovega poznavanja. Npr.:

- [1] Bug ye to kazho preklell. (TC 1550: AVIIIa);
- [2] Suetiga Petra vuk od Gospofzhine. (TC 1550: 130);
- [3] Ana kratka illaga te Vere. (TC 1550: 157);
- [4] Ta Druga Sapuuid. (TC 1550: BVa);
- [5] Ozha. (TA 1550: AVb) – Syn. (TA 1550: AVb).

Tesno vsebinsko povezanost v okviru dialoga npr. napovedujeta tudi zaporedna besedilna razdelka, ki ju uvajata naslova *Vprafhane od tih dobrill[!]*¹⁹ dell. (TC 1550: 107) in *Odguuor*. (TC 1550: 108): prvi je besednozvezni, drugi enobesedni.

V podobnem razmerju sta tudi naslova, ki kažeta na delitev vlog pri litanijah: *Ta Perue Chor*. (TC 1550: 182) in *Ta Drugi Chor*. (TC 1550: 183): prvi nagovarja Boga (npr. *O Gospud Bug ti ozha nash* (TC 1550: 182)) ali natančneje opredeljuje tiste, ki prosijo (npr. *My vfi reuni bofi grefshniki te proffimo*. (TC 1550: 186)), uva-ja ali konkretizira prošnjo z navedbo zaprosenega (npr. *Dai myr tar fprauo vfem kralem inu viudom*. (TC 1550: 188)), jo utemeljuje (npr. *Sa uolo tuiga suetiga roiftua* (TC 1550: 184)),²⁰ drugi izreka tipizirane prošnje, kakršne so npr. *Vflihi nas lubi Gospud Bug*. (TC 1550: npr. 187, 189, 194), *Vflihi ti nas*. (TC 1550: 181, 196), *Smilife zhes nas*. (TC 1550: 194), *Obarri nas lubi Gospud Bug*. (TC 1550: 185), *Pomagai nam lubi gospud bug* (TC 1550: 185) itd. Zbora si delita vloge tudi tako, da prvi zbor izreka to, pred čimer naj bi bili obvarovani, drugi pa stavčno izraženo prošnjo: *Ta Perue Chor*. (TC 1550: 184) npr. *Pred to fylno Turfko Voijko* (TC 1550: 184) in *Ta Drugi Chor. Obarri nas lubi Gospud Bug*. (TC 1550: 185). Oba dela – uvodni in zaključni – vsebinsko sodita v okvir iste enostavčne povedi, čeprav sta zaključena s piko kot končnim ločilom.

Med oblikovno-pomenske različice enostavnih povedi sodijo tudi nagovorni tipi s poimenovanjem naslovnika:²¹ poleg neposrednega samostalniškega nagovora (1. in 2. zgled) tudi različice z uvajalnim medmetom (3., 4. in 6. zgled), ki stopnjuje čustvenost nagovora, ter z izpostavljenim stavčnim členom v obliki zaimka (5. zgled). Povečano stopnjo čustvenosti zagotavlja tudi ustrezna izbira prilastka (npr. *ljubi* v prvem zgledu), v še večji meri pa povezava prvoosebnega svojilnega zaimka in manjšalnice *Mui Synkuui* (2. zgled). Nagovor uvaja bodisi enostavčno poved (6. zgled), pri večini tovrstnih primerov pa večstavčno (npr. 1., 2., 4. in 5. zgled), ki omogoča nadaljnje osamosvajanje posameznih enostavnih

¹⁹ S klicajem, dodanim v oglatem oklepaju (dodala M. M.), je opozorjeno na napako v besedilu.

²⁰ Utemeljivji sledi prošnja, ki jo izreka drugi zbor: *Pomagai nam lubi gospud bug* (TC 1550: 185).

²¹ Slovenska slovnica tovrstne primere obravnava v okviru soledja (Toporišič 2000: 490).

povedi. V tretjem zgledu nagovoru sledi pričakovana, tipizirana prošnja prav tako v obliki enostavčne povedi. Npr.:

- [1] **LVbi kerszheniki/** Ieft fem/ le te ftuke is fuetiga pifma (inu nih islage vte peifni fhlofhene) katere vľaki fastopni zhlouik/ kir hozhe vnebu pryti ima veiditi inu derľhati/ htim tudi to litanio inu ano pridigo/ vle te buquice/ puftill prepifati vnaľh iefig/ Bogu na zhaft inu hđobrumu vľem mladim tar preprostim ľudem naľhe deľhele. (TC 1550: AIIIa);
- [2] **Mui Synkuui/** letu ieft vom pilhem/ de ne greľhite/ (TC 1550: 104);
- [3] **O nebefki lubi ozha/** fmilife zhes nas fa uolo tuiga lubiga Synu Iefuľa Chriftuľa naľhiga goľpudi [...] (TC 1550: 199);
- [4] **O Vľigamogozhi dobrutľui Bug/ an vezhni ozha naľhiga goľpudi Iefuľa Chriftuľa/** kir fi fe is tuye velike milofti tim zhlouekom dall naľnane/ inu kir fi tuiga lubiga Synu Iefuľa Chriftuľa naľhiga goľpudi ľamiga poľľuľhati porozhill/ ľakai ti fred ftuyem Synum inu fuetim Duhum fi vľe rizhi ftuarill inu ľam obderľhiľh/ Smlife fmilife tudi zhes nas boge Slouence/ (TC 1550: 198);
- [5] **VY** muy lubefniui bratye inu ľeftre/ (TC 1550: 67);
- [6] ANa Pridiga/ zhes te Chriftuľeue befede/ **O Shena/** uelika ye tuia Vera (TC 1550: 202).

1.1.2 Iz doslej navedenih zgledov je razvidno, da je v okviru pripovednih enostavčnih povedi (Toporišič 2000: 515) ugotovljivih več vsebinsko različnih tipov. Enega izmed njih predstavljajo razlagalne oz. pojasnjevalne povedi (1. in 2. zgled),²² ki se jim pridružuje tudi t. i. definicijski tip²³ (3. zgled). V njihov okvir sodijo tudi že omenjene, oblikovno raznovrstne naslovne povedi. V razdelku *DECALOGVS*,²⁴ kjer je predstavljenih deset zapovedi, vsako enoto posebej naslovno uvaja številčno poimenovana zapoved (4. zgled), vendar so tudi nekatere napovedi sestavni del zloženih povedi. V razdelku *SYMBOLVM Apostolorum*. (TC 1550: BVIIb) – s slovenskim naslovom *Letu fo ty ftuki kerľzhanske Vere od tih logrou poredi ľloľhenni*. (TC 1550: BVIIIa) – so naslovno napovedani členi vere. Tem se v novi vrstici pridružuje ime apostola kot domnevnega avtorja člena (5. zgled), kar daje slutiti, da gre za ločeni informaciji. Vsaki številčni napovedi sledi navedba ustreznega člena apostolske vere. Členi so zaporedno navedeni v posebnih vrsticah, zamejeni s piko, tudi v primerih, kadar je njihova stavčna struktura zaradi tesne vpetosti v sobesedilo izraziteje okrnjena. Npr. *Ta Perue ftuk*²⁵ | *Sueti Peter. | Ieft veryo Vbuga Vozho Vľigamogozhiga/ Stuarnika nebes inu femle. | Ta Drugi ftuk | S. Andrei. | Inu Viefuľa Chriftuľa Synu nega diniga Goľpudi naľhiga*. (TC 1550: BVIIIa). Posebno različico pripovednih enostavčnih povedi predstavljajo povedi, začete z vprašalnicami, ki pa ne uvajajo vprašanj (6. zgled z dvema primeroma). Na njihov pripovedni značaj – napovedujejo sledečo vsebino – opozarja tudi na koncu dodana pika (6. in 7. zgled). Tudi te povedi so pogosto skladenjsko okrnjene. Zgolj na

22 Novak (1983/84: 184) jih npr. poimenuje »označevalne stavke«. Za ponazorilo navaja priredje: *Biblia je ena gerčka beseda, inu poměni v'gmajn, te Bukve, Stariga inu Noviga Testamenta*.

23 Prim. Pogorelec 2011 (1972): 247, ki isto (vzorčno navedeno) enostavno poved v skladu z retoričnimi pravili, uveljavljenimi v 16. stoletju, v okviru analize retorične urejenosti odstavka iz TC 1550 opredeljuje kot »definicijo«.

24 *TV fo te deľed ľapuuidi boľhve/ te ifte tudi Moifēs piľhe/* (TC 1550: BIVa).

25 Pokončnice, ki razmejujejo vrstice, dodala M. M.

samostalniški del okrajšano (enodelno) enostavno poved pripovednega značaja predstavlja tudi naslovno napovedani odgovor na predhodno vprašanje (8. zgled). Kratkost oz. jednatost odgovora je tudi v tem primeru zgovoren dokaz in hkrati posledica tesne vsebinske povezanosti dialoga. Npr.:

- [1] Tu Ime/ Adam/ pomeni zhlouik/ [...] (TC 1550: B1b);
- [2] ne prolli vezh fuetnikou de bi fan prollili/ temuzh ferznu tar vefelu/ fam ftopi pred Buga/ inu prau gnemu/ **Abba Pater Ro. viii. (tu ye) Mui Atel/ Mui lubi Ozha/** pomagai/ oli dai meni tu oli tu. &c (TC 1550: 235);
- [3] TA Molytua/ ye an rifnizhin ferzhan inu priatliu fguuor Sbugom/ tu ye [...] (TC 1550: 16);
- [4] Ta Druga Sapuuid. (TC 1550: BVa);
- [5] Ta Perue ftuk | Sueti Peter. (TC 1550: BVIIIa);
- [6] Kai ye ta Molytua/ Du inu koku fe ima Molyti. (TC 1550: 16);
- [7] Kai nam pag ty Sacramenti pomenuio. (TC 1550: 62);
- [8] Kai nas pag ima perganati de my dobru deimo/ Bogu fluhimo/ inu de fe greha varuyemo? | Odguuor. | **Try rizhi** (TC 1550: 117).

1.2 Nadaljnje funkcionalno utemeljeno tipološko členjenje enostavnih povedi upošteva različno sestavo besednozveznih stavčnih členov, ki je priredna ali podredna. Priredne pare in nize je mogoče zaslediti pri vseh stavčnih členih: osebku (1. in 2. zgled), predmetu (3. in 4. zgled), prislovnih določilih (7. zgled) in povedkovem določilu (5. in 6. zgled), zaznati pa jo je mogoče tudi v okviru levega ali desnega prilastka (5. zgled) oz. v okviru podrednih sestavin stavčnih členov. Dvo- ali veččlenski naštevalni nizi so v dosedanjih skladenjskih raziskavah navadno obravnavani in predstavljeni kot dvojne oz. trojne formule.²⁶ Veljajo za opazen, nepogrešljiv, pomensko razvejan stilizem protestantskega knjižnega jezika. V okviru enostavnih povedi je v skladenjsko različnih vlogah mogoče zaslediti tudi (stilno učinkovite) ponovitve istih besed²⁷ (9. zgled). Npr.:

- [1] **AN Scoff oli Far** ima byti pres tadla/ an moh ane fhene/ trefiu/ ane prau dobre myfli polhten/ kir rad ludi herperguye [...] (TC 1550: 126);²⁸
- [2] **Kerfzhouati inu te verne spifhati** stellom tar fkryo Iefufouo/ nam nalha ferza fpet hdobrumu premeni/ (TC 1550: BVIIb);²⁹
- [3] VSEM Slouenzom/ **Gnado/ Myr/ Mylhofit inu prauu Spofnane bofhye/** fkufi Iefufa Christufa prollim. (TC 1550: AIIIa);
- [4] Ieft veryo tudi **Viefufa | Vtiga prauiga Chrifufufa | Vfynu bofhyga diniga** | [...] (TC 1550: 159);

26 O raziskanosti dvojne in trojne formule (ter kopičenja kot sorodne retorične figure) v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja prim. Ahačič 2007: 302–304; Ahačič 2008–2009: 96–97. Avtor posebej izpostavlja raziskovalni dosežek E. Seitz, ki v primerjalno zasnovani raziskavi dvojične prirednosti v Trubarjevih besedilih odkriva štiri pomenske skupine parov, povezanih z *inu* (Seitz 1995).

27 Toporišič (2000: 528) tovrstne ponovitve uvršča med skladenjska sredstva za izražanje stopnjevitosti.

28 Zgled enostavne povedi zagotavlja osamosvojeno navedeni izhodiščni del večstavne povedi.

29 Zgled kaže na priredno nedoločniško zvezo v vlogi osebka (Toporišič 200: 399–400).

- [5] Tu ime pag/ Iefus/ vtim flouenki iefiki fe prau/ **an ohranik/ oli Ifuelyzhar: oli an Pomozhnik** [...] (TC 1550: 91);³⁰
- [6] Tu zhlouelku ferze ye **hudu tar ilkafhenu**. (TC 1550: 77);
- [7] Lubi Gospudi Boga tuiga/ **is celiga tuiga ferza/ is cele tuye dufhe/ inu is cele tuye myfli/ inu is cele tuye mozhi**. (TC 1550: 143);
- [8] Glih taku fhe fdai/ fuio Cerkou te kerfzhenike ftrafa/ **fmogetero rizho/ koker Sturki/ fdragino/ fhlfami/ fzhudnimi boleanmi/ fhudo gopofzhino/ drufhino inu fofefzhino/ fhudimi Scofi/ fari/ Menihi inu fdrugo nefrezho/** (TC 1550: 218–219);
- [9] **Rifnizhnu rifnizhnu ieft vom poueim/** kateri polufha muyo befedo/ inu timu veryame kir ye mene poflall/ ta ima ta vezhni leben/ (TC 1550: 96–97).

V predzadnjem (osmem) zgledu je naštevalni niz veččlenskega prislovnega določila načina poenoten tudi s ponavljanjem predloga. Slednji se v skladu z oblikujočo se pravopisno normo pri istovrstnih enotah občasno opušča. Pri samostalniku *fhlfami* je pričakovano pisno prekriven z začetkom besede.³¹

1.2.1 Samostalniškimi delom enostavnih povedi, zlasti osebkoma in predmetu oz. predmetom, se običajno pridružujejo levi in desni prilastki z dokaj ustaljeno razvrstitvijo: levi (ujemalni) pridevniški in desni (neujemalni) samostalniški. Pogoste pa so tudi podredno ali priredno razširjene prilastkovne zveze. Npr.: *O nebefki lubi ozha/ fmilife zhes nas fa uolo tuiga lubiga Synu Iefusa Christufa nashiga gospudi/* [...] (TC 1550: 199).

1.2.1.1 Ker so sestavni deli katekizma tudi osnovna verska besedila – med njimi apostolska vera, deset zapovedi, očenaš, litanije –, kjer h govorni učinkovitosti in lažji (za)pomnljivosti vsebine prispevajo tudi stilne figure, je pričakovana tudi na govorno izročilo in pridigarsko tradicijo vezana, od običajne odstopajoča, hkrati pa stilno učinkovita, nevsakdanja besednoredna razvrstitev sestavin enostavnih povedi. Med že opažene, večkrat omenjane značilnosti Trubarjevega jezika spadata inverzija prilastka (1. in 2. zgled), ki jo je mogoče zaslediti že v uvodni povedi *Katekizma* v vlogi blagoslovitvene formule (1. zgled), in končna stava glagola (3. zgled). Npr.:

- [1] VSEM Slouenzom/ Gnado/ Myr/ Mylhoft inu prau **Spofnane bofhye/** fkufi Iefufa Christufa proflim. (TC 1550: AIIIa);
- [2] **Sapuuid bofhya** Adamu inu Eue dana. (TC 1550: AVIb);
- [3] Nu fdai pag hozhmo/ od te Shege inu mifli/ tiga Verniga zhloueka/ **gouoriti**. (TC 1550: 213).

Pregled inverzij prilastka v enostavnih povedih je pokazal, da se nekateri prilastki pogosteje pojavljajo zapostavljeno (npr. *božji: gnada božja, beseda božja, štrafinga božja, zapoved božja*³²), kar daje slutiti proces terminologizacije oz. že terminolo-

³⁰ Zgled je osamosvojeno navedeni prvi stavek priredja.

³¹ V podobne nize istopredložnih zvez je pogosto zajet tudi predlog *v-*. Neweklowsky (1995: 318) v Trubarjevem Katekizmu (1550) odkriva 18 primerov njegovih podvojitvev, kar se je pokazalo kot pravopisna posebnost zgodnejšega obdobja Trubarjevega ustvarjanja, saj pregled Pisma Rimljanom (1560) ni odkril nobenega tovrstnega primera.

³² Npr.: *Sapuuid bofhya Adamu inu Eue dana*. (TC 1550: AVIb).

giziranost besednih zvez.³³ Zgled *Shegen tiga fakona/ htimu fakoni pomuzhi fo vfe rizhi ftuaryene inu poduerfhene*. (TC 1550: AVIa), ki zajema dve zaporedno nanizani enostavčni povedi, kaže na inverzijo desnega prilastka. Slednja ima za posledico težjo razumljivost primera (*h pomoči timu zakoni* → *htimu fakoni pomuzhi*).

Končna stava osebne glagolske oblike, deležniškega dela povedka ali nedoločnika je v pesmih običajno pogojena z rimo (1. zgled).³⁴ Slednja lahko vpliva tudi na izbiro krajše oblike glagola (2. zgled), občasno pa celo na rabo odstopajoče časovne oblike, kar je posebej razvidno iz osamosvojljivih delov zloženih povedi (3. zgled). Npr.:

- [1] Kadar ye Iefus vnebu fshall | ye gfuyom iogrom rekal | **Meni ye bug vfo oblaft dall** | Meni ye vfe **poduergal** (TC 1550: 168[=170]);
- [2] Sueti Paul venim lifi | Inu ty Euangelifti | Odpraue Maſhe **piſho** | Kadar ye Iefus fratan bill | Sa nas Martro ſterpit hotill | Siogri gre vuezher **vhifho** (TC 1550: 174);
- [3] Sazhne fhnimi vezheryati | Inu nim noge vmiuati | Dolgu nim **pridiguye** | Od Buga/ od Martre fuye | Vfe fuye Verne **trofhtall ye** | Molyt lubit **vkafuye**. (TC 1550: 175).

1.2.1.2 Nekaj retoričnih figur (npr. simetrično realiziran hiazem)³⁵ se običajno razkriva le v zloženih povedih (1. zgled), v enostavnih pa le izjemoma (2. zgled). Med retoričnimi figurami je tudi v TC 1550 že opazna poudarjalna razdružitev dvojne formule z vmesnim *pag* (3. zgled).³⁶ Npr.:

- [1] **INu Bug ye ftuarill zhloueka po fuyem pildu/ po Bofhy Stalti ga ye fturill/** molha inu fheno ye ftuarill inu ye Bug obba ſhegnall/ inu ye rekall. (TC 1550: AVIa);
- [2] **Ta praua Vera/ inu befeda bofhya/** morao vfelei byti vkupe/ (TC 1550: 211);
- [3] **Sa telefne pag inu pofueidne rizhi/** [...] imamo tudi vpokuri inu vueri proffiti/ oli pag vti vilhi/ (TC 1550: 21).

1.2.1.3 Med enostavnimi povedmi, uporabljenimi v obeh Trubarjevih knjigah iz leta 1550, se pojavljajo tudi take, ki kažejo bodisi na obstoj ali na oblikovanje stilno oz. retorično učinkovitih obrazcev. Mednje sodijo blagoslovitvene formule in tipizirane prošnje, ki so v okviru posameznih besedilnih enot dodane bodisi uvodno (1. in 2. zgled) ali sklepno (3. in 4. zgled). V tej vlogi v Katekizmu in Abecedniku npr. nastopata tudi uvodni enostavčni povedi.

33 Na številčnost terminoloških besednih zvez (npr. *pravi krščeniki, božja beseda in beseda božja*), ki se v primerjavi s predhodnim obdobjem kaže kot ena od značilnosti jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, opozarja A. Legan Ravnika (2008: 27–28) in hkrati navaja, da je izmenjava levoprilastkovne rabe z desno pogosta. Prim. tudi Orožen 2008–2009: 325–326.

34 V proznih prevodnih besedilih pa je tudi na besedni red in umeščanje glagolskih oblik pogosto vplivala tujejezična prevodna predloga, čeprav so protestantski pisci od Trubarja dalje hkrati upoštevali tudi skladske vzorce govornega jezika. Na oboje je bilo že večkrat opozorjeno (npr. Orožen 1996: 234–248; Merše 2013: 107–109, itd.).

35 Med retoričnimi figurami, opaženimi ob analizi izbranega odlomka iz TC 1550, ga npr. omenja Pogorelec (2011 (1972): 247–248).

36 Isti zgled navaja B. Pogorelec (2011: 249–250) v sklopu prikaza retorične zgradbe odstavka kot izbrane besedilne enote. Figuro poimenuje hiperbaton (po Susenbrotus 1576).

Gre za prošnjo, ki je hkrati primer uvodne blagoslovitvene formule (1. in 2. zgled). Uvodnim podobne formule so uporabljene tudi na koncu posameznih poglavij oz. besedilnih enot (3. zgled). Npr.:

- [1] VSEM Slouenzom/ Gnado/ Myr/ Mylhoft inu prauu Spofnane bofhye/ fkufi Iefufa Chriftuſa proflim. (TC 1550: AIIIA);
- [2] Vfem Mladim inu Preproftim Slouenzom/ Mylhoft bofhyo inu to vezhno dobruto od Ozheta nebelkiga vtim Imeni Iefufa Chriftuſa proflim. (TA 1550: AIIA);
- [3] Obtū vuzhimo fe/ le te ftuke nafhe prauē vere/ [...] Inu timu famimu tudi **bodi vfelei vfa zhaft Amen.** (TC 1550: AIIIB);
- [4] Htimu inu vřimu dobrumu dai Iefus Chriftus fuyo gnado/ AMEN. (TA 1550: AIIIA).

1.3 Enostavčne povedi se medsebojno razlikujejo tudi glede na vrsto uresničenege skladijskega razmerja med povedkom in osebkom, ki predstavljata jedro pomenke podstave dvodelnih povedi. Osnovno razliko povzroča izbira tvornega (1. zgled) ali trpnega načina, saj se z njo vloge delovalnikov zamenjajo: osebek tvornega stavka se v trpnem pretvarja v prislovno določilo vršilca dejanja (2. zgled) ali pa se sploh ne omenja (3. zgled), predmet iz tvornega stavka pa v trpnem dobiva vlogo osebka (Toporišič 2000: 358). Npr.:

- [1] Bug ye to kazho preklell. (TC 1550: AVIIIA);
- [2] Tu ime Iefus ye nemu **od tiga angela Gabriela** pred nega pozhedtuō danu/ (TC 1550: 90) (← angel Gabriel mu je dal ime);
- [3] Ta Moſh ye taku ftuaryen. (TC 1550: AVA).

1.3.1 Nekaj enostavnih povedi iz prvih dveh Trubarjevih knjig izkazuje ujemanje in vezljivostne posebnosti. Pri prvih gre za odstopanje od pričakovanega ujemanja povedka z osebkom po osebi, številu, spolu in sklonu.³⁷ Npr.: *Od koga inu fakai ye ta pridiga inu ta kerft poftaulen.* (TC 1550: 169). Zgled kaže, da se deležniško povedkovo določilo po spolu in številu ujema le z zadnjim členom priredne samostalniške dvojice, ki v trpniku opravlja vlogo osebka. Podobno velja tudi za povedek v primeru *Meffu inu kry/ nei tebi tiga dallu nafnane/ temuzh mui ozha/ [...]* (TC 1550: 209–210), kjer se povedek po spolu in številu prilagaja prvemu členu priredno zloženega osebka. V zgledu *Ta praua Vera/ inu befeda bofhya/ moraiō vfelei byti vkupe/* (TC 1550: 211) je povedek v množini, ki se pogosto uporablja namesto pričakovane dvojine.³⁸ Na osnovi izhodišča zloženega stavka osamosvojenjena enostavčna poved kaže na odpovedovanje usklajenosti po spolu v okviru daljše povedi: *Te Iefufēue befede pag* (katere ner vezh gouore le od odpufshzhane tih

37 B. Pogorelec (2011 (1986): 298–299) navaja figure, ki urejajo ujemanje, npr. primere zvege (ujemanje z bližnjim osebkom v spolu, številu in osebi) ter silepse (gre za prilagajanje po spolu, številu, osebi in sklonu prvini, ki v zvezi prevladuje po kateri od svojih pomenskih (ali pomenško-slovničnih) lastnosti), iz Bohoričeve slovnice (deloma na osnovi primerjave Bohoričeve slovnice in Melanchthonove predloge).

38 Na nekaj ujemanjih posebnosti glede spola in števila, zaznanih v okviru analize rabe pomožnega glagola *biti*, je bilo že opozorjeno (Merše 2017: 222). Namensko in problemsko širše je bila tipološko predstavljena tudi postopna pluralizacija dvojine (Jelovšek 2016: zlasti 98).

grehou vstanena tiga ſhiuota inu tiga vezhniga lebna) te fo gar ſdoftimi inu fue-likimi zaihni poteryeni/ de na tih oben zhlouik ne ima zbiuulati. (TC 1550: 105).

Med enostavnimi povedmi, ki so bile neposredno ali posredno odkrite v prvih dveh Trubarjevih knjigah, so tudi take, ki vključujejo ogovorni osebni zaimek *vi*. Slednji je glede spola in števila samostalnika, ob katerem stoji, neinformativen.³⁹ V prvem zgledu je nagovorni zaimek moškega spola, nagovorjena oseba pa ženskega, v drugem pa je ujemanje polno. Npr.:

- [1] Sueti Peter taku uely/ **Vy fhene** bodite pokorne valhem moſhem/ [...] (TC 1550: 134);
 [2] **VY Hlapci inu Sluſhabniki/** bodite pokorni valhim telefnim goſpudom/ ſtrahom inu ſtrepetanom vti preprofhzhini valhiga ferza/ [...] (TC 1550: 140).

1.3.2 Nekaj značilnosti se nakazuje tudi glede izbire časovnih oblik. Za naslovne in definicijske tipe enostavnih povedi je dokaj običajna izbira sedanjika s splošno veljavnim pomenom.⁴⁰ Ker je neujemalnost glede izbire časovnih oblik praviloma razvidna le iz zloženih in večstavčnih povedi oz. vezana nanje (npr. *Sueti Peter Actorum iiii. taku pryzhue vtim meifti Ierusalem pred Anaſhom Papeſhom inu pred Caiſaſhom Scoſom inu pred vſemi viſhimi Duhouſkimi tar Deſhelſkimi inu ye giall/* (TC 1550: 100)), je ustreznost izbrane časovne oblike praviloma treba preverjati sobesedilno, torej zunaj meja enostavnih povedi.

1.4 Pomensko oz. funkcijsko tipologijo enostavnih povedi znatno razširjajo oblikovne in hkrati pomenske različice, pogojene z izražanjem skladenjskega naklona (povednega, vprašalnega, velelnega, pa tudi želelnega in pogojnega).⁴¹

1.4.1 Prevladujejo pripovedne enostavne povedi, ki izkazujejo več (v 1.1.2 že omenjenih) vsebinskih oz. funkcijskih različic: poleg navadnih pripovednih (1. zgled) obstajajo še funkcijske različice, ki jih predstavljajo t. i. definicijske oz. pojasnjevalne povedi, nastopajoče v naslovni vlogi, v vlogi verza (2. zgled) itd. Npr.:

- [1] My ſmo po naturi ani otroci tiga ferda/ koker ty drugi. (TC 1550: 79);
 [2] Vrag ſeime vpeto vgrifne. (TC 1550: 150).

1.4.1.1 Več pripovednih enostavnih povedi izkazuje čustveno obarvanost. Ta se pogosto veže na nagovor, razodevata pa jo predvsem izbira prilastka in pogosta prisotnost medmeta (prim. 1.1.1), občasno pa tudi druga sredstva. K čustvenosti pripovednih

39 O rabi nepodaljšaneга drugoosebnega zaimka *vi* in njegove podaljšane različice vidva v 16. stoletju prim. Jelovšek 2016: 97–102.

40 Na pogosto Trubarjevo uporabo dovršnega sedanjika pri izražanju preteklih dejanj (npr. v evangeljskih povzetkih (1555 in 1581–82)) na več mestih opozarja tudi Orožen (npr. 2008/2009: 322). Prim. tudi Merše 2009: 53.

41 O delni prekrivnosti glagolskega in skladenjskega naklona v slovenskem jeziku prim. Toporišič 1982: 259–260; 2000: 514.

enostavnih povedi znatno prispevajo tudi izbrani izrazi in besedne zveze, ki izstopajo po ekspresivnosti, posredno pa npr. tudi jedrnatost samoobtožbe. Npr.: *Ieft fem le an vnužen hlapez*. *Luce. XVII.* (TC 1550: 241).

- 1.4.2 Zlasti iz izbire glagolov (1. zgled) in njihovih oblik (npr. velelnika in pogojnika; 2. zgled) v povedkovni vlogi ter iz povezav naklonskih glagolov z nedoločniki (3. zgled) je prepoznavnih več naklonskih odtenkov, npr. pogojnosti, zaželenosti ali zahtevanosti dejanja. Zgledi kažejo tudi na vsebinsko raznolikost želja. Različne stopnje so posledica približanosti bodisi zahtevi ali prošnji.⁴² Stavčno izražene prošnje oz. želje na koncu besedilnih enot (npr. uvoda (1. zgled), molitve, poglavij, katekizma (druga poved v okviru 2. zgleda)) so v veliki meri tipizirane (prim. 1.2.1.3). Npr.:

- [1] **Proffite** sprauo vero vedan fa vfo kerfzhansko Cerkou inu tudi fa me. (TC 1550: AIIIb);
 [2] Tako Vero nam **dai**/ ozha nebelhki/ fa uolo fuiga lubiga Synu Iefufa Chriftufa/ fkufi fuetiga duha/ timu **bodi** vfa zhaft inu huala **dana**/ imer tar vfelei/ Amen. (TC 1550: 243);
 [3] Nu fdai pag **hozhmo**/ od te Shege inu milfi/ tiga Verniga zhloueka/ **gouoriti**. (TC 1550: 213).

- 1.4.3 Vprašalni naklon razodevajo vprašalne enostavne povedi, prepoznavne po značilnih vprašalnicah (1. zgled), spremenjenem besednem redu (2. zgled), manj zanesljivo pa po vprašaju kot končnem ločilu, saj ga večkrat nadomešča pika (3. zgled), občasno pa celo večfunkcionalna poševnica. Za katero naklonsko različico gre, običajno razkrije upoštevanje širšega sobesedila. Pri četrtem zgledu gre za osamosvojeni del zložene povedi. Zgled za preurejeno besednoredno zaporedje vprašalne enostavne povedi ponuja TA 1550 (5. zgled). Npr.:

- [1] inu Gofpud Bug klyzhe Adama inu prau/ **Kei fi?** (TC 1550: AVIib);
 [2] Nei fo li te defed inu druge fapuuidi tudi befede bofhye? (TC 1550: 107);
 [3] Sakai fi ti an kerfzhenik. (TA 1550: AVb);
 [4] Potle bug gre lam vparadyfh [...] ReCALL **ti Adam fe boyfh?** (TC 1550: 149);
 [5] Ozha. **Pred to Iedyo koku fe ima molyti?** (TA 1550: BIIIa).

- 1.4.4 Tudi izražanje velelnega naklona izkazuje v okviru enostavnih povedi več odtenkov. Prepoznavni so sobesedilno, saj se klicaj kot značilno ločilo ne uporablja. Na različne hotenjske nianse (npr. zgolj hotenje, zahtevo, poziv, prošnjo itd.) kaže izbira različnih glagolov (npr. 1. in 6. zgled), nedoločniških zvez (2. in 7. zgled), na prepoved pa prisotnost nikalnice (5. zgled). Z velelniško obliko za drugo osebo ednine je pogosto izražena tudi velelnost za tretjo osebo, ki ima hkrati splošno veljavni pomen (3., 4. in 8. zgled). Npr.:

- [1] **Molymo vfi**. (TC 1550: 197);
 [2] Nu fdai pag hozhmo/ od te Shege inu milfi/ tiga Verniga zhloueka/ **gouoriti**. (TC 1550: 213);
 [3] Obtū vuzhimo fe/ le te ftuke nafhe praeve vere. [...] Inu timu lamimu tudi **bodi vfelei vfa zhaft Amen**. (TC 1550: AIIIb) 'to naj bo čaščeno vekomaj';

42 Za katero različico gre, običajno razkrije upoštevanje širšega sobesedila.

- [4] timu bodi vfa zhaft inu huala dana/ imer tar vfelei/ Amen. (TC 1550: 243);
 [5] Ne fheli lukih fhen inu tudi pofluu (TC 1550: 156);
 [6] **Pofhtui ozho inu Mater/** tu ye ta perua fapuuid kir ima to oblubo/ de delgu bofh fhui/ inu de tebi dobru bode na femli. (TC 1550: 138);
 [7] Natu ye ozha gfyngu giall | **Ti morefh zhlouik byti** | De bodefh vragu fubper ftall (TC 1550: 149);⁴³
 [8] Sahuali/ nim da/ prau | **Is tiga vfaketeri py** | Tu ye kelih muye kriy | Te muye noue fhafti | [...] (TC 1550: 176).

Med zahteve spadajo tudi zapovedi, ki sicer vključujejo tudi prepovedno različico. Npr.: *Ta peta Sapuuid. Ne Vmori.* (TC 1550: BVb). Z zanikanim velelnikom izražena prepoved v vlogi zapovedi odstopa od drugih po rabi dovršnika. Vzrokov za njegov izbor je lahko več: zavedanje, da je že enkratno dejanje nedopusten prekršek;⁴⁴ manjša uveljavljenost ali uzaveščenost (predponsko tvorjenega) vidskega para *moriti – umoriti* v primerjavi s (priponsko tvorjenim) parom *ubijati – ubiti* (v obeh primerih nedovršnik izraža ponavljanje dejanja) ali zgolj neupoštevanje tudi v 16. stoletju že praktično uveljavljenega pravila, da se pri zanikanju namesto dovršnika uporablja nedovršnik. (Prim. Merše 1995: 210.) Nedovršno različico in s tem vidsko usklajenost z drugimi šestimi zapovedmi v obliki prepovedi uresničuje že Trubarjev Abecedarij (za njim tudi TC 1555). Npr.: *Ta Peta. | Ti ne imafsh vbyati.* (TA 1550: AVIIIb).

Tudi temelji za izražanje zapovedi z zvezo *imeti + nedoločnik*, prepovedi pa z zvezo *ne imeti + nedoločnik*, so bili oblikovani že z rabo v TC 1550. Primeri rabe glagola *imeti* kot polnopomenskega in kot pomožnega, naklonsko rabljenega glagola (v zvezah z nedoločnikom), uporabljenega v enostavnih povedih v TC 1550, kažejo na širino njegovega pomenskega in slovničnega spektra: z njegovo pomočjo so izražene želje in zahteve (1. in 2. zgled), poudarjena nujnost (3. zgled), uporablja pa se tudi za izražanje prihodnosti, kar je mogoče ponazoriti z uvodnim stavkom priredja, pretvorjenim v enostavno poved (4. zgled).⁴⁵ Npr.:

- [1] Brumni imamo byti [...] (TC 1550: 177);
 [2] Drukih bogou ti ne imei (TC 1550: 153);
 [3] Na lete Iefufeue befede/ inu poftauo te Pridige/ inu tiga Kerfta/ imamo my vfy dobru merkati/ (TC 1550: 34);
 [4] Tu fhenuku Seme ima tebi kazhi tuyo glauo freti/ [...] (TC 1550: 83).

1.5 Z zgledi rabe enostavnih povedi iz prvih dveh Trubarjevih knjig je mogoče opozoriti še na nekaj drugih, že znanih, pogosto omenjanih značilnosti Trubarjevega oz. slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Opazna je npr. prisotnost informativno nenujnih zaimkov, še posebej v vlogi členov. Npr.:

⁴³ Zgled je kot odgovor trdno sobesedilno včlenjen.

⁴⁴ Dovršna različica je uporabljena tudi v pesemski obliki razlage desetih zapovedi: *Varri zhloueka vnemorifh* (TC 1550: 155).

⁴⁵ O pomenskem obsegu glagola *imeti*, ki vključuje tudi podrobno razčlenjeno naklonsko rabo, v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku prim. Vidovič Muha 2011: 307–343.

- [1] Ta Mofh ye taku ftuaryen. (TC 1550: AVa);
 [2] Na tu ye Gofpud Bug puftill pafti **an** fan/ na Adama/ (TC 1550: AVb);
 [3] Tiga fdrauie te dulhe/ oli odpufzhane **tih** grehou/ inu **te** milofti bofhye/ fo vfi Verni/ od fazhetka **tiga** fueidta/ le per Iefufu Chrifufu ifkali Suero/ [...] (TC 1550: 232).⁴⁶

Na vpliv nemščine, ki je za del zajetih besedil jezik predloge,⁴⁷ v okviru enostavnih povedi kaže tudi nekaj značilnih predložnih zvez: v 1. in 2. zgledu je npr. v okviru trpniške strukture uporabljena zveza *od koga*, ki se uresničuje kot prislovno določilo vršilca dejanja; v 3. zgledu zveza *skozi kaj* v vlogi prislovnega določila sredstva itd. Tudi nekaj vezav s predložnimi skloni se ujema z nemškimi sopomenskimi vzporednicami (npr. *pridiga čez kaj*; 4. zgled). Npr.:

- [1] Leta pridiga ye **od primofa trubarie** zheftu pridigouana/ (TC 1550: 202);
 [2] Tu ime Iefus ye nemu **od tiga angela Gabriela** pred nega pozheduo danu/ Luce I. (TC 1550: 90);
 [3] O nebelki lubi ozha/ [...] pofuezhui nas **fkufi tuyo befedo** ftuyem fuetim Duhum/ [...] (TC 1550: 199);
 [4] ANa Pridiga/ **zhes te Chrifufueue befede**/ (TC 1550: 202).

2 Prikaz tipologije enostavnih povedi, kakršno utemeljuje raba v prvih dveh Trubarjevih knjigah, se ujema z ugotovitvami, ki so jih prispevale raziskave skladnje in stavčnih tipov v Trubarjevih kasnejših, zlasti samostojnejših delih (npr. v povzetkih evangelijskih poglavij v njegovih novozaveznih prevodih (Orožen 2008–2009)), ter skladenjska opažanja ob analizi opomb v TPo 1595 (Merše 2011).⁴⁸ Našteta besedila so bila raziskovalne pozornosti deležna predvsem zaradi svoje besedilnovrstne specifičnosti in z njo povezane namembnosti.

M. Orožen (2008–2009: zlasti 319–321) ugotavlja, da v strnjevalnih vsebinskih povzetkih poglavij iz Matevževega evangelija prevladujejo ekonomični stavčni vzorci. Ključne vsebine so večinoma ubesedene v enodelnih (glagolskih in neglagolskih) stavkih. Enostavne povedi z vsemi predvidljivimi stavčnimi členi so – enako kot v prvih dveh knjigah – redke, pogosti pa so izpusti posameznih stavčnih členov. Tipologijo razširjajo tudi polstavki.⁴⁹ Tudi za opombe v TPo 1595, ki imajo namen ustvarjati in olajševati pregled nad obravnavano vsebino, je značilno, da so kratke in informativno zgoščene, kar je usmerjalo k izbiri enostavnih povedi. Med njimi je npr. zaradi pogostosti posebej opazen vprašalni stavek v ugotavljalni funkciji (npr. *Kaj je ta pravi Vuk* (TPo 1595: II,305)). Prevladujejo dvodelne enostavne povedi. Pogosto so razširjene z dvojnimi formulami različnih tipov.

⁴⁶ Kot enostavna poved je prikazan začetni stavek priredja.

⁴⁷ Podrobneje o Trubarjevem načinu prevajanja svetopisemskih odlomkov, zajetih v TC 1550, ter naslonjenosti na latinsko ali nemško predlogo prim. Ahačič 2009: 247–251.

⁴⁸ Osnovni namen obravnave opomb v Trubarjevem prevodu Hišne postile je bil (na osnovi primerjave s prevodno predlogo) ugotoviti in predstaviti Trubarjeve prevajalske navade, kar vključuje prikaz obsega prevodne skladnosti ter najopaznejših jezikovno in stilno pogojenih oddaljitv od predloge (Merše 2009).

⁴⁹ Npr. *Eniga sludiem obdaniga fturi sdrauga* (CAP. XII) (Orožen 2008–2009: 24).

- 3 Tipologijo enostavnih povedi, kakršno oblikujejo primeri, izkazani v prvih dveh Trubarjevih knjigah, in kakršno potrjujejo skladijske raziskave njegovih kasnejših del, je mogoče ocenjevati kot trdno sestavino Trubarjeve skladnje, s pomočjo katere je uspešno obvladoval raznovrstno skladijsko problematiko ter druge ubesedovalne dileme, tako pri prevedenih kot pri samostojnih, zvrstno različnih delih iz bogatega ustvarjalnega opusa.

VIRI

- LB 1545** = Martin Luther, *Biblia: Das ift: Die gantze Heilige Schrift / Deudjch / Auff's new Zugericht*, Wittenberg, 1545.
SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, www.fran.si (dostop 6. 7. 2020).
TC 1550 = Primož Trubar, *Catechismus In der Windijchenn Sprach*, Schwäbisch Hall, 1550.
TA 1550 = Primož Trubar, *Abecedarium vnd der klein Catechismus*, Schwäbisch Hall, 1550.
TC 1555 = Primož Trubar, *CATEHISMVS*, Tübingen, 1555.
TE 1555 = Primož Trubar, *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*, Tübingen, 1555.
TT 1557 = Primož Trubar, *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*, Tübingen, 1557.
TR 1558 = Primož Trubar, *EN REGISHTER*, Tübingen, 1558.
TC 1575 = Primož Trubar, *TA CELI CATECHISMVS*, Tübingen, 1575.
TT 1581–82 = Primož Trubar, *TA CELI NOVI TESTAMENT*, Tübingen, 1581–82.
TPo 1595 = Primož Trubar, *HISHNA POSTILLA*, Tübingen, 1595.

LITERATURA

- Ahačič 2007** = Kozma Ahačič, *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007 (Linguistica et philologica 18).
Ahačič 2008 = Kozma Ahačič, Trubarjev prvi Abecednik, v: *Primož Trubar, Abecednik (1550), Prevod v sodobni jezik*, ur. Kozma Ahačič, Slovenj Gradec: Združenje Trubarjev forum, 2008 (Zbirka Trubar v sodobnem jeziku, zvezek 1), 29–46.
Ahačič 2008–2009 = Kozma Ahačič, Skladnja in retorični modeli v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, *Slavistična revija* 56.4–57.1 (2008–2009) = *Trubarjeva številka*, ur. Majda Merše, 93–104.
Ahačič 2009 = Kozma Ahačič, Prva slovenska knjiga, v: *Primož Trubar, Katekizem (1550) v sodobni knjižni slovenščini*, ur. Kozma Ahačič, Slovenj Gradec: Združenje Trubarjev forum, 2009 (Zbirka Trubar v sodobnem jeziku, zvezek 2), 239–260.
Giesemann 2018 = Gerhard Giesemann, *Teologija reformatorja Primoža Trubarja*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018 (Apes academiae 2).
Jelovšek 2016 = Alenka Jelovšek, »My sva tēh svetnikov otroci«: dvojina osebnih zaimkov v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, *Slavistična revija* 64.2 (2016), 95–112.
Keber 1986 = Janez Keber, Vzročni vezniki v Trubarjevih delih, v: *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*, ur. Darko Dolinar, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986, 111–116.
Legan Ravnikar 2008 = Andreja Legan Ravnikar, *Slovenska krščanska terminologija od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008 (Lingua Slovenica 4).
Merše 1995 = Majda Merše, *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995 (Razred za filološke in literarne vede, Dela 44).

- Merše 2009** = Majda Merše, *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009 (Linguistica et philologica 23).
- Merše 2011** = Majda Merše, Trubarjevo prevajanje opomb v Hišni postili, v: *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*, ur. Marko Jesenšek, Bielsko-Biala idr.: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2011 (Mednarodna knjižna zbirka Zora 80), 106–125.
- Merše 2013** = Majda Merše, *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013 (Linguistica et philologica 29).
- Merše 2017** = Majda Merše, Raba glagola *biti sem* v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Jezi-koslovni zapiski: ob jubileju Ljubov Viktorovne Kurkine* 23.2 (2017), 211–227.
- Müller 2008–2009** = Jakob Müller, Temelji slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, *Slavistična revija* 56.4–57.1 (2008–2009) = *Trubarjeva številka*, ur. Majda Merše, 165–187.
- Neweklowsky 1989** = Gerhard Neweklowsky, Raba podretnih veznikov v Trubarjevem Pismu Rimljanom, *Slavistična revija* 37.1–3 (1989), 109–119.
- Neweklowsky 1995** = Gerhard Neweklowsky, Die Entwicklung der slowenischen Schriftsprache in den ersten zehn Jahren 1550–1560. (Zum zweiten Teil des Neuen Testaments), v: *Primus Truber und seine Zeit*, München: Verlag Otto Sagner, 1995 (Sagners slavistische Sammlung 24), 309–321.
- Novak 1983/84** = France Novak, Stavčna tipologija v Dalmatinovi Gmajn predgovori čez vso sveto Biblio, *Jezik in slovstvo* 29.6 (1983/84), 183–187.
- Orel 2019** = Irena Orel, Skladenjske razlike v katekizmi slovenskih in hrvaških reformatorjev (Trubar 1550, Konzul 1564; Krelj 1566, Vlačić 1566), *Slavia Centralis* 12.1 (2019), 182–202.
- Orožen 1996** = Martina Orožen, *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1996.
- Orožen 2008–2009** = Martina Orožen, Trubarjeva ubeseditve evangelijskih povzetkov v novoza-veznih besedilih, *Slavistična revija* 56.4–57.1 (2008–2009) = *Trubarjeva številka*, ur. Majda Merše, 319–337.
- Pogačnik 1968** = Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Maribor: Založba Obzorja, 1968.
- Pogorelec 1968** = Breda Pogorelec, Razvoj prostega stavka v slovenskem knjižnem jeziku (Vloga dativa v stavku), *Jezik in slovstvo* 8.5 (1968), 145–150.
- Pogorelec 1972** = Breda Pogorelec, Trubarjev stavek, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj* 8, ur. Breda Pogorelec s sodelovanjem Alenke Logar-Pleško, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1972, 305–321.
- Pogorelec 1984** = Breda Pogorelec, Skladnja pri Dalmatinu in Bohoriču, v: *XX. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, ur. Jože Koruza, Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 1984, 223–248.
- Pogorelec 1986** = Breda Pogorelec, Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma, v: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ur. Breda Pogorelec – Jože Koruza, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986 (Obdobja 6), 473–497.
- Pogorelec 2011** = Breda Pogorelec, *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika: jezikoslovni spisi* 1, ur. Kozma Ahačič, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU – Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011 (Lingua Slovenica, Fontes 1).
- Rajhman 1977** = Jože Rajhman, *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezi-kovnih in zgodovinskih raziskav*, Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977.
- Sajovic 1986** = Tomaž Sajovic, Retoričnost in besedilnost Trubarjeve pridige, v: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ur. Breda Pogorelec – Jože Koruza, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986 (Obdobja 6), 499–513.
- Seitz 1995** = Elisabeth Seitz, Govorniško sredstvo ali pomoč pri prevajanju?: dvojično vezniško priredje v izbranih besedilih Primoža Trubarja, Martina Lutra in njunih sodobnikov, *Slavistična revija* 43.4 (1995), 469–489.

Toporišič 1982 = Jože Toporišič, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Toporišič 1992 = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Toporišič 2000 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Založba Obzorja, 42000.

Vidovič Muha 2013 = Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2013 (Razprave FF).

SUMMARY

Simple Sentences in Primož Trubar's *Catechismus* and *Abececlarium* (1550)

Despite the prevalence of complex sentences in Trubar's *Catechismus* and *Abececlarium* (1550), the first two books in Slovenian include a fair number of simple sentences. These sentences vary in their form, function, and semantics, which is a consequence of the fact that they are included in typologically specific but similar texts: in *Catechismus* as an essential devotional manual, and in *Abececlarium* as an essential literacy manual. Both works are thought to have been independently compiled, with only partial reliance on translation of source texts. In Trubar's *Catechismus* and *Abececlarium*, simple sentences that include all sentence elements are rare. More common are sentences that omit individual elements. This is to some extent the result of the fact that simple sentences are firmly embedded in the context. In addition to two-part sentences (with a subject and a predicate), one-part sentences are particularly noticeable in both works. The most prominent among them—with regard to their frequency and function in the text—are non-verbal sentences; for example, *Ozha* 'Father' (TA 1550: AVb) and *VY muy lubefniui bratye inu feftre* 'You my beloved brothers and sisters' (TC 1550: 67). The analysis of syntactic mood showed the prevalence of narrative sentences. Within the text, these sentences fulfill various roles: in addition to plain indicative sentences, there are also sentences that explain or define, entitle, or address, used in the form of opening or closing formulas; for example, *VSEM Slouenzom/ Gnado/ Myr/ Mylhoft inu prauu Spofnane bofhye/ Jkufi Iefufu Chriftufu proffim* 'I ask for grace, peace, mercy, and true divine insight for all Slovenians through Jesus Christ' (TC 1550: AIIIa), or in the form of a verse. Many of them are stylistically particularly effective because they include stylistic or rhetorical devices (e.g., double or triple formulas, chiasmus, and idiosyncratic word order, such as frequent transposition of the attribute). The increased expressiveness of some sentences is also due to the choice of attributes, terminology, inclusion of diminutives, and repetition of analogous expressions. Narrative simple sentences are followed by interrogative, imperative, and optative sentences. The latter two groups are characterized by a broad spectrum of emotional and modal modification. Interrogative simple sentences also include seemingly interrogative sentences, whereas imperative sentences comprise commands and prohibitions. Simple sentences in Trubar's first two works show other features of Trubar's standard language; for example, the use of the article, calqued prepositional phrases, or inconsistently expressed agreement.

MATEJ METERC

AKTUALNA RABA IN POMENSKA DOLOČLJIVOST 200 PREGOVOROV IN SORODNIH PAREMIOLOŠKIH IZRAZOV

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.03](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.03)

S pomočjo jezikovnih korpusov in anket smo analizirali 200 paremioloških izrazov iz štirih različnih virov. Zanimala nas je aktualna raba teh izrazov (in njihovih variant) ter njihova pomenška določljivost s pomočjo njihovega sobesedila. Predstavljamo seznam 200 analiziranih enot z rezultati analize in oceno kakovosti izhodiščnih virov tega paremiološkega gradiva. Enote z dokazano aktualno rabo in določenim pomenom bodo vključene v prvo izdajo rastočega spletnega Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov.

Ključne besede: paremiologija, pregovor, slovar, paremiografija, jezikovni korpusi

Contemporary Usage and the Possibility of Determining the Meaning of Two Hundred Proverbs and Similar Paremiological Expressions

Two hundred paremiological expressions from four different sources have been analyzed with the help of language corpora and questionnaires. Of interest was the contemporary usage of the units analyzed (and their variants) and the possibility of determining their meaning with the help of the context they are used in. A list of the two hundred units analyzed is presented with the results of the analysis and an estimation of the quality of the four paremiological sources. The units with proven contemporary usage and determined meaning will be included in the first issue of the growing online *Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions*.

Keywords: paremiology, proverb, dictionary, paremiography, language corpora

1 CILJI PROJEKTA

Projekt *Aktualna raba slovenskih pregovornih izrazov: korpusni in slovaropisni vidik* se je oprl na razvoj frazeologije in napredek v proučevanju njenega žanrskega dela (paremiologije), ki se ukvarja s pregovori in sorodnimi izrazi, da bi vzpostavil sodobno jezikoslovno obravnavo paremiološkega fonda slovenščine z vidika aktivne rabe in oblikovnih in pomenskih značilnosti pregovornih oz. paremioloških izrazov oz. paremij (Metc 2017: 26). Glavne vrzeli jezikoslovnega védenja o paremiološkem fondu slovenščine predstavljajo podatki: **(1)** o jasno potrjeni aktualni rabi, **(2)** o aktualnem in določljivem pomenu in **(3)** o potrjenih oblikovnih značilnostih (predvsem o ustaljenih variantah).

Prva vrzel, ki se ji je projekt posvetil, je manko ločnice med dokazano aktualno rabo in domnevno zastarelostjo paremiološkega gradiva v slovenščini. V 19.

Prispevek je bil izveden v okviru projekta Z6-9378, ki ga financira ARRS v okviru programa P60038.

in 20. stoletju so zbiralci slovenske paremiološke izraze v veliki meri prepisovali iz zbirke v zbirko brez podatka o viru (Grzybek 2008: 43). Te prepise so sicer bogatili z gradivom, ki so ga zasledili na terenu, vendar so med tema tipoma gradiva redko začrtali ločnico. Zbirke so bile zasnovane na načelu, da so si paremiološki izrazi kot drobci jezikovne dediščine enakovredni, ne glede na to, ali so v sodobni rabi prisotni, ali pa jih poznamo le iztrgane iz rabe in zato o njihovem pomenu in oblikovnih značilnostih lahko samo ugibamo. S problemom zastarelosti in redkosti dela paremiološkega fonda je povezana težava vzpostavljanja praga določljivosti pomena paremioloških izrazov. Ker je za te izraze značilno, da lahko izražajo različno široke nabore stališč in opisujejo različno široke spektre situacij (Grzybek 2008a: 31–32), je vprašanje, ki si ga je treba zastaviti, ali najdemo dovolj zgledov rabe, da lahko o njihovem pomenu kaj povemo z dokaj veliko mero gotovosti. Paremiološki izrazi nimajo samo do različnih mer prosojnega ali nemotiviranega pomena, temveč se pri teh, za katere ne najdemo dovolj povednih sobesedil, lahko dokopljemo le do domneve o pomenu, saj je pomenska prosojnost lahko zgolj navidezna. Tretjo vrzel predstavlja vprašanje ustaljene oblike paremioloških izrazov. Mnogi v rabi obstajajo v več kot le eni ustaljeni varianti. Stanje v slovenski frazeologiji je s tega vidika nezadovoljivo, saj imamo v teoriji jasno opredeljeno tipologijo glasoslovnih, oblikoslovnih, sestavinskih, skladdenjskih in pravopisnih variant ter njej vzporedno tipologijo prenovitev frazemov (Kržišnik 1987), obenem pa so nam v doslej objavljenem gradivu na voljo le naključno izpostavljene variante izrazov. Tako ne moremo vedeti, ali gre za edino ali za eno izmed mnogih variant in katera je v rabi pogostejša.

1.1 Tipološke, gradivske in časovne zamejitve slovarskega prikaza

Odločiti smo se morali za zamejitev tipov izrazov, ki smo jih analizirali za namene slovarjenja, in za časovno zamejitev gradiva, ki ga želimo obravnavati v projektu in v *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* v bodoče.

Med najbolj natančnimi frazeološkimi slovarji, ki korektno opisujejo tudi paremiologijo, je četrty zvezek *Slovarja češke frazeologije in idiomatike* (Čermák 2009), ki poleg paremiologije vključuje širši spekter stavčne (zlasti pragmatične) frazeologije. Ta slovar je napreden zaradi sistematičnega opisovanja pomenov, navajanja variant pregovorov in zaradi dejstva, da gre za korpusno preverjen del aktualne češke paremiologije. Ker gre za tiskani slovar, je zaprt za dodajanje novih iztočnic – razen v morebitnih novih izdajah, ki pa ne morejo iziti vsako leto kot v primeru rastočega slovarja, ki ga načrtujemo. Dober primer sodobne paremiografije je še (prav tako tiskani) slovar modernih ameriških pregovorov (Mieder – Shapiro – Doyle 2012), ki se je omejil samo na najnovjše paremiološke izraze, ki se v (ameriški) angleščini niso pojavljali pred letom 1900. Slovar obsega okoli 1400 pregovorov, dodatki k slovarju pa izhajajo revijalno. Slovar zajema zgolj pregovore, drugih paremioloških žanrov pa ne vključuje. *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* bo bolj inkluziven glede tipov izrazov in glede

časovne omejitve njihovega nastanka, vendar precizen glede časovne omejitve virov za potrditev zgledov sodobne rabe.

Poleg najpogosteje obravnavanih paremioloških žanrov (pregovorov in rekov) smo se odločili tudi za ustaljene antipregovore (Mieder 2004: 28; Babič 2010; Meterc 2014), velerizme (Grzybek 1994: 286), vraže (Radešček 1988), odprli pa smo tudi prostor za raziskovanje doslej zapostavljenih žanrov. Pri nas in v svetovni frazeologiji ni bila posvečena velika pozornost nekonvencionalni repliki, ki smo jo definirali kot ustaljeno neustrezno in večinoma humorno (zlasti absurdno) repliko osebe B na izjavo osebe A (Meterc – Pallay 2019: 166; Meterc – Pallay 2019a: 48; Meterc – Pallay 2020: 2) in z anketami v slovenščini, slovaščini in nekaterih drugih jezikih ugotovili, da je ta žanr med govorce močno uzaveščen in da predstavlja raziskovalni izziv zaradi svojih specifičnih funkcij, bogate variantnosti in drugih vidikov.

Odločili smo se, da bomo med relevantne vire registriranih izrazov vključili zlasti vire, ki so izšli od druge polovice 20. stoletja dalje, izjemoma pa tudi starejše. Popolnoma drugačno vprašanje predstavlja časovna zamejitev za potrditev aktualne rabe. Najpomembnejše merilo je bila odločitev, da se v raziskavi želimo osredotočiti na različne spletne vire in jezikovne korpuse in ankete ter množičenje na družbenih omrežjih. Med slovenskimi jezikovnimi korpusi je ključen Gigafida, ki vsebuje besedila od začetka devetdesetih let 20. stoletja dalje. Uporabili smo tudi korpus slWaC, ki besedila črpa z najrazličnejših slovenskih spletnih strani, in korpus Janes, ki obsega slovenska besedila z družbenih omrežij. Ker jezikovni korpusi omogočajo bistveno bolj kakovostne jezikoslovne analize kot viri pred njimi, smo se odločili za zamejitev sodobne rabe od začetka devetdesetih let naprej. Ne iščemo pa le po korpusih. Paremiološke izraze zbiramo tudi »na terenu«, z anketiranjem in s pomočjo množičenja na družbenih omrežjih. Tako za določanje variant, ki se prebijejo preko slovarskega praga, kakor tudi za določanje najbolj reprezentativnih variant, ki postanejo osnovne slovarske oblike, je pomembno, da jih iščemo v različnih virih in skušamo pridobiti čim več zgledov. Iz izrazov, ki ustrezajo meriloma aktualne rabe in pomenske določljivosti, je v zadnjih fazah projekta nastal prvi prirastek *Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. V paremiološki slovarski bazi, ki nastaja s pomočjo programa iLex, razvrščamo izraze zlasti glede na trenutno dokazljivost aktualnosti in pomena, iztočnicam pa dodajamo še vrsto podatkov, ki niso namenjeni slovarskemu opisu. Verjamemo, da bomo z večanjem dostopnosti gradiva v prihodnosti lahko slovarsko prikazali marsikatero enote, ki jih v tem trenutku še ne moremo opremiti z zanesljivimi podatki, treba pa bo razmisliti tudi o ustreznem načinu objavljanja preostalega (domnevno zastaranega) paremiološkega fonda.

2 UTEMELJITEV IZBIRE SLOVENSКИH PAREMIOLOŠKIH VIROV ZA ANALIZO

Marija Makarovič je v sedemdesetih letih 20. stoletja opravila obsežno terensko raziskavo poznanosti stotih pregovorov med 64 govorce iz 57 krajev po Sloveniji (Makarovič 1975). Grzybek (2008: 24) poudarja, da njena raziskava v slovenskem prostoru pomeni pionirsko delo empirične paremiologije. Pomembno je, da so posamezni anketiranci Makarovičevi navedli še dodatne izraze – nekateri anketiranci tudi po 50 in več. Gre za zgleden primer terensko zbranega gradiva z različnih koncev slovenskega govornega območja iz druge polovice 20. stoletja. Poleg pregovorov v njenem gradivu najdemo tudi reke, velerizme, antipregovore, vremenske pregovore, vraže in še kaj.

V nasprotju s prednostmi zbirke Marije Makarovič nobena izmed večjih zbirk pregovorov, izdanih od sredine 20. stoletja do danes, ne prinaša podatka o aktualnosti pregovorov ali njihovem viru. Dokaj obsežna je zbirka Etbina Bojca *Pregovori in reki na Slovenskem* (1987). Obsega okoli 9000 enot, med katere so pomešani tudi besednozvezni frazemi in citati (npr. Slomškovi), ki morda sploh niso bili ustaljeni. Prinaša tudi časovno preglednico vremenskih pregovorov. Podobno je stanje v zbirki *Ljudska modrost* Stanka Preka (1982), v kateri je okoli 3900 enot, v njej pa najdemo vrsto citatov in aforizmov, celo Prekovih. Največja težava Bojčeve, Prekove in ostalih slovenskih zbirk je, da je ogromno materiala prepisanega iz starejših zbirk. Sodobne komercialne zbirke pregovorov in sorodnih izrazov prav tako v veliki meri prepisujejo gradivo omenjenih in drugih starejših zbirk, dobesedno pa tudi prevajajo tuje izraze, ne glede na to, ali so v slovenščini ustaljeni (in v kakšnih oblikah), temu pa se pridružuje še vrsta pomanjkljivosti in površnosti.

Spremembe, ki so jih v zadnjih dvajsetih letih v jezikoslovju sprožili jezikovni korpusi, so povzročile znatne premike tudi v frazeologiji. Velik korak naprej je bil narejen z združitvijo koncepta paremiološkega minimuma s pristopom korpusnega jezikoslovja. Čermák (2003: 27–30) je določil pogostnost 100 najbolj poznanih čeških pregovorov v Češkem narodnem korpusu, potem pa je prišlo do temeljnega teoretičnega in metodološkega premika, ko so frazeologi nadomestili presplošen pojem »popularnosti« izrazov z merljivima kategorijama – pogostnostjo in poznanostjo. Po Grzybku in Chlosti (2008: 102) ti dve kategoriji krožno vplivata ena na drugo. Po Đurčevem mnenju (2006: 17) sta podatka o poznanosti in pogostnosti nujna za vzpostavitev empiričnega izhodišča za frazeografijo in primerjalno paremiologijo. Đurčo (2006: 3–4) je predstavil koncept paremiološkega optimuma – množico najbolj poznanih paremioloških izrazov, ki je urejena s korelacijo med stopnjo poznanosti, določeno z demografskimi raziskavami, in stopnjo pogostnosti, določeno s pomočjo korpusne raziskave. Predstavil je paremiološki optimum za slovaščino in nemščino, kasneje pa sta bila po njegovem vzoru ustvarjena tudi slovenski paremiološki minimum in optimum (Meterc 2014; 2017). S primerjavo pogostnosti in poznanosti slovenskih paremioloških izrazov

smo potrdili (Meterc 2017: 110) domnevo, da so pogosti praviloma poznani izrazi, obenem pa zelo poznani niso nujno tudi med najbolj pogostimi.

V spletno raziskavo je bilo vključenih 918 paremioloških izrazov, ki smo jih s sistematičnim iskanjem našli v dveh slovarjih: v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in *Frazeološkem slovarju v petih jezikih* (Pavlica 1960). Āurĉev model predstavitve enot v polni obliki, ki smo ga uporabili, izpostavlja razliko med pasivnim in aktivnim znanjem, ker anketirancem omogoĉa, da izberejo med naslednjimi petimi moĝnimi ocenami posamezne enote: **(1)** poznam in uporabljam; **(2)** poznam, a ne uporabljam; **(3)** ne poznam, a razumem; **(4)** ne poznam in ne razumem in **(5)** moĝnost navedka variantne oblike. Ob izdelavi paremiološkega optimuma leta 2014 je vprašalnik z 918 izrazi v celoti izpolnilo 316 govorcev iz razliĉnih starostnih skupin in z vseh koncev slovenskega govornega obmoĉja in izseljenstva. Posamezen pregovor je v anketi zaradi nakljuĉnega vrstnega reda prikaza vsakemu govorcu deleĝen pribliĝno enakega števila odgovorov in tudi odgovori anketirancev, ki ne izpolnijo celotne anketne pole, se stekajo v loĉeno podatkovno zbirko. Do konca leta 2020 se je v anketo vkljuĉilo veĉ kot 2400 govorcev, 515 izmed njih je vprašalnik izpolnilo v celoti, vsak posamezen pregovor pa je bil ocenjen pribliĝno 820-krat. Anketiranci so navedli tudi nekaj sto novih izrazov in množico variant, kar predstavlja pomembno gradivo tudi za pripravo sodobnega paremiološkega slovarja.

Za raziskavo smo pripravili štiri vzorce paremiološkega gradiva. Naĉrtno smo izbrali vzorce gradiva, ki se razlikujejo po opremljenosti s podatki o poznanosti in aktualni rabi. Razlike med omenjenimi zbirkami so nas privedle k Źelji, da si izberemo po 50 enot iz dveh zbirk: zbirke Marije Makaroviĉ in zbirke Etbina Bojca. Poleg teh dveh virov smo Źeleli preveriti Źe, kako se odreĝejo izrazi, ki smo jim v opisani anketi doloĉili manj kot 20-odstotno poznanost, in izrazi, ki jih najdemo med dodatnimi navedki anketirancev v zakljuĉnem delu ankete.

Gradivo za analizo smo pripravili iz naslednjih virov:

- (a)** 50 enot z neznano poznanostjo in nepotrjeno rabo v sodobni slovenšĉini iz Bojĉeve zbirke) z izbiranjem vsake 10. enote v zbirki;
- (b)** 50 enot z neznano poznanostjo, a potrjeno aktualno rabo v sedemdesetih letih 20. stoletja iz zbirke Marije Makaroviĉ z izbiranjem po enega navedka vsakega anketiranca);
- (c)** 50 enot z znano poznanostjo (skupine enot znanih manj kot tretjini govorcev v anketi za slovenski paremiološki optimum¹);
- (d)** 50 enot z neznano poznanostjo, a potrjeno rabo v obdobju od leta 2013 (dodatnih navedkov v anketi za paremiološki minimum).

¹ Natanĉneje opišimo, da smo izbirali izraze iz naslednjih intervalov: znane od 30 % do 20 %, od 20 % do 10 %, od 10 % do 5 % in manj kot 5 % govorcev.

3 POTEK IN REZULTATI ANALIZE AKTUALNOSTI IN POMENSKA DOLOČLJIVOSTI

Enote paremiološkega gradiva so bile v projektu razvrščene glede na merili aktualnosti rabe in pomenske določljivosti s pomočjo sobesedila. Pričakovali smo, da del gradiva ne bo ustrezal nobenemu izmed meril, del bo ustrezal le enemu, del pa obojemu. Zavedamo se tudi pomena in raziskovalnega potenciala popolnoma zastaranih paremioloških enot in aktualnih, vendar do te mere redkih enot, da jih ni mogoče opremiti s korektnimi razlagami pomena. Razvrščanje paremioloških izrazov po navedenih merilih zato ni razmejevanje enot, ki se jim je vredno posvečati, od enot, ki se jim ni – ravno nasprotno – gre za razvrščanje paremioloških enot glede na načine, na katere bi se jim bilo treba v prihodnosti posvetiti z diahronega ali sinhronega vidika.

3.1 Ugotavljanje aktualnosti paremioloških izrazov

Najprej smo s pomočjo kombinacij enostavnih in kompleksnih iskalnih postopkov, ki smo jih že opisali (Meterc 2019), skušali ugotoviti, ali se v izbranih jezikovnih korpusih (Gigafida, sIWaC in Janes) paremiološki izraz ali njegova varianta sploh pojavi.

Vsaka oblika določene paremiološke enote, tako ustaljena varianta kakor tudi prenovitev, najdena v sodobnem besedilu, je močan indic o aktualnosti rabe enote, za uvrstitev v slovar pa še ne zadošča. Kot pogoj za uvrstitev v slovar smo določili merilo, da se vsaj ena izmed oblik (variant in ne prenovitev) paremiološkega izraza v rabi večkrat ponovi. Pogoj za slovaropisno obravnavo sta bila (podobno kot za izhodiščni korpus Čermákovskega slovarja) vsaj dva po Čermákovih (2007: 572–573) in nekaterih dodatnih merilih (Meterc 2017: 92) prototipna zgleda iz različnih virov v treh korpusih. Pri vsaki enoti, ki je ustrezala temu prvemu pragu z zgolj dvema zgledoma, smo se potrudili najti še kak zgled rabe izven teh treh korpusov; s pomočjo enostavnega iskanja po spletnih brskalnikih, iskalnih oknih družbenih omrežij ali drugod. Včasih smo pri določanju, ali gre za varianto ali prenovitev upoštevali tudi potrditve iz spletne ankete (Meterc 2017), podatke, pridobljene s pomočjo kratkih anket oz. množičenja, in izjemoma tudi starejše vire (npr. portala dLib in Wikivir). Z rastjo količine podatkov na spletu (tako zaradi tvorbe novih spletnih besedil kot vse večje digitalizacije nespletnih) bo marsikatero podatke, na podlagi katerih so se izrazi za las prebili preko slovarskega praga, v prihodnosti mogoče še dodatno potrditi. Prav tako bo mogoče uslovariti nekatere izraze, za katere doslej nismo našli dovolj zgledov rabe. Vsaka oblika paremiološkega izraza, ki je slovarsko obravnavana, je v slovarski bazi opremljena s podatkom o njeni približni (pri bolj pogostih) ali točni pogostnosti v posameznih virih (v prvi vrsti korpusnih, nato ostalih, če je to potrebno). Za nekatere enote imamo tudi podatek o stopnji njene poznanosti med govorniki iz paremiološke spletne ankete.

Nizek slovarski prag je nujen tudi zaradi izrazov, ki so pogostejši v govorjenem sporazumevanju in je zato njihova prisotnost v pisnih virih znatno nižja kot

v govorjenem jeziku, do katerega pa zaenkrat preko jezikovnih korpusov nimamo tako dobrega dostopa z vidika paremiologije (Meterc 2013: 4) kot do pisnih, pomagamo si lahko predvsem z anketiranjem. Lep primer za to je izraz *Mrzle roke, vroče srce*, ki je znan okoli 50 % govorcev, v splošni slovar se glede na merila za eSSKJ (Meterc – Jakop 2016: 55, Meterc 2019: 35) ne bi uvrstil, v SPP pa. V pisni rabi so nekateri paremiološki žanri (zlasti humorni) redkeje najdljivi – posebej to velja na primer za nekonvencionalne replike (Meterc – Pallay 2020: 217), pa tudi druge žanre, npr. velerizme (Grzybek 1994), ki zahtevajo specializirane ankete.

Številne najdene paremiološke variante (včasih tudi po več kot deset ali dvajset) v slovarju SPP ne bodo prikazane v hierarhičnem zaporedju glede na njihovo pogostnost in s tem relevantnost, kar si zaradi višjega praga in posledično neuslovarjanja množice variant lahko privoščiti splošni slovar eSSKJ, ki želi prikazati za knjižni jezik zgolj najbolj relevantne oblike (Meterc – Jakop 2016: 55; Meterc 2019: 35). Poskrbljeno pa bo za to, da bo glavna slovarska oblika tista varianta, ki se glede na sodobne slovenske vire kaže kot v današnjem jeziku najbolj pogosta in relevantna.

Osnovne slovarske oblike se v mnogih primerih razlikujejo od variante, v kateri smo našli paremiološki izraz v izhodiščnem viru oz. izhodiščne oblike. Izhodiščna oblika je v nekaterih primerih prisotna v sodobni rabi in bo zato prikazana v slovarju, v nekaterih primerih pa je zabeležena v bazi in do potrditve njene aktualne rabe v slovarju ne bo prikazana. Tej temi bomo morali v prihodnosti posvetiti poseben članek, saj je variantnost slovenske paremiologije izredno bogata.

Za pregledno slovarsko ponazoritev variant razvijamo poseben izbirni prikaz, ki bo odstiral posamezne variante glede na njihovo sestavinsko ali skladijsko mesto, obenem pa omogočal tudi pregled vseh najdenih variant (zlasti sestavinskih, oblikoslovnih in skladijskih) v enem izpisu.

3.2 Ugotavljanje pomenske določljivosti paremioloških izrazov

Pomen paremiološkega izraza nam je lahko znan iz osebne rabe, vendar raziskovalec ne more biti prepričan, da pozna vse pomenske odtenke oz. širino situacij, ki jih izraz obsega. Zbiralcem je bila domnevna razumljivost pomembnejša od preverljivosti v rabi. V preteklosti, ko korpusi in podobne zbirke gradiva niso bili na voljo, je taka selekcija vodila v zanemarjanje izrazov, ki zbiralcu niso bili razumljivi, in vključevanje takih, ki niso bili več v rabi, zbiralcu pa so se zdeli razumljivi.

Pri izrazu, ki nam je znan, se lahko delno zanesemo na njegove dosedanje slovarske opise, vendar to ne zadošča, saj se ne moremo zanesti na natančno slovaropisno analizo gradiva, poleg tega pa je lahko pri rabi paremiološke enote prišlo do pomenskih premikov, na primer pri izrazu *Dolgi lasje, kratka pamet*, ki je včasih sramotil le ženske, kasneje pa je začel ciljati tudi na moške dolgolasce: »[...] modni oblikovalci predstavljajo, kaj naj bi nosili poleti – cunjaste obleke z vezeninami v etno looku. Tisti hipiji, ki imajo denar, jih bodo že kupili. Dolgi lasje, kratka pamet?« Lahko si pomagamo tudi s podobnostjo konstrukcijskih vzorcev, na primer pri enotah *Če čebela ne bi imela če, bi bila bela* in *Če čebula ne bi imela če, bi bila bula*.

Pomen vsake paremije skušamo ugotoviti z analizo njene rabe v čim več so-besedilih. Na ta način ugotovimo, da se pregovor *Bolje vrabec v roki kot golob na strehi* ne tiče zgolj količine, ki je bila izpostavljena v SSKJ-ju (»koristneje je imeti malo, a zares, kakor pa veliko pričakovati, a ne dobiti«), temveč kakovosti na splošno, kot je razvidno iz zgledov rabe iz korpusa Gigafida:

Če načrtujete potovanje, potem je to najboljši čas, da odkrijete čare Provanse. Za tiste, ki boste ostali doma, lahko skušate v živo vdihniti ta pomirjujoči vonj na svojih terasah in balkonih. Lončnice sivke niso enakovredno doživetje, vendar bolje vrabec v roki kot golob na strehi.

Drugi se v skladu z modrostjo »bolje vrabec v roki kot golob na strehi« prepričujejo, da bo vsako drugo delovno mesto bolj naporno in slabše od tistega, ki ga že imajo.

Pomenska razlaga se bo zato v SPP-ju glasila: »izraža, da se je treba sprijazniti s slabšo izmed dveh možnosti, če je lažje ali edina dosegljiva«.

Zelo povedna je raba paremiološkega izraza z eksplicitnim navedkom njegovega sinonima: »Ah, kar tiho bom ... okusi so res različni ... in obstaja, več kot očitno, t. i. večinski okus. O okusih pa se ne splača prepirati, tako so ugotovili že pred tisočletji precej pametnejši od mene.« Izrazoma je skupen pomen: izraža, da glede okusa velja subjektivno merilo; izraža, da imajo ljudje različne okuse, zanimanja, načine delovanja. Podoben je naslednji zgled: »Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. Vse se vrača, prav vse.« Pregovoroma v zgledu je skupen pomen: opisuje situacijo, ko je kdo zaradi svojega škodoželjnega delovanja prej ali slej ustrezno kaznovan.

Navedimo primer kratke ankete (množičenja) na Facebooku. Zanimalo nas je, v katerem pomenu ljudje poznajo pregovor *Hudič gre na kup srat*, ki smo ga zaradi prvega pomena (sosledje nesreč, težav) uslovarili kot sinonim enote *Ko ima hudič mlade, jih ima veliko*, saj smo v drugem pomenu (denar, ki se množi) našli le nekaj zgledov. Drugi pomen nam je potrdilo 8 % anketirancev izmed 132 v kratki anketi na Facebooku.

Natančno iskanje v več korpusih in dodatno anketiranje je pogosto nujno ne le za ugotavljanje pomenskih odtenkov, temveč tudi za ločevanje med homonimnimi ali paronimnimi izrazi. S pomočjo anket smo potrdili rabo izraza *Hvala se pod mizo vala* kot replike z dvema funkcijama (1. izraža opozorilo govorca drugemu govorniku, da bi se bilo primerno zahvaliti; 2. izraža šaljiv odziv na zahvalo drugega govornika), ki je verjetno nastala (in ne obratno) s paremiološko žanrsko konverzijo iz pregovora *Lastna hvala se pod mizo valja*. Anketiranec nam je že v anketi za vzpostavitev paremiološkega minimuma zapisal: »morda je to drug kontekst, a vseeno: Hvala se pod mizo valja. (ko otrok ne reče hvala)«, poleg tega pa so enoto v obeh funkcijah navajali anketiranci v drugih anketah – med dijaki (Meterc – Pal-lay 2020) in odraslimi govorniki. Za prvo funkcijo smo našli še zgled rabe s spleta (<https://www.sasagercar.com/hvala-se-pod-mizo-vala/>) in navedek na Twitterju, kjer nastopa v paru s pregovorom:

Nekateri so takšnih 'daril' že vajeni, a se vendar vsakič znova zahvalijo ... nič spektakularnega ... enostaven hvala, drugi pa tega ne naredijo nikoli. Ali pa mogoče pišejo samemu lastniku? Pajade! Morda pa si mislijo podobno kot šoferji, ki jim je težko dvigniti roko v zahvalo ... ali pa jih mama in ata enostavno nikoli nista vprašala: »A hvala se pod mizo vala?«
Dobrota je sirota, hvala se pod mizo vala.

Rabo v funkciji nekonvencionalne replike na *Hvala* sta potrdila po dva govorca iz štajerske in dolenjske narečne skupine in po en govorec iz gorenjske in rovtarske narečne skupine in Ljubljane. Navedimo primer rabe na Twitterju:

A: Srčna hvala, profesionalnim kot tudi prostovoljnim enotam!

B: Hvala se pod mizo vala, smo nekoč rekli.

3.3 Pregled rezultatov analize

V preglednici prikazujemo število obravnavanih paremij glede na izhodiščni vir in vprašanje dosedanje prisotnosti na slovarskem portalu Fran (zlasti v eSSKJ in SSKJ2). Nadalje so razčlenjene situacije: **(1)** da (paremija se zaradi aktualnosti in pomenske določljivosti uvrsti v SPP); **(2)** ne (dovolj potrditev ene oblike, pomensko ni dovolj določljivo), **(3)** ne (raba potrjena, ni dovolj potrditev ene oblike) in **(4)** ne (raba v sodobnih besedilih ni potrjena). Obravnavane paremije so s temi podatki opremljene tudi v slovarski bazi.

Status v bazi za SSP in prisotnost na Franu	50 izrazov iz zbirke Etbina Bojca	50 izrazov iz zbirke Marije Makarovič	50 izrazov, znanih manj kot tretjini anketirancev	50 dodatno navedenih izrazov v anketi
SPP: da Fran: da	4	20	6	4
SPP: da Fran: ne	4	6	2	32
SPP: ne: dovolj potrditev ene oblike, pomensko ni dovolj določljivo Fran: da	0	0	0	0
SPP: ne: dovolj potrditev ene oblike, pomensko ni dovolj določljivo Fran: ne	2	1	0	0
SPP: ne: raba potrjena, ni dovolj potrditev ene oblike Fran: da	0	0	7	0
SPP: ne: raba potrjena, ni dovolj potrditev ene oblike Fran: ne	8	6	12	9
SPP: ne: raba ni potrjena Fran: da	1	0	7	0
SPP: ne: raba ni potrjena Fran: ne	31	17	16	5

Merila za vključitev v slovar izpolnjuje skupno 78 (39 %) izmed 200 paremij. Izmed njih jih 44 še ni bilo prikazanih na Franu. Med njimi so nekatere zelo pogoste paremije, npr. *Dejanja so glasnejša od besed; Denar ne smrdi; Kjer je volja, je tudi pot* in *Nikoli ne reci nikoli*. Izmed 122 enot, ki jih zaradi neaktualnosti in/ali pomenske nedoločljivosti ne moremo vključiti v SPP, jih 107 ni prisotnih na Franu. Oglejmo si razčlenitev podatkov iz razpredelnice po virih.

3.3.1 Izrazi iz zbirke Etbina Bojca

Iz zbirke Etbina Bojca *Pregovori in reki na Slovenskem* (1987) smo 50 paremij izpisali tako, da smo izbrali prvo paremijo na vsaki izmed prvih 50 strani. Glede Bojčeve zbirke smo zaradi preteklega dela z njo pričakovali zelo nizko stopnjo aktualnosti paremiološkega gradiva in tudi njegove pomenske določljivosti. Domneva se je potrdila, saj se je le 8 izmed 50 izrazov iz te zbirke prebilo čez slovarski prag; enote iz tega vira so se odrezale podobno kot enote, ki jim je bila v anketi določena manj kot 20-odstotna poznanost med govorce.

8 izrazov iz zbirke Etbina Bojca (16 % od 50 enot) se uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, in izraz je pomensko določljiv iz sobesedil):

- 4 izrazi, ki so že prisotni na Franu: *Čistim je vse čisto. Lastna hvala se pod mizo valja. Moja glava, moj svet. Po toči zvoniti je prepozno.*
- 4 izrazi, ki še niso prisotni na Franu: *Česar ne veš, ne boli. Laskava beseda je rada zaseda. Med vojno muze molčijo. Vsi smo krvavi pod kožo.*

2 izraza iz zbirke Etbina Bojca, ki se ne uvrstita v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, vendar izraz ni pomensko določljiv iz sobesedil):

- izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni
- 2 izraza, ki še nista prisotna na Franu: *Kdor v vodo ne gre, pa moker ni. Stare vrane ne pobirajo črvov blizu brane.*

Za pregovor *Stare vrane ne pobirajo črvov blizu brane* nismo mogli najti dovolj povednih zgledov za določitev njegovega pomena: »Vrane so zelo premetene živali, ki se ne pustijo zlahka upleniti, že star slovenski pregovor pravi, da stare vrane ne pobirajo črvov blizu brane.« Zgled se navezuje na lastnost živali, ki nastopa v vlogi sestavine pregovora, tako da aktualno rabo potrjuje, pomena pa ne pomaga razložiti, saj je v rabi očitno prišlo do sobesedilne prenovitve s konkretizacijo.

8 izrazov (16 % od 50 enot) iz zbirke Etbina Bojca, ki se ne uvrstijo v SPP (raba je potrjena, vendar se nobena izmed oblik ne pojavi tolikokrat, da bi jo lahko šteli za ustaljeno):

- izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni
- 8 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Bolje dober beg od slabega boja. Čas vse podorje. Če človek nima skrbi, si jih naprti. Hišnika spoznamo po strehi, voznika po konju. Kdor nazadnje pride, dobi kosti, kdor prepozno, pa stoji. Kri se ne zataji. Spomin je edini kraj, iz katerega nas nihče ne more pregnati. Zoper moč smrti ni rože na vrti.*

Zadnji navedeni primer je slovenska ustreznica latinskega pregovora *Contra vim mortis non crescit herba/salvia in hortis*, ki naj bi izviral iz srednjeveških besedil, obstaja pa tudi domneva o avtorstvu (Sigismund III. Poljski), čeprav v rabi pripisovanja ni zaznati. Ustreznico smo našli v pestrem številu oblik, ki pa se pojavljajo zlasti po enkrat ali dvakrat in pretežno neprototipno. Kaže, da se nobena izmed najdenih oblik ni ustalila: *Ne da zelišča vrt, ki naj pregnal bi smrt; Za smrt je ni rože na vrt; Zoper moč smrti ni rože v vrti; Proti oči smrti ni rože v vrtovih*. V Bojčevi zbirki (1987: 330) sta navedeni varianti *Ni rože na vrti, ki bi obvarovala smrti* in *Zoper moč smrti ni rože na vrti*. (Slom.) Slomška Bojc navaja na tistih mestih, kjer so enote, katerih »posrednik« naj bi po Bojčevem mnenju kdo bil. Prekova zbirka (1982: 156) navaja *Ne da zelišča vrt, ki naj pregnal bi smrt* z oznako »lat.«.

32 izrazov (64 % od 50 enot) iz zbirke Etbina Bojca, ki se ne uvrstijo v SPP (raba ni potrjena: v besedilih ne najdemo zgloda ali pa najdemo zgolj neprototipne zglede rabe):

- 1 izraz, ki je že prisoten na Franu: *Gosposki hlapec bogat je bik rogat*.
- 31 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Ako je gol, ostane vendar sokol. Ako je kratek dan, dolgo je leto. Ako je v žitnici, še ni v izbici. Ako nimaš drugega dela, hodi vrata vrtet. Če ni vreden, pa je potreben. Česar se licemerec očitno ne dotakne, v to skrivaj globoko kremplje vtakne. Čez trhel most ne hodi brez strahu. Daj je umrl, a ne daj ga je pokopal. Delavec je kruhovec. Drag kruh, kjer denarjev ni. Hroščevo leto – burno leto. Kadar greš v gostje, moraš prej doma privezati kokoš. Kadar hudobni poglavarstvo zadobe, ljudstvo ječi. Kako se nekaj izvrši, od človeka zavisi. Kdor posojuje, si sovražnike nakupuje. Majhen dež – zlat voz. Miloščina smrti reši. Mlad mož hrbet lupi, star piti kupi. Na druge kamenje meče, sam pa pod streho sedi. Nevoščljivost v srečo pogine. Ni dobro s snedenim žitom v mlin hoditi. Nihče se ne more dolgo pretvarjati. Recimo malo pa pravo. Saj še kokoš denarje da. Sila moč premaga. Tudi, kar je dobro, takoj ne obvelja. Vednosti ne zajemamo s korcem. Ves svet je slepar. Vsakdo sebi gospodar. Vsak gre s svojo vrečo v mlin. Zdravja si pridobiš samo, če vstajaš pred sončnim vzhodom.*

Pri nekaterih izrazih bi si morda lahko dovolili interpretacijo pomena zgolj na podlagi njihove neposrednosti, dobesednosti (tako je npr. pri izrazu *Zdravja si pridobiš samo, če vstajaš pred sončnim vzhodom*), vendar s tem ne bi odpravili težave razmejitev, kaj je še dovolj prozorno in dobesedno in kaj ne, v širši skupini proučevanih izrazov. Zato ostajamo pri zahtevi po nujni gradivski izpričanosti in sobesedilni potrditvi pomena izraza.

3.3.2 Izrazi iz zbirke Marije Makarovič

Domneva, da bo med paremiološkimi izrazi iz zbirke Marije Makarovič (1975) veliko več takih, ki se bodo prebili v paremiološki slovar, se je potrdila. Delež enot, ki so aktualne in pomensko določljive (26 enot oz. 52 % iz vzorca 50), je blizu deležu enot iz dodatnih navedkov anketirancev v naši anketi (36 enot oz. 72 % iz vzorca 50). Med anketama je preteklo približno 50 let, ne moremo pa tudi zanemariti vpliva drugačnega nabora enot v jedru obeh anket na nabor odgovorov na zaključno (elicitacijsko) vprašanje v obeh raziskavah.

26 izrazov iz zbirke Marije Makarovič se uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, in izraz je pomensko določljiv iz sobesedil). Med njimi je:

- 20 izrazov, ki so že prisotni na Franu: *Bolje drži ga, nego lovi ga. Čisti računi, dobri prijatelji. Dober glas seže v deveto vas. Dober sosed je več vreden kot vsa žlahta. Gliha vkup štriha. Isti ptiči skup letijo. Kamor je šel bik, naj gre še štrik. Kar mačka rodi, miši lovi. Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. Ko mačke ni doma, miši plešejo. Kovačeva kobila je vedno bosa. Ljubezen gre skozi želodec. Ne hvali dneva pred večerom. Nesreča nikoli ne počiva. Pes, ki laja, ne grize. Ti očeta do praga, sin tebe čez prag. V mlinu se dvakrat pove. Vsak je svoje sreče kovač. Ženska podpira tri vogale hiše. Žlahta, raztrgana plahta.*
- 6 izrazov, ki jih na Franu še ni: *Bog ima dolgo šibo. Kakor je prišlo, tako je odšlo. Kdor veliko govori, malo naredi. Prazen klas stoji pokonci. Za vsako metlo se štil najde. Življenja brez trpljenja ni.*

1 izraz iz zbirke Marije Makarovič, ki se ne uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, vendar izraz ni pomensko določljiv iz sobesedil): *Dolga ljubezen, gvišna bolezen*. Zgledi, ki smo jih našli, po naši oceni ne ponujajo dovolj podatkov o pomenu tega izraza, saj ni jasno, ob kakšnih pogojih je dolgo trajajoča ljubezen problematična. Morda gre za ljubezensko zvezo pred poroko, ki je bila v preteklosti pogosto tarča obsojanja, vendar iz treh zgledov težko potrdimo to domnevo, saj je močan indic le v zadnjem izmed njih, ki izhaja iz dela Ivana Zorca Iznagnani menihi (1937):

Slovenski pregovor pravi: dolga ljubezen, gvišna bolezen. Že od nekdaj so ženske velika skrb racmana Jaka. Simpatični osmoljenec je že zelo dolgo zaljubljen v lepo račko Daisy, ki pa se boji mačk.

»Pregovor pravi: Dolga ljubezen, gvišna ljubezen!« je tašča podučila sosedo. Skupaj pa hodita komaj dva meseca. Meni se ne zdi dolgo, čeprav je morda z drugimi očmi videti drugače. A vsake oči imajo svojega malarja.

»Tako bi nemara le bilo prav, če bi z očetom kar precej prišla snubit?« mu je odleglo.

»Nikar še, počakaj, opat naj se kaj unese, saj veš, da ima tudi on besedo, ali se smeva vzeti.«

»Samo po stari navadi, po novi postavi pa ne več!«

»S patrom opatom se vendar ne bomo bodli.«

»Zakaj pa ne, če se bo rebril, ko se sme ne več?«

»Nak ... počakajva rajši.«

»Dolga ljubezen – gotova bolezen.«

Izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni.

6 izrazov iz zbirke Marije Makarovič, ki se ne uvrstijo v SPP (raba je potrjena, vendar se nobena izmed oblik ne pojavi tolikokrat, da bi jo lahko šteli za ustaljeno):

- Izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni.
- V tej skupini je 6 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Ako ti mene s kamnom, jaz tebe s kruhom. Ali je mah, ali volna, samo da je rit polna. Bolj kot je tvoj, bolj se ga boj. Kdor dolgo leži, na*

*goli slami spi.*² *Ljubezen je travnik, kjer se paseta dva osla. Vsak po svoje, je rekel Bohinjc, ko je ženo ubil.*

17 izrazov iz zbirke Marije Makarovič, ki se ne uvrstijo v SPP (raba ni potrjena: v besedilih ne najdemo zgleда ali pa najdemo zgolj neprototipne zglede rabe):

- Izrazov, ki so že prisotni na Franu, v tej skupini ni.
- V tej skupini je 17 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Bog je ustvaril prej grm kot kozo. Boljše je bosa po trnju hoditi kot pijanca za moža dobiti. Bo tisti plačal, ki bo za menoj prišel. Če je v petek sonce, je v nedeljo lepo vreme. Če ni grma, ni zajca. Dober izgovor je zlata vreden. Dolga ljubezen hitro zgori. Dota se poflota, štor pa ostane. Kdor o postu ali o svetem Jakobu ne shujša, on še Kristjan ni. Lačna krava vidi jasli. Poštenega mlinarja klobuk ne izda. Star malico da, mlad pa palico da. Sveti dan vetrovno, ob letu bo sadja polno. Sveti Jur bo pokazal skozi duri. Vsaka hiša ima svojega miša. Vsak po svoje tišči. Zdravnik zdravi, sam pa ni zdrav.*

3.3.3 Izrazi iz ankete, znani manj kot tretjini govorcev

Zaradi vzpostavljanja meril za vključitev nizko pogostih izrazov v slovar, smo za analizo načrtno izbrali tudi enote, ki smo jim v anketi za paremiološki minimum določili manj kot 30-odstotno poznanost (nekaterim izmed njih tudi manj kot 20, 10 in 5 %). Njihovo poznanost med 515 govorce (seštevek aktivnega, pasivnega poznavanja in navedka variante) navajamo v oklepaju ob posamezni enoti.

8 izrazov iz ankete, znanih manj kot tretjini govorcev, se uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, in izraz je pomensko določljiv iz sobesedil):

- 6 izrazov, ki so že prisotni na Franu: *Bog ne plačuje vsako soboto.* (13,4 %) *Krava pri gobcu molze.* (22 %) *Nehvaležnost je plačilo tega sveta.* (28,6 %) *Sova sinici glavana pravi.* (9,2 %) *Šparovec cerovca najde.* (14,4 %) *Veliko psov je zajčja smrt.* (19,4 %)
- 2 izraza, ki še nista prisotna na Franu: *Denar odpira vsa vrata.* (25,8 %) *Sanje so prazne mar-nje.* (26,5 %)

Izrazov iz ankete, znanih manj kot tretjini govorcev, ki se ne uvrstijo v SPP, ker izraz ni pomensko določljiv iz sobesedil, ni.

19 izrazov iz ankete, znanih manj kot tretjini govorcev, ki se ne uvrsti v SPP (raba je potrjena, vendar se nobena izmed oblik ne pojavi tolikokrat, da bi jo lahko šteli za ustaljeno):

- 7 izrazov, ki so že prisotni na Franu: *Ko bi ljudje ne mrli, bi svet podrli.* (16,9 %) *Ne prodajaj kože, dokler je medved še v brlogu.* (25,7 %)³ *Pošlji osla križem svet, nazaj pride uhat ko pred.*

² Kot pri drugih enotah, smo tudi pri tej preverili še druge variante, ki jih navaja ista zbirka: *Kdor dolgo spi, se mu slama riti drži; Kdor dolgo leži, se mu slama k riti drži; Tisti, ki dolgo spi, se mu slamica hrbita (ali riti) drži; Kdor dolgo leži, se mu slamica pri riti drži in Kdor dolgo spi, se ga slama drži.*

³ Sinonimni pregovor s podobnim konstrukcijskim vzorcem je popularizirala izjava Marjana Šarca leta 2018 (dobesedni prepis iz nastopa v oddaji *Studio City* 5. 3. 2018: »Kuriti raženj, dokler še zajec teka po gozdu, je vse prekmalu«), vendar se to v gradivu, dostopnem preko jezikovnih korpusov, še ni kaj dosti odrazilo. Na Gigafidi iz leta 2018 z enostavnim iskalnim pogojem »kuriti raženj« najdemo le en citat, v spletnih virih pa najdemo oblike, ki se od izvornega cita-

(13 %) *Suša sne en kos, moča pa dva.* (16,7 %) *Tistega pesem poje, čigar kruh je.* (19,8 %) *Toliko mora človek usta odpreti, kolikor si upa požreti.* (22,5 %) *Zdravje po niti gor, po curku dol.* (21,8 %)

- 12 izrazov, ki jih še ni na Franu: *Bolje je slaba sprava kakor zlata pravda.* (22,1 %) *Greh kliče greh.* (24,8 %) *Hudobnemu konju krepko ostrogo.* (9,5 %) *Kdor preveč dokazuje, ničesar ne dokaže.* (26,8 %) *Lenoba je vragova mreža.* (13,8 %) *Lepota – naravna dota.* (24,3 %) *Mlada kri mirno ne stoji.* (28,1 %) *Siti miši moka greni.* (10,3 %) *Srajca je bližje od suknje.* (14,5 %) *Tuje gorje ne sega v srce.* (26 %) *Vsak po svoje, je rekel tisti, ki je kravo s svedom drl.* (29,1 %) *Zastonja so pokopali.* (13 %)

19 izrazov iz ankete, znanih manj kot tretjini govorcev, ki se ne uvrstijo v SPP (raba ni potrjena: v besedilih ne najdemo zgloda ali pa najdemo zgolj neprototipne zglede rabe):

- 7 izrazov, ki so že na Franu: *Če spomladi grmi, se zima ponovi.* (25,6 %) *Danes rdeč, jutri smrdeč.* (10,1 %) *Glad se obešala ne boji.* (9,5 %) *Kar se vleče, ne uteče.* (15,9 %) *Kdor ne hrani krajcarja, ne šteje cekina.* (18,9 %) *Krpež in trpež pol sveta držita.* (8,6 %) *Ženitev je uganitev.* (12,8 %)
- 16 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Breg brega ne more srečati, a ljudje se srečavajo.* (10,5 %) *Če ima kmet črne roke, ima belo pogačo.* (18 %) *Darilo slepi sodnika.* (14,2 %) *Gospodarjeve oči konjem kladajo.* (6,8 %) *Kakršna posoda, takšen duh daje.* (11,5 %) *Kar pero zapiše, tega sekira ne izbrše.* (27,1 %) *Kdor hoče psa tepsti, lahko mu je palico dobiti.* (10,3 %) *Kdor ima kratke lase, se hitro počese.* (14,7 %) *Kdor ima pero v rokah, veter dela.* (14,5 %) *Kdor se je za vešala rodil, noče utoniti.* (8 %) *Komur se sreča jahati pusti, ga nese, kamor jo krene.* (10,3 %) *Lažnivec ne sme biti pozabljivec.* (25,9 %) *Postave so kakor pajčevine: muhe drže, čmrlje izpuste.* (7,6 %) *Rasti trava ali ne rasti, kadar mene ne bo na svetu.* (10,5 %) *Strah noge celi.* (13,7 %) *Trebuhi so gluhi.* (18,6 %)

3.3.4 Izrazi, dodatno navedeni s strani anketirancev

36 dodatno navedenih izrazov s strani anketirancev se uvrsti v SPP (raba je potrjena, vsaj ena izmed oblik se pojavi tolikokrat, da jo lahko štejemo za ustaljeno, in izraz je pomensko določljiv iz sobesedil):

- 4 izrazi, ki so že na Franu: *Če bi nevoščljivost gorela, ne bi rabili drv.* *Kjer osel leži, tam dlako pusti.* *Ko ima hudič mlade, jih ima veliko.* *Več znaš, več veljaš.*
- 32 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Biti ali ne biti.* *Bodi sprememba, ki jo želiš videti v svetu.* *Boljša je domača gruda kot na tujem zlata ruda.* *Bomo videli, so rekli slepi.* *Dejanja so glasnejša od besed.* *Denar ne smrdi.* *Dolgost življenja našega je kratka.* *Do poroke bo že dobro.* *Glava sivi, rit nori.* *Kdor je lep, je zmeraj lep.* *Kdor poje, slabo ne misli.* *Kjer je volja, je tudi pot.* *Lenega čaka strgan rokav, palca beraška, prazen bokal.* *Na starem ognjišču rado gori.* *Ne menjaj konja, ki zmaguje.* *Nikoli ne reci nikoli.* *Nobena pesem ni tako dolga, da se ne bi izpela.* *Oči so ogledalo duše.* *Od viška glava ne boli.* *O okusih se ne razpravlja.* *Počasi se žaba dere.* *Po jutru se dan pozna.* *Rana ura, slovenskih fantov grob.* *S polno ritjo je lahko sрати.* *Strup je v majhnih stekleničkah.* *Truga nima žepov.* *Vedno je nekako bilo.* *Vsaka medalja ima dve plati.* *Vsaka rit pride na svoj sekret.* *Vse se vrača, vse se plača.* *Za vsako rit raste palica.* *Za vsako rit se šiba najde.*

- ▶ ta oddaljujejo z naslonitvijo na produktivne paremiološke vzorce, npr. *Ne kuri ražnja, dokler zajček še teče po gozdu* in *Dokler zajec teka po gozdu, ne kuriš ražnja*. Zanimivo bo spremljati, katere variante se bodo ustalile in postale najpogostejše.

Dodatno navedenih izrazov s strani anketirancev, ki se ne uvrstijo v SPP, ker izraz ni pomensko določljiv iz sobesedil, ni.

9 dodatno navedenih izrazov s strani anketirancev, ki se ne uvrščajo v SPP (raba je potrjena, vendar se nobena izmed oblik ne pojavi tolikokrat, da bi jo lahko šteli za ustaljeno):

- Izrazov, ki so že na Franu, v tej skupini ni.
- 9 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Beseda ni konj, je rekla kobila. Če čebela ne bi imela če, bi bila bela. Če mlad ne nori, pa star za tri. Ena marela ni za en dež. Kdor se povišuje, bo ponižan. Kdor se učenju posveča, se iz dneva v dan veča. Ljubezen je slepa, sosedje pa ne. Ne hodi v coklah zajcev lovit. Ogenj in voda dobro služita, a slabo gospodarita.*

5 dodatno navedenih izrazov s strani anketirancev, ki niso uvrščeni v SPP (raba ni potrjena: v besedilih ne najdemo zgleda ali pa najdemo zgolj neprototipne zglede rabe):

- Izrazov, ki so že na Franu, v tej skupini ni.
- 5 izrazov, ki še niso prisotni na Franu: *Do koder ne seže elokvenca, tja zaleže pest. Kakor si prijahal, tako boš tudi odjahal. Kdor se s tujim perjem kiti, se kmalu nima kam skriti. Majhen piskrec hitro vzkipi. Vsak naj gleda na svojo rit, bo imel celo življenje kaj počet.*

4 ZAKLJUČKI

Mejo med aktualnostjo in neaktualnostjo paremiološkega izraza oz. domnevno zastarelostjo se da določati s pomočjo kombinacije treh obsežnih jezikovnih korpusov, kar pa seveda ne pomeni, da ne bomo aktualne rabe v prihodnosti ugotovili tudi pri izrazih, ki jim je trenutno ne moremo potrditi. Z naraščajočo digitalizacijo na eni strani in tvorbo spletnih besedil na drugi se bodo te možnosti samo povečevale. Kot smo pokazali pri konkretnih primerih, je korpusne pristope koristno dopolnjevati z anketnimi. Domneve o virih so se potrdile: zbirka Marije Makarovič se je izkazala kot mnogo bolj aktualna od Bojčeve zbirke, izrazi iz Bojčeve zbirke so bili podobno redki, slabo pomensko določljivi ali v gradivu odsotni kot izrazi, ki so glede na anketo poznani manj kot tretjini govorcev; vendarle pa je 16 izrazov iz teh dveh virov doseglo slovarski prag. Za prvi prirastek rastočega *Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* smo tako obravnavali precej aktualne in pomensko določljive paremiologije: 78 izrazov (39 % izmed 200 analiziranih). Med njimi je 44 izrazov, ki jih v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in v preostalih slovarjih na portalu Fran do sedaj še ni bilo predstavljenih, in to kljub temu, da smo iz metodološkega vzgiba (preskušanje meje aktualne in pomenske določljivosti) namenoma izbrali za analizo tudi vire, o katerih smo sklepali, da vsebujejo precej zastarane paremiologije (zlasti Bojčeva zbirka in enote, ki so bile znane manj kot tretjini govorcev). Izrazom, ki so se v projektu prebili preko slovarskega praga, smo dodali še nekatere druge, zlasti pomensko bližnje izraze, tako da bo prvi prirastek tega slovarja prinesel skupno 130 iztočnic.

VIRI

- Bojc 1987** = Etbin Bojc, *Pregovori in reki na Slovenskem*, Ljubljana: DZS, 1987.
- Digitalna knjižnica Slovenije**, <http://www.dlib.si/> (25. 10. 2020).
- Fran**: slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, www.fran.si (8. 9. 2018).
- Gigafida: korpusna besedilna zbirka**, <http://www.gigafida.net> (25. 10. 2020).
- Korpus slovenskega spleta slWaC v2.1**, https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=slwac&struct_attr_stats=1 (25. 10. 2020).
- Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin Janes v1.0**, https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=janes&struct_attr_stats=1 (25. 10. 2020).
- Makarovič 1975** = Marija Makarovič, *Pregovori, življenjske resnice*, Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1975.
- Pavlica 1960** = Josip Pavlica, *Frazeološki slovar v petih jezikih*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.
- Prek 1982** = Stanko Prek, *Ljudska modrost*, Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1982.
- Radešček 1988** = Rado Radešček, *Slovenske ljudske vraže*, Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1988.
- Wikivir**, https://sl.wikisource.org/wiki/Glavna_stran (25. 10. 2020).

LITERATURA

- Babič 2010** = Saša Babič, Sodobne modifikacije pregovorov, frazemov in drugih folklornih obrazcev, *Slavica Slovaca* 45.2 (2010), 154–161.
- Čermák 2003** = František Čermák, Paremiological Minimum of Czech: The Corpus Evidence, v: *Flut von Texten – Vielfalt der Kulturen: Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifität der Phraseologie*, ur. Harald Burger – Annelies Häcki Buhofer – Gertrud Greciano, Hohengehren: Schneider Verlag, 15–31.
- Čermák 2007** = František Čermák, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2007.
- Čermák 2009** = František Čermák, *Slovník české idiomatiky a frazeologie 4: výrazy větné*, Praha: Leda, 2009.
- Doyle – Mieder – Shapiro 2012** = Charles Clay Doyle – Wolfgang Mieder – Fred R. Shapiro, *The Dictionary of Modern Proverbs*, New Haven: Yale University Press, 2012.
- Đurčo 2006** = Peter Đurčo, Methoden der Sprichwortanalysen oder Auf dem Weg zum Sprichwörteroptimum, v: *Phraseology in Motion: Methoden und Kritik: Akten der Internationalen Tagung zur Phraseologie (Basel, 2004)*, ur. Annelies Häcki Buhofer – Harald Burger, Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 3–20.
- Grzybek 1994** = Peter Grzybek, Wellerism, *Simple Forms: an Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature* (Bochum Publications in Evolutionary Cultural Semiotics 4), ur. Walter A. Koch, Bochum: Brockmeyer, 286–292.
- Grzybek 2008** = Peter Grzybek, Fundamentals of Slovenian paremiology, *Traditiones* 37.1 (2008), 23–46.
- Grzybek – Chlosta 1995** = Peter Grzybek – Christoph Chlosta, Empirical and Folkloristic Paremiology: Two to Quarrel or to Tango?, *Proverbium* 12 (1995), 67–85.
- Jakop – Meterc 2016** = Nataša Jakop – Matej Meterc, Lexikografické spracovanie frazeologických variantov v novom slovníku slovinského spisovného jazyka, v: *Akademický slovník současné češtiny a software pro jeho tvorbu aneb Slovníky a jejich uživatelé v 21. století: sborník abstraktů z workshopu*, ur. Michaela Lišková – Veronika Vodrážková – Zuzana Džengeová, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2016, 55–56.
- Kržišnik 1987** = Erika Kržišnik, Prenovitev kot inovacijski postopek, *Slava* 1.1 (1987), 49–56.
- Meterc 2013** = Matej Meterc, Enote slovenskega paremiološkega minimuma v govornem korpusu GOS, *Slavistična revija* 63.1 (2015), 1–16.

- Meterc 2014** = Matej Meterc, Je prihodnost slovenskih antipregovorov (le) pregovorna?, v: *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ur. Hotimir Tivadar, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2016 (50. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture), 113–116.
- Meterc 2017** = Matej Meterc, *Paremiološki optimum: najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.
- Meterc 2019** = Matej Meterc, Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju, *Jezikoslovni zapiski* 25.2 (2019), 33–45.
- Meterc – Pallay 2019** = Matej Meterc – Jozef Pallay, Unconventional replies: a special type of phraseme and a paremiological genre, *Proverbium* 36 (2019), 165–181.
- Meterc – Pallay 2019a** = Matej Meterc – Jozef Pallay, Nekonvenčne repliky ako osobitný typ frazém a paremiologický žáner: definícia a pilotný anketový výskum, *Slovenská reč* 84.1 (2009), 47–71.
- Meterc – Pallay 2020** = Matej Meterc – Jozef Pallay, Nekonvencionalne replike v slovenščini z anketno raziskavo med slovenskimi govorní, *Slavistična revija* 68.2 (2020), 211–227.
- Mieder 2004** = Wolfgang Mieder, *Proverbs: a handbook*, Westport: Greenwood Press, 2004.

SUMMARY

Contemporary Usage and the Possibility of Determining the Meaning of Two Hundred Proverbs and Similar Paremiological Expressions

After analyzing two hundred paremiological expressions from four different sources with the help of the language corpora and questionnaires, it turned out that seventy-eight (39%) of them fulfil the criteria of proven contemporary usage and the possibility of determining their meaning with the help of the context they are used in. Forty-four of them have not been presented in Slovenian dictionaries so far. These seventy-eight units will be included in the first issue of the growing online *Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions* along with some of their synonyms (130 units altogether). Some of the remaining 122 units were not found in modern texts (from 1990 onward) at all, some of them were found but none of their variants were found more than once, and in many cases there was no context to help determine the meaning of the paremiological unit. Without the usage examples, the description of their meaning is merely a speculation, which is not enough for a lexicographical presentation. The expected low degree of contemporary usage was confirmed in the case of two sources: just eight out of fifty units from the paremiological collection compiled by Etbin Bojc, which was to a great degree compiled from units from earlier paremiological collections, and eight out of fifty units that were known to less than 30%, less than 20%, and less than 10% of the respondents in an online survey. The other two sources included far more units with confirmed contemporary usage: twenty-six out of fifty units from Marija Makarovič's collection and thirty-six out of fifty units named by respondents in our online paremiological survey.

IRINA MAKAROVA TOMINEC

TEŽAVE PRI USVAJANJU RUSKEGA BESEDJA IN NOVI RUSKO-SLOVENSKI SLOVAR ZA ZAČETNIKE

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.04](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.04)

Prispevek izpostavlja problematična mesta pri usvajanju ruskega besedišča. V njegovem izhodišču je mnenjska raziskava učiteljev ruščine v slovenskih šolah, katere ugotovitve se precizirajo s pomočjo korpusne analize leksikalnih napak, identificiranih na podlagi analize 30 maturitetnih esejev iz ruščine na osnovni in višji ravni. V jedru prispevka je predstavljena zasnova novega dvojezičnega slovarja za začetnike, pred kratkim objavljenega na portalu termania.net.

Ključne besede: usvajanje jezika, usvajanje besedišča, rusko-slovenski slovar, analiza napak, ruščina

Difficulties in Learning Russian Vocabulary and the New Russian–Slovenian Dictionary for Beginners

This article highlights problematic areas in learning Russian vocabulary. It is based on a survey conducted among teachers of Russian in Slovenian schools, whose findings are concretized through a corpus analysis of lexical deviations identified based on an analysis of thirty essays written as part of basic or advanced high-school exit exams in Russian. At the center of the article is a presentation of the concept of the new bilingual dictionary for beginners recently made available on termania.net.

Keywords: language learning, vocabulary learning, Russian–Slovenian dictionary, error analysis, Russian

0 UVOD

V teoriji in praksi poučevanja tujih jezikov je že dolgo znano, kako pomembno je poznavanje besedišča za razvoj sporazumevalne zmožnosti v ciljnem jeziku. Jezikovna didaktika angleščine (Browne idr. 2013; Capel 2010; Coxhead 2000; Nation 2016; West 1953) kot svetovnega jezika z daljšo tradicijo poučevanja že več desetletij ponuja izdelane sezname besed, poznavanje katerih zagotavlja komunikacijo na različnih stopnjah jezikovne kompetence v ciljnem jeziku, skladno s Skupnim evropskim jezikovnim okvirom (SEJO). Problem korektnega izbora in opisa besedišča je posebej aktualen na nižjih stopnjah razvoja sporazumevalne zmožnosti (A1 in A2), saj ravno na začetku študija tujega jezika ugotavljamo po eni strani močno interferenco z materinščino, po drugi strani pa odvisnost učenec ravno od dvojezičnih gradiv, ki jih v jezikovnem paru s slovenščino pogosto primanjkuje.

V pričujočem prispevku se osredotočamo na jezikovni par ruščina – slovenščina. V prvem poglavju želimo pokazati, kakšno je trenutno stanje pri učenju

ruskega besedišča v slovenskih šolah na podlagi mnenjske raziskave učiteljev rusistov; v drugem poglavju nas bo zanimalo, kaj je pokazala korpusna analiza napak na leksikalni ravni, izvedena na osnovi 30 maturitetnih esejev iz ruščine na osnovni in višji ravni; v zadnjih dveh poglavjih predstavljamo načela za izbor besednjaka in strukturo slovarskega gesla novega dvojezičnega slovarja ruščine za začetnike, ki skuša nadomestiti primanjkljaj didaktičnih gradiv za usvajanje ruskega besedišča na nižjih stopnjah jezikovne kompetence.

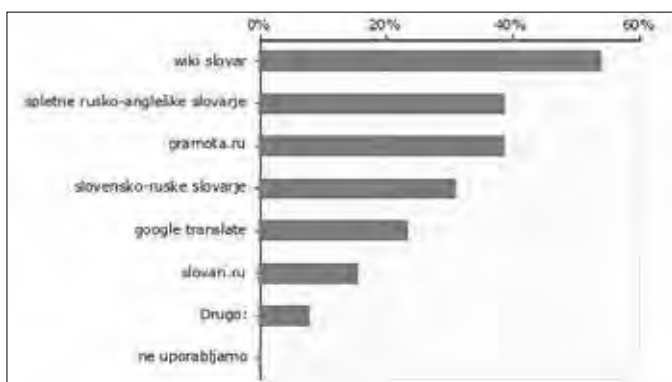
1 MNENJSKA RAZISKAVA O UČENJU RUSKEGA BESEDIŠČA

Z namenom ugotoviti ključne težave pri učenju ruskega jezika, posebej besedišča, v slovenskih šolah smo marca 2020 pripravili krajši spletni vprašalnik za učitelje ruščine, ki ga je izpolnilo 13 predavateljev,¹ večinoma (92 %) zaposlenih v slovenskem šolskem sistemu (gimnazije in fakultete); večina predavateljev ima več kot 5 (20 %) oz. 10 let (70 %) pedagoških izkušenj.

Kot je pokazala raziskava, za usvajanje ruskega besedišča dijaki na nižji stopnji jezikovne kompetence v manjši meri uporabljajo rusko-slovenske slovarje v tiskani obliki (Pretnar 2007; Plotnikova – Sever 2006) in v praksi dosti bolj različnih spletnih virov (predvsem spletnih prevajalnikov in spletnih rusko-angleških slovarjev). Tudi učitelji za usvajanje ruskega besedišča svojim učencem v večji meri priporočajo ruske spletne vire, tudi če so enojezični (*wiki slovar*, *gramota.ru*), kot pa rusko-slovenske slovarje, ki so širšemu krogu uporabnikov težje dostopni.²

Slika 1: Kateri jezikovni vir priporočate/uporabljate pri pouku ruščine, če sploh? (n = 13)

Možnih je več odgovorov.

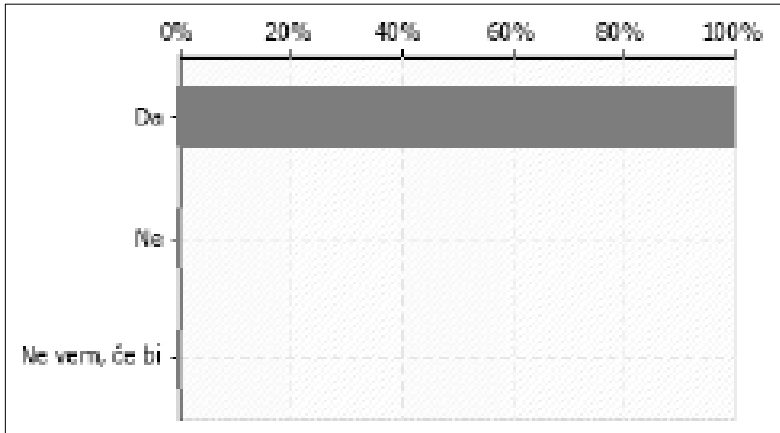

1 Po naših podatkih se ruščina »kot drugi, tretji ali neobvezni tuji jezik poučuje v 16 slovenskih gimnazijah« (Urbas 2019: 241) in na dveh slovenskih univerzah (UL in UP).

2 Pri tem je zanimiv podatek, da novejšega rusko-slovenskega slovarja, dostopnega na večjezičnem spletnem portalu *dict.com* (Rusko-slovenski slovar 2020), ki prikazuje skrčen nabor podatkov o 24.000 iztočnicah, v naši raziskavi ni navedel nobeden respondent.

Kot izhodišče za našo raziskavo lahko uporabimo podatek o tem, da so vsi učitelji, ki so sodelovali v spletni raziskavi, potrdili potrebo po spletnem rusko-slovenskem slovarju.

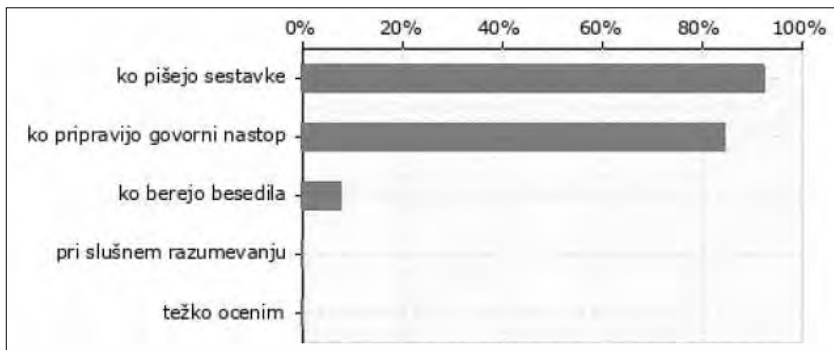
Slika 2: Ali ocenjujete, da bi potrebovali elektronski dvojezični (rusko-slovenski) slovar? (n = 13)

Po oceni učiteljev imajo slovenski učenci največ težav pri razvoju produktivnih jezikovnih spretnosti v ruščini, kamor spada predvsem tvorjenje zaključenih govornih in pisnih besedil. Naslednjo večjo težavo predstavlja slušno razumevanje avtentičnih ruskih besedil, kar se da razložiti s kompleksnostjo in raznolikostjo besedišča ter slovničnih struktur, katerih prepoznavanje je pri slušnem razumevanju časovno omejeno. Potreba po dodatnih podatkih, ki olajšajo rabo besedišča (in ne samo njegovo prepoznavanje), se kaže tudi v dejstvu, da učenci razpoložljive dvojezične vire (spletne prevajalnike in slovarje) največ uporabljajo, kadar pišejo sestavek ali pripravljajo govorni nastop, in bistveno manj, kadar samo berejo ruska besedila (slika 3).

Slika 3: Kdaj vaši učenci največ uporabljajo slovar/prevajalnik? (n = 13)

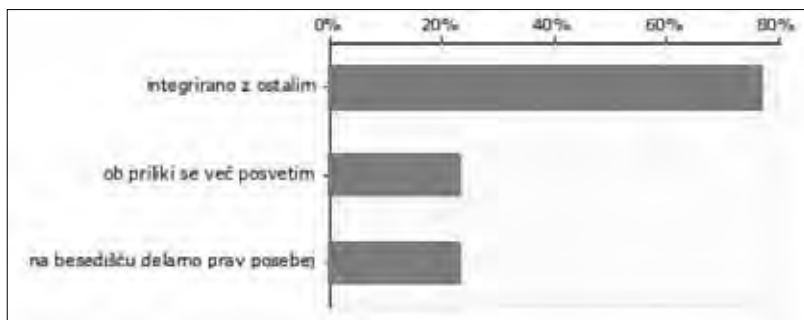
Možnih je več odgovorov.

Navedeno lahko pojasnimo s tem, da za aktivno usvajanje jezika ni toliko pomemben sam obseg besedišča (kot razberemo iz odgovorov, je pasivno razumevanje prebranih besed v sorodnem jeziku bistveno manj težavno), ampak predvsem kompleksnejše znanje, kako vključiti rusko besedo v konkretni kontekst, z upoštevanjem vseh pomenskih, slovničnih in pragmatičnih omejitev.

Le manjši del predavateljev namenja posebno pozornost sistematičnemu usvajanju novega besedišča (20 % učiteljev). Enak delež profesorjev (20 %) poglobljeno predstavitev leksikalnih enot izvede le ob priliki. Spricho pomanjkanja ustreznega slovarskega vira je ta podatek še posebej relevanten.

Slika 4: Na kateri način usvajate novo besedišče? (n = 13)

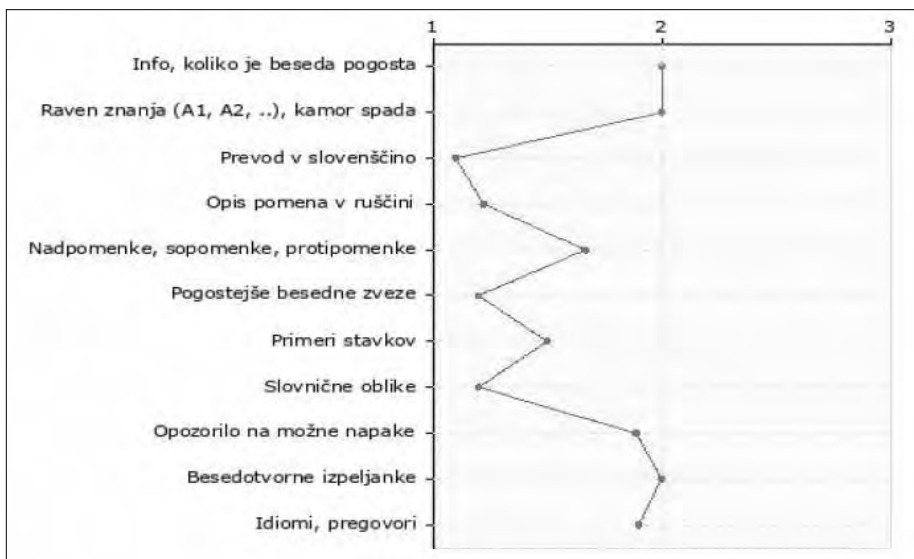
S pomočjo ankete smo skušali identificirati temeljne težave pri usvajanju ruskega besedišča v slovenskem razredu, ki jih ugotavljajo učitelji. V stopenjsko rangiranje (»bolj težavno«/»manj težavno«/»ne vem«) je bilo ponujenih več potencialno težavnih mest. Pridobljene podatke smo vrednotili na naslednji način: odgovore »ne vem« (na sliki 5 v 3., 6. in 7. vodoravnem stolpcu) smo interpretirali enako kot odgovore »manj težavno«. Na koncu se je kot najbolj problematično izkazalo pravilno naglaševanje in zapisovanje ruskih besed. Naslednjo stopnjo težavnosti predstavljata raba konektorjev in upoštevanje vezljivostnega vzorca. Pogosto učitelji ugotavljajo nezadostnost besednega zaklada, ki ne dosega pričakovanega minimalnega obsega. Kot najmanj problematične so učitelji ovrednotili tvorbo izpeljank, razlikovanje medjezikovnih paronimov oz. »lažnih prijateljev« in poznavanje osnovnih slovničnih oblik.

Na sliki 6 je prikazano statistično vrednotenje zelenih podatkov o slovarski iztočnici, ki jih je smiselno upoštevati pri izdelavi novega slovarja za slovenske učence. Podatki, ki se približujejo vrednosti 1, so bili ocenjeni kot »bolj pomembni«. Tisti, ki se približujejo vrednosti 2, so bili ocenjeni kot »manj pomembni«. Slika 6 prikazuje kumulativne vrednosti.

Slika 5: Kako bi primerjalno ovrednotili težave svojih učencev pri usvajanju ruskih besed? (n = 13)

Slika 6: Ocenite, koliko so koristne naslednje slovarske informacije o besedi (n = 13)

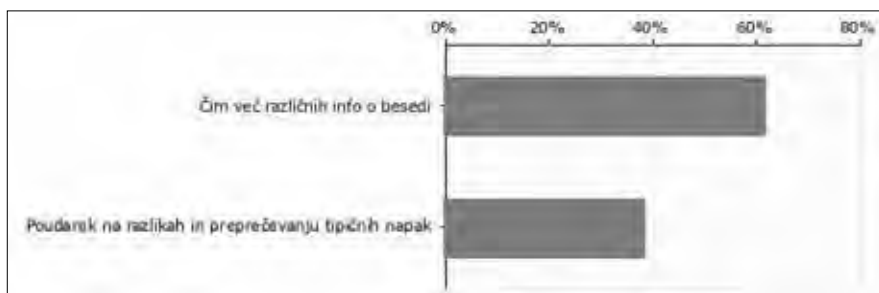

Kot kaže analiza, je na prvem mestu najbolj želenih informacij slovenski prevod, potem sledijo najpogostejše kolokacije in nabor osnovnih slovničnih oblik. Sledi opis pomena v ruščini, primeri stavkov in navedba pomensko povezanih besed (sopomenke, protipomenke, nadpomenke). Na sedmem mestu si učitelji želijo

opozorila na najbolj tipične napake, navedbo frazemov in pregovorov, sledijo besedotvorne izpeljanke ter podatek o pogostnosti iztočnice in predlagani ravni jezikovne kompetence, kamor spada poznavanje posamezne slovarske iztočnice (oz. njenega posameznega pomena).

Zadnji graf (slika 7) kaže, da se pri izboru konceptualne zasnove novega slovarja dve tretjini predavateljev (nad 60 %) odloča za opcijo čim širšega nabora podatkov o iztočnici, slaba tretjina (okoli 40 %) pa se bolj nagiba h kontrastivnemu pristopu.

Slika 7: Kateri koncept šolskega dvojezičnega slovarja se vam zdi primernejši? (n = 13)

Kot glavne ugotovitve opravljene mnenjske raziskave bi torej lahko izpostavili naslednje: (1) za izvajanje pouka ruščine, posebej na začetni stopnji, manjka rusko-slovenski slovar, ki bi bil dostopen uporabnikom v spletni obliki; (2) učitelji poudarjajo pomanjkanje podatkov o rabi besed pri tvorjenju besedila, kar narekuje potrebo po drugačnem pristopu k predstavitvi jedrnega besedišča, ki naj bi izhajal iz kompleksnejšega prikaza tako pomenskih, kot tudi slovničnih lastnosti slovarskih iztočnic;³ (3) slovarsko geslo bi moralo vsebovati širši nabor raznovrstnih podatkov o besedi s poudarkom na medjezikovnih razlikah in tako preprečevati tipične napake.

Navedeni podatki nudijo konkretne smernice za oblikovanje slovarskega članka, ki ga predstavljamo v nadaljevanju. Pred tem pa si oglejmo, katere pogostejše leksikalne napake so ugotovljene pri korpusni analizi pisnih izdelkov v ruščini, ki so jih napisali slovenski učenci v okviru maturitetnega izpita na osnovni in višji ravni.

3 Primer vključevanja »integriranega leksikogramatičnega« (cit. po Apresjan 2007; 2009) oz. kombiniranega leksikalno-slovničnega pristopa k opisu ruskih slovarskih iztočnic predstavlja slovar aktivnega tipa (Apresjan 2014), ki je bil razvit predvsem v delih Moskovske semantične šole.

2 LEKSIKALNE NAPAKE V MATURITETNIH ESEJIH

Ugotovitve mnenjske raziskave učiteljev smo želeli precizirati s pomočjo korpusne analize pisnih izdelkov slovenskih učencev ruščine. S tem namenom je bil oblikovan manjši korpus 30 naključno izbranih maturitetnih esejev v ruščini, spisanih v letih 2011–2014, od tega 15 z osnovne in 15 z višje ravni. Poglavitni namen analize je statistična primerjava deleža slovničnih in leksikalnih napak na obeh ravneh.

Vsako ugotovljeno odstopanje v maturitetnih esejih je bilo označeno v skladu z naslednjo tridelno tipologijo: (1) odstopanja na pravopisni ravni (oznaka GRAPH); (2) odstopanja na slovnični ravni (oznaka GR); (3) odstopanja na leksikalni ravni (oznaka L). Preglednica 1 prikazuje končno statistično vrednotenje ugotovljenih napak ločeno na osnovni in višji ravni.

Preglednica 1: Statistično vrednotenje tipov napak v maturitetnih esejih

	Odstopanja na pravopisni ravni GRAPH	Odstopanja na slovnični ravni GR	Odstopanja na leksikalni ravni L
Osnovna raven 15 esejev	30,9 %	32,2 %	35,6 %
Višja raven 15 esejev	21,9 %	34,4 %	42,6 %

Ugotovljeno razmerje ponazarja dejstvo, da tako na osnovni kot tudi na višji ravni največ napak opazamo ravno v rabi besedišča. Pri prehodu na višjo stopnjo jezikovne kompetence se delež odstopanj na besedni ravni samo povečuje.

Pri načrtovanju koncepta dvojezičnega slovarja za začetnike je pomembno upoštevati tako notranjo tipologijo zabeleženih leksikalnih napak, kakor tudi njihovo primerjalno statistiko. Zato smo pri gradnji korpusa maturitetnih spisov uporabili 13 okrajšav, ki večinoma izhajajo iz mednarodno prepoznavnih angleških terminov. Hierarhične odnose med posameznimi vrstami napak, oz. notranjo tipologijo napak, ponazarja preglednica 2.

Preglednica 2: Hierarhija leksikalnih napak

	Oznaka		Pomen
I	LWRONGCH-OICE		Napačni izbor besede
Ia		LPARONIM	Napačna raba blizuzvočnice
Ib		LWRONGCH-OICESET	Napačni izbor nadpomenke, podpomenke, protipomenke (razen sopomenk)
Ib.1		LWRONGCH-OICESETSYN	Napačni izbor sopomenke
Ib.2		LWRONGCH-OICESYNMODAL	Napačni izbor naklonske sopomenke
II	LF		Napačna realizacija slovarko omejene družljivosti posamezne besede
IIa		LMWU	Napačna večbesedna zveza
IIb		LIDIOM	Napačni frazem
III	LCONSTR		Napake v vezljivostnem vzorcu
IV	LCODESWITCH		Kalk iz materinščine
V	LCONJ		Napačni izbor veznika/vezniške besede
VI	LPREP		Napačni izbor predloga
VII	LDERIV		Napačna tvorjenka
VIII	LNAME		Napačna raba lastnega imena/geografskega poimenovanja
IX	LSTYLE		Raba stilno neustrezne besede

Kot vidimo, se nekatere oznake delno prekrivajo, saj omogočajo različno stopnjo natančnosti pri razvrščanju primerov posameznega tipa leksikalnih napak pri avtomatskem izločanju primerov v okviru korpusnih poizvedb.⁴ Kratka razlaga posameznih oznak s ponazoritvenimi primeri sledi v nadaljevanju.

2.1 LPARONIM označuje pomensko neustrezno rabo paronimov oz. blizuzvočnic.⁵

2.1.1 Мне не понравился отель, где мы *поместили* (namesto *разместились*), потому что комнаты были грязные.

V tem stavku opazimo zamenjavo pomensko vezanih istokorenskih glagolov *поместить* 'namestiti' in *разместиться* 'namestiti se', ki se razlikujeta tako po vezljivostnem vzorcu kot tudi v besedotvorni sestavi.

⁴ Pri eventualnem nadaljnjem naraščanju korpusa šolskih spisov ne izključujemo možnosti naknadne dopolnitve sistema oznak, oz. notranje tipologije ugotovljenih leksikalnih napak.

⁵ Gre za tako imenovano *paronimizacijo*: »Na stiku dveh sorodnih jezikov, ki delita besedišče skupnega izvora, pogosto prihaja do napačne semantizacije oblikovno podobnih besed, t. i. lažnih prijateljev, oz. do *paronimizacije*« (Makarova Tominec 2020a: 77).

2.2 LCONSTR označuje primere odstopanj v vezljivostnem vzorcu.⁶

2.2.1 Она не была виновата *для ничего* (namesto *ни в чём*).

Odstopanja v vezljivostnem vzorcu (*виноват + для*) povzročata kalkiranje vezljivostnega vzorca iz materinščine (*kriv + za*).

2.3 LWRONGCHOICE označuje primere napačnega izbora besede.

2.3.1 Трудным является *впервые* (namesto *во-первых*) вопрос, как это делать.

V tem primeru je do odstopanja prišlo zaradi nerazlikovanja med pomenoma, ki ju v slovenščini pokrije en leksem (*prvič*), v ruščini pa dva različna, časovni prislov (*впервые*) in konektor za označevanje zaporedja (*во-первых*). Napačna je tudi umestitev konektorja, ki bi bil v ruščini primernejši na prvem mestu v stavku.

2.4 LCONJ označuje napačni izbor veznika oz. vezniške besede.

2.4.1 Его работа была нервная, *потому* (namesto *потому что*) много учеников не слушают его, когда он объясняет.

V stavku je opušen zadnji del dvodelnega vzročnega veznika *потому что*.

2.5 LCODESWITCH označuje vključevanje jezikovnih sredstev iz materinščine (*code-switching*).

2.5.1 Словения маленькая, но *любкая*.

Slovenska beseda *ljubka*, zapisana z ruskimi črkami in tudi z rusko končnico, v navedenem stavku nadomesti primernejšo rusko ustreznico *симпатичная*.

2.6 LWRONGCHOICESYN označuje napačni izbor med sopomenkami.

2.6.1 Им трудно *употреблять* (namesto *пользоваться*) компьютер менее.

Uporabljeni glagol se težko povezuje z besedo, ki označuje orodje/pripomoček, s pomočjo katerega se izvaja neka aktivnost, za razliko od priporočene sopomenke.

2.7 LWRONGCHOICESYNMODAL označuje napačni izbor med jezikovnimi sredstvi za izražanje modalnosti.

2.7.1 В классе *надо* (namesto *должен*) быть порядок.

⁶ Kalkiranje kot stalni vzrok odstopanj na leksikalni ravni je bilo izpostavljeno tudi v govoru začetniških govorcev slovenščine ruskega porekla: »na začetni stopnji ob pomanjkanju besedišča stalno prihaja do kalkiranja kolokacij in vezljivostnih vzorcev« (Makarova Tominec 2020a: 77).

Ruski naklonski povedkovnik *nado* se namreč težko povezuje s samostalniškim osebkom v imenovalniku, v razliko od predlagane naklonske zgradbe z *должен* (ali *нужен*).⁷

2.8 LWRONGCHOICESET označuje napačni izbor nadpomenke, podpomenke, protipomenke, torej besede iz ožjega nabora leksikalnih enot, ki ga oblikujejo različne vrste paradigmatičnih odnosov na ravni pomena

2.8.1 Заботились о своих мальчиках и *девушках* (namesto *девочках*).

V zgornjem stavku ugotavljamo napačen izborsohiponima: starostno primernejši par za besedo *мальчики* ‘dečki/fantki’ predstavlja beseda *девочки* ‘punčke’ in ne *девушки* ‘dekleta, najstnice’, ki označuje nekoliko starejše osebe.

2.8.2 Это имеет *позитивные* (namesto *положительные*) и отрицательные черты.

Ugotavljamo napačni izbor *protipomenke*: ruski pridevnik *отрицательный* ‘slabši, negativni’ ima protipomenko *положительный* ‘boljši, dober’. Oba se lahko uporabljata za opis značajskih lastnosti. Par pridevniških protipomenk *позитивный – негативный* se praviloma nanaša na ocene/vrednosti. V kontekstu opisa človeških lastnosti pridevnik *позитивный* spremeni prvotni pomen (‘dober, boljši’ → ‘poln pozitivne energije’) in zato ne more tvoriti para s protipomenko, uporabljeno v drugem delu stavka.

2.8.3 Она хотела увидеть Эмилию, с которой она жила, когда была *молодым человеком* (namesto *девушкой*).

V tem primeru je kandidat napačno izbral *nadpomenko*. V ruščini besedna zveza *молодой человек* ‘mladi človek, mladenič’ označuje izključno osebe moškega spola in zato ne more opraviti funkcije nadpomenke za oba spola, v primerjavi s slovensko besedno zvezo *mlada oseba*.

2.9 Kratica LF pomeni *leksikalna funkcija*.⁸ Z njo kratico v našem korpusu označujemo odstopanja v ubeseditvi slovarko omejene družljivosti posameznega leksema:

2.9.1 Этот год был *красивый* (namesto *хороший*).

7 Glede na primerjavo različnih možnosti prevajanja ruskih naklonskih zgradb v slovenščino je bilo ugotovljeno, da »ruskim zgradbam z naklonskim povedkovnikom *nado* velikokrat ustreza-jo slovenski stavki z osebnim naklonskim glagolom *morati*« (Uhlik 2018: 57).

8 Pojem *leksikalna funkcija* (LF) razvija Moskovski pomenoslovni krožek (Igor Melčuk, Jurij Apresjan). Njegova uporabnost za namene sistematičnega prikaza omejene leksikalne vezljivosti je upoštevana v različnih raziskovalnih delih (Wanner 1996; Fontenelle 1997; Gorjanc – Jurko 2004; Apresjan 2009). Tipologija razmerij, ki jih pokriva pojem leksikalne funkcije, je dokaj široka. Število posameznih elementarnih (*nesestavnih*) LF se giblje med 50 in 60 (Melčuk – Žolkovski 1984). Obstajajo tudi številne *sestavne* oz. sekundarne LF. V članku Apresjan 2007 je opisanih skupaj 119 LF.

Za tipično označevanje pozitivne lastnosti referenčnega samostalnika (leksikalna funkcija BON⁹) se v ruščini uporablja pridevnik *хороший* 'dober' in ne *красивый* 'lep'.

Oznaka LF LMWU označuje posamične LF, ki se realizirajo kot večbesedne kolokacije¹⁰ z omejeno leksikalno družljivostjo, usvajanje katerih predstavlja posebno težavo.

2.9.2 Человечество не *полагает* (namesto *обращает*) внимания.

2.9.3 Трудно *прекратить* (namesto *снизить*) большой интерес.

2.9.4 Он *выздоровел* (namesto *избавился*) от зависимости.

Primere 2.9.2–2.9.4 predstavljajo ustaljene besedne zveze ob glagolskih iztočnicah, težavne za usvajanje, ki so zato praviloma vključene v slovarska gesla.

2.10 LDERIV označuje odstopanja na besedotvorni ravni (vključuje tako skladijske derivate kot tudi izpeljanke v okviru iste besedne vrste).

2.10.1 *Жизневой* (namesto *жизненный*) уровень людей.

Ugotavljamo napačno tvorjenje pridevnika iz samostalnika (*жизнь* → *жизненный*).

2.10.2 Когда вы возвращаетесь от *гуляния* (namesto *прогулки*) или *читаня* (namesto *чтения*).

Ugotavljamo napačno tvorjenje samostalnika iz glagola: (*гулять* → *прогулка* in *читать* → *чтение*).

2.11 LPREP označuje napačni izbor predloga.

2.11.1 *Кругом* её (namesto *вокруг неё*) Италия и Австрия.

Prihaja do zamenjave prislova *кругом* 'okoli' in istokorenskega predloga *вокруг* 'okrog'.

2.12 LNAME označuje napačno rabo lastnega imena oz. geografskega poimenovanja.

9 BON je praviloma »pridevnik ali prislov, ki izraža standardno pozitivno vrednotenje, praviloma v skladijski vlogi levega prilastka« (Apresjan 2007: 77).

10 Kolokacije pojmuje po Bartsch 2004 kot »leksikalno in/ali pragmatično povezane sopojavitve vsaj dveh leksikalnih enot, ki sta med seboj v neposrednem skladijskem razmerju« (cit. po Kosem 2018).

2.12.1 *Хрватия* (namesto *Хорватия*), *Хингария* (namesto *Венгрия*), *рассказ Лева Толстога* (namesto *Льва Толстого*), *я соглашаюсь с Толстым* (namesto *с Толстым*), *Медитеранское море* (namesto *Средиземное море*).

2.13 LSTYLE označuje odstopanja v registru izbrane besede. Večinoma gre za izrazito pogovorne ali nižje pogovorne besede, ki niso ustrezne v kontekstu šolskega spisa.

2.13.1 Они хотят разговаривать со словенцами, потому что думают, что мы *братьицы* (namesto *братья*).

Ruska beseda *братец* 'bratec' ima pozitivno (ljubkovalno) konotacijo in stilno ni nevtralna.

Preglednica 3 ponazarja statistično primerjavo deležev posameznih vrst leksikalnih napak v maturitetnih spisih na osnovni (levi stolpec) in višji ravni (desni stolpec).

Preglednica 3: **Delež posameznih leksikalnih odstopanj na OR in VR**

OR				VR			
Type	Range	Freq	uf_1	Group	Range	Freq	uf_1
lparonim	1	34	34	lparonim	1	47	47
lconstr	1	23	23	lconstr	1	46	46
lwrongchoice	1	18	18	lwrongchoice	1	40	40
lconj	1	16	16	lconj	1	17	17
lcodeswitch	1	15	15	lcodeswitch	1	14	14
lf	1	13	13	lwrongchoicesyn	1	12	12
lwrongchoicesyn	1	8	8	lf	1	10	10
lprep	1	3	3	lidiom	1	7	7
lwrongchoicesynmodal	1	3	3	lderiv	1	6	6
lderiv	1	2	2	lprep	1	5	5
lname	1	1	1	lstyle	1	4	4
lstyle	1	1	1	lwrongchoiceset	1	4	4
lwrongconstr	1	1	1	lrnwe	1	3	3

Kot vidimo v preglednici 3, zaporedje sedmih najpogostejših in najbolj razširjenih vrst leksikalnih napak tako na osnovni kot tudi višji ravni ostaja enako. Rahla odstopanja med OR in VR se opažajo v spodnjem delu preglednice. Med pogostimi primeri pomensko neustrezne rabe ugotavljamo zamenjavo blizuzvočnic (LPARONIM), napačen vezljivostni vzorec (LCONSTR), napačen izbor besede (LWRONGCHOICE), napačni izbor veznika oz. vezniške besede (LCONJ), vključevanje jezikovnih sredstev iz materinščine (LCODESWITCH), napačni izbor med sopomenkami in drugimi pomensko vezanimi besedami (LWRONGCHOICESET). Pogoste so tudi napake v rabi modalnih konstrukcij (LWRON-

FCHOICEMODAL), odstopanja v rabi leksikalno omejenih kolokacij (LF) in frazemov (LIDIOM) ter odstopanja v rabi predlogov (LPREP) in skladenjskih in besednih tvorjenk (LDERIV). Posebej na osnovni ravni izpostavljamo napačno rabo lastnih imen (LNAME) in stilistično neustreznih jezikovnih sredstev (LSTYLE).

Statistika izkazanih odstopanj služi kot pomembna smernica za izbor slovarsko relevantnih podatkov. Kot pomembnejše izhodišče lahko torej izpostavimo potrebo po širšem prikazu vezljivostnih vzorcev in kolokacijskih lastnosti slovarskih iztočnic. Pomembno je tudi natančnejše razlikovanje med nadpomenkami, sopomenkami in blizuzvočnicami, kar je za uporabnike na začetni stopnji lažje realizirati z natančnim prevodom v slovenščino in obširnejšo navedbo kolokacijskih nizov.

3 IZBOR BESEDIŠČA ZA SLOVAR

Pri izboru besedišča za slovar, namenjen uporabnikom na začetni stopnji jezikovne kompetence, smo upoštevali načela oblikovanja seznamov osnovnega, t. i. jedrnega besedišča (*core lexis*) tujega jezika, predstavljena v didaktični literaturi (Capel 2010; Browne idr. 2013; Nation 2016; Morkovkin idr. 1985). Če povzamemo, se za selekcijo slovarsko relevantnih enot v obdobju korpusnega jezikoslovja (od 90. let 20. stoletja dalje) uporablja statistična analiza nacionalnih korpusov, s pomočjo katere se oblikujejo sezname frekvenčnega in tematsko relevantnega besedišča (Nation 2016). Obseg takih seznamov oz. število vključenih besed sta odvisna od ravni jezikovne kompetence ciljnega uporabnika.

Za poučevanje ruskega besedišča je v okviru didaktike ruskega jezika izdelan pojem *leksikalnega minimuma* (Morkovkin idr. 1985), določen z upoštevanjem seznamov najpogostejše leksike iz širšega nabora pogostnostnih slovarjev ruskega jezika.¹¹ Prva verzija ruskih leksikalnih minimumov (Morkovkin idr. 1985) je vsebovala sedem seznamov, torej od 500 do 3500 polnopomenskih besed, pri čemer je vsak nadaljnji seznam v celoti vključeval predhodnega in k njemu dodajal še 500 na novo vključenih leksikalnih enot. Druga verzija leksikalnih minimumov (Bogačeva idr. 2003) je vsebovala že deset seznamov, skupaj 5000 polnopomenskih besed. Razporeditev vseh vključenih besed po tematskih področjih, opredeljenih z učnim načrtom ruščine kot tujega jezika, predstavlja sestavni del leksikalnih minimumov, in sicer ločeno poglavje z naslovom »Tematski slovar osnovnega besedja sodobne ruščine«.

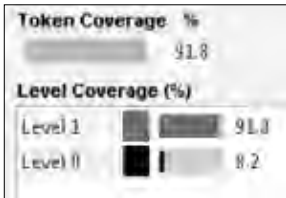
Novější verzija leksikalnih minimumov (Andryushina – Kozlova 2015a; 2015b; 2015c) je nekoliko predelana za namene testiranja znanja ruščine za tuje državljanke na različnih ravneh in usklajena z evropskim jezikovnim okvirom. Si-

¹¹ Podrobnejši pregled oblikovanja koncepta *leksikalnega minimuma* v ruski leksikografiji gl. v Makarova Tominec 2020b.

Glede na rezultate korpusne analize se nam je pri oblikovanju novega dvojezičnega slovarja zdelo smiselno upoštevati veljavne leksikalne minimume, ki predstavljajo sestavni del sistema nacionalnega testiranja jezikovne kompetence tujih državljanov. Trenutno tako dvojezični slovar za slovenske uporabnike vsebuje 1100 slovarskih člankov in se približuje leksikalnemu minimumu na ravni A2.

Slika 10: Ujemanje besednjaka z ruskim leksikalnim minimumom na ravni A2

Razlike so posledica izločanja nekaterih besed, ki so zastarele oz. niso aktualne za slovensko okolje (*аспирант, аспирантка, аспирантура, булочная, магнитофон, марка, милиционер, милиция*). Dodali smo manjkajoče predmetno besedišče s področja digitalne tehnologije in socialnih omrežij (*смартфон, гаджет, приложение, программа, соцсеть, пост*). Izkazana razlika ustreza dovoljenemu 10-odstotnemu odstopanju v sestavi besednjaka učnih priročnikov za ruščino kot tuji jezik glede na trenutno veljavna priporočila nacionalnega sistema testiranja (Andryushina – Kozlova 2015a: 5). Poleg tega spletna oblika novega slovarja omogoča sprotno širitev nabora vključenih besed.

4 STRUKTURA SLOVARSKEGA GESLA

Glede na to, da je namen slovarja opis ruskega besedišča za aktivno rabo, torej za tvorjenje besedil, struktura slovarskega članka omogoča vključevanje najrazličnejših podatkov o besedi, tako leksikalnih kot tudi slovničnih, z upoštevanjem sodobnejšega *leksikogramatičnega pristopa*,¹⁴ realiziranega v naboru novejših ruskih slovarjev.¹⁵ Leksikogramatični, dobessedno *leksikalno-slovnični*, pristop v ruski leksikografiji pomeni združevanje slovarskih in slovničnih lastnosti v kompleksnem in natančnem opisu slovarske iztočnice. Bistvo tega pristopa je povzel že J. D. Apresjan: »slovar naj shranjuje čim več pravil«¹⁶ (Apresjan 2009: 105).

14 Uporabnost *leksikogramatičnega*, oz. *leksikalno-slovničnega*, pristopa v leksikografiji je poudarjal tudi sestavljaivec prvega kolokacijskega slovarja ruščine (Morkovkin 1985), ki je vanj vključil tako redne slovnične kolokacije kot tudi individualne, slovarsko omejene besedne zveze. Združeni prikaz pomembnejših vezljivostnih in družljivostnih značilnost iztočnice je eno ključnih načel Moskovske semantične šole (Melčuk, Žolkovski, Apresjan).

15 *Novyj objasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka* (Apresjan 2004), *Aktivnyj slovar' russkogo jazyka* (Apresjan 2014).

16 »Словарь должен стать хранилищем очень многих правил« (Apresjan 2009: 112).

Leksikalno-slovnčni pristop ima za cilj oblikovanje *integralnega, oz. združenega* prikaza »celotnega nabora vseh lingvistično pomembnih značilnosti in vezi dotične besede«¹⁷ (Apresjan 2009: 112).

Ker je slovar namenjen predvsem začetnikom, vsaka rubrika geselskega članka (pomen, kolokacije, ponazoritveni stavki, stalne besedne zveze) vsebuje sprotni prevod v slovenščino.

4.1 Iztočnica

Vsaka slovarska iztočnica ima označeno naglasno mesto, priložen posnetek izgovora, ki se aktivira ob kliku, in navedeno besedno vrsto. Sledi prevod v slovenščino. Glagoli v dovršniku in nedovršniku, ki se skladno z rusko leksikografsko tradicijo obravnavajo v okviru istega leksema (Ožegov – Švedova 1992), so v slovarju za začetnike glede na različne slovnične lastnosti (predvsem v sestavi časovnih oblik) prikazani ločeno, v različnih slovarskih člankih, povezanih s kazalko (glagol v nedovršniku → glagol v dovršniku in obratno). Kot dodatno sredstvo semantizacije je poleg prevoda praviloma vključen tudi vizualni prikaz pomena iztočnice (slika).

4.2 Položaj iztočnice v leksikalnem sistemu

V primeru, da je prej izvedena analiza napak potrdila potrebo po usvajanju ruskih besed v naboru družljivih leksikalnih enot, so takoj pod iztočnico navedene besede, ki predstavljajo njene temeljne paradigmatske odnose (nadpomenke, podpomenke, sopomenke in protipomenke). Pri tem se zdi posebej pomembna navedba nadpomenke, ker omogoča eventualno parafraziranje, eno pogostejših nadomestnih strategij, značilno za govorno vedenje začetniških govorcev.

4.3 Kolokacije

Predlagani model opisa kolokacijskih lastnosti iztočnice upošteva leksikografski vzorec nekaterih kolokacijskih slovarjev ruščine (Denisov – Morkovkin 1983) in je poenoten glede na besedno vrsto iztočnice. Če ima beseda več pomenov, so kolokacijske lastnosti predstavljene ločeno za vsak posamezni pomen.

Kot osnovno orodje za izbor slovarske relevantnih kolokacij smo pri sestavi slovarja uporabili orodje *Sketch Engine*, ki je uporabno tudi za statistično analizo ruskih korpusov.¹⁸ Tako smo na primer za izbor pogostejših povedkov pri osebku *автом* na platformi *Sketch Engine* dobili naslednji seznam pogostejših glagolov, rangiranih po eni strani po intenzivnosti besednih vezi, oz. po statistično določene-

¹⁷ »во всей совокупности лингвистически значимых свойств и связей« (Apresjan 2009: 106).

¹⁸ Uporabili smo največji ruski korpus *Russian Web 2011 sample* (ruTenTen11) v obsegu 998 milijonov besed, dostopen za analizo s pomočjo orodja *Sketch Engine*.

mu indeksu sopojavljanja¹⁹ (levi stolpec) in po drugi strani po pogostnosti (desni stolpec).

Slika 11: Statistična analiza kolokacij z uporabo orodja *Sketch Engine*

Indeks sopojavljanja	Pogostnost
<p>автор as noun 4,637,774*</p> <p>subject_of</p> <p>писать 32,684 8.08</p> <p>пишет автор</p> <p>утверждать 14,508 7.82</p> <p>считать 29,582 7.62</p> <p>отмечать 18,781 7.27</p> <p>подчеркивать 8,127 7.21</p> <p>рассказывать 12,922 7.16</p> <p>автор рассказывает</p>	<p>автор as noun 4,637,774* Sorted by freq</p> <p>subject_of</p> <p>писать 32,684 8.08</p> <p>пишет автор</p> <p>считать 29,582 7.62</p> <p>быть 20,351 2.74</p> <p>предлагать 19,315 5.9</p> <p>отмечать 18,781 7.27</p> <p>говорить 17,071 5.85</p> <p>говорит автор</p>

Kot vidimo, seznama glagolov v levem in desnem stolpcu sovpadata le delno (*писать*, *считать*, *отмечать*), opazna so tudi razhajanja. Ker je nabor predstavljenih kolokacij v slovarju za začetnike nujno minimiziran (največ pet), smo izbrali le tiste, ki hkrati imajo visok indeks sopojavnosti sestavin besedne zveze (8,08, 7,62 in 7,27) in visoko absolutno pogostnost (32.684, 29.582 in 18.781 zdetkov na milijon besed). Pri končnem izboru petih glagolov je upoštevana tudi eventualna težavnost glagola za začetniškega govorca glede na raven umeščenosti glagola v leksikalnih minimumih. Končni seznam povedkov tako vsebuje naslednje glagole: *писать*, *считать*, *отмечать*, *рассказывать* in *говорить*. Glagola *утверждать* in *подчеркивать*, ki sta prisotna samo v enem stolpcu, sta izključena, ker ne spadata na začetniške ravni (do vključno B1).

4.3.1 Samostalnik

Kolokacijske lastnosti samostalnika *бабушка* so v slovarju prikazane po sledečem modelu. Na prvem mestu so navedene pogostejše kolokacije z levim prilastkom (*какая бабушка?*). Naprej sledi nabor pogostejših predikatov, ki se vežejo z iztočnico (*что делает бабушка?*). Nabor kolokacij zaključuje zaporedni prikaz pogostejših besednih zvez z iztočnico, kjer ta nastopa v različnih sklonih (*бабушку навестить/слушаться, бабушке помогать/позвонить, к бабушке зайти/заехать, у бабушки спросить/жить, о бабушке заботиться*). Vse kolokacije imajo vzporedni prevod v slovenščino.

¹⁹ Intenzivnost besednih vezi označuje statistično izračunan kazalec, in sicer indeks sopojavljanja posameznih besed, sestavin izbranega kolokacijskega para, v obravnavanem korpusu.

4.3.2 Glagol

Podatki o glagolu razkrivajo vezljivostni model z navedbo različnih udeleženskih pozicij (*бежать куда? откуда? за кем? через что? где?*), vključno z navedbo načina (*как?*). Nabor kolokacij vsebuje besedne zveze s faznimi (*начать/продолжать/перестать/броситься бежать*) in modalnimi glagoli (*любить/уметь готовить*), če so uporabne pri navedeni glagolski iztočnici. Gre namreč za tipične skladenjske modifikacije, ki se prikazujejo tudi v kolokacijskih slovarjih ruščine (Denisov – Morkovkin 1983). Nekatere ubeseditve namreč predstavljajo t. i. leksikalne funkcije, torej nestandardne primere ubeseditve.

4.3.3 Pridevnik

Kolokacijske značilnosti pridevnika so predstavljene zaporedoma v zvezi s samostalniki moškega, ženskega in srednjega spola, najprej v ednini in potem v množini. Pri tem se kolokatorji ne ponavljajo (*бедный человек, бедная женщина, бедное население, бедные студенты*). Praviloma so vključene besedne zveze pridevnika z intenzifikatorji (*очень/довольно/абсолютно/совсем не*) in s pogostejšimi glagoli, ki spadajo v skupino opisnih predikatov (*быть/стать/казаться/оказаться/считать + каким*), ki lahko vključuje tako glagole z oslavljenim pomenom kot tudi nepolnopolnomske glagole.

4.3.4 Prislov

Če je iztočnica prislov (*бесплатно = brezplačno*), so v slovarskem članku navedene pogostejše besedne zveze z glagoli (*бесплатно + отдать, получить*) in z intenzifikatorji (*абсолютно, совершенно*), ki so lahko drugačni v primeru zanižanja (*совсем не/совершенно не*) in morajo biti zato eksplicirani.

4.3.5 Predlog

Navedba ponazoritvenih besedenih zvez je uporabna pri slovarskem opisu predlogov, različni pomeni katerih se praviloma razlikujejo ravno v vezljivostnem vzorcu. Tako predlogu *на* pri označevanju lokacije sledi mestnik: *на чём/на ком?* Predlogu *на* pri označevanju destinacije gibanja sledi tožilnik: *на кого/что?*

4.3.6 Zaimek

Pri slovarskem opisu ruskih vprašalnih zaimkov (*где, что, когда, какой, который, чем*), ki lahko nastopajo tudi kot vezniške besede, sta obe funkciji navedeni v istem slovarskem članku, ampak ločeno, s sprotno oznako.

4.4 Slovnične oblike

Učenci ruščine na začetni stopnji jezikovne kompetence pogosto potrebujejo eksplicitno navedbo osnovnih slovničnih oblik ruskih besed, skladno z veljavnim učnim načrtom oz. maturitetnim izpiznim katalogom (Vozelj – Urbas 2008). Elektronska

oblika slovarja omogoča vizualizacijo širšega nabora podatkov o iztočnici, zato smo za prikaz slovničnih oblik uvedli posebno rubriko *Oblike*.

V slovarskih člankih za samostalnike je naveden polni nabor sklanjatvenih oblik v ednini in množini. V primeru, da se nabor oblik razlikuje glede na posamični pomen večpomenske besede,²⁰ se na to posebej opozori.

Slovarski članek o glagolskih iztočnicah prikazuje spreganje glagola v različnih časih, velelniške oblike v ednini in množini ter oblike pogojnika.

Sklanjatev pridevnikov je prikazana sistematično, v besednih zvezah s samostalniki ženskega, moškega in srednjega spola, tako v ednini kot tudi v množini. Posebej so navedene kratke oblike pridevnika (če se uporabljajo), saj v ruščini nastopajo večinoma v funkciji povedkovnika. Tako za pridevnike kot tudi za prislovese so prikazane oblike primernika in presežnika. Ponazoritveni stavki vsebujejo zglede skladenjskih konstrukcij s komparativom.

4.5 Opozorilo na tipične napake

Kot temeljno nalogo dvojezičnega slovarja, prirejenega za didaktične namene, razumemo preprečevanje tipičnih primerov negativne interference iz materinščine. S tem namenom smo v slovarske članke vključili rubriko *Posebnosti*, ki uporabnika opozarja na razlike v pomenu ali rabi iztočnice, kar povzroča tipične napake. Kot kaže statistika napak (glej poglavje 3), med pogostejše napake v maturitetnih spisih spadajo primeri *paronimizacije* (oznaka LPARONIM), ki jo razumemo kot napačno rabo besede zaradi (delnega ali popolnega) prekrivanja pomena/funkcije blizuzvočnic. Tipični primer predstavljajo pari medjezikovnih lažnih prijateljev, na primer *znamenitost* in *знаменитость* 'znana oseba'. Tako ima stavek *Мы увидели знаменитостей города* v ruščini drugačen pomen kot v slovenščini. V isto kategorijo LPARONIM smo uvrstili tudi številne primere napačnega izbora med istokorenskimi ruskimi besedami zaradi pomanjkljivega razumevanja razlikovalnih morfemov: *посмотрели* 'pogledati' – *осмотрели* 'ogledati si', *красивость – *красота*, *кругом* – *вокруг*. V kategorijo LPARONIM umeščamo tudi primere napačne tvorbe novih besed zaradi kalkiranja besedotvornega vzorca blizuzvočnice v materinščini: *разбудить* – *разбудиться (po analogiji z *zbuditi se*).

Naslednja pogostejša napaka je kalkiranje vezljivostnega vzorca iz materinščine (oznaka LCONSTR), na kar slovarski članek posebej opozarja: *позвонить кому-то* (ena slovenska ustreznica, glagol *poklicati*, zahteva predmet v tožilniku: *poklicati koga*, medtem ko druga slovenska ustreznica, glagol *telefonirati*, ponavlja ruski vezljivostni vzorec, s predmetom v dajalniku: *telefonirati komu*), *поздравлять кого-то* (slovenska ustreznica zahteva predmet v dajalniku: *čestitati komu*), *поблагодарить кого-то* (slovenska ustreznica zahteva predmet v dajalniku: *zahvaliti se komu*).

²⁰ V primeru večpomenskega samostalnika v drugem, prenesenem pomenu večkrat opažamo okrnjeno sklanjatev (npr. samo edninske oblike).

Pogoste težave so nestandardni primeri ubeseditve oz. primeri omejene leksikalne kompatibilnosti (oznaka LF), še posebej, če je drugačna od slovenskega vzorca. Na primer, ruski pridevnik *хороший* 'dober' ima drugačne kombinatorne lastnosti kot njegova slovenska ustreznica: *хорошая погода* – *lepo vreme*, *хорошее дело* – *patetna zadeva*, *хорошие слова* – *lepa beseda*. Navedeni primeri predstavljajo idiomatično ubeseditvev elementarne *leksikalne funkcije* BON, ki mora biti zaradi nepredvidljivosti prikazana v didaktično zasnovanem slovarskem priročniku.²¹

4.6 Ponazoritveni stavki

Ponazoritveni stavki vsebujejo tipične zglede rabe iztočnice v obliki stavkov, ki so v slovarju za začetnike, poleg poenostavljenih zgledov iz ruskega Nacionalnega korpusa, lahko vezane tudi na govorjene oblike.²² Poleg tega ponazoritveni stavki predstavljajo zglede realizacije slovničnih oblik in konstrukcij, težavnejših za usvajanje v slovenskem razredu (na primer konstrukcije s primernikom/presežnikom).

4.7 Izpeljanke

Eden pomembnejših vidikov prikaza temeljnega besedišča je navedba besedotvornih izpeljank, kar omogoča širitev potencialnega besednjaka (slovarska rubrika Izpeljanke). V trenutni verziji je sestava rubrike namensko minimizirana. Praviloma slovar vključuje feminative (*писатель* – *писательница*, *француз* – *французженка*), pomanjševalnice (*рука* – *ручка*) in skladske derivate različne besednovrstne pripadnosti, še posebej, če besedotvorni postopek ni standarden in spreminja besedotvorno podstavo (*спорт* → *спортивный*, *турист* → *туристический*).

4.8 Stalne besedne zveze

Idiomatika je pri delu z besediščem tujega jezika posebej problematična, saj gre v večini primerov za večbesedne skladske veze (*multiword expressions*), katerih pomen ni zgolj seštevek pomenov sestavnih delov. Iz tega razloga so težavne pri usvajanju in potrebujejo ločeno rubriko Stalne besedne zveze.

V trenutni verziji slovarja navedena rubrika vsebinsko ni povsod dovolj poenotena, saj poleg čistih frazemov vključuje klišejsko izrazje, značilno za govorjeni diskurz oz. ustne oblike komunikacije (*Доброе утро! Спокойной ночи! Приятного аппетита!*) in idiomatične večbesedne zveze (*не в этом дело, в двух шагах*). V posameznih primerih so v tej rubriki navedeni zglede slovarsko omejene rabe večpomenske iztočnice (*идти* – *время/фильм/речь идет*; *бежать* – *время*

21 Tukaj se namreč ne strinjamo z mnenjem V. Morkovkina (1977: 92), ki je dvomil o smiselnosti navajanja besednih zvez ruskih samostalnikov s pridevnikom *хороший* v kolokacijskih slovarjih.

22 Predvsem fraze iz bontona.

безум, годы безум), saj je v slovarju za začetnike prikaz pomenskega razpona iztočnice nujno minimiziran.

5 SKLEPNE MISLI

Kot je pokazala predstavljena mnenjska raziskava učiteljev ruščine po eni strani ter sestava in pogostnost leksikalnih napak v pisnih delih učencev po drugi strani, je za usvajanje jedrnega ruskega besedišča potreben nov dvojezični slovar *aktivnega tipa (encoding dictionary)*, ki uporabniku ponuja širši nabor podatkov o vključevanju besedne iztočnice v kontekst v okviru združenega opisa njenih slovničnih in pomenskih lastnosti. Rešitev predlagamo v obliki dvojezičnega kolokacijskega slovarja, ki prikazuje pomenske in slovnične značilnosti iztočnic v kontekstu, preko številnih zgledov, predvsem širšega nabora kolokacijskih nizov. Izbor kolokacij je delno avtomatiziran, saj temelji na uporabi orodja za statistično analizo sodobnih ruskih korpusov.

Glede na didaktični namen novega kolokacijskega slovarja se kot drugo pomembno načelo pri njegovi zasnovi upošteva diferencialni pristop k prikazu temeljnih značilnosti besedišča. To pomeni, da se prednostno obravnavajo medjezikovne razlike, ki glede na statistiko napak, določeno s pomočjo specializiranega korpusa, redno povzročajo odstopanja v rabi besed.

Predstavljena zasnova novega slovarja tako služi kot poskusni vzorec didaktiziranega prikaza jedrnega ruskega besedišča za slovenskega uporabnika na nižjih stopnjah jezikovne kompetence. Gre torej za kombiniran prikaz leksikalnih in slovničnih značilnosti slovarskih iztočnic, nujno minimiziran in prilagojen tako v obsegu kot tudi v izboru in načinu predstavitve ponazoritvenega jezikovnega gradiva.

Možnost nadgradnje trenutne verzije slovarja vidimo v različnih smereh. Prva je povečanje nabora slovarskih gesel s trenutnih 1100 na 2300 slovarskih iztočnic, skladno s priporočenim ruskim leksikalnim minimumom za raven B1. Druga je širše vključevanje podatkov, ki preprečujejo negativno interferenco z materinščino, na osnovi nadaljnjih statističnih analiz rabe ruskega besedišča v okviru posebej vzpostavljenega korpusa pisnih izdelkov slovenskih učencev. Tretja smer je redno testiranje slovarja v slovenskem razredu in sprotno obnavljanje glede na povratne informacije s strani dijakov in učiteljev. Ker je usvajanje besedišča kompleksna naloga, velja razmisliti tudi o razvoju vzporednega sistema vaj ob slovarju, ki aktivira in usmerja usvajanje ruskega jedrnega besedišča predvsem na začetnih stopnjah jezikovne kompetence.

LITERATURA

- Andryushina – Kozlova 2015a** = Natal'ja Pavlovna Andryushina – T. V. Kozlova, 2015a, *Lexical minimum of Russian as a foreign language: level A1: common language*, Sankt-Petersburg: Zlatoust, ⁵2015.
- Andryushina – Kozlova 2015a** = Natal'ja Pavlovna Andryushina – T. V. Kozlova, *Lexical minimum of Russian as a foreign language: level A2: common language*, Sankt-Petersburg: Zlatoust, ⁵2015.
- Andryushina – Kozlova 2015c** = Natal'ja Pavlovna Andryushina – T. V. Kozlova, *Lexical minimum of Russian as a foreign language: level B1: common language*, Sankt-Petersburg: Zlatoust, ⁷2015.
- Apresjan 2004** = Jurij Derenikovič Apresjan (ur.), *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka*, Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury – Vena: Venskij slavističeskij al'manah, ²2004 (Studia philologica).
- Apresjan idr. 2007** = Jurij Derenikovič Apresjan idr., O kompjuternom učebnike leksiki russkogo jazyka, *Russkij jazyk v naučnom osvveštenii* 2.14 (2007), 48–112.
- Apresjan 2009** = Jurij Derenikovič Apresjan, *Issledovanija po semantike i leksikografii* 1, Moskva: Jazyki slavjanskich kul'tur, 2009.
- Apresjan 2014** = Jurij Derenikovič Apresjan (ur.), *Aktivnyj slovar' russkogo jazyka* 2, Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2014.
- Bogačeva idr. 2003** = G. F. Bogačeva idr., *Sistema leksičeskich minimumov sovremennogo russkogo jazyka. 10 leksičeskich spisov: od 500 do 5000 samyh važnyh russkich slov*, Moskva: AST Astrel', 2003.
- Browne idr. 2013** = Charles Browne – Brent Culligan – Joseph Phillips, *New General Service List: the most important word for second language learners of English*, <http://www.newgeneralserVICelist.org/>.
- Capel 2010** = Annette Capel, A1–B2 Vocabulary: Insights and Issues Arising from the English Profile Wordlists Project, *English Profile Journal* 1 (2010), <https://doi.org/10.1017/S2041536210000048>.
- Coxhead 2000** = Averil Coxhead, A new academic word list, *Tesol Quarterly* 34.2 (2000), 213–238, <https://doi.org/10.2307/3587951>.
- Denisov – Morkovkin 1983** = Petr Nikitič Denisov – Valerij Venjaminovič Morkovkin (ur.), *Slovar' sočetaemosti slov russkogo jazyka: ok. 2500 slovarnyh statej*, Moskva: Institut russkogo jazyka im. A. S. Puškina – Izdatel'stvo Russkij jazyk, ²1983.
- Fontenelle 1997** = Thierry Fontenelle, *Turning a Bilingual Dictionary into a Lexical-Semantic Database*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997 (Lexicographica. Series maior 79).
- Gorjanc – Jurko 2004** = Vojko Gorjanc – Primož Jurko, Kolokacije in učenje tujega jezika, *Jezik in slovstvo* 49.3–4 (2004), 49–62.
- Korpusa zvučašče reči** = <http://spokencorpora.ru/>.
- Kosem 2018** = Iztok Kosem, V iskanju slovarsko relevantne kolokacije na primeru struktur s prislovi, *Slovenščina 2.0* 6.2 (2018), 154–185.
- Ljaševskaja – Šarov 2009** = O. N. Ljaševskaja – S. A. Šarov, *Častotnyj slovar' sovremennogo russkogo jazyka (na materialah Nacional'nogo korpusa russkogo jazyka)*, Moskva: Azbukovnik, 2009, <http://dict.ruslang.ru/freq.php>.
- Makarova Tominec idr. 2019** = Irina Makarova Tominec – Neža Zupančič Logar – Marina Jajić Novogradec – Svetlana Smirnova, *Rusko-slovenski kolokacijski slovar za začetnike = Russko-slovenskij slovar' sočetaemosti dlja načinajuščih*, https://www.termania.net/slovarji/243/Rusko_slovenski_slovar_za_zacetnike.
- Makarova Tominec 2020a** = Irina Makarova Tominec, Ruski naglas v slovenščini: o jezikovnem profilu rusko govorečih priseljencev, *Jezik in slovstvo* 65.1 (2020), 65–82.
- Makarova Tominec 2020b** = Irina Makarova Tominec, K voprosu o bazovoj leksike i principah ee opisaniya v dvujazyčnom slovare sočetaemosti dlja načinajuščih, v: *Mikro in makro: pristopi in prispevki k humanističnim vedam ob dvajsetletnici UP Fakultete za humanistične študije* 2, ur.

- Irena Lazar – Aleksander Panjek – Jonatan Vinkler, Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2020, 481–508, <http://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-293-049-3.pdf>.
- Melčuk – Žolkovski 1984** = Igor' Aleksandrovič Mel'čuk – Aleksander Konstantinovič Žolkovskij, *Tolkovo-kombinatornyj slovar' sovremennogo russkogo jazyka*, Wien: Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 1984.
- Melčuk 2012** = Igor' Aleksandrovič Mel'čuk, *Jazyk: ot smysla k tekstu*, Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2012 (Studia Philologica).
- Morkovkin 1977** = Valerij Venjaminovič Morkovkin, *Russko-inojazyčnyj slovar' sočetaemosti, ego lingvističeskie osnovy i struktura*, v: *Problemy učebnoj leksikografii*, Petr Nikitič Denisov – Valerij Venjaminovič Morkovkin (ur.), Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1977, 84–110.
- Morkovkin 1985** = Valerij Venjaminovič Morkovkin (ur.), *Leksičeskie minimumy sovremenogo russkogo jazyka*, Moskva: Russkij jazyk, 1985.
- Nation 2016** = I. S. P. Nation, *Making and Using Word Lists for Language Learning and Testing*, Amsterdam: John Benjamins, 2016.
- Ožegov – Švedova 1992** = Sergej Ivanovič Ožegov – Natalija Jul'evna Švedova, *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva: Izdatel'stvo Az, 1992.
- Plotnikova – Sever 2006** = Ol'ga Sergeevna Plotnikova – Jože Sever, *Rusko-slovenski in slovensko-ruski moderni slovar = Russko-slovenskij i slovensko-russkij sovremennyj slovar'*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2006.
- Pretnar 2007** = Janko Pretnar, *Rusko-slovenski slovar = Russko-slovenskij slovar'*, Ljubljana: DZS, 2007.
- Rusko-slovenski slovar 2020** = *Rusko-slovenski slovar Advanced, verzija 2.2 = Учебный словарь русско-словенский, версия 2.2*, © Lingea s.r.o., 2020, <https://www.dict.com/rusko-slovenski.ruTen>
- ruTen11** = <https://www.sketchengine.eu/rutenten-russian-corpus/>.
- Uhlik 2018** = Mladen Uhlik, Nekatere značilnosti izražanja nujnosti oz. obveznosti v slovenščini in ruščini, *Jezikoslovni zapiski* 22.2 (2018), 45–59.
- Urbas 2019** = Janja Urbas, Vloga in pomen učenja ruščine v slovenski družbi in izobraževanju, v: *Poti in stranpoti poučevanja tujih jezikov v Sloveniji*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019, 235–248.
- Vozelj – Urbas 2008** = Ines Vozelj – Janja Urbas, *Učni načrt. Ruščina. Gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura (420 ur), izbirni predmet (140 ur)*, Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport – Zavod RS za šolstvo, 2008, http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/ss/programi/2008/Gimnazije/UN_RUSCINA_gimn.pdf.
- Wanner 1996** = Leo Wanner (ur.), *Lexical Functions in Lexicography and Natural Language Processing*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1996.
- West 1953** = Michael West, *A General Service List of English Words*, London: Longman, Green & Co., 1953.

SUMMARY

Difficulties in Learning Russian Vocabulary and the New Russian–Slovenian Dictionary for Beginners

This article provides an overview and analysis of problematic areas in learning Russian vocabulary among Slovenians. The problems were explored in two stages. The first stage was based on a survey conducted among Slovenian teachers of Russian, who highlighted a great need for an adapted description of vocabulary, which should include a wider range of information on the method of including a headword in a sentence, taking into account possible interferences at the semantic, lexical, and grammatical levels. At the second stage, the problems highlighted were concretized through a corpus analysis of various deviations in the use of vocabulary. The original material included thirty Russian essays written by Slovenian students as part of their high-school leaving exam. The second part

of the article presents in detail the structure of entries in the new bilingual Russian–Slovenian dictionary for beginners, which currently includes 1,300 headwords and is freely available on termania.net. The dictionary’s concept is an educationally well-thought-out improvement of the established concept of a collocation dictionary. The highlighted differential approach to presenting vocabulary draws Slovenian users’ attention to typical deviations in using Russian words. The user-friendliness of the proposed dictionary is provided by additional options for visualizing the dictionary content characteristic of digital language sources.

MARIA WTORKOWSKA

TVORJENJE POIMENOVANJ ZA ŽENSKÉ NOSILKE POKLICEV, NAZIVOV IN FUNKCIJ V POLJŠČINI IN SLOVENŠČINI

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.05](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.05)

Namen prispevka je predvsem opozoriti na določene razlike pri tvorjenju in rabi ženskih poimenovanj za poklice, nazive in funkcije med poljščino in slovenščino. Ob tradicionalnih načinih tvorjenja ženskih oblik smo se osredotočili tudi na spremembe, ki so pri tvorjenju in rabi feminativov prisotne zadnje čase, zlasti v poljškem jeziku: od njihove maskulinizacije kot izraza ženske emancipacije v želji po odpravi besedotvorne asimetrije pri teh poimenovanjih, obravnavanih v kontekstu spola in z njim povezanih vprašanj v jeziku, do razlogov za omejitve ženskih izpeljank.

Ključne besede: ženska poimenovanja za poklice, nazive in položaje, slovnični spol, besedotvorje, poljščina, slovenščina

Formation of Feminine Forms of Professions, Titles, and Positions in Polish and Slovenian

This article calls attention to differences between Polish and Slovenian in the creation and use of feminine forms of professions, titles, and positions. Alongside the more traditional formation of feminine forms, it focuses on recent changes in their creation and use, especially in Polish: from their defeminization as a statement of emancipation as an inclination to eradicate asymmetry in the word-formation of feminine forms in the context of gender and sex in the language system, to reasons to limit feminine derivations.

Keywords: feminine forms of professions, titles, and posts, grammatical gender, word-formation, Polish, Slovenian

1 UVOD

Besedotvorna asimetrija pri poljških samostalnikih moškega in ženskega spola, ki poimenujejo poklice, nazive in funkcije, je že dalj časa eden bolj priljubljenih predmetov jezikoslovnih analiz, čeprav je do izrazitega povečanja objav na to temo prišlo šele v zadnjih tridesetih letih.¹ V slovenščini ženska poimenovanja v primerjavi z moškimi sicer ne kažejo takih odstopanj kot v poljščini, se je pa v Sloveniji (prim. Kranjc – Ožbot 2013: 234; Derganc 2017: 126) na spolno občutljivo rabo jezika začelo opozarjati in jo zakonsko urejati v devetdesetih letih 20. stoletja (Stabej 1997; Ščuka 2014; Doleschal 2015; Kranjc 2019; Lengar Verovnik – Kalin Golob

1 Prim. mdr.: Woźniak 2020; 2014; Wtorkowska 2019; Małocha-Krupa 2018; 2015; Arabski – Łyda – Ziębka 2013; Walczak 2013; Karczewski [splet]; Rejter 2013; Bobrowski 2012a; Łozowski 2012; Karwatowska – Szpyra-Kozłowska 2010; 2012; Arabski – Ziębka-Białożny 2010; Radomski – Truchlińska 2008; Dąbrowska 2008; Kępińska 2007; Kubiszyn-Mędrala 2007; Łaziński 2006; Anusiewicz – Handke 1994 idr.

2019; Marvin 2018; 2019; Vidovič Muha 2019; Žele 2019 idr.),² čeprav so slovenski jezikoslovci že prej »ob ugotovitvah sistemske pravilnosti ženskih tvorjenk, npr. pri poklicih s pomočjo obrazila *-ica*, opažali sistematično pomensko asimetrijo (Schulz 1975; Derganc 2017). Gre za pojav, ko tvorjenke tipa *ministrica* ali *županja* v nasprotju z moškimi *minister* ali *župan* zvenijo ironično in posmehljivo, zato je njihova raba stilno označena in v nevtralnih okoliščinah tudi nesprejemljiva (Skubic 1973: 130), kar je posredno zagotovo povezano z odsotnostjo konkretnih nosilk vidnih družbenih funkcij v preteklih obdobjih« (Dobrovoljc – Stabej 2019: 378).

Problematika poimenovanj za ženske nosilke poklicev, nazivov in funkcij ni obravnavana le v jezikoslovnih raziskavah, ali samo z vidika feminizma, pač pa se vključuje tudi v socio-, psiho- in etnolingvistične raziskave. Povezave spola kot slovnične kategorije s kategorijami zunajjezikovne resničnosti ni mogoče zaslediti (Nagórko 2003: 108–109) in, kot trdi Alina Keپیńska, raziskovalka kategorije moškoosebni in nemoškoosebni samostalnikov, »na biološki spol ali nedoraslost se kot na temelj, ki bi služil določanju skupine [slovničnega spola], ni mogoče sklicevati, saj zajema le del samostalnikov, ki ji pripadajo« (Keپیńska 2006: 325; prev. M. W.). Kljub temu je problematika spola v poljščini povezana s kategorijo slovničnega spola samostalnikov, ki poimenujejo osebe. Kategorija slovničnega spola ne temelji le na razlikovanju bioloških spolov, temveč tudi na lastnostih, kot so živo/neživo (tudi v slovenščini), osebno/neosebno, a z nekaterimi izjemami.³

Slovnični spol je poleg oblikoslovne tudi skladenjska kategorija – služi predvsem kot kazalnik povezav med stavčnimi členi (ujemanje), čeprav obstaja tudi povezava med slovničnim spolom in biološkim spolom živih bitij, predvsem ljudi (Nagórko 2003: 108–109). V poljščini tako razlikujemo pet slovničnih spolov: moškoosebni (*pan* ‘gospod’, *nauczyciel* ‘učitelj’), moški – živi (*pies* ‘pes’, *kogut* ‘petelin’), moški – neživi (*dom* ‘hiša’, *słownik* ‘slovar’), ženski (*gęś* ‘gos’, *książka* ‘knjiga’) in srednji (*morze* ‘morje’, *auto* ‘avto’). Le samostalnikom moškega spola se dodatno pripisujeta podkategoriji živo/neživo ter osebno/neosebno. V množini pod nemoškoosebni spol spadajo tako moški živi neosebni (*psy* ‘psi’, *koguty* ‘petelini’) kot tudi neživi samostalniki (*domy* ‘hiše’, *słowniki* ‘slovarji’), poimenovanja živali in stvari ženskega in srednjega spola (*gęsi* ‘gosi’, *książki* ‘knjige’; *zwierzęta* ‘živali’, *kina* ‘kini’⁴) ter poimenovanja oseb ženskega spola (*dziewczyny* ‘dekleta’, *nauczycielki* ‘učiteljice’). Ob nasprotju živo – neživo torej v množini obstaja še nasprotje

2 Omenimo npr. zbornik 33. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (1997), posvečen ženski v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi, in številko Slavistične revije 67.2 (2019) s prispevki, ki se dotikajo razmerja med jezikom in spolom.

3 Prim. samostalnike (*to dziewczę* – enako v slovenščini ‘(to) dekle’ (jezikovno srednji ali ženski, biološko ženski spol), (*to dziecko* ‘(ta) otrok’, (*to niemowlę* ‘(ta) dojenček / (ta) dojenčica’, ki jih prištevamo k srednjemu spolu, kljub temu da ima človek biološki spol znan že ob rojstvu.

4 Čeprav so podobne oblike na *-o* načeloma v slovenščini moškega spola, se v množini pojavljajo tudi oblike na *-a*, prim. *geto*: *Sicer pa si za razliko od nekaterih drugih občin na Jesenicah pri-zadevajo preprečiti socialna geta* (<https://viri.cjvt.si/gigafida/Concordance/Search?Query=%22geta%22>, dostop: 13. 5. 2020, poud. M. W.).

poimenovanja za moške osebe⁵ – ostala poimenovanja, ki se formalno kaže v končnici *-owie*⁶ imenovalnika množine (*panowie* ‘gospodje’, *profesorowie* ‘profesorji’, *synowie* ‘sinovi’, *ojcowie* ‘očetje’), ki jo imajo samo moškoosebni samostalniki (ob tej sicer tudi *-i/y/-e*, vendar te delijo z nemoškoosebnimi), ter v poenotenju oblik tožilnika množine z rodilniškimi.⁷ Do oblikovanja morfološke kategorije moškoosebnih samostalnikov je – po mnenju Krystyne Kleszczowe – privedlo več naključnih in raznolikih dejavnikov: fonološko-skladenjski ter pregibnostno-skladenjski dejavniki, celo zunajjezikovne okoliščine, povezane z neenakovrednim položajem družbenih vlog, ki se pripisujejo ženskam in moškim (Kleszczowa 1994: 75). V moškoosebnem spolu se zrcali tudi nekdanja patriarhalna družbena struktura. V poljščini torej v ednini razlikujemo tri spole, ki jim v množini ustrežata (z vidika prilastkov ob samostalniku)⁸ le dva. Zato je že ob začetku učenja treba učence opozoriti, da v poljščini, ki jo *nota bene* materni govorec imenuje *język ojczysty*⁹ ‘materni (dobe- sedno: očetni) jezik’, obstaja dodatno nasprotje moškim poimenovanjem in sicer poimenovanja za moške neosebne samostalnike in hkrati vse ostalo (tudi ženske), s tem pa edinstven, privilegiran položaj moškoosebnih oblik v primerjavi z ostalimi ter svojstvena maskulinizacija ženskih oblik.¹⁰ Slovenščina je jezik, v katerem vsak samostalnik nosi informacijo o spolu, pri čemer pozna tri spole: moški, ženski in srednji spol (Marvin 2019: 151) v ednini (*učitelj, pes, zvezek; gospa, učiteljica, mačka, knjiga; dekle* (s ali ž), *morje, polje*), dvojini (*učitelja, psa, zvezka; učiteljici,*

- 5 V poljščini obstaja množinski zaimек ter naziv *państwo*, ki označuje žensko in moškega kot zakonski par (*państwo Nowakowie, państwo Kowalscy*) ter skupino moških in žensk, ki pogosto nadomešča sestavljen naziv: *Panie i Panowie* (Łaziński 2006: 45–46). Gre za posebno obliko naslavljanja obeh spolov, ki mdr. v pretekliku zahteva glagol moškoosebnega spola, prim. *Państwo byli, czytali, oglądali, widzieli*.
- 6 Ta je sicer iz nekdanje kratke u-sklanjatve, ki je v poljščini nasploh močno vplivala na osrednjo o-sklanjatve (pri neživem pogost rodilnik na *-u*, posplošen dajalnik *-owi*); splošnoslovansko iz u-sklanjatve *-ov* v rodilniku množine (ne glede na živost).
- 7 V ruščini to v množini velja celo za vse samostalnike, ki označujejo živo (opozicija *oduševlěnnost’ : neoduševlěnnost’*), torej npr. (*ne*) *vižu studentok* ~ polj. ‘widzę studentki – nie widzę studentek’, sl. ‘vidim študentke – ne vidim študentk’ (iz zgledeov je vidna tudi slovensko-poljska raba rodilnika zanikanja).
- 8 V množini ima torej moški spol še podkategorijo osebnosti (*ci dobrz-y profesorowie* ‘dobri profesorji’), pri čemer je moški neosebni spol glede rabe prilastkov pridružen ženskemu in srednjemu (npr. *te dobr-e psy, filmy; kobiety, książki; serca, pola* ‘dobri psi, filmi; dobre ženske, knjige; dobra srca, polja’); enako velja za rabo oblik preteklika (**li** : **ty**): *profesorowie byli* : *psy, filmy; kobiety, książki; serca, pola były*.
- 9 Slovenci svoj jezik poimenujejo *materni* (iz samostalnika *mati*, rod. ed. *matere*). Poljski izraz *macierz* v pomenu ‘domovina’ ali ‘mati’ je danes stilistično zaznamovan in redko rabljen, privednik *macierzysty* pa se neposredno ne nanaša na mater (USJP II: 522–523).
- 10 Vprašanja podkategorije moškoosebno/nemoškoosebno ne srečamo le pri sklanjatvi. Pri poučevanju poljščine je nanj treba opozoriti tudi pri glagolu – predvsem v pretekliku (in sestavljenem prihodnjiku), saj je prav tam slovnični spol viden: *mężczyźni, studenci leżeli (będą leżeli)* ‘moški, študentje so ležali (bodo ležali)’, *a psy, koty, telefony, kobiety, studentki, papugi, torebki, pióra in dzieci leżały (będą leżały)* ‘psi, mački, telefoni, otroci so ležali (bodo ležali); ženske, papige, torbice so ležale (bodo ležale); peresa so ležala (bodo ležala)’.

mački, knjigi; dekleti, morji, polji), pa tudi množini (*učitelj, psi, zvezki; učiteljice, mačke, knjige; dekleta (s ali ž), morja, polja*). Saška Štumberger (2019: 203) piše, da »slovenščina spada med spolno občutljive jezike, saj ima kategorijo spola izraženo ne samo pri samostalniku, ampak tudi pri pridevniku, glagolu in zaimku«. V povedih *Mama in oče sta šla v kino – Mama i tata poszli do kina* ženska oblika v priredni zvezi z moško zahteva moško obliko glagolske končnice preteklika tako v slovenščini kot v poljščini. V obeh jezikih najdemo tudi tvorjenke ženskega (nekatero tudi srednjega) spola, ki se kot lastnostne oznake uporabljajo za oba biološka spola, npr. nevtralni: *priča – świadek, sirota – sierota*, ekspresivno, običajno slabšalno obarvani: *čveka, prismoda, klepetulja, blebetulja, čvekulja, gobezdalo, čvekalo, jezikaló; lamaga, niezdara, niedołęga, niedorajda, fajtlapa, ślamazara, beksa, plaksa, beksa -lala, oferma*, tudi ekspresivno zaznamovana *sierota*.

TVORJENJE ŽENSKIH POIMENOVANJ V POLJŠČINI

- 2 Posvetimo se najprej formalnim kazalcem tvorjenja ženskih oblik v poljščini, ki jih najdemo v slovnicaх oz. učbenikih. Z vidika besedotvorja gre pri ženskih oblikah najpogosteje za samostalniške izpeljanke, pri katerih ženski spol izražajo pripone, čeprav bi jih lahko več – predvsem tiste, ki izhajajo iz moških oblik za nosilce poklicev – obravnavali kot izpeljanke iz drugih besednih vrst, saj dopuščajo tudi glagolsko interpretacijo, prim. *lekarka* ‘zdravnica’, izpeljanka iz *lekarz*, ali ‘ženska, ki zdravi’, izpeljanka iz glagola *zdraviti – leczyć*.¹¹ Ženska poimenovanja so v poljščini precej pogosto izpeljana s pomočjo **spremembe v sklanjatveni vzorec s končnico -a** ali s priponami **-ka, -ini/-yni, -ica**, ob upoštevanju pravil, ki določajo rabo posameznih obrazil (Grzegorzycykowa – Puzynina 1999: 422). Redkejšje so izpeljanke s priponami **-owa** (*krawiec* → *krawc-owa* ‘šivilja, krojačica’), **-ina** (*starosta* → *starość-ina* ‘vodja upravne enote powiat; ženska starosta/starešina’), **-anka** (*kolega* → *koleż-anka* ‘kolegica’), **-ówka** (*Żyd* → *Żyd-ówka* ‘Židinja/Judinja’).

Precej ustaljen način izpeljevanja ženskih oblik je sprememba sklanjatvenega vzorca moških poimenovanj v ženski sklanjatveni vzorec, npr. *kum* → *kum-a*, *markiz* → *markiz-a*, *blondyn* → *blondyn-a*.¹² Moška poimenovanja, ki se sklanjajo po pridevniškem sklanjatvenem vzorcu, s končnimi morfemi *-ny, -owy, -al(ski), -ący*, predstavljajo osnovo za sistematično izpeljevanje ženskih oblik tipa *podwładny* →

11 V slovenščini bi bila ta izglagolska interpretacija bolj vidna: *zdrav-i-ti/zdrav-n-ica = -i-ti/-n-ica*, medtem ko je v poljščini vmes morfem za delujočo osebo (*nomen agentis*) *ar’; (*lek-i₁-ti >) *lecz-y-ć; lecz-y-ć/lek-ar-ka = -y-ć/-ar-ka*. Ta primer je zato res bolj izpeljan iz moške oblike za delujočo osebo kot pa neposredno iz glagola. Drugače pri *zdrav-i-ti; zdrav-n-ik : zdrav-n-ica*, kjer imata po glagolski osnovi obe obliki razmerni morfem *-n-*, potem pa vsak svojo pripono: *-ik : -ica*.

12 Tvorjenka *blondyna* ‘svetlolaska’ (in podobne izpeljanke) je pogosto razumljena kot čustveno zaznamovana izpeljanka iz nevtralne oblike *blondynka*, ki je nastala s pomočjo krunitve morfemskega elementa *-k-*.

podwładn-a ‘podrejena’; *księgowy* → *księgow-a* ‘knjigovodkinja’; *spóźnialski* → *spóźnialsk-a* ‘ta, ki zamuja’; *przewodniczący* → *przewodnicząc-a* ‘predsednica’ ipd.

Več poljskih samostalnikov, ki poimenujejo ženske nosilke, najpogosteje poimenovanj nazivov in višjih socialnih položajev ter tipično moških poklicev, se tvori s **spremembo slovnicega spola** ter **uvodbo nepregibnosti**. Uporablja se ustrezen izraz moškega spola, npr. *minister*, *premier*, *dziekan*, *rektor*, *dyrektor*, *profesor*, *doktor*, *ambasador*, s pomočjo imena ali izraza *pani* ‘gospa’ pa izrazimo, da gre za rabo v povezavi z žensko. Teh poimenovanj ne sklanjamo (sklanja se torej le izraz *pani*), v stavku pa se vežejo s pridevniškim prilastkom in povedkom v ženskem spolu: *pani doktor habilitowana wzięła udział w konferencji*, *rozmawiałam z panią redaktorką*, *minister Anna Nowak powiedziała*, *motorniczka Anna Kwiatkowska przyszła*, *prezes Trybunału Konstytucyjnego oświadczyła*, *pierwsza Marszałek Sejmu jest uprawniona*.¹³

Znanstveni, službeni, poklicni nazivi žensk so bili še do nedavnega izpeljani iz moških poimenovanj, najpogosteje s pomočjo pripone: **-ka**,¹⁴ npr. *aktor* → *aktor-ka* ‘igralka’, *aptekarz* → *aptekar-ka* ‘lekarnarica/lekarnarka’, *malarz* → *malar-ka* ‘slikarka’; včasih **-ini/-yni**, npr. *sprzedawca* → *sprzedawcz-yni* ‘prodajalka’, *członek* → *członk-ini* ‘članica’, ki je zadnje čase vse bolj priljubljen, saj je edina izključno ženska pripona, prim. predloge izpeljank: *naukowczyni* ‘znanstvenica’, *gościni* ‘gošnja’, *kierowczyni* ‘voznica’;¹⁵ redko **-owa**, npr. *król* → *król-owa* ‘kraljica’, *cesarz* → *cesarz-owa* ‘cesarica’ v pomenu ‘vladarica’.¹⁶ Pripona **-owa** se, podobno kot tudi **-ina/-yna**, danes ne uporablja več, saj vsebuje konotacijo ‘zakonska žena’:¹⁷ *ambasadorowa* je ‘ambasadorjeva žena’, *prezydentowa* je ‘predsednikova žena’ po vzoru danes redkih ženskih priimkov, izpeljanih iz priimka moža (*Nowak* → *Nowakowa*

13 Taka raba je v slovenščini pogosta, a jo Slovenski pravopis (2001) izrecno kategorizira kot pogovorno oziroma neprimerno za knjižni jezik.

14 Trenutno je uporaba tega obrazila vedno bolj priljubljena pri tvorjenju poimenovanj poklicev (mdr. zaposlenih v znanosti), izpeljanih iz moških oblik z elementom **-log**, ki pred tem niso imela ženskega ekvivalenta, prim. *psycholożka* ‘psihologinja’, *filolożka* ‘filologinja’, *geolożka* ‘geologinja’, čeprav se te oblike pogosto dojemajo kot pogovorne ali smešne. Postopno širjenje tovrstnih izpeljank bo obravnavano v nadaljevanju prispevka.

15 Tudi v slovenščini je taka tvorba z **-inja** razširjena in ustaljena, prim. *śefinja*, *strokownjakinja*, *sociologinja*, *ginekologinja*, *pediatrinja*.

16 Druga redkejša obrazila so: (a) **-ica/-yca** (možnost negativne ali posmehljive konotacije, npr. *anielica*, *pannica*, *caryca*; ta pripona je sicer pogosto rabljena pri tvorjenju poimenovanj živalskih samic, prim. *lwica* ‘levinja’, *oslica* ‘oslica’), (b) **-na** (*księżna* ‘princesa’, *drużna* ‘družica’), (c) **-ichal/-ycha** (navadno opolzko ali slabšalno, npr. *Cyganicha* slabšalno ‘Rominja’ ali šaljivo ‘dekle zagorele polti in črni las’).

17 Izmed poimenovanj poklicev, ki so tvorjena s pomočjo obrazila **-ina**, je verjetno danes priljubljena le pogovorna *śędzina* (USJP), uradno poimenovana *pani śędzia*. Po mnenju Łazińskiego (2006: 251; prev. M. W.) »danes priimke, prevzete po moževem s priponama **-owa**, **-ina** ter po očetovem s priponama **-ówna**, **-anka**, uporabljajo predvsem osebe, ki želijo zavestno poudariti navezanost na tradicijo, najpogosteje v univerzitetnem in umetniškem okolju«.

‘Nowakova žena’, *Zaręba* → *Zarębina* ‘Zarębova žena’).¹⁸ Izjemi predstavljata le *krawcowa* v pomenu ‘krojačica, šivilja’ in ne ‘krojačeva žena’ ter *szefowa* ‘šefinja’, redkeje ‘šefova žena’.

Danes jezikoslovci pri opisovanju feminativov največ pozornosti posvečajo poimenovanjem poklicev in položajev ter z njimi povezanih nazivov, saj so prav tu najbolj opazne raznolike spremembe. Atraktivnost tega vprašanja¹⁹ izhaja iz tendence, da bi v sodobni poljščini izravnali besedotvorno asimetrijo pri poimenovanjih poklicev, nazivov in položajev, ki izhaja iz problematike slovničnega in biološkega spola v jeziku, kar je pogosto tema feminističnega jezikoslovja ter jezikoslovja spola (Karwatowska – Szpyra-Kozłowska 2010). Poklicno in družbeno udejstvovanje žensk je v poljščini kar nekoliko paradoksalno spodkopalo produktivnost izpeljevanja feminativov iz moških poimenovanj s pomočjo pripon, v slovenščini pa tovrstno tvorbo ravno spodbudilo, čeprav je bila raba moških poimenovanj za znane ženske osebe pogosta zlasti leta 1945,²⁰ ko »je bila v dveh stopnjah prenesena iz tujih jezikovnih vzorcev in tujih ideoloških podstav, sovjetske ruske in od tam srbohrvaške« (Pogorelec 1997, v: Štumberger 2019: 205). Znak emancipacije po letu 1945 na Poljskem so med drugim vedno pogosteje rabljena moška poimenovanja, ki svojo »ženskost« izražajo z nepregibnostjo.²¹ Ta pojav je množičen, priznan kot oplemenitev izraza in traja še danes. Pripomore tudi k jezikovnim trendom, ki jih lahko razvrstimo v dve skupini: prva pri poimenovanjih poklicev in nazivov zagovarja besedotvorno simetrijo, npr. *doktor* – *doktorka* ‘doktorica’, *lektor* – *lektorka* ‘lektorica’, medtem ko druga za označevanje ženskih poklicev in nazivov dopušča rabo moških oblik. Kaj torej odloča o tem, ali za poklice, funkcije in položaje žensk danes uporabljamo ženske oblike?

V več delih so na temo tvorbe ženskih poimenovanj za poklice, nazive in položaje navedeni različni dejavniki, ki so prispevali k pomanjkanju feminativov in posledično k besedotvorni asimetriji. Eden izmed njih je želja po izogibanju homonimom, zlasti enakopisnicam. Poljske ženske pripone (predvsem *-ka*) se namreč uporabljajo tudi v drugih besedotvornih kategorijah. Včasih tako pride do nezaželenih polisemije (in pogovornosti pri nekaterih pomenih), prim. *Kanadyjka* ‘Kanad-

18 Podoben mehanizem velja tudi za danes redke priimke prevzete po očetovem tipa *Nowakówna* ‘Nowakova hčerka’ ali *Zarębianka* ‘Zarębova hčerka’. Naj omenimo, da se v sodobni uradni poljščini ne uporablja več ženskih oblik priimkov, z izjemo pridevniških (*Nowakowski* – *Nowakowska*, *Niedźwiecki* – *Niedźwiecka*). Priimek *Nowak* ali *Rodowicz* se nanaša tako na moškega kot na žensko, kar je med ženskami splošno sprejeto.

19 Vprašanja *gender studies* na Poljskem še vedno burijo duhove, čeprav so se v zadnjih desetletjih te raziskave v poljskem jezikoslovju trdno zasedrale, pogosto pa sovpadajo tudi z (modno) politično korektnostjo.

20 Da je bila raba moških poimenovanj pri znanih ženskih osebah pogosta v slovenščini zlasti leta 1945, je pokazala raziskava časopisa Slovenski poročevalec in njegovega naslednika Delo za izbrane številke iz leta 1945, 1969 in 2000 (Umek 2008).

21 Antonina Obrębska-Jabłońska maskulinizacijo in nepregibnost oblik, ki se nanašajo na ženske na določenem položaju, predvsem višjem, razume kot družbeno enako vrednotenje poimenovanj poklicev (Obrębska-Jabłońska 1949: 2).

čanka' in *kanadyjka* 'kanu, vrsta čolna' ali 'vrsta vrhnjega oblačila',²² *pilotka* 'pilotka', 'vodička' in 'kapa z naušniki', *cukierniczka* 'slaščičarka' in 'sladkornica',²³ tudi v slovenščini, npr. *lovka* 'ženska lovec, ženska, ki se ukvarja z lovom' in 'gibljiv organ nekaterih živali za lovljenje hrane, tipanje', *generalka* ob nosilki najvišjega vojaškega čina pomeni tudi 'najpomembnejša in zadnja vaja pred premiero' ali pa 'topografska karta v majhnem merilu', zato je nastala še vzporedna izpeljanka z obrazilom *-ica*: *generalica*, pojavlja pa se tudi *generalinja*.²⁴ Poleg tega se obrazilo *-ka* v poljščini podobno oz. še izraziteje kot v slovenščini uporablja tudi pri tvorbi manjšalnic (prim. *lamp-ka* 'lučka', *nóż-ka* 'nogica', *rącz-ka* 'rokica, ročica', *glów-ka* 'glavica', zadnje tri v poljščini kot tudi deli naprave), zaradi česar se ženska poimenovanja, tvorjena z istim obrazilom, lahko dojemajo kot »majhna«, posledično pa je lahko položaj besede v zavesti uporabnikov jezika nižji. Le malo ljudi se zaveda, da včasih (še) kaj drugega označujejo tudi poljska moška poimenovanja, prim. *bokser* 'športnik, ki se ukvarja z boksom' in 'pes', *pilot* 'oseba, ki upravlja letalo' in 'naprava, ki nam omogoča upravljanje mdr. televizije od daleč', *adwokat* 'pravnik' in 'vrsta alkohola ter polnilo v slaščicah'. Nekatera ženska poimenovanja v poljščini, tvorjena s pomočjo pripone *-ka*, npr. *kosmetyczka* 'kozmetičarka', ki označuje strokovnjakinjo za kozmetiko, pa tudi kozmetično torbico, so medtem v družbi priznana.

Kot eden od vzrokov za pomanjkanje feminativov v poljščini in s tem besedotvorno asimetrijo se omenja (mdr. Jadacka 2012: 1687) še morfološko-fonetični dejavnik: nastanek težko izgovorljivih soglasniških sklopov. To pride še posebej do izraza, ko je besedotvorna podstava moška oblika, ki ima v izglasju že sama soglasniški sklop, npr. *chirurg*, *dramaturg*, zlasti če ta vsebuje črko *k* (*architekt*, *adiunkt*). V takšnih primerih naj bi bile ženske oblike težje izgovorljive, prim. potencialne oblike *architektka* 'arhitektka', *adiunktka* 'ženska z doktoratom, zaposlena na delovnem mestu adiunkta na univerzi ali znanstvenem inštitutu', *pediatrka* 'pediatrinja', *chirurgka* 'kirurginja', *dramaturzka* 'dramaturginja', čeprav občutek ovire ni enoznačen, saj brez težav izgovarjamo besede z daljšo soglasniško skupino, na primer *zmarszczka* 'guba' ali *bezwzględny* 'brezpogojen, brezobziren'. Nekateri oviro vidijo tudi pri besedotvornih podstavah moških poimenovanj za poklice, nazive in funkcije, ki se končajo na *-log*: *psycholog*, *filolog*, *stomatolog*. Do nedavnega sta žensko rabo teh izrazov nakazovala le sprememba slovničnega spola ter njihova nepregibnost – *Pani stomatolog przyjmowała* 'stomatologinja je sprejemala', *Pani ginekolog przyszła* 'ginekologinja je prišla', *rozmawiałam z panią psycholog* 'pogo-

22 Po istem pravilu deluje tudi polj. *Węgierka* 'Madžarka', sl. *Bosanka* in polj. *węgierka*, sl. *bosanka* ali *madžarka* 'vrsta slive – drevo, grm' in tudi 'plod te vrste slive', razlika je le v pomenu in zapisu (velika in mala začetnica).

23 Včasih oblike s pripono *-ka* poimenujejo le stvari, ne pa tudi oseb ženskega spola, npr. *dyplomatka* 'elegantna mapa za dokumente' in 'ozek plašč brez pasu, z dolgim, ozkim ovratnikom', *magisterka* pog. 'magistrsko delo', *marynarka* 'suknjič' ali poenobesedenje od *Marynarka Wojenna* 'mornarica', tako da včasih oblik za poimenovanje žensk preprosto ni, prim. še *kierowca*, ki označuje tako voznika kot voznico.

24 <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=generalinja>, dostop 25. 5. 2020.

varjala sem se s psihologinjo'. V zadnjih letih se tu opaža tudi tvorjenje izpeljank ženskega spola s pomočjo pripone *-ka*, ki na novem morfemskem šivu v izglasju besedotvorne podstave zahteva premeno *g : ž* (*psychološka* 'psihologinja', *dermatološka* 'dermatologinja', *filološka* 'filologinja'), kar je zaradi »deformacije« tujega elementa *-log* še vedno zaznamovano negativno – ti izrazi, kot navajata mdr. Alicja Nagórko (2011: 209) in Zofia Kubiszyn-Mędrala (2007: 33), še vedno veljajo za pogovorne (pogosto so tudi posmehljivi); v knjižnih, zlasti uradnih besedilih se uporabljajo redko in tako niso del splošne rabe.²⁵

Prepričanje, da ženske izpeljanke z obrazilom *-ka* nižajo ugled žensk, ki so se znašle v novih družbenih vlogah, pri katerih je status določenega poklica, funkcije ali položaja visok in priznan, npr. *prezydent* → *prezydentka* 'predsednica', celo odpoved že sprejetim izrazom *dyrektorka* 'direktorica', *kierownicza* 'vodja', *profesorka* 'profesorica' na račun sestavljenih izrazov z moško obliko: *pani dyrektor*, *pani kierownik*, *pani profesor* (Jadacka 2012: 1687), je pri tvorbi ženskih oblik pripeljalo do iskanja novih rešitev. Leta 2012 je takratna ministrica za šport Joanna Mucha med televizijskim intervjujem za svojo funkcijo predlagala obliko *ministra* 'ministrica', ne pa v tem primeru bolj pričakovane oblike *ministerka* (po vzoru *reporter* → *reporterka*, ne **reportera*). In čeprav ob besedotvorni analizi predlagano obliko, kot tudi druge podobne (**premierka* namesto *premierka* 'predsednica vlade'), nekateri strokovnjaki (mdr. Bobrowski 2012b) obravnavajo kot pravilno in dopustno, to ne velja splošno, saj se, prvič: ženska končnica *-a*, torej sprememba sklanjatvenega vzorca v *a*-paradigmo, uporablja pri pridevniških poimenovanjih, npr. *wożn-y* – *wożn-a* 'hišnica, navadno na šoli', pri tvorjenju samostalniških tovrstnih poimenovanj pa v poljščini ni tradicije (izpeljanki *blondyna* in *szczęściara* 'srečnica' sta izrazito pogovorni), drugič: te oblike se lahko prekrivajo z že obstoječimi izrazi – *premierka* je tudi 'prva javna gledališka predstava ali prva predstavitev filmskega dela', tretjič: *ministra*, *profesorka* delujeta slabšalno (spominjata na avgmentative) ter sta lahko v povezavi z vljudnostno obliko *pani* 'gospa' dvoumni, razumljeni tudi svojilno: *pani* [čigava?] – *ministra*, *pani* [čigava?] – *profesorka*.

Konzervativno usmerjena Hanna Jadacka v geselskem članku na temo ženskih nazivov piše: »V ženski obliki so ostala le poimenovanja tradicionalno ženskih poklicev, npr. *aktorka* 'igralka', *malarka* 'slikarka', *nauczycielka* 'učiteljica', *pisarka* 'pisateljica', ali pa tistih, ki se dojemajo kot ne posebej privlačni, z nižjim družbenim statusom, npr. *ekspedientka* 'prodajalka', *fryzjerka* 'frizerka', *sprząta-czka* 'čistilka'. V sodobni poljščini ni niti enega poimenovanja prestižne funkcije, znanstvene stopnje ali naziva, ki bi imel žensko besedotvorno podstavo« (Jadacka 2012: 1687; prevodi primerov M. W.). Sodobna ženska, ki se zavestno poimenuje *filološka* 'filologinja', *stomatološka* 'stomatologinja', *psychološka* 'psihologinja', pa

25 Jezikovna raba, torej nesprejemanje izpeljank iz besedotvorne podstave s prevzetim elementom *-log* zaradi dojemanja teh oblik kot netradicionalnih, smešnih in nevrednih pozornosti, je še eden izmed vzrokov, zakaj se jih dojemata kot nepravilne. Vseeno pa se situacija postopoma spreminja, saj se raba oblik z *-(loż)ka* spodbuja, tudi v rabi postajajo čedalje bolj priljubljene.

te oblike promovira prav zato, da bi se družba z njimi seznanila, s čimer bi se trenutno negativna konotacija tega obrazila nevtralizirala. Med zunajjezikovne razloge za nasprotovanje ženskim izpeljankam sodi tudi dejavnik prestiža družbenega statusa poklica ter dejstvo, da ženske oblike nižajo ugled žensk v novih družbenih vlogah. Avtor monografije *O panach i paniach* dodatno poudarja, da izraza ugled in družbeni status nista sopomenki. Prvi se navezuje na število žensk, ki opravlja določen poklic ali dejavnost, drugi pa na višino zaslужka, občutek zavisti, ki jo opravlja do določene poklicne skupine opravlja, in občutenja odvisnosti od nje (Łaziński 2006: 253). Avtor trdi, da je družbeni status (pogosteje kot ugled sam) dejavnik, ki vpliva na nasprotovanje tvorjenju ženskih izpeljank za poimenovanje poklicev. Poklici z visokim družbenim statusom so povezani z nagovorom *pan/pani* + naziv, funkcija. Možnost rabe samostalniškega naziva v nagovoru nekaterim jezikoslovcem predstavlja kriterij, s pomočjo katerega se odločijo, ali se žensko poimenovanje uporablja ali ne. V vzorcu neposrednega nagovora mora biti naziv v moški obliki (Jadacka 2012: 1687), torej na primer *Pani poseł*, ne pa *Pani poslanko*. Łaziński (2006: 254) nadaljuje, da že sama enota *pan/pani* (ali ime) jasno označuje spol, tako da dodatno izražanje slovničnega in biološkega spola v poimenovanju ni več potrebno.

Zamisel o zaželenosti nedefiniranja spola se odraža v postopku *splitting*, označevanju možnosti različnih spolov v besedilih, katerega pravila sicer še niso ustaljena,²⁶ deluje pa v nasprotju z načelom ekonomičnosti jezika.²⁷ Kljub temu da njegova raba pri naslavljanju pisma ali s pomočjo apostrofa besedila znatno ne podaljša, vendarle vsaj do neke mere znižuje njegovo preglednost. V Sloveniji se je leta 2018 pojavila možnost rabe ženske slovnične oblike kot generične v pravilnikih Filozofske fakultete in Fakultete za družbene vede, čemur je sledila burna in pogosto zavračajoča razprava v medijih. Ta rešitev predstavlja po mnenju nekaterih spolno manj diskriminatorno prakso, kot je bila dosedanja, in je po besedah Tine Lengar Verovnik in Monike Kalin Golob »za pravno besedilo dosti bolj enostavna kot dvojne oblike s poševnicami in podčrtaji, pri katerih smo lahko le delno dosledni zaradi slovenščine kot izrazito obrazilnega jezika« (Lengar Verovnik – Kalin Golob 2019: 386–387). V enem od odgovorov v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU na vprašanje o zapisu moških in ženskih oblik v slovenščini izvemo, da za izogibanje ponavljajočemu navajanju moških in ženskih oblik obstajajo druge izrazne možnosti, in sicer zapis s podčrtaji (*zdravnik_ca* ali *zdravnica_k*, v množini *zdravniki_ce* ali *zdravnice_ki*): »V slovenščini je možnost zapisa s podčrtaji sicer novost, vendar ni razloga, da

26 V delu *Edycja tekstów* Adam Wolański (2008: 54) v poglavju o uporabi vezaja kot vzorčne zapise predstavlja: (1) elemente, ki ločijo moško in žensko obliko izraza, so umeščeni v oklepaj, pri tem pa se element, dodan k celotni obliki brez črkovnih sprememb, piše brez vezaja, prim. *pan(i), otrzymał(a), był(a)by*, (2) primere, ko pred spremenljivim elementom stoji del zloga, ki se zapisuje z vezajem: *urodzony(-na)*, ali (3) primere z zapisom poševnice med dvema popolnoma oblikama izraza, ki ju imamo na voljo: *pan/pani, uzyskał/uzyskala*. Te smernice lahko prenesemo tudi na *splitting*.

27 O nadležni uporabi *splittinga* med drugim pišeta Szypra-Kozłowska in Karwatowska (2010).

bi jo že vnaprej označili za nesprejemljivo. Po mnenju tistih, ki novi izrazni način uveljavljajo, gre za edini način, ki vključuje celotno družbo. [...] Jezikoslovje se še ni opredelilo do novih izraznih možnosti, saj so te – zlasti z vidika skladenjskih in govornih uresničitev – slabo raziskane« (Boris Kern – Helena Dobrovoljc, julij 2017).²⁸ Podčrtaj, ki naj bi se zapisoval med oblikama za ženski in moški slovnični spol (npr. *Spoštovane_i sodelavke_ci, pri udeleženkah_cih, posameznice_ki*), torej »simbolno nadomešča vse (še) neobstoječe končnice in obrazila za spole, ki se gibljejo onstran binarnosti *ali moško ali žensko*« in deluje bolj vključujoče kot vezaj (*stanujoč-a*), poševnica (*zaposlen/a*), oklepaj (*rojen(a)*) ali njihovo kombiniranje (*avtor/-ica, rojen(-a)*), ki jih uporabljamo, ko v besedilu prihaja do pomanjkanja prostora, po mnenju transspolnih oseb pa »predstavljajo dve medsebojno izključujoči se spolno zaznamovani poziciji« (Vičar – Kern 2019: 418; 2017: 232).²⁹ V poljščini se pojavlja tudi možnost nevtralizacije spola s pomočjo analitičnih samostalniških konstrukcij – Gabriela Koniuszaniec in Hanna Błaszowska (2003) namesto moške oblike *maturzyści* 'maturanti' predlagata opisno obliko z izrazom *osoba* 'oseba': *osoby zdające mature* 'osebe, ki opravljajo maturo', ter drugih samostalnikov: *naukowcy* 'znanstveniki' – *kadra naukowa* 'akademsko osebje', *fachowcy* 'strokovnjaki' – *sila fachowa* 'strokovno osebje', pa tudi rabo kolektivnih izrazov: *pracownicy* 'delavci, delavstvo' – *personel* 'osebje', *klienci* 'stranke' – *klientela* 'klientela' (Łaziński 2006: 210).

Kljub temu da so na Poljskem ženske po letu 1945 podpirale rabo moških oblik za poimenovanja poklicev, nazivov in funkcij, jih danes veliko zagovarja tvorbo ženskih poimenovanj, ki se ujema s tradicijo in zgodovino poljskega jezika. Že Zenon Klemensiewicz (1957) je pri tvorjenju ženskih oblik poudarjal družbeni dejavnik in trdil, da »ob tvorbi ženskih izpeljank res prihaja do semantičnih in formalnih težav, toda jezikovni sistem bi jih že nekako razrešil in odpravil, če bi pritisk družbenih potreb šel v tej smeri« (Klemensiewicz 1957; prev. M. W.). Zdi se, da ta pritisk v zadnjih letih postopoma narašča, slabi pa ga pomanjkanje družbenega prepričanja o potrebnosti rabe ženskih oblik.³⁰ Po mnenju Ewe Woźniak (2014: 310) je prišlo do neke vrste paradoksa: kar se je včasih dojemalo kot tradicionalno (ženska poimenovanja), danes velja za manifestacijo sodobnosti in naprednosti. Uradno stališče glede feminativov je objavil tudi Svet za poljski jezik – *Rada Języka Polskiego*, ki je najprej leta 2012 potrdil, da »se raba ženskih oblik poimenovanj za poklice in nazive v sistemu dopušč-

28 Odgovor »Pisanje moških in ženskih oblik in uporaba podčrtaja za izražanje ‚spolne nebinarnosti‘« (Boris Kern – Helena Dobrovoljc, julij 2017), <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/2247/pisanje-mo%C5%A1kih-in-%C5%BEenskih-oblik-in-uporaba-pod%C4%8Drtaja-za-izra%C5%BEanje-spolne-nebinarnosti>, dostop 25. 5. 2020.

29 Podčrtaj se je uporabljal v slovenskih besedilih kot izrazilo binarnosti, četudi je nastal v želji po izražanju transspolnosti.

30 Iz ankete, ki jo je leta 2008 opravila Marta Dąbrowska z Jagelonske univerze, je razvidno, da se s tem, da bi se ženske oblike uporabljale enakovredno z moškimi, strinja razmeroma majhno število žensk (21 %) in moških (28 %) (Dąbrowska 2008: 69–70).

ča«, a zaradi odsotnosti vsakdanje rabe »pri večini govorcev poljščine vzbuja negativne odzive« [splet; prev. M. W.], pozneje pa še novembra 2019 objavil stališče, v katerem se je odzval na burno diskusijo, ki se je razvila v medijih in v izjavah politikov. Razprava o ženskih oblikah osebnih samostalnikov je nazadnje odmevno prišla na prve strani časopisov oktobra 2019, ko je poslanka leveice Magdalena Biejat napovedala, da bo gostja (*gościnia – będą gościnią*) enega izmed programov Poljske televizije (TVP), naslednjega dne pa je izjavila, da se zaveda napake, saj bi morala napisati, da bo gostja (*gościa – będą gościami*) oddaje TVP. Uporabila je torej dve zastareli ženski obliki, ki se v sodobni poljščini ne uporabljata več, ker ju nadomešča oblika generičnega moškega spola gost (*gość – będą gośćmi*). Ta zapis je povzročil val različnih (pohvalnih in kritičnih ter tudi agresivnih in napadalnih) odgovorov in komentarjev v različnih krogih, npr. med politiki, novinarji in jezikoslovci, tudi objavo stališča Sveta za poljski jezik 25. novembra 2019. Vseeno pa se zdi, da pri doseganju enakopravnega stanja družbene zavesti ne bo zadostovala zgolj jezikovna sprememba (Łozowski 2012: 90).

3 TVORJENJE ŽENSKIH POIMENOVANJ V SLOVENŠČINI

Pri tvorjenju ženskih poimenovanj v slovenščini načeloma ni večjih besedotvornih težav, ker besedotvorni sistem za tvorbo poimenovanj ženskih oseb ponuja veliko možnosti.³¹ Saška Štumberger (2019: 208) pravi, da se v slovenskem knjižnem jeziku za znane ženske nosilke družbenih funkcij in dejavnosti običajno navaja poimenovanja v ženskem slovničnem spolu, zato – po opažanjih Aleksandre Derganc – število teh poimenovanj narašča tako v slovarjih kot v rabi, »kar je posledica tako jezikovnopoličnega delovanja kot tudi tega, da vedno več žensk opravlja poklice oz. zaseda položaje, ki so jih prej zasedali moški« (Derganc 2017: 126). Ada Vidovič Muha (1997: 70–76) je izdelala tipologijo poimenovanj ženskega spola z razvrstitvijo po pomenskih skupinah in predstavitvijo obrazil. V slovenščini, podobno kot v poljščini, imamo besedotvorno nepovezana poimenovanja žensk kot bioloških bitij v nasprotju z moškimi: *ženska – moški* (*kobieta – mężczyzna*), *žena – mo* (*żona – mąż*), *mati – oče* (*matka – ojciec*). Ženska poimenovanja za poklice, nazive in položaje so predvsem izpeljanke iz moških poimenovanj (torej samostalnikov) ali glagolov in pridevnikov, ki jih tvorimo s priponjenjem, redko s spremembo sklanjatvenega vzorca. Kot obrazila feminativov (samostalnikov ženskega spola, tvorjenih iz samostalnikov moškega spola, ki pomenijo intelektualni poklic, položaj in dejavnost) Ada Vidovič Muha (1997: 74–75) navaja pripone **-ica**: *lektor* → *lektor-ica*, *učitelj* → *učitelj-ica*, *direktor* → *direktor-ica*; **-ka**: *inženir* → *inženir-ka*, *slavist* → *slavist-ka*, *zgodovinar* → *zgodovinar-ka*, *ekonomist* → *ekonomist-ka*; **-(ar)ka**: *fizik*

31 Včasih najdemo celo ženska poimenovanja z istim pomenom, a različnimi obrazili, prim. *dekan-ja*, *dekan-ica*, *dekan-ka* in *koordinator-ica*, *koordinator-ka*.

→ *fizič-arka* (*k : č*), *matematik* → *matematič-arka* (*k : č*) in **-inja**: *filozof* → *filozofinja*, *kirurg* → *kirurginja*, *advokat* → *advokatinja*,³² ter dodaja, da tovrstni feminativi (za intelektualne poklice), nastali kot posledica univerzitetnega šolanja, izražajo hierarhizacijo družbenih meril v zakriti obliki, saj ženska poimenovanja tvorimo iz poimenovanja vzporedne dejavnosti moškega.

Saška Štumberger opaža, da »za poimenovanja oseb po družbenih funkcijah in dejavnostih imamo poleg spolno nezaznamovanih samostalnikov tudi možnost tvorjenja izrazno samostojnih poimenovanj samo za ženski spol, npr. *učiteljice*, medtem ko posebnih poimenovanj za izključno moške osebe nimamo« (Štumberger 2019: 204). Opozarja na korpusno razliko v pogostnosti pojavljanja ženskih in moških oblik, kar je zaradi generičnosti moškega poimenovanja (oz. spolno neobčutljive rabe jezika), pa tudi zato, ker zlasti visoke položaje in nazive zaseda manj žensk, razumljivo. Zaključuje, da se v nejezikoslovnih razpravah spolna nezaznamovanost v jeziku enači z moškim slovničnim spolom ali celo kar z moškimi (Štumberger 2019: 209). To ne spreminja dejstva, da slovenščina možnosti za ženska poimenovanja vendarle ponuja, odraz česar bi pričakovali tudi v rabi.

4 ZAKLJUČEK

Namen članka je predvsem opozoriti na določene razlike pri tvorbi in rabi ženskih poimenovanj za poklice, nazive in funkcije med poljščino in slovenščino. V obeh jezikih so poimenovanja moškega spola tipa *dziekan* 'dekan' v enem od pomenov generična, nezaznamovana³³ in lahko pomenijo osebo bodisi moškega bodisi ženskega spola, ki ima ta naziv oz. opravlja to funkcijo. Treba je opozoriti, da če v slovenščini žensko poimenovanje *dekanja* ali *dekanka*, celo *dekanica* tvorimo in uporabljamo brez težav, v poljščini naletimo na težavo, ker je *dziekanka* že v rabi v pomenu dodatnega leta med študijem 'urlop dziekański', pomenila je tudi dekanovo ženo (prim. *Słownik języka polskiego* Doroszevskega), WSJP navaja sicer tudi pomen ženske dekana, a v rabi ostaja pretežno oblika moškega spola, pogosto z besedo *gospa* ali pa tudi brez nje in v semantičnem ujemanju – (*pani*) *dziekan oświadczyła* '(gospa) dekan je oznanila'. V poljščini se torej za večino samostalnikov, ki poimenujejo ženske nosilke nazivov in položajev, danes uporablja model s skladenjskim ujemanjem tipa *pani doktor powiedziała* 'gospa doktor je rekla', *pani dziekan została nagrodzona* 'gospa dekan je bila nagrajena', ki je razumljiv, stilistično nezaznamovan; slovenščina se mu medtem izogiba (Derganc 2017: 129). Zagovorniki in zagovornice ženskih oblik v poljščini zagovarjajo svoja stališča: da so ženske oblike prav nič smešne novotvorjenke, da so pravilne, saj so tvorjene ob upoštevanju besedotvornih pravil,

32 Druga našeta obrazila so še: **-esa**: *klovn* → *klovn-esa*; **-isa**: *diakon* → *diakon-isa*; **-ja**: *gost* → *gost-ja*; ter sprememba sklanjatvenega vzorca iz moškega v a-paradigmo, npr. *sużenij* → *sużn-j-a* (*a : ∅*).

33 Simona Kranjc in Martina Ožbot (2013: 234) menita, da je raba generičnega moškega spola že postala zaznamovana.

in da ženskam omogočajo jezikovni obstoj v javnem prostoru. Očitno ta argument vendarle ni zadosten. Morda jih bo prav pogostejša raba ljudem bolj približala, da jim bodo postale dovolj domače in jih ne bodo zavračali. V slovenščini je tvorjenje ženskih poimenovanj za poklice, nazive in funkcije stilno nezaznamovano, problematika rabe tovrstnih poimenovanj v poljščini pa ne izhaja iz jezikovnega sistema, temveč iz prepričanj in navad maternih govorcev poljščine, ki tvorbi in rabi ženskih imen nasprotujejo še posebej takrat, ko menijo, da gre pri teh procesih le za izražanje feminističnih (ali feminizirajočih) pogledov ali (pretirane) politične korektnosti.

VIRI IN LITERATURA

- Anusiewicz – Handke 1994** = Janusz Anusiewicz – Kwiryna Handke (ur.), *Pleć w języku i kulturze, Język a Kultura 9* (1994), Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1994.
- Arabski – Łyda – Ziębka 2013** = Janusz Arabski – Andrzej Łyda – Justyna Ziębka (ur.), *Gender w języku, kulturze i literaturze*, Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, 2013.
- Arabski – Ziębka-Białożny 2010** = Janusz Arabski – Justyna Ziębka-Białożny (ur.), *Pleć języka – język płci*, Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, 2010.
- Bobrowski 2012a** = Ireneusz Bobrowski, *Modele gramatyczne a równość płci: problemy rzeczywiste i pozornie*, v: *Oblicza płci: język – kultura – edukacja*, ur. Małgorzata Karwatowska – Jolanta Szpyra-Kozłowska, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012, 13–21.
- Bobrowski 2012b** = Ireneusz Bobrowski, *Czy Joanna Mucha gwałci język?*, *Język Polski* 92.3 (2012), 227–230.
- Dąbrowska 2008** = Marta Dąbrowska, *Rodzaj gramatyczny a seksizm*, *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* 125 (2008), 67–78.
- Derganc 2017** = Aleksandra Derganc, *Poimenovanja za ženske nosilke poklicev in položajev v slovenščini in ruščini*, *Jezikoslovni zapiski* 23.2 (2017), 125–130.
- Dobrowoljc – Stabej 2019** = Helena Dobrowoljc – Marko Stabej, *Jezikovne izbire v slovenskih smernicah za spolno občutljivo rabo jezika*, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 373–384.
- Doleschal 2015** = Ursula Doleschal, *Genderlinguistik im Slowenischen*, v: *New Approaches to Gender and Queer Research in Slavonic Studies*, ur. Dennis Scheller-Boltz, Wiesbaden: Harrassowitz, 2015 (Die Welt der Slaven 59), 87–100.
- Grzegorzczkova – Puzynina 1999** = Renata Grzegorzczkova – Jadwiga Puzynina, *Słowotwórstwo*, v: *Gramatyka współczesnego języka polskiego: morfologia 2*, ur. Renata Grzegorzczkova – Roman Laskowski – Henryk Wróbel, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 31999.
- Jadacka 2012** = Hanna Jadacka, *Tytuły (naukowe, służbowe, zawodowe) kobiet*, v: *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, ur. Andrzej Markowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012, 1687–1688.
- Karczewski** = Jakub Karczewski, *Prezesa, adwokatka, wykładowczyni – kilka słów o żeńskich formach nazw zawodów, tytułów i stanowisk. Na spletu*.
- Karwatowska – Szpyra-Kozłowska 2010** = Małgorzata Karwatowska – Jolanta Szpyra-Kozłowska, *Lingwistyka płci: ona i on w języku polskim*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010.
- Karwatowska – Szpyra-Kozłowska 2012** = Małgorzata Karwatowska – Jolanta Szpyra-Kozłowska (ur.), *Oblicza płci: język – kultura – edukacja*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012.
- Kępińska 2006** = Alina Kępińska, *Kształtowanie się polskiej kategorii męsko- i niemęskoosobowości: język wobec płci*, Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.
- Kępińska 2007** = Alina Kępińska, *»Pani prezydent« czy »pani prezydentka«?*, *Poradnik Językowy* (2007), št. 3, 79–84.

- Klemensiewicz 1957** = Zenon Klemensiewicz, Tytuły i nazwy zawodowe kobiet w świetle teorii i praktyki, *Język Polski* 37.2 (1957), 101–119.
- Kleszczowa 1994** = Krystyna Kleszczowa, Zbiory różnorodnej a problem genetyki rodzaju męskosobowego, *Płeć w języku i kulturze: język a Kultura* 9 (1994), ur. Janusz Anusiewicz – Kwiryna Handke, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 75–84.
- Koniuszaniec – Błaszowska 2003** = Gabriela Koniuszaniec – Hanna Błaszowska, Language and gender in Polish, v: *Gender across languages* 3, ur. Marlis Hellinger – Hadumod Bußmann, 2003, 259–285.
- Kranjc 2019** = Simona Kranjc, Spolno občutljiva raba jezika v učnih gradivih, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 395–404.
- Kranjc – Ožbot 2013** = Simona Kranjc – Martina Ožbot, Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini, v: *Družbena funkcijnost jezika: vidiki, merila, opredelitve*, ur. Andreja Žele, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013 (Obdobja 32), 233–239.
- Kubiszyn-Mędrala 2007** = Zofia Kubiszyn-Mędrala, Żeńskie nazwy tytułów i zawodów w słownikach współczesnego języka polskiego, *LingVaria* 2007, št. 1(3), 32–40.
- Lengar Verovnik – Kalin Golob 2019** = Tina Lengar Verovnik – Monika Kalin Golob, Spol med družbo, jezikovno rabo in predpisom, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 385–394.
- Łaziński 2006** = Marek Łaziński, *O panach i paniach: polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-plciowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Łozowski 2012** = Przemysław Łozowski, Gender jako językowa symbolizacja doświadczenia płci: płeć w języku, płeć języka czy język płci, v: *Oblicza płci: język – kultura – edukacja*, ur. Małgorzata Karwatowska – Jolanta Szpyra-Kozłowska, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012, 87–94.
- Małocha-Krupa 2015** = Agnieszka Małocha (ur.), *Słownik nazw żeńskich polszczyzny*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2015.
- Małocha-Krupa 2018** = Agnieszka Małocha, *Feminitywum w uwikłaniach językowo-kulturowych*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2018.
- Marvin 2019** = Tatjana Marvin, O predvidljivosti slovnične kategorije spola v slovenščini, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 151–158.
- Marvin 2018** = Tatjana Marvin, Jezik in spol, *Kvarkadabra*, 22. 6. 2018. Na spletu.
- Nagórko 2003** = Alicja Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Nagórko 2011** = Alicja Nagórko, *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011.
- Obreńska-Jabłońska 1949** = Antonina Obreńska-Jabłońska, O żeńskich formach tytułów i nazw zawodów, *Poradnik Językowy* 1949, št. 4, 1–4.
- Pogorelec 1997** = Breda Pogorelec, Slovenska skladnja in poimenovanja ženskih oseb, dodatek k 33. SSJLK.
- Radomski – Truchlińska 2008** = Andrzej Radomski – Bogumiła Truchlińska (ur.), *Męskość w kulturze współczesnej*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008.
- Rejter 2013** = Artur Rejter, *Płeć – język – kultura*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013.
- Schulz 1975** = Muriel R. Schulz, *The semantic derogation of woman: language and sex: difference and dominance*, ur. Barry Thorne – Nancy Henley, Boston, MA: Newbury House, 64–75.
- Skubic 1973** = Miłta Skubic, Norma in sistem, *Jezik in slovstvo* 18.4 (1972/73), 128–132.
- Stabej 1997** = Marko Stabej, Seksizem kot jezikovnopolični problem, v: 33. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*, ur. Aleksandra Derganc, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1997, 57–68.
- Stanowisko Rady Języka Polskiego w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów (z 19 marca 2012)**, http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1359:stanowisko-rady-jzyka-polskiego-w-sprawie-eskich-form-nazw-zawodow-i-tytuow, dostop 23. 5. 2020.
- Stanowisko Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów (25 XI 2019 r.)**, http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=artic

le&id=1861:stanowisko-rjp-w-sprawie-zenskich-form-nazw-zawodow-i-tytulow&catid=98&Itemid=58, dostop 23. 5. 2020.

- Ščuka 2014** = Nuša Ščuka, Jezik in spol: ženska poimenovanja v slovenščini, *Jezikoslovni zapiski* 20.2 (2014), 79–88.
- Štumberger 2019** = Saška Štumberger, Slovarska obravnava samostalnikov za poimenovanje oseb, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 203–211.
- Umek 2008** = Neža Umek, *Feminizacija v slovenščini in francoščini: družbeni in/ali jezikovni problem?*, Ljubljana: FDV, 2008.
- USJP 2008** = *Uniwersalny słownik języka polskiego I–IV*, ur. Stanisław Dubisz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Vičar – Kern 2017** = Branislava Vičar – Boris Kern, Možnosti jezikovnega izražanja nebinarnih transspolnih identitet v slovenščini, *Dialogi* 53.11–12 (2017), 223–237.
- Vičar – Kern 2019** = Branislava Vičar – Boris Kern, Jezik in transspolne identitete, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 413–422.
- Vidovič Muha 1997** = Ada Vidovič Muha, Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj* 33, ur. Aleksandra Derganc, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1997, 69–79.
- Vidovič Muha 2019** = Ada Vidovič Muha, Spol – jezikovni sistem in ideologija, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 127–137.
- Walczak 2013** = Bogdan Walczak, Czy językowa nierównorzędność płci ujawnia się w planie synchronicznym na płaszczyźnie systemu gramatycznego?, v: *Gender w języku, kulturze i literaturze*, ur. Janusz Arabski – Andrzej Łyda – Justyna Ziębka, Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, 2013, 105–119.
- Wolański 2008** = Adam Wolański, *Edycja tekstów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Woźniak 2014** = Ewa Woźniak, Język a emancypacja, feminizm, gender, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 60 (2014), 295–314.
- Woźniak 2020** = Ewa Woźniak, Poślica, posełkini, pošlina, posełka, „Formy żeńskie to desowietyzacja języka”, *Gazeta Wyborcza (Tygodnik Łódź)*, 6. 1. 2020.
- WSJP** = *Wielki słownik języka polskiego*, ur. Piotr Źmigrodzki, <https://www.wsjp.pl/index.php?poka-z=autorzy&l=6&ind=0?pw=0>, dostop 23. 5. 2020.
- Wtorkowska 2019** = Maria Wtorkowska, O żeńskich formach nazw zawodów, tytułów i stanowisk w języku polskim, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 223–232.
- Žele 2019** = Andreja Žele, Spol v predikaciji, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 141–149.

SUMMARY

Formation of Feminine Forms of Professions, Titles, and Positions in Polish and Slovenian

This article draws attention to certain differences between the form and use of feminine names for professions, titles, and positions in Polish and Slovenian. The issue of gender in Polish and Slovenian is connected to the grammatical category of nominal gender denoting persons. It should be noted that in Polish the concept ‘native language’ is expressed as *język ojczysty* (literally, ‘father language’), and that Polish has the grammatical category of “masculine personal,” giving masculine forms an exceptionally privileged position in comparison with others. In principle, there are no major word-formation issues with feminine names in Slovenian because the word-formation system offers various possibilities for the formation of female persons (*dekan* ‘dean [m.]’ → *dekanja*, *dekanka*, *dekanica* ‘dean [f.]’). In addition to the traditional ways of forming feminine forms in Polish and Slovenian, the article discusses recent changes in the formation and use of feminatives, especially in Polish: from their masculinization as an expression of female emancipation (*pani dyrektor była* ‘the director [f.] was’, *pani profesor wykładala* ‘the professor [f.] lectured’, *rozmawiam*

z panią doktor 'I'm talking to the doctor [f.]'), through the desire to eliminate asymmetry in word formation with these names (considered in the context and sexuality in the forms *doktor* 'doctor' [m.] → *doktorka* [f.], *filolog* 'philologist' [m.] → *filolożka* [f.]), to reasons for restricting feminine derivatives and the phenomenon of splitting, for which rules have not yet been established. The problem of using feminine names for professions, titles, and positions does not lie in the language system itself, but rather in the beliefs and customs of the language speakers, who disagree on their usage, especially when the language situation is used in the struggle for women's rights in society.

AGNIESZKA ZATORSKA

OBLEKA PERUNIKOVE BARVE: NAZWY KOLORÓW W SŁOWEŃSKIM PRZEKŁADZIE POWIEŚCI „RODZINA POŁANIECKICH” HENRYKA SIENKIEWICZA

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.06](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.06)

Obleka perunikove barve: poimenovanja barv v slovenskem prevodu romana Rodzina Połanieckich Henryka Sienkiewicza

V prispevku so obravnavana poimenovanja barv v romanu *Rodzina Połanieckich Henryka Sienkiewicza* v primerjavi z njihovimi ustrezniki v slovenskem prevodu Petra Miklavca (Podravskega) iz leta 1904. Analiza se nanaša na pogosta poimenovanja, kot so *biały*, *czarny*, *ciemny*, *jasny* in *czerwony*, sln. *bel*, *črn*, *temen*, *jasen*, *svetel* in *rdeč* ter tudi na izredna poimenovanja, kot je *suknia koloru irys*, sln. *obleka perunikove barve*. Predstavlja mo pomenske in formalne prevajalske transformacije obravnavanih poimenovanj barv.

Ključne besede: leksikalna semantika, poimenovanja barv, prevajalstvo, poljščina, slovenščina

The Iris-Colored Dress: Color Names in the Slovenian Translation of Henryk Sienkiewicz's Novel Rodzina Połanieckich

This article compares the names of colors in Henryk Sienkiewicz's novel *Rodzina Połanieckich* (Children of the Soil) to their equivalents in the 1904 Slovenian translation of the novel by Peter Miklavc (pen name: Podravski). The analysis includes common expressions such as *biały* 'white' (Sln. *bel*), *czarny* 'black' (Sln. *črn*), *ciemny* 'dark' (Sln. *temen*), *jasny* 'bright' (Sln. *jasen*, *svetel*), and *czerwony* 'red' (Sln. *rdeč*), as well as extraordinary expressions, such as *suknia koloru irys* 'iris-colored dress' (Sln. *obleka perunikove barve*). Semantic and formal translation transformations of the selected color names are presented.

Keywords: lexical semantics, color names, translation, Polish, Slovenian

0 WPROWADZENIE

Artykuł dotyczy problemów translacji leksyki barwnej użytej do opisów postaci w *Rodzinie Połanieckich* (dalej też *RP*) Henryka Sienkiewicza oraz słoweńskim przekładzie pt. *Rodbina Polaneških* (dalej też *RPS*) wydanym w 1904 r., którego autorem był P. Miklavec (Podravski).¹ Tematyka artykułu sięga do trzech nurtów badawczych. Po pierwsze, odsyła do wciąż wzbogacanej literatury dotyczącej stylu utworów Henryka Sienkiewicza, wśród której ze względu na podjęty temat szczególnie istotna jest monografia o językowej kreacji bohaterów (Pietrzak 2004). Po drugie, artykuł nawiązuje do badań nad słownictwem kolorystycznym,

¹ *Imela je na sebi svlnato obleko perunikove barve* MII212 – fragment z drugiego zeszytu słoweńskiego tłumaczenia powieści *Rodzina Połanieckich* Henryka Sienkiewicza (przekład Podravski czyli Peter Miklavec).

zwłaszcza z kręgu studiów omawiających ekspresję barwną w utworach H. Sienkiewicza, między którymi najistotniejsze jest tutaj opracowanie materiału ze świata barw w *Rodzinie Połanieckich* (Handke 2007). Po trzecie, skonfrontowano wersję przekładu z oryginałem w zakresie słownictwa barw i w ten sposób nawiązano do prac badawczych dotyczących przekładu powieści Litwosa, por. studium na temat lingwistycznych zagadnień przekładu *Pana Wołodyjowskiego* na język słoweński (Zatorska 2019).

1 JĘZYKOZNAWCZE BADANIA NAD LEKSYKĄ BARWNĄ I JEJ FUNKCJONOWANIEM W TWÓRCZOŚCI HENRYKA SIENKIEWICZA

Świat barw interesuje badaczy różnych gałęzi sztuki i humanistyki, a opracowania dotyczące fenomenu kolorów przybierają czasem kształt interdyscyplinarnych ujęć popularyzatorskich (Evans 2019). Studia nad nazwami barw obecne są także w językoznawstwie. Badania nad słownictwem kolorystycznym łączą elementy semantyki leksykalnej z oglądem sposobów formalizacji na płaszczyźnie syntaktycznej (Ampel-Rudolf 1994). Prace z tego zakresu wskazują na kulturowe aspekty nazw barw, na ich rolę jako budulca frazeologizmów, komponentu różnych tropów stylistycznych, a zwłaszcza porównań i metafor (Tokarski 2004), mogą dotyczyć pary barw achromatycznych por. *Črno-belo v slovenski frazeologiji* (Kržišnik 2018). Dotychczasowe badania nad kolorystyką w twórczości H. Sienkiewicza podkreślają różne aspekty leksyki barwnej. Kryterium frekwencyjne wobec nazw barw w *Trylogii* zastosowała w swej pionierskiej o tej tematyce pracy K. Siekierska (Siekierska 1988a). Uwzględniając aspekt semantyczny badaczka przyjrzała się w tym cyklu historycznym kolorystycznej charakterystyce przyrody (Siekierska 1988c) oraz osób (Siekierska 1988b). Nazwy barwne w Sienkiewiczowskich opisach Afryki sklasyfikowano nawiązując do podziału na barwy achromatyczne i monochromatyczne, porównując również obecność i frekwencję nazw kolorów w *Listach z Afryki* i *W pustyni i w puszczy*, wskazując na odmienność ich repertuaru w obu dziełach (Seiffert 2009). Leksykalne pole barw w *Listach z podróży do Ameryki* również poddano oglądowi (Szczauś 2004), a funkcje barw w rodzinnych listach pisarza zanalizowała L. Mariak (Mariak 2014).

2 RODZINA POŁANIECKICH I PRZEKŁAD MIKLAVCA JAKO PODSTAWA BADAŃ

Materiał dla obecnego studium został wybrany z tzw. współczesnej powieści Henryka Sienkiewicza *Rodzina Połanieckich*, która ukazała się w postaci książkowej w 1895 oraz z przekładu Petera Miklavca (Podravskega) na język słoweński, które to tłumaczenie ukazało się w Lublanie w 1904 roku. Rozpatrywany utwór Henryka Sienkiewicza jest opowieścią o miłości i małżeństwie Maryni i Stanisława Połanieckich, a także o perypetiach, przede wszystkim uczuciowych, ich

krewnych i przyjaciół (Szargot 2013). Na kartach utworu pojawia się obok pary głównych bohaterów szereg osób na bliższym i dalszym planie. Postaci te zostały przez twórcę obdarzone już na wstępie pewną charakterystyką barwną w zakresie koloru oczu, włosów, cery, a nawet preferowanych tonacji strojów. Ten lapidarny portret kolorystyczny towarzyszył postaciom w toku opowieści, służąc ich identyfikacji i charakterystyce (Handke 2007: 332). K. Handke w komparatystycznym studium poświęconym kolorystyce w twórczości H. Sienkiewicza i S. Żeromskiego (Handke 2007), w którym znaczącą część materiału stanowiły nazwy z *Rodziny Połanieckich* Henryka Sienkiewicza, łączy w analizie koncepcję pól barw (bieli, czerni, szarości, fioleto, błękitu, zieleni, żółci, czerwieni, brązu, złota i srebra) z czynnikiem frekwencji a także z analizą treściową polegającą na uwzględnieniu tego, jakie elementy świata przedstawionego są określane przez nazwy barwne. W tym opracowaniu wykorzystuję metodologię zastosowaną przez K. Handke (Handke 2007), jednak poczynione tam ustalenia wzbogacam o problem ekwiwalentu przekładowego danej nazwy. Zdając sobie sprawę z braku synonimii kontekstowej nazw *barwa* i *kolor* (Ampel-Rudolf 1994: 24) stosuję je tutaj wymiennie, korzystam z pojęcia pola wyrazowego barw (Seiffert 2009: 267). Celem podjętego badania jest odpowiedź na pytanie, jakiego rodzaju różnice między oryginałem a przekładem w zakresie ekwiwalencji nazw barw można zaobserwować. Metodologicznie są tu pomocne opracowania z zakresu problemów ekwiwalencji przekładowej (Lewicki 2017) szczególnie w przekładach polskiej literatury pięknej na język słoweński, jak nazwy kolorów (obok przydawek o innej semantyce) w prozie T. Konwickiego i jej słoweńskiej translacji (Ostromęcka-Frączak 1994). Konfrontacja leksyki kolorystycznej z opowieści o Maryni i Stachu Połanieckich ze słoweńskim przekładem została ograniczona do barwnej charakterystyki postaci, ponieważ nazwy barw posłużyły pisarzowi przede wszystkim do portretowania bohaterów, a w znacznie mniejszym stopniu do uplastycznienia opisów krajobrazu (Handke 2007: 323). W obecnym szkicu rozpatrywane są leksemy kolorystyczne określające sylwetki bohaterów, opisujących ich ciała (zwykle oczy, ręce, twarz) oraz stroje. Obecne opracowanie stawia sobie za cel odpowiedź na pytanie, w jaki sposób i w jakim stopniu słoweński tłumacz, współczesny polskiemu prozaikowi, zachował wierność wobec określeń kolorystycznych oryginału, a kiedy jego wybory translatoryczne modyfikują wyrażenia barwne znaczeniowo czy stylistycznie i przyczyniają się do tego, że fragmenty kreowanego świata barw w słoweńskiej wersji utworu różnią się od oryginału.

3 KSZTAŁT I FUNKCJE WYBRANYCH NAZW BARW – ORYGINAŁ I PRZEKŁAD

Podstawę materiałową stanowią nazwy kolorów wyekscerpowane z dwu tomów powieści *Rodzina Połanieckich* (Sienkiewicz 2016) (dalej SI i SII) oraz z trzech zeszytów przekładu P. Miklavca – Podravskega (dalej MI, MII, MIII). Badane

leksemy obejmują przede wszystkim przymiotniki, np. *biały, czarny, jasny, ciemny*, rzeczowniki, np. *biel, czerń* etc. Przymiotniki w materiale funkcjonują zwykle jako przydawki, np. *ciemne włosy, czarna czupryna; biała suknia, blada twarz* etc. Analizą objęto także czasowniki, w tym charakterystyczne inchoativa, np. *Zaczzerwienił się, poczerwieniał* etc. Leksemy barw na kartach powieści wchodzą w skład figur stylistycznych jak porównania, np. *biały jak mleko* (por. 3.1) (Tokarski 2004). Korzystając z modelu ze studium o kolorystyce w *RP* (Handke 2007) materiał podzielono na trzy klasy nazw barwnych: najczęstszych (3.1), o średniej frekwencji (3.2) i rzadkich (3.3). Oddzielnie zaprezentowano pasmo światłocienia (3.4).

- 3.1 Do najczęstszych kolorów w *Rodzinie Połanieckich* wykorzystanych przez pisarza do portretowania osób należą trzy: *biały, czarny* i *czerwony* (Handke 2007: 325) o najwyższej frekwencji również w *Trylogii* (Siekierska 1988a: 108). Ogląd odpowiednich kontekstów w słoweńskim przekładzie potwierdza częste w polu BIELI podobieństwo semantyczne i formalne wobec oryginału, por. *brzeżek drobnych i białych* zębów SII34 – *okrajci drobnih in belih* zob MII284; *począł ruszać swoimi białymi* wąsami SII145 – *torej je jel vihati bele brke* MIII125; *białą* suknię SI274 – *belo obleko* MII134; *ta biała* Marynia SI295 – *ta bela* Marica MII167. Do tworzenia wizerunków osób służy też kolor *jasny*, oddawany przez tłumacza przymiotnikiem *jasen* lub *svetel*. Dla 19 odnotowanych fraz z przymiotnikiem *jasny* w słoweńskiej wersji w trzech przykładach ta nazwa koloru uległa redukcji, w 6 oddana jest przez *jasen*, w 10 przez *svetel*, por. *jej jasne i spokojne czoło* SI29 – *njeno jasno in mirno čelo* MI40; *jasne* oczy SII306 – *jasne oči* MIII361; *jej jasne włosy* SII199 – *z njenimi svetlimi lasmi* MIII202. Ekwiwalent *svetel* pojawia się częściej przy opisach garderoby i dodatków, por. w *jasnym* paltocie SI131 – *v svetlem plašču* MI196; w *jasnej* wiosennej sukni SII353 – *v svetli pomladnji obleki* MIII432. Oba ekwiwalenty przymiotnika *jasny* znajdują się w sąsiednim kontekście, por. *W jasnych* toaletach, w *jasnych* kapeluszach SII80 – *V svetli* obleki, *v jasnem* klobuku MIII22; *jasnych* sukien, *jasnych* parasolek SI110 – *jasnih* sukenj, *svetlih* solnčnikov MI163. Pole bieli poszerzono o nazwy z subpola *blady*, por. *i w te blade* oczy SII131 – *in v te blede oči* MIII102. Utworzone od tego przymiotnika czasowniki i imiesłowy znajdują swoje odpowiedniki z właściwymi dla danego systemu prefiksami w słoweńskim przekładzie, por. *Po tygodniu twarz panny Maryni pobladła* z niewywczaśu i obawy SI157 – *Črez teden dni je Marici lice obledelo od bedenja* MI237; *Wówczas usta Maryni pobladły* SI47 – *Marici oblede ustnice ob teh besedah* MI68, por. przykład tłumaczenia polskich formacji prefiksalnych: *Po chwili przybladła* SII65 – *Za trenutek je obledela* MIII333; *Świrski [...] przybladł* nieco i wybuchnął SII264 – *Švirski [...] je nekoliko prebledel in potem izbruhnil* MIII301. Frazy zawierające określenie *blady* i formy pokrewne „oddają rozmaite stany emocjonalne bohaterów” (Handke 2007: 329), np. *tylko twarz ściągnęła się jej kurczowo i usta pobladły* SII 269 – *samo lice se ji je krčevito zategnilo in ustnice so obledele* MIII308. Przy przymiotniku wy-

rażającym bladość pojawiają się intensyfikujące porównania i paralelne konstrukcje w przykładzie, np. *Marynia [...] z twarzą bladą jak płótno* SI174 – *Marica [...] bleda kakor platno* MI265; *z twarzą zmienioną i bladą ze wzruszenia jak płótno* SII231 – *Lice mu je bilo blede od razvetosti kakor platno*. MIII250; *zrobilo się blade jak papier* SII88 – *je obledela kakor papir* MIII36. Tekst Sienkiewicza zawiera dla pola bieli konwencjonalne konstrukcje porównawcze (Tokarski 2004: 41) wykorzystujące utrwalone i umotywowane semantycznie skojarzenia barwne, por. *Stary szlachcic, o białych jak mleko wąsach* SII83 – *Stari plemič, z brki belimi kakor mleko* MIII26. Szczególna rola frazeologizmów z komponentami *bel* i *črn* została zilustrowana przez frazemy takie, jak *bel kot mleko* (Kržišnik 2018: 156) por. także (Ampel-Rudolf 1994: 64). Portrety bohaterów są często kreowane przez Sienkiewicza z udziałem nazwy *czarny* lub *ciemny*, wg badań K. Handke *czarny* występuje w *RP* 27 razy (Handke 2007: 329) por. *czarne wąsiki pana Pławickiego* SI111 – *črne brke* *gospoda Plavickega* MI164; *z wesołymi czarnymi oczyma* SII8 – *Oči je imel črne, vesele* MII248. Leksem *ciemny* został w *RP* użyty 16 razy (Handke 2007: 329). W zestawieniu z *RPS* obok ekwiwalentu *temen*, np. *półkola jej ciemnych rzęs* SII174 – *polkrog njenih temnih trepalnic* MIII167, *czoło ocienione ciemnymi włosami* SI195 – *o čelu, zasenčenem s temnimi lasmi* MII14 odnotowano także *črn* (10 razy), np. *włosy miała ciemne* SI7 – *lase je imela črne* MI6; *A Polaniecki począł gładzić ręką jej ciemną główkę* SI316 – *Polaneški pa jo jame gladiti po črnih laseh* MII197; *rozczesywał palcami swoje ciemne baki* SI125 – *in svojih črnih brkov ni česal več kakor angleški lord* MI187. Trzecią z najczęściej poświadczonych nazw barw jest *czerwony* wraz z formami pokrewnymi, por. *Marynia, źle uczesana, z czerwonymi oczyma* SI180 – *Marica, slabo počesana, rdečih oči*, MI273. Pole CZERWIENI obejmuje szereg hiponimów leksemu *czerwony* (Ampel-Rudolf 1994: 82–83). Jedną z asocjacji, jakie wywołuje nazwa *czerwony* jest przyrównanie jej do barwy kwitnącego maku (Tokarski 2004: 149), por. *dziewki wiejskie, w czerwonych chustkach na głowie, podobne do kwitnących maków* SI18 – *važke deklice [...] z rdečimi robci na glavi, podobne cvetočemu maku* MI25. Poświadczone są derywaty czasownikowe od *czerwony*, por. *Zawilowski zacierwienił się nagle* SII334 – *Zavilovski se je zdajci zardel* MIII405; *Marynia zacierwieniła się i rzekła* SII293 – *Marica se zardi ter reče* MIII341. W polu CZERWIENI znajduje się przymiotnik *rumiany* i formacje od niego utworzone. Sygnalizuje emocje postaci, rzadziej stosowany jest tylko do malowania ich wizerunków, por. *ze swoją spokojną twarzą, zarumienioną nieco pod tchnieniem świeżych powiewów* SII80 – *s svojim mirnim licem, zardelim nekoliko od popiha svežega vetra* MIII22; *zarumieniona przechadzką* SII186 — *ona pa je, vsa rdeča od izprehoda* MIII185; *nagle jednak zarumienila się i wyszeptala* SII81 – *zdajci pa se je zardela in šepnila* MIII24. Przymiotnik *rumiany* tłumaczony jest także przez *roźnat*, por. *Stary szlachcic, o [...] rumianej cerze* SII83 – *Stari plemič [...] roźnate polti* MIII26. Stany emocjonalne i kondycja zdrowotna postaci jest ewokowana często przez rzeczownik *rumieniec* lub *rumieńce* pl. W słoweńskiej wersji odpowiada im nomen *rdečica*, por. *Zawilowski, [...] spostrzegł ze zdziwieniem*

jej **rumieńce** SII152 – Zavilovski [...] je začuden zapazil njeno **rdečico** MIII134; **Rumieńce** jej wrzუსzyły go, SII153 – Njena **rdečica** ga je bila iznenadila, MIII136. Koloryt twarzy oddaje wyraz **wypieki** por. **wypieki** na twarzy SI125 – **rdečica** na licu MI187. Słoweńskim ekwiwalentem kontekstów z rzeczownikiem **wypieki** mogą być też kolokacje z przymiotnikiem **rudast**, np. *a twarz w **wypiekach*** SI163 – *a obličje **rudasto*** MI246; *z twarzą zamysłoną, na której **wypieki*** SII234 – *z zamišljenim licem, na katerem so kazali **rudasti madeži*** MIII256. W deskrypcjach stanów uczuciowych bohaterów uplastyczniając je przez środki językowe takie, jak *palać, płomień, zapłonąć, spłonić się, zapłonić się* pisarz sięgnął do prototypowego odniesienia barwy czerwonej do ognia (Tokarski 2004: 87). W analizowanym tłumaczeniu nazwom tym odpowiadają formacje pokrewne do słoweńskiego *rdeč*, np. *spłoniwszy się le-ciuchno, rzekła* SII107 – *gospodična pa se je lahno **zardela** in dejala* MIII65; *I aż zapłoniła się nieco – Tu se je nekoliko **zardela*** MII256. Jednak również słoweńska wersja poświadcza tłumaczenie przez czasownik *goreti* ‘płonąć’, np. przy obrazowaniu Maryni będącej „pod wpływem pocałunków narzeczonego” (Handke 2007: 330), por. *Oczy miała spuszczone, policzki **palające*** SI251 – *Oči je imela povešene, lice ji je **gorelo*** MII98. Eksplicytnie wyrażony związek między językowym obrazem rumieńca i płomienia w obu wersjach językowych ilustruje przykład: *Panna Ratkowska [...] po czole jej przeszedł **płomień**, potem **bladość** i znów **płomień***. SII229 – *Gospodična Ratkowska, [...] po obrazu jo je izpreletel **plamen**; nato je obledela pa se iznova **zardela***. MIII248. Ekwiwalentem metafory rumieńca *płomień* jest w przekładzie *plamen* i w sąsiednim kontekście czasownik *zardeti se*. Hiperbolizacja osiągnana przez kumulację środków barwnych w portretowaniu kolorytu twarzy bohaterów oddana jest również w przekładzie przez konstrukcję tautologiczną, por. *Wypieki na twarzy Maszki **zapłoneły silniej*** SI145 – *Rdečica na licu gospoda Maška se je še bolj **zardela*** MI219.

- 3.2 Kolory o nieco mniejszej reprezentacji w RP to na przykład z pola BŁĘKITU *niebieski* i *błękitny* – na bliskość semantyczną i kontekstową obu leksemów zwracano już uwagę (Tokarski 2004: 117; Kreisberg 2001: 67). Translatami tych nazw są, np. *na świeżę twarz i **niebieskie** oczy Maryni* SI139 – *na sveže lice in v **modre** oči* MI210; *Miała spokojne **niebieskie** oczy* SI241 – *Imela je mirne **modre** oči* MII81; *podniosła na niego swoje pogodne **niebieskie** oczy* SI282 – *Dvignila je k njemu svoje mirne, **modre** oči* MII145. Kolor *błękitny* tłumacz zastąpił przez *moder*: *Twarz miała przezroczystą [...] **błękitne** żyły przeglądały jej przez skórę na skroniach* SI211 – *Obličja je bila prozornega [...] **modre** žile so bile videti skozi kožo* MII38. Nazwa zmodyfikowana ze względu na „stopień nasycenia daną barwą” (Seiffert 2009: 274) to *ciemnoniebieski* przełożony jako *temnomoder*, por. *ciemnoniebieskiej sukni w białe kropki* SII186 – *temnomodri, belopikasti obleki* MIII185. Barwa mniej nasycona, jaśniejsza, bledsza nazywana bywa przez derywaty złożone, które otrzymują paralelną postać w tłumaczeniu, np. *swoje **bledoniebieskie** oczy* SI163 – *swoje **bledomodre** oči* MI247. Nazwy z pola FIOLETU „mają z reguły nikłą repre-

zentację w tekstach literackich” (Seiffert 2009: 273). Nieliczne przykłady zyskały wiernie tłumaczenie, por. *Myślał o fioletoowych oczach Maryni* SI118 – *Mislil je na vijoličaste oči Maričine* M I177; *fiolety biskupie* SI332 – *vijoličasta škofovska oprava* MII222. Kolor oczu bohaterki powieści określił Sienkiewicz również leksemem *fiołkowy*, któremu w badanych kontekstach odpowiada *fioletowy* por. *i nieco skośnych fiołkowych oczach* SI317 – *z očmi nekoliko poševnimi, vijoličastimi* MII 198; *Jej fiołkowe oczy* SII39 – *Njene vijoličaste oči so se jele tudi smejati* MII291. Eksplicytnie wyrażone odniesienie prototypowe do kwiatów w nazwie koloru *fiołków* uzyskało u Miklavca ten sam ekwiwalent, czyli *vijoličast*, np. *z jej chińskimi oczyma koloru fiołków* SI320 – *z njenimi kitajskimi očmi vijoličaste barve* MII205. Bliskość znaczeniowa obu nazw *fioletowy* i *fiołkowy* była już rozpatrywana (Ampel-Rudolf 1994: 139; Kreisberg 2001: 100). Barwa włosów Litki (Handke 2007: 325) określana jest nazwą koloru *plowy*, dość częstego w twórczości H. Sienkiewicza; w Trylogii leksem ten plasuje się na 16. miejscu pod względem częstości występowania (Siekierska 1988a: 108). W analizowanym materiale nazwę *plowy* tłumaczono najczęściej przez *rumen* por. *jakaś dziewczynka z plową czupryną* SI77 – *nekaka deklica z rumenimi lasmi* MI114; *Oto zdarzyło się, że jedno pasemko plowych, niezmiernie obfitych włosów Litki zostało na zewnątrz trumny*. SI176 – *Pripetilo se je, da je šop rumenih, kaj bujnih Litkinih las molel skozi krsto* MI267. Incydentalnie przymiotnik *plowy* określa włosy postaci męskiej – Gątownskiego i tłumaczony jest przez *rus*, np. *Przeciągnął ręką po swej plowej czuprynie* SI30 – *Pogladil si je z roko ruse lase* MI41. W tłumaczeniu pojawiają się także nazwy złożone *rumenolas* oraz *rusolas*, por. *począł gładzić lekko dłonią plową główkę* SI158 – *pa je jel lahno z dlanjo božati rumenolaso glavico* MI239; *pełna plowych głów chłopskich* SI21 – *polna rusolasih kmetiških glav* MI29. Tłumacz nie skorzystał tutaj ze słoweńskiego przymiotnika *plav*. Można zaryzykować tezę, że ekwiwalenty z komponentem *rus* odsyłają do barwy rudej, rdzawej wobec oryginalnego przymiotnika koloru *plowy*, który określa włosy jasne. Specjaliści od językowych wyrażen barwnych wskazują na związek *plowego* z polem ŻÓŁCI (Handke 2007: 321; Seiffert 2009: 272), podkreślając, że należy do barw, które „oznaczają żółtość niepełną, bladą, zszarzałą” (Tokarski 2004: 165) ale zwrócono też uwagę na związek *szarości* i *żółci*, por. „żółtawy z odcieniem szarym” (Tokarski 2004: 171). Translacja metaforycznie użytego leksemu *plowy* przez *żolt* uwidacznia jego związek z polem ŻÓŁCI, por. *Tu w oczach Bukackiego mignął jakiś plowy odbłask odwagi i energii* SI339 – *Bukackemu se v očeh zalesketa nekaj žolt odsev poguma in energije* MII234. Przymiotnikowy leksem *smagły* określa koloryt cery bohaterów, por. *Będąc z pochodzenia Tatarem i człowiekiem smagłym* SI294 – *Ker je bil tatarskega rodu in zagorele polti* MII165; *W białym krawacie, przy swej smagłej cerze, był tak zabójczo piękny* SII134 – *V belem ovratniku je bil ob zagoreli polti tako nenavadno lep* MIII107. W polu SZAROŚCI leksem *szary* denotujący barwę oczu przetłumaczono z udziałem *siv*, por. *swymi niewyraźnymi szarymi oczyma* SII166 – *s svojimi sivimi, brezizraznimi očmi* MIII154. Natomiast *szary* odnoszący się do „różnych

elementów ubioru postaci” (Handke 2007: 325) w analizowanym przekładzie zastępowany jest przez *sivkast*, por. *Ona, przybrana w szarą suknię* SII17 – *Ona je imela na sebi sivkasto obleko* MII259. Jednak opis stroju Bukackiego: *kraciaste szare ubranie* SI301 przybrał w translacji kształt: *v kratko, sivo obleko* MII175. K. Handke zaliczyła leksem *różowy* do pola CZERWIENI (Handke 2007: 321). Nazwa *różowy* bywa zaliczana do kolorów uzupełniających skalę podstawową i stanowi wówczas samodzielną nazwę kolorystyczną, będącą hiperonimem wobec innych nazw (Ampel-Rudolf 1994: 132–134). Kolor *różowy* oddano w translacji przy pomocy *rožen*, np. *A ona, zbliżywszy się, oparła [...] swój różowy nosk o jego policzek* SII353 – *Ona je stopila k njemu, oprla [...] svoj rožni nosk ob njegovo lice* MIII432 albo *rožnat*, np. *W różowej, perkalowej sukni* SI16 – *V rožnatem perkalastem krilu* MI21. Związek między różowym a czerwonym ukazuje m. in. wybór ekwiwalentów przekładowych, por. *o jej twarzy, zaróżowionej porannym chłodem* SI118 – *na njeno ličece, zardelo od jutranjega hlada* MI177; *w różowej sukience* SI77 – *v rdečkastem krilcu* MI114.

- 3.3 Wśród nazw kolorystycznych w RP są również rzadkie, okazjonalne, w tym te, których nazwa odsyła do prototypu danego koloru. Między najrzadziej odnotowanymi nazwami kolorów znajdują się poświadczenia z różnych pól barwnych. Pole ŻÓŁCI reprezentuje *żółty* z translatem *rumen*, np. *czerwonych i żółtych chustek* SI21 – *rdečih in rumenih robcev* MI29, a także *pożółkły* z odpowiednikiem *žolt*, por. *twarz chuda, pożółkła i jakby wiele starsza* SII338 – *Njegovo shujšano lice je bilo videti [...] nekamo žolto in dokaj starejše* MIII410. Nazwa koloru *pożółkły* wywiedziona jest od czasownika rezultatywnego *pożółknąć* (Kreisberg 2001: 137). Tłumacz wybrał tu odrębny leksem koloru *žolt*. Do pola SZAROŚCI należy *stalowy*, która „jest jak kolor stali” (Ampel-Rudolf 1994: 126) i odsyła do jej metalicznego połysku (Tokarski 2004: 144); ten sam badacz pyta „Czy *stalowy* [...] w języku konceptualizowany jest jako kolor bliższy barwie *szarej* czy też *niebieskiej*?” (Tokarski 2004: 63). W analizowanym przekładzie występuje formacja złożona, derywowana od dwu podstaw łącząc znaczenie bycia zimnym z barwą stali, por. *podniosła nagle swe stalowe, zimne oczy* SII147 – *V tem je gospodična Helena Zavilovska, [...] zdajci dvignila jeklenomrzle oči* MIII127 czy też fraza, w której mistrzowski stylista polski expressis verbis sięgnął po asocjacje z połyskiem stali, a oddaje to wiernie przekład, por. *a oczy jego poczęły rzucać zimne stalowe blaski* SI145 – *iz oči pa mu je jel švigati hladen, jeklen lesk* MI219. Jeden raz odnotowano nazwę koloru *siny* (Handke 2007: 324), „x jest siny = kolor x jest niebieski, niebieski kolor x jest trochę fioletowy, niebieskofioletowy [...] trochę szary” (Ampel-Rudolf 1994: 97). Usytuowanie polskiej nazwy *siny* w polu wyrazowym między szarością a niebieskością dobrze oddaje słoweński przekład z czasownikiem *zmodreti*, por. *A na twarzy Maszki wypieki powiększyły się i stały się sine od mrozu* SI232 – *Rdečica na Maškovem licu se je bila povečala in je na mrazu nekamo zmodrela* MII68. W polu CZERWIENI odnotowano nazwę *purpu-*

ra (Handke 2007: 321, 328) oddaną w przekładzie przez leksem *škrlat*: **purpury kardynalskie** SI332 – **škrlat kardinalov** MII222. Powieściowy kontekst z nazwą *purpura* wskazuje na to, że barwa ta „była kiedyś kolorem monarchów” (Evans 2019: 136). Bliskoznaczny odpowiednik *škrlat* wpisuje się również w konotacje barwne majestatyczności (Tokarski 2004: 155), na temat synonimiczności wykładników kolorów *purpura* i *szkarlat* w polszczyźnie por. (Ampel-Rudolf 1994: 88). Badacze wiążą nazwę *popielaty* z polem SZAROŚCI, umieszczają ją w wyrazowym polu barwnym między *szarym* a *niebieskim* (Ampel-Rudolf 1994: 124), wskazują na związek z popiołem i konotacjami z nazwą *popiół* (Tokarski 2004: 74). Ta nazwa koloru rzadko pojawia się w pismach Sienkiewicza, por. „*popielaty warkocz*” w korespondencji rodzinnej (Mariak 2014: 137). Egzemplifikacja w badanym materiale ogranicza się do dwóch przykładów. Pierwszy w słoweńskim tłumaczeniu uzyskuje kształt przymiotnika *pepelnast* derywowanego od rzeczownika *pepel* i wyrażającego podobieństwo do denotatu (Toporišič 2000: 200), por. **popielatą suknię** SII23 – **obleko pepelnaste barve** MII268. Interesujący jest natomiast drugi translat *plav* określający jasną/blond barwę włosów i sytuujący tę słoweńską nazwę w pobliżu pola ŻÓŁCI i odcienia *bladożółtego* por. *zdejmując kapelusze ze swych popielatych włosów* SII186 – *ona pa je [...] snemala klobuk s plavih las* MIII185. Do bardzo rzadkich nazw w RP należy wiernie przełożony *zielony* z pola ZIELENI, np. *swoje zielone, wykute jakby z kamienia i pozbawione blasku oczy* SI243 – *s svojimi zelenimi očmi, kakor izklesanimi iz kamena* MII85. Niewielka jest dystrybucja leksemów barwnych z pola SREBRA i ŻŁOTA. Nieco liczniejsze są derywaty od przymiotnika *złoty* o znaczeniu osłabionej intensywności cechy por. 4. 2. Kolor *srebrny* pełni funkcję eleganckiego i eufemistycznego synonimu *siwego*, np. *Polaniecki [...] pierwszy raz dostrzegł kilka srebrnych nitek w jej jasnych włosach* SII295 – *Ko jo je Polaneški pogledal pri luči, je sedaj prvič zapazil nekoliko srebrnih niti v njenih svetlih laseh* MIII344. Barwa *złota* w deskrypcjach bohaterów służy nazwaniu denotatów o takiej właśnie kolorystyce, por. *ze złotymi binoklami* SII308 – *in z zlatim binokljem* MIII364. Percepcja atrybutów urody (Pietrzak 2004: 31) kobiecych bohaterek ewokuje użycie nazwy oznaczającej odcień bieli (Handke 2007: 321, 324) odznaczającej się połyskiem, czyli *perłowy*, por. *Zauważył teraz, że panna Ratkowska ma ładną szyję, z perłowymi tonami koło uszu* SII217 – *da ima gospodična Ratkowska lep vrat z biserničnimi barvami okrog ušes* MIII231. W obu wersjach językowych występuje tu określenie koloru „jak kolor pereł” (Ampel-Rudolf 1994: 66). *Perłowy* to przykład nazwy barwy niepodstawowej, która w opisie leksykograficznym może sprawiać trudności, a jej zawartość semantyczną można oddać jako *srebrzystobiały* lub sparafrazować: „x jest perłowy [...] x jest lśniący biały” (Ampel-Rudolf 1994: 64), a interpretacja znaczenia poprzez odniesienie do budowy słowotwórczej przymiotnika *perłowy* utworzonego od rzeczownika *perła* modyfikuje „fizyczno-perceptualne właściwości barwy” (Tokarski 2004: 63) wskazując na charakterystyczny dla pereł połysk i subtelność tej barwy. Podobieństwo do wosku, fundujące budowę

morfologiczną nazwy barwy *woskowej*, odsyła do sekundarnej referencji prototypowej (Tokarski 2004: 165). Semantyka leksykalna umiejscawia tę barwę w polu wyrazowym ŻÓŁCI z modyfikacją, według której jest to barwa bladożółta, określająca obiekty przejrzyste, do czego odwołał się Sienkiewicz malując wygląd dłoni jednej ze swych bohaterki (Handke 2007: 324), por. *Połaniecki [...] patrzył tylko na delikatne, jakby **woskowe**, ręce pani Emilii* SI212 – *zrl je le na nežne, **kakor iz voska** narejene roke gospe Emilije* MII39. Porównanie kolorytu postaci do barwy wosku ilustruje również następująca fraza i jej przekład: *Jej bladość, która w tym czerwonym półmroku wydawała się **jak woskowa*** SI165 – *Njena bledica, ki je bila v tem rudastem polsvitu videta **nekako voščena*** MI250. Rzadką egzemplifikację w tekście ma nazwa koloru *liliowy*, por. *liliowe tony na jej twarzy* SII67 – *Ugledavši nekoč **lilijsko** barvo na njenem licu* MIII5. Dwie translacje zawierają konstrukcje porównawcze z komparansem *lilija*, por. *bo twarz jej miała tony po prostu **liliowe*** SII42 – *njeno obličje je bilo belo **kakor lilija*** MII295; *Pleč jej, [...] i jeszcze więcej **liliowa*** SII327 – *Njena polt, [...] in **podobnejša lilijam*** MIII394. O podwójnej asocjacji przymiotnika *liliowy*, który kojarzy się z *białą* a także z kolorem *jasnofioletowym* już pisano (Tokarski 2004: 185): „Jeszcze w XIX wieku była ona synonimem *bieli* [...] we współczesnej polszczyźnie [...] barwy chromatycznej, *jasnofioletowej*”. W języku polskim istnieje konstrukcja porównawcza *biały jak lilia*, paralelna *bel kot lilija* występuje w języku słoweńskim (Kržišnik 2018: 156). W badaniach językoznawczych współczesnego pola barw *liliowy* klasyfikowany jest jako hiponim i odcień *fioletu* (Ampel-Rudolf 1994: 139). W kulturowych i historycznych rozważaniach o barwie *liliowej* pisano łącząc ją z *fioletem* i *purpurą*, a czas szczególnej fascynacji tym kolorem i modą na niego przypadł na drugą połowę dziewiętnastego wieku, epokę wiktoriańską, którą nazywano też „*liliową epoką*” (Evans 2019: 143). Badane konteksty z powieści i przekładu wskazują na obie interpretacje barwy *liliowej* (związek z *białą* lub *fioletem*). W polu FIOLETU przedstawiano ten kolor w badaniach nad kolorystyką w tekstach Sienkiewicza (Handke 2007: 321; Seiffert 2009: 273; Mariak 2014: 136) choć bywa też definiowany jako *biały* por. „*liliowy ‘biały’*” (Mariak 2014: 134–135). Utworzona na zasadzie podobieństwa nazwa *porcelanowy* jest wiernie oddana w przekładzie wraz z wykładnikiem podobieństwa, por. *cerze aż zbyt pięknej, bo niemal **porcelanowej*** SII28 – *s prelepo poltjo, skoro **porcelanaste** barve* MII276. Motywacji dla użycia przez pisarza przymiotnika *porcelanowy* w deskrypcji powieściowej heroiny dopatrywano się w skojarzeniu z idealną, alabastrową barwą cery i dziewiętnastowieczną modą na chińskie figurki z porcelany (Szargot 2013: 76). Kolor *wiśniowy* językoznawcy kwalifikują w polu wyrazowym barw w kręgu CZERWIENI podkreślając formalnie wyrażone odniesienie do kolorów owoców wiśni i wpisując tę nazwę barwną w serię nazw roślinnych odsyłających do kwiatów i owoców (Tokarski 2004: 148). Portret powieściowej bohaterki – Anety Osnowskiej nasycony jest barwami z pola FIOLETU i z pogranicza FIOLETU I CZERWIENI. Tłumacz dla nazwy *wiśniowy* wybrał raz odpo-

wiednik – konstrukcję porównawczą z uwypuklonym związkiem z kolorem *czerywonym*, a w drugim przypadku wykorzystał przymiotnik o podobnej do nazwy polskiej motywacji słowotwórczej *črešnjev*, por. *wišniowych ustach* SI317 – z *ustnicami rdečimi kakor črešnje*; *gdyby nie posiadała tak fiołkowych oczu i tak wiśniowych ust* SI335 – *in ko ne bi imela tako vijoličastih oči in tako črešnjevih ustnic* MI226. Do nazw bardzo rzadkich należą jeszcze *tycjanowski* nazwa barwna od antroponimu *Tycjan* – nazwiska malarza, przetłumaczona przy pomocy paralelnego przymiotnika, por. *Pańska narzeczona ma tycjanowskie włosy...* SII118 – *Vaša nevesta ima Ticianove lase ...* MIII84. Kulturowa nazwa barwy *tycjanowski* może być grupowana wokół centrum CZERWIENI (Handke 2007: 321; Mariak 2014: 135) a występuje zwykle w ustalonych związkach wyrazowych jak *tycjanowskie włosy* na określenie włosów ognistorudego koloru. Za okazjonalizm można uznać nazwę barwy *irys* o postaci tożsamej z rzeczownikiem z pola wyrazowego nazw kwiatów, która w przekładzie Miklavca uzyskała kształt przymiotnika relacyjnego *perunikov*, por. *suknię koloru irys* SI325 – *svilnato obleko perunikove barve* MII212. Nazwa kolorystyczna *irys* została przyporządkowana do pola FIOLETU (Handke 2007: 321; Mariak 2014: 136).

- 3.4 Pasma ŚWIATŁOCIENIA metaforycznie ukazuje stany uczuciowe bohaterów, a reprezentują ją przede wszystkim nazwy odpowiadające zjawisku rozjaśnienia i blasku, mniejsza jest liczba wyrażen nazywających cień (Handke 2007: 330), co potwierdza tezę o afirmującej postawie H. Sienkiewicza odzwierciedlonej przy wyborze leksyki z opozycji jasność – ciemność (Mariak 2014: 134). Do tej grupy należą czasownikowe i wywiedzione od nich formy i konstrukcje analityczne związane ze *światłem*, por. konstrukcję porównawczą z metaforą światła: *Z oczu, z ust, ze zdrobniałej po chorobie twarzy było jakby światło* SII327 – *Iz oči, iz ust, iz obličja tako zdrobnelega po bolezni, se je žarilo kot nekaka svetloba* MIII394. W tej klasie są frazy z przymiotnikiem *jasny*, ale nie funkcjonują jako nazwy stałej atrybucji, ale przymiotnikowe wyrażenia zmiany świetlnej odmalowującej stan psychiczny bohatera, por. *ale zarazem twarz jej stała się jasna* SII65 – *Za trenutek je obledela, toda obenem se ji je razjasnilo obličje* MII333 – odpowiednikiem przekładowym jest czasownik derywowany od wieloznacznego przymiotnika *jasen* (Zatorska 2013: 98) – *razjasniti se; lecz Marynia oderwała głowę od jego ramienia i podnosząc na niego oczy, zarazem mokre i jasne* SII349 – *toda Marica je odtegnila od njegove rame svojo glavo, dvignila k njemu vlažne, toda obenem jasne oči* MIII425. Obraz twarzy jasnej ze szczęścia został dodatkowo wzmocniony przez porównanie, por. *Ona zaś, przytuliwszy się do niego, pytała z twarzą jasną od szczęścia, jak słońce* SII330 – *Ona se je pritisnila k njemu in ga vprašala z licem, jasnim od sreče kakor solnce* MIII398. Odnaleźć można tu kilka derywatów czasownikowych od przymiotnika *jasny*, a odpowiadają im analogiczne verba słoweńskie, por. *Pani Marynia [...] bo rada była, że rozjaśniła twarz męża* SII157 – *Gospa Marica [...] zakaj bila je vesela, da se je soprogu razjasnilo oblič-*

je MIII142; *Na samą tę myśl jej śliczna słodka twarz rozjaśniła się wielką radością* SI76 – *Pri tem pomisleku se je njeno lepo, sladko ličece razjasnilo od veselja* MI113. Fraza z czasownikiem *pojasnien* została przetłumaczona przez parafrazę z przymiotnikami w stopniu wyższym, por. *zarost na twarzy pojaśniał i lśnił się jak jedwab* SII201 – *po čemer so postale oči še izraznejše, zobje bolj beli, brki svetlejši in jasnejši od svile* MIII208. Zdanie z przekładu inkorporuje frazę *lśnił się jak jedwab* pozostawiając część komparacji *od svile*. Polskie *rozjaśnić się* w translacji zastąpił czasownik *ozariti*, por. *Maryni twarz rozjaśniła się uśmiechem* SII48 – *Maričino lice ozari smeh* MII306. W funkcji sygnalizatorów uczuć pozytywnych spotykamy też imiesłow, por. *Po chwili podniosła jednak swoją słodką twarzyczkę rozjaśnioną uśmiechem* SI158 – *Trenutek potem pa je dvignila nežno lice, razjasnjeno od smeha* MI239, niektórym przykładom participiów w przekładzie odpowiada przymiotnik, por. *I nagle podniósł rozjaśnioną twarz* SI45 – *Zdajci pa dvigne svoje jasno lice* MI65. Jednostki *rozpromieniać się, rozpromienić się* zastępuje w słoweńskiej wersji *razjasniti se*, por. *Jemu zaś rozpromieniła się cała twarz* SII74 – *Njemu se razjasni obličje* MIII14; *albowiem poczęła się uśmiechać, rozpromieniać*, SII327 – *zakaj lice se ji je razjasnilo, jela se je smehljati* MIII394; *Twarz Maryni rozpromieniła się w jednej chwili* SII131 – *Maričino lice se hipoma razjasni* MIII102. Jako jeden z odpowiedników omawianego czasownika tłumacz przyjął *zalesketati se* ‘zabłysnąć, zabłyszcząć’ (Ostromęcka-Frażczak – Pretnar 1996: 586) – *verbum eksponujące błysk lub blask rozpromienionych oczu*, por. *a na każde wspomnienie o pannie Ratkowskiej rozpromienia się w oczach* SII314 – *in da se mu ob vsakem spominu na gospodično Ratkovsko zaleskečejo oči* MIII374. Imiesłów *rozpromieniony* jest tłumaczony z udziałem participium *razjasnjen* ale też przez adiektywum *jasny*, por. z *rozpromienionym* *wzrokiem, szczęśliwa* SI269 – z *razjasnjenim* *pogledom, srečna* MIII126; *Z rozpromienionej jego twarzy widać było*, SII303 – *Z jasnega njegovega lica je bilo videti*, MIII357; *z twarzą jakoś dziwnie rozpromienioną, choć poważną* SII347 – *in sicer tako čudno jasnega, dasi resnega lica* MIII423. Rozmaite emocje postaci uplastycznione i wzmocnione są przez czasowniki i formy odczasownikowe związane ze światłem, por. *Wówczas usta Maryni pobladły, w oczach zaświeciły łzy oburzenia* SI47 – *Marici oblede ustnice ob teh besedah in v očeh se ji prikažejo solze* MI68; *jego świecące żądzą oczy* SII167 – *njegove oči goreče, od strasti* MIII15. W pierwszym z podanych przykładów translatem źródłowej formy *zaświecić* jest czasownik z nnej grupy. Określenia światłocienia w obu językach są wzbogacone przez figurę porównania, np. *przybrana w szarą suknię, która w blasku miesięcznym lśniła jak stal* SI323 – *oblečena v sivkasto suktnjo, ki se je v mesečni zarji lesketala kakor jeklo* MII209. Zarówno oryginał jak i przekład poświadczają podkreślenie blasku oczu jednego z bohaterów przez przydawki *stalowy* i *zimny*, por. *Niebieskie jego oczy [...] zwykły stalowy i zimny blask* SI125 – *Njegove modre oči [...] navadni jekleni in hladni lesk* MI187. Część wrażeń świetlnych z klasy światłocienia ewokujących mrok i ciemność obrazuje przykład z czasownikiem *pociemnieć* vs

otemneti, por. *lecz jej oczy pociemniały na chwilę jakby z bólu i gniewu* SI103 – *Toda njene oči so za trenutek otemnele kakor od bolesti in jeze* MI152. Określenie *chmurnych* oczu zostało adekwatnie przetłumaczone, por. *chmurne* *oczy panny Ratkowskiej* SII205 – *mračne oči gospodične Ratkove* MIII214.

4 WYBRANE PROBLEMY PRZEKŁADU BADANYCH NAZW BARW NA JĘZYK SŁOWEŃSKI

- 4.1 Wśród odmienności przekładowych nazywanych też transformacjami przekładowymi (Lewicki 2017) odnotowano niewielkie przesunięcie znaczeniowe o charakterze aproksymacji. Występuje ono przy przekładzie określenia *ciemny* jako *črn*, np. *ciemne* *włosy poruszane powiewem w ogrodzie* SI69 – *ter črnih las, ki jih je bil razpihaval veter na vrtu* MI103; *ciemne* *włosy wyglądające spod kapelusza* SII307 – *njene črne lase, pokrite s klobukom* MIII362. Różnice między znaczeniem nazw barw achromatycznych bieli, szarości i czerni można w odniesieniu do barwy czarnej, szarej rozpatrywać ze względu na stopień nasycenia barwy czernią (Seiffert 2009: 69). Sądzę, że taka różnica występuje przy ekwiwalencji nazwy *ciemny* przez *črn*. Dość szeroka jest dystrybucja przymiotnika *jasen* w przekładzie, który pojawia się w miejscu rozmaitych formacji czasownikowych por. 3.4, a także przymiotników rozpatrywanych wśród nazw z kręgu światłocienia, jak *światlisty*, por. *żrenice były światliste* SII126 – *zenice so bile jasne* MIII95. Przymiotnik *jasny* obecny w hiperbolizującym połączeniu *jasny blondyn* zastąpiono w przekładzie leksemem *ponosen* z innego pola wyrazowego, por. *twarzą jasnego blondyna* SI317 – *z licem ponosnega blondina* MIII198. Wybór translatorski polega czasem na zastąpieniu przymiotnika asocjacji barwnych z kręgu światłocienia *chmurny* przez przymiotnik z innej klasy znaczeniowej *otožen* ‘smętny, smutny, żałosny’ (Ostromięcka-Frączak – Pretnar 1996: 291) a taki ekwiwalent jest semantycznie uzasadniony, por. *podnosiła na niego od czasu do czasu swoje chmurne* *oczy* SI78 – *je dvigala časih k njemu svoje otožne oči* MI115. Zanotowano nieznaczne przesunięcie znaczeniowe polegające na tym, że zamiast oryginalnej nazwy *pasowy* z pola leksykalnego CZERWIENI do centrum tego pola (Ampel-Rudolf 1994: 86; Tokarski 2004: 153; Seiffert 2009: 270) przez wybór translatu *rdeč*, por. *pasowy zaś gwoździak przy czarnej żakietce* SI106 – *rdeč nageljček na črni suknji* MI157. Językoznawcze badania nad kolorami kwalifikują *pasowy* jako hiponim nazwy *czerwony* (Ampel-Rudolf 1994: 86). Leksem *czerwony* użyty został przez pisarza wobec tożsamego denotatu świata powieściowego „Pławicki [...] z czerwonym gwoździem” (Handke 2007: 328). Transformacje przekładowe mogą polegać na zmianie formalnej przy zachowaniu tożsamości lub znacznej bliskości znaczeniowej. Tego typu odmienności są obecne np. przy przekładzie: *Pani Aneta, spostrzegłszy zarumienione policzki panny Castelli* SII 85 – *Gospa Anica, ugledavši rdeče lice* MIII33, w którym oryginalnej formacji imiesłowowej odpowiada przymiotnik, podobnie: *owe zaczerwienione częstokroć* *oczy* SII104 – *te oči*

tako pogostoma **rdeče** MIII61. Syntetycznemu czasownikowi w wersji Sienkiewicza tłumacz przeciwstawił przenośną, choć konwencjonalną, konstrukcję analityczną, por. *ale się przy tym **zaczzerwienił** SII7 – pri tem pa **ga je oblila rdečica** MII246*. Różnica semantyczna między oryginałem a przekładem manifestuje się również przez zmianę formalną, np. *stalowe, **zimne** oczy – **jeklenomrzle** oči* (por. 3.3). Zauważono wyjątkową dla przeprowadzonych badań transformację antonimiczną. Nazwa koloru *czarny* została błędnie przełożona przez słoweński leksem *rdečkast* por. *jakaś dziewczynka z płową czupryną, w różowej sukience i w **czarnych** pończoszках SI77 – nekaka deklica z rumenimi lasmi v rdečkastem krilcu in v **rdečkastih** nogavicah MII14*.

- 4.2 Różnice między powieścią a jej przekładem uwidaczniają się przy kategorii intensywności modyfikującej nazwy barw. Materiał poświadcza też podobieństwa i zachowanie zwiększonej intensywności danej nazwy w przekładzie, por. z *niezmiernie delikatnym, **bielszym** niż reszta twarzy czołem SII8 – in čelo neizrečno nežno, **bolj belo** nego drugo obličje MII248; jej twarz [...] wyglądała jeszcze **czwieńsza**, niż była rzeczywiście SI296 – še **bolj rdeče**, nego je bilo res MII167*. Oprócz wykładników morfologicznych zwiększona intensywność koloru może być sygnalizowana przez inne komponenty leksykalne i przez porównania, por. *cerze **nadzwyczaj smagłej** i czuprynie **tak czarnej, jakby był Włochem** SI308 – **nenavadno zagorele polti in tako črnih las, kakor bi bil Italijan** MII185*. Nazwy kolorystyczne o zwiększonej intensywności mogą przyjmować interesującą formę w przekładzie, por. *Oczy jej wydawały się **blekitniejsze** niż zwykle SII34 – Njene oči so se mu zdele **bolj višnjevkaste** nego sicer, MII284*. Analiza ukazuje neutralizację wykładników zwiększonej intensywności danego koloru. Może jej towarzyszyć transformacja od nazwy złożonej w oryginale do prostej w tłumaczeniu. Derywaty jak *ciemnoniebieski: Przypomnił sobie [...] jej **ciemnoniebieskie** oczy SI11-12 – Spominjal se je [...] njenih **sinjih** oči MII12* mogą w tłumaczeniu przyjmować postać bazową, neutralną pod względem intensywności por. *sinji*. Osłabiona intensywność jest w obu wersjach językowych odzwierciedlana przez wykładniki słowotwórcze przymiotników koloru, por. *Przezroczysta jej twarz przybierała teraz czasem odcień **blekitnawy** SII317 – Prozorno njeno lice je dobilo časih nekake **modrikaste** pege MIII379*, może być też wnoszona przez wykładniki w postaci oddzielnych leksemów, por. z *wargami **prawie czarnymi** SII269 – s **skoro črnimi** ustnicami MIII308*. Morfologicznie zakodowana w budowie leksemu *żółtawy* mniejsza intensywność zostaje oddana także w wersji przełożonej por. *trochę **żółtawa** SII130 – le nekoliko **žoltaste** barve MIII101*. Wcześniejsze badania nad przekładem polskiej prozy (Ostromęcka-Frączak 1994: 84) wyeksponowały możliwe różnice między językiem polskim i słoweńskim w preferencjach w zakresie wyrażania intensywności koloru. W danych z *RPS* wyraźnie obecna jest neutralizacja zmniejszonej intensywności cechy przy przekładzie leksemu *żółtawy* często przy pomocy formy przymiotnika w stopniu równym *zlat*, por. *Panna Line-*

ta była prawie zupełną pięknością, o [...] **złotawych** włosach SII28 – *Gospodična Lineta je bila skoro dovršena krasotica*, [...] z **zlatimi** lasmi MII276; na **złotawych** włosach i sennych powiekach Castelki SII62 – na **zlatih** laseh in sanjavih očeh gospodične Castellijeve MII327; tylko całował jej **złotawe** włosy SII109 – *nego je samo poljubljal njene złate lase* MIII69; podnosząc w górę swoje **złotawe** brwi SII81 – *dvigajoč svoje złate obrvi* MIII24; **złotawą** główkę SII107 – *zlato glavico* MIII66.

- 4.3 Ogląd translacji nazw barwnych ujawnił znane w przekładoznawstwie pojęcie opuszczenia, czyli braku w tekście w języku docelowym odpowiednika danego fragmentu z tekstu źródłowego. Transformacje tego rodzaju polegające na redukcji (Lewicki 2017: 204) obecne są w badanym materiale incydentalnie, np. *a przy rozczesywaniu jasných bokobrodów palcami* SI65 – *razčesavajoč s prsti svoje brke* MI94; *Tymczasem w sali restauracyjnej ujrzał nagle jasny kraciasty pidżak Bukackiego* SI95 – *V tem ugleda v restavracijski dvorani zdajci vrhnjo suknjo Bukackega* MI141. Odnotowano też zjawisko odwrotne, czyli dodanie przez tłumacza doprecyzowującego elementu. Zmiana ta kwalifikowana jest jako jeden z rodzajów transformacji strukturalnej (Lewicki 2017: 200). Pisarz ukazał twarz Maszki w scenie pojedynku następująco: *Policzki jego cale były w plamach* SI233, gdy w przekładzie nieobecna w oryginale nazwa koloru została uzupełniona: *Njegovo lice so pokrivalo rdeče lise* MII70.

5 WNIOSKI

Zanalizowany materiał nazw barw wyekscerpowanych z *RP* i słoweńskiej translacji *RPS* pozwolił na wyciągnięcie wniosku o adekwatnym w większości przypadków przekładzie leksyki barwnej przez P. Miklavca. Zaznaczyć jednak należy, że analizowany przekład to tekst stary, dokumentujący język z początku ubiegłego wieku i niektóre z rozwiązań wybranych przez tłumacza dokumentują archaiczny stan języka słoweńskiego wobec dzisiejszych norm. Badanie ma wartość ze względu na uchwycenie świadectwa stylistycznego i gramatycznego języka słoweńskiego z tamtego okresu. Odmienności przekładowe stanowią zwykle niewielkie przesunięcia o charakterze aproksymacji. Zaobserwowane nieliczne transformacje przekładowe, w wyniku których leksem z pola barw zastąpiony został wyrazem z zupełnie innego pola wyrazowego. Większe różnice dotyczą przekładu nazw z zaznaczoną kategorią intensywności cechy. Jako rzadkie odnotowano zjawisko usunięcia danego elementu w przekładzie. Bardzo rzadko ujawniono przekład antonimiczny.

LITERATURA

- Ampel-Rudolf 1994** = Mirosława Ampel-Rudolf, *Kolory: z badań leksykalnych i składniowo-semantycznych języka polskiego*, Rzeszów: Wydawnictwo WSP w Rzeszowie, 1994.
- Evans 2019** = Gavin Evans, *Historia kolorów: tajemniczy świat barw*, przeł. W. Jeżewski, Warszawa: Bellona, 2019.
- Handke 2007** = Kwiryna Handke, Henryk Sienkiewicz i Stefan Żeromski jako koloryści, [w:] *Henryk Sienkiewicz w kulturze polskiej*, red. K. Stępnik – T. Bujnicki, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007 (Obrazy kultury polskiej), 319–336.
- Kreisberg 2001** = Alina Kreisberg, *Le storie colorate*, Pescara: Edizioni Tracce, 2001.
- Kržišnik 2018** = Erika Kržišnik, Črno-belo v slovenski frazeologiji, *Zbornik filozofickej fakulty Univerzity Komenského: philologica* 77 (2018), 152–161.
- Lewicki 2017** = Roman Lewicki, *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017.
- MI** = Henryk Sienkiewicz, *Rodbina Polaneških I*, po poljskem izvirniku poslovenil Podravski, Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1904.
- MII** = Henryk Sienkiewicz, *Rodbina Polaneških II*, po poljskem izvirniku poslovenil Podravski, Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1904.
- MIII** = Henryk Sienkiewicz, *Rodbina Polaneških III*, po poljskem izvirniku poslovenil Podravski, Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1904.
- Mariak 2014** = Leonarda Mariak, Funkcje barw w listach Henryka Sienkiewicza do członków rodziny, *Studia językoznawcze: synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 13 (2014), 127–155.
- Ostromęcka-Frączak 1994** = Bożena Ostromęcka-Frączak, Transformacje translatorskie polskich przydawek na język słoweński (na podstawie przekładu Kroniki wypadków miłosnych T. Konwickiego), *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 39 (1994), 81–87.
- Ostromęcka-Frączak – Pretnar 1996** = Bożena Ostromęcka-Frączak – Tone Pretnar, *Slovensko-polski slovar = Słownik słoweński-polski*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1996.
- Pietrzak 2004** = Magdalena Pietrzak, *Językowe środki kreowania postaci w twórczości historycznej Henryka Sienkiewicza*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2004.
- SI** = Henryk Sienkiewicz, *Rodzina Polanieckich 1*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016.
- SII** = Henryk Sienkiewicz, *Rodzina Polanieckich 2*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016.
- Seiffert 2009** = Irena Seiffert, Barwy Afryki w utworach Henryka Sienkiewicza, [w:] *Język pisarzy jako problem lingwistyki* 2, red. Tomasz Korpysz – Anna Kozłowska, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2009, 265–285.
- Siekierska 1988a** = Krystyna Siekierska, Nazwy barw w *Trylogii* Henryka Sienkiewicza, *Poradnik Językowy* 1988, z. 2, 106–119.
- Siekierska 1988b** = Krystyna Siekierska, Kolorystyczna charakterystyka postaci *Trylogii* Henryka Sienkiewicza, *Poradnik Językowy* 1988, z. 3, 177–193.
- Siekierska 1988c** = Krystyna Siekierska, Barwy przyrody w *Trylogii* Henryka Sienkiewicza, *Poradnik Językowy* 1988, z. 5, 324–331.
- Szargot 2013** = Barbara Szargot, *Wiek kłęski. Studia o Rodzinie Polanieckich Henryka Sienkiewicza*, Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2013.
- Szczaus 2004** = Agnieszka Szczaus, Pole barw w *Listach z podróży do Ameryki* Henryka Sienkiewicza, *Studia językoznawcze* 2004, z. 3, 375–386.
- Tokarski 2004** = Ryszard Tokarski, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Založba Obzorja 2000.
- Zatorska 2013** = Agnieszka Zatorska, *Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiotnikową*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.

Zatorska 2019 = Agnieszka Zatorska, Z lingwistycznych zagadnień słoweńskiego przekładu *Pana Wołodyjowskiego* Henryka Sienkiewicza, [w:] *Henryk Sienkiewicz: język – semantyka*, red. M. Pietrzak – A. Zalewska, Seria: *Sienkiewicz — nowe odczytania* 9, red. serii J. Axer – T. Bujnicki, Warszawa: DiG, 2019, 315–338.

POVZETEK

*Obleka perunikove barve: poimenovanja barv v slovenskem prevodu romana *Rodzina Polanieckich* Henryka Sienkiewicza*

Prispevek obravnava poimenovanja barv v romanu *Rodzina Polanieckich* Henryka Sienkiewicza v primerjavi z njihovimi ustrezniki v slovenskem prevodu Petra Miklavca (Podravskega) iz leta 1904. Analiza se nanaša na pogosta poimenovanja, kot so *biały, czarny, ciemny, jasny* in *czerwony*, sl. *bel, črn, temen, jasen, svetel* in *rdeč* ter tudi na izredna poimenovanja, kot je *suknia koloru irys* sl. *obleka perunikove barve*. Navedene so pomenske in formalne prevajalske transformacije obravnavanih poimenovanj barv. Opažamo pomensko homonimijo pri prevajanju poimenovanja barve v ime s sorodnim, a modificiranim pomenom, prim. *ciemny* je preveden kot *črn* (poleg *temen*). Ugotavljamo, da delno pomensko bližino lahko spremlja strukturna formalizacija, npr. *wiśniowych ustach* prim. *z ustnicami, rdečimi kakor črešnje*. V obravnavanem prevodu smo opazili možnost nevtralizacije pomenske kategorije intenzivnosti lastnosti, v tem primeru nevtralizacijo oslabitve intenzivnosti, prim. *złotawy* proti *zlat*. Poimenovanja iz pomenskega polja barv, izvzeta iz romana Henryka Sienkiewicza, predstavljajo dobro ponazarjalno gradivo prevajalskih modifikacij s področja pomensko in formalno raznolikega gradiva.

MOJCA KOMPARA LUKANČIČ

JEZIKOVNE KOMPETENCE V ANGLEŠČINI PRI ŠTUDENTIH, UNIVERZITETNIH PROFESORJIH IN PODPORNEM OSEBJU

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.07](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.07)

V prispevku se usmerjamo na pomen znanja in poučevanja tujega jezika (angleščine), in sicer pri študentih, univerzitetnih profesorjih in podpornih službah, ki so vpete v sektor terciarnega izobraževanja. Pregledno je predstavljen položaj poučevanja jezikov skozi čas, osredinjamo se na novodobne koncepte usvajanja jezika – tu mislimo na učenje na daljavo (e-učenje) in mobilno ali m-učenje – ter predstavljamo orodje za e-učenje angleškega jezika LanGuide in v okviru slednjega resurse s področja korespondence in analizo potreb. Ta je bila izvedena v okviru sodelovanja med slovensko in romunsko univerzo.

Ključne besede: angleščina, visokošolske ustanove, učenje jezika, e-učenje, korespondenca

Language Competences in the English Language: the Case of Students, University Professors, and Administrative Support Staff

This article focuses on the importance of mastering and teaching foreign languages (English) among students, university professors, and support services involved in tertiary education. It provides a chronological overview of the status of foreign language teaching, focusing on modern concepts of language learning (especially e-learning and mobile or m-learning) and presenting the English e-learning tool LanGuide and, within its framework, correspondence resources and a needs analysis. This analysis was conducted as part of cooperation between universities in Slovenia and Romania.

Keywords: English, higher education institutions, language learning, e-learning, correspondence

0 UVOD

EU (Evropska unija 2019) svoje državljane spodbuja k mednarodni mobilnosti, na univerzitetni ravni tudi v okviru programov Erasmusovih izmenjav za učitelje, podporno osebje¹ in študente ter obenem usmerja k medkulturnemu dialogu in razumevanju. V okviru jezikovne politike EU igra pomembno vlogo skrb za poznavanje tujih jezikov, saj Evropa spodbuja znanje še dveh tujih jezikov poleg materinščine. To jezikovno politiko pozdravljajo številni avtorji (Romaine 2013; Standley 2015; Mezgec 2016; Nagode – Pižorn 2016; Jaekel idr. 2017; Schenk – Schmidt 2018). Skladno z jezikovno politiko EU in spodbujanjem učenja tujih jezikov (Evropska unija 2019) se jezikovno orodje LanGuide usmerja k internacionalizaciji izobraževanja in z uporabo sodobnih jezikovnih tehnologij omogoča jezikovno usvajanje. LanGuide spodbuja internacionalizacijo visoko-

Prispevek je nastal v okviru programa Erasmus plus, ki ga financira Evropska komisija.

¹ Podporno osebje zajema posameznike, zaposlene v okviru strokovnih služb univerze.

šolskih programov, saj ob pomoči jezikovnih tehnologij in z odprtim dostopom do orodja za jezikovno usvajanje študentom, učiteljem in podpornemu osebju terciarnega sektorja omogoča jezikovno učenje.

1 UČENJE TUJIH JEZIKOV – OD POSNEMANJA DO M-UČENJA

Ko govorimo o usvajanju jezika, mislimo predvsem na proces pridobivanja jezikovne zmožnosti v okvirih tujega jezikovnega sistema (Vitez 2012). Vitez dodaja, da se otrok priuči maternega jezika na način, da ga usvaja po avtomatiziranem načelu posnemanja. Proces usvajanja tujega jezika pa je treba ločiti od usvajanja maternega jezika. Po Vitezu izhodiščni material pri šolskem usvajanju tujega jezika predstavljajo pisne predloge, iz katerih nato izhajajo govorne vsebine pri pouku tujega jezika. V tujem jeziku je govor pogosto nadgradnja komponent, kot sta branje in pisanje. Ker se jezikovno usvajanje tujega jezika odvija primarno z govorno komponento, govorimo o posnemanju ali mimetični dejavnosti (Donald 2011; Moeller – Catalano 2015; Ledin – Samuelsson 2016), pri kateri gre za tradicionalno učenje tujega jezika, ki sloni na ponavljanju ali posnemanju novih jezikovnih vsebin. Donald (2011) dodaja, da govorec pri posnemanju vsebin stremi k izboljšanju in ponovitvi ali posnemanju z namenom izboljšanja. Ključna dejavnika pri učenju tujega jezika sta tudi pripravljenost za doživljanje novih izkušenj in sposobnost za posnemanje, pri čemer mislimo predvsem na intonacijo, glasove in ritem (Čok idr. 1999; Brumen 2003; Pižorn 2009; Lešnik 2014). V smislu posnemanja pri jezikovnem usvajanju je v petdesetih letih 20. stoletja za inovativno veljala slušnojezikovna metoda (ALM – *Audio-lingual method*) (Chastain 1970; Valdman 1970; Moeller – Catalano 2015; Ghofur 2016; Alemi – Tavaloki 2016; Yoo 2016). Gre za metodo, ki promovira posnemanje in vajo govorca, v sklopu poučevanja v razredu pa ima ključno vlogo učitelj, ki predstavlja osrednji lik strokovnjaka in avtoritete. Znotraj jezikovnega okvira slušatelji posnemajo in vadijo strukture, ki jih podaja učitelj. Konceptu posnemanja, ki sloni na memoriranju, se je uprl Chomsky (1959), ki je začel gledati na jezik kot na dejavnost, ki jo urejajo pravila, in ne kot na nabor pravil. Dodaja, da kreativni vidik pri jezikovnem učenju zajema vključitev govorca v globoko procesiranje pomena in da ne gre zgolj za memoriranje vsebin. V skladu s tem vidi jezikovno usvajanje kot notranji proces, ki temelji na razmišljanju in učenju, in dodaja, da so otroci biološko programirani za kateri koli jezik in da imajo zmožnost, da sami raziščejo pravila jezikovnega sistema. Jezik je tako postal kompleksna interakcija med prirojenimi jezikovnimi zmožnostmi in okoljem učečih se. Bill VanPatten in Jessica Williams (2015) navajata devet teorij o učenju jezika, in sicer od univerzalne slovnice do sociokulturne teorije. Moeller in Catalano (2015) pravita, da je prišlo pri poučevanju jezika do številnih novosti v kurikulumu in da so tako slušatelji dobili možnost, da pridobijo in vadijo tuje jezike v okviru kontekstualiziranih in pomenskih komunikacijskih nalog, in sicer na vseh ravneh usvajanja tujega jezika. V zvezi s tem se je razvilo komunika-

cijsko poučevanje jezika (CLT – *Communicative language teaching*), ki predstavlja ustrezno metodo v okviru teorije in prakse v številnih kontekstih in disciplinah, npr. lingvistiki, metodiki ipd. Jezikovne kompetence ne prinesejo samodejno tudi komunikativnih kompetenc (Canale – Swain 1980), ampak je za pridobitev slednjih treba jezik usvajati v pomensko avtentičnem kontekstu, zato v razredu pri učenju tujega jezika pedagogi uporabljajo številne metode, npr. skupinsko delo, sodelovanje, avtentične materiale in interaktivne naloge. Razvoj v učenju in usvajanju tujih jezikov je prinesel razvoj jezikovnih tehnologij in e-učenja (Garrison 2011; Nunan 2014; Farr – Murray 2016; Brumen – Krušič – Zupančič 2017), ki učečim se nudi številne možnosti za učenje ne glede na jezik, ki se ga učijo. V sklopu jezikovnih tehnologij se je v zadnjih tridesetih letih razvil koncept e-učenja, ki zajema tudi učenje jezikov (Garrison 2011; Farr – Murray 2016).

Pojem multimedijskega poučevanja in z njim povezana raba informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT) je v jezikovni teoriji in metodologiji poučevanja tujih jezikov v svetu predmet številnih raziskav (Anderson 2008; Erben idr. 2008; Đorđević 2013). Raba računalnika je nujna za aktualizacijo procesa učenja, obenem pa računalniki ne bodo nadomestili učitelja, ampak bodo učitelji, ki v pedagoški praksi uporabljajo računalnike, nadomestili tiste, ki jih ne (Farr – Murray 2016). Fiona Farr in Liam Murray dodajata, da igra tehnologija ključno vlogo pri poučevanju in učenju jezika in da odločilno vpliva na proces učenja (Brodnik idr. 2011), pri čemer mislimo predvsem na to, kako hitro se učimo in kako je učenje za učečega se preprosto in prijetno. Ko govorimo o e-učenju, mislimo na proces učenja, ki se odvija na lokaciji, ki se razlikuje od lokacije poučevanja (Stepien idr. 2013). E-učenje je oddaljeno učenje in se od tradicionalnega učenja v razredu loči po interaktivnosti, z njim pa se lahko tudi povezuje; v tem primeru gre za kombinirano učenje, ki zajema kombinacijo učenja v razredu in e-učenja (Garrison 2011; Farooq – Javid 2012). Poleg transferja učenja iz učilnice k e-učenju velja omeniti tudi vse bolj pogost in priljubljen transfer k telefonskemu prenosniku, tj. m-učenju, ki je v zadnjih letih predmet raziskave številnih avtorjev (Montoya 2009; Viberg – Grönlund 2012; Stockwell – Hubbard 2013; Hwang – Fu 2018). Ko govorimo o mobilnem učenju ali m-učenju jezikov, govorimo o uporabi mobilnega telefona, ki nam omogoča dostop do spletnih virov in tako s fleksibilnim pristopom učečim se večja in bogata učno izkušnja. Sharples (2005) pravi, da je mobilno učenje proces, pri katerem učenci sodelujejo s sošolci in učitelji ter soustvarjajo znanje.

2 E-UČENJE Z ORODJEM LANGUIDE

V današnjem konceptu učenja jezikov igra e-učenje ključno vlogo, saj učečim se ponuja inovativne jezikovne dejavnosti in številne spletne, prosto dostopne vire za učenje jezikov (Stepien idr. 2013). Med uporabniki jezikovnih virov, ki so prosto dostopni na spletu, je zelo priljubljena aplikacija Duolingo, ki uporabnikom nudi obsežen nabor jezikov, med katerimi sicer ni slovenščine, omeniti pa velja še ne-

kaj drugih orodij za učenje jezikov, ki jih ponuja splet, npr. Lingua.Ly, HelloTalk, Memrise ipd. (Munday 2016). Velikokrat so na spletu na voljo zgolj demonstracijske vsebine jezikovnega orodja, npr. pri jezikovnem orodju Babel in Rosetta Stone (Stepien idr. 2013). V raziskavi o uporabi teh dveh jezikovnih orodij je bilo ugotovljeno, da omogočata interaktivno in uporabniku prijazno učenje jezika. Primeri sta za uporabo na računalniku, tablici ali pametnem telefonu, usmerjeni pa sta v učenje splošnega jezika in ne ponujata slovenščine kot jezika učenja; slednje velja tudi za jezikovno orodje Duolingo. Glede na koncepta e-učenja in m-učenja v nadaljevanju predstavljamo spletno orodje za učenje jezika LanGuide, ki je uporabnikom na voljo v računalniški in mobilni različici in ki poleg učenja jezika omogoča tudi jezikovno preverjanje znanja učečih se ter je osredinjeno na učenje strokovnega jezika, npr. področja administracije, financ ipd.

3 ORIS ORODJA LANGUIDE

Orodje LanGuide (*Language Guidance Tool for Improving Language Knowledge*) je bilo razvito v okviru evropskega projekta, financiranega s sredstvi Erasmus plus. Projekt združuje šest projektnih partnerjev, in sicer Univerzo v Zadru, Transilvansko univerzo v Braşovu, Mälardalens Högskolo, tj. Univerzo v Västeråsu na Švedskem, Univerzo na Reki, Kastiljsko univerzo La Mancha in Univerzo na Primorskem. Štiri partnerice so specializirane za jezikovno usvajanje, dve pa za tehnološke rešitve. V sklopu projekta so partnerice pripravile enotno metodologijo za pripravo smernic oz. navodil, ki so usmerjena na tuji strokovni jezik. Razvita metodologija se nato udejanja pri pripravi jezikovnih virov, ki pokrivajo tri težavnostne stopnje za predhodno izbrana področja v angleškem strokovnem jeziku. Pripravljeni jezikovni viri so nato vključeni v spletno orodje, ki je na voljo tudi v mobilni različici. V okviru projekta LanGuide spodbujamo internacionalizacijo in razvoj jezikovnih kompetenc pri posameznikih v vertikalnem okviru udeležencev visokošolskega prostora, in sicer se v okviru projekta osredinjamo na študente, učitelje in podporno osebje. Zahvaljujoč analizi potreb, ki so jo pripravile vse partnerice projekta, je mogoče trditi, da v jezikovnem okviru manjka orodje, ki je usmerjeno k spodbujanju jezikovnih kompetenc, in sicer v tujem jeziku in po različnih področjih, in to v okviru visokega šolstva.

Orodje LanGide se poleg tega, da je jezikovno orodje, ki pomaga pri izboljšavi jezikovnega znanja v okviru treh težavnostnih stopenj, usmerja tudi v specifična področja strokovnega jezika. Orodje je sprva usmerjeno v vsebine za angleški jezik, v manjšem obsegu pa so vanj vključeni tudi jeziki partnerskih držav, in sicer slovenščina, švedščina, hrvaščina, španščina in romunščina. Orodje LanGuide poleg jezikovnega usvajanja angleškega jezika in jezikov partnerskih držav omogoča tudi jezikovno ocenjevanje učečih se ter jim nudi pomoč in nasvete za izboljšanje njihovih jezikovnih kompetenc. V okviru implementacije projekta so kot deležniki prisotni študenti, univerzitetni učitelji in podporno osebje držav projektnih

partneric; slednji so izbrani sorazmerno za vsako posamezno sodelujočo skupino in vsako državo, približno 20 predstavnikov podpornega osebja, 30 univerzitetnih učiteljev na različnih ravneh in 50 študentov na različnih ravneh (dodiplomskih in podiplomskih). Udeležence izberejo vodilne osebe šestih ustanov, vključenih v projekt, učeči se pa v testiranju orodja sodelujejo dvakrat: prvič, ko so pripravljena gradiva za vse tri ravni jezikovnega znanja za strokovni jezik v angleščini, in drugič, ko sodelujejo pri testiranju orodja za jezike projektnih partnerjev.

4 RAZISKAVA O POTREBAH PO PRIPRAVI JEZIKOVNEGA ORODJA LANGUIDE ZA UČENJE ANGLEŠČINE

V raziskavi, ki je potekala od maja do avgusta 2019, sta sodelovali Univerza na Primorskem in Transilvanska univerza iz Braşova v Romuniji. V okviru raziskave smo želeli preveriti mnenje deležnikov, in sicer študentov, univerzitetnih profesorjev in podpornega osebja, o uporabi, vrednotenju in izboljšanju jezikovnih kompetenc. Deležniki so bili po e-pošti pozvani, da svoje mnenje izrazijo z reševanjem anketnega vprašalnika, ki je bil pripravljen v angleškem jeziku. V raziskavi je sodeloval 201 anketiranec. Vprašalnik je bil pripravljen na spletni platformi www.1.ka.si in ga je sestavljalo 17 vprašanj. Namen raziskave je bil predstaviti položaj jezikovnih kompetenc med tremi skupinami deležnikov, vključenih v projekt LanGuide pri dveh projektnih članicah, in sicer med študenti, univerzitetnimi učitelji in podpornim osebjem. Kljub nekajkratnemu obveščanju deležnikov Univerze na Primorskem, naj se udeležijo anketiranja, je bil njihov odziv veliko skromnejši od kolegov iz Romunije, zato je njihov delež v raziskavi znašal 22 %, romunski pa 78 %. Ne glede na manjši slovenski delež želimo z izsledki raziskave pokazati stopnjo znanja angleškega jezika in upravičiti izgradnjo jezikovnega orodja LanGuide.

5 REZULTATI

Med anketiranci je bilo največ žensk (67 %); največjo skupino so predstavljali študenti, bilo jih je 57 %, sledili so univerzitetni profesorji, slednjih je bilo 30 %, in podporno osebje, ki jih je zaradi nizke udeležbe v anketiranju le slabih 13 %. Po zbiranju osnovnih podatkov o anketirancih, ki vključujejo spol, izobrazbo, starost ipd., je v vprašalniku sledilo 14 vprašanj, usmerjenih k vrednotenju jezikovnih kompetenc v angleščini med deležniki. Na vprašanje »Kako pomembno je jezikovno znanje za vas?« je večina vseh treh skupin deležnikov izrazila, da je zelo pomembno (82 %) ali pomembno (16 %). Samo 1 % vprašanih je jezikovno znanje označilo kot manj pomembno ali nepomembno. Podoben položaj ima tudi znanje angleškega jezika deležnikov v okviru njihovega osebnega življenja, saj je večina deležnikov mnenja, da je zelo pomembno (51 %) ali pomembno (29 %). To je izrazilo 56 % univerzitetnih profesorjev, 52 % študentov in 35 %

članov podpornega osebja. Podobne rezultate beležimo tudi pri znanju angleškega jezika v okviru profesionalnega življenja, saj je kar 74 % deležnikov mnenja, da je zelo pomembno, in 20 %, da je pomembno. Največjo pomembnost mu pripisujejo univerzitetni profesorji s 87 %, sledijo študentje z 69 % in podporno osebje s 60 %. Tudi glede pomembnosti angleškega jezika v okviru osebnega razvoja in prihodnosti je večina, in sicer 78 %, mnenja, da je pomembno. Takega mnenja je 85 % univerzitetnih profesorjev, 77 % študentov in 65 % pripadnikov podpornega osebja. Pričakovano je bilo, da bodo deležniki pozitivno naravnani do jezikovnih kompetenc. Tudi glede ocenjevanja in testiranja jezikovnih kompetenc so kazali pozitivno naravnost, ki je bila sicer nekoliko nižja, saj ga je 38 % ocenilo kot zelo pomembno. Ocenjevanje in testiranje je bilo najpomembnejše za študente (44 %), sledita pa skupini podpornega osebja z 42 % in univerzitetnih profesorjev s 36 %. Zgolj 2 % univerzitetnih profesorjev in 5 % študentov je jezikovne kompetence ocenilo kot nepomembne ali popolnoma nepomembne. 57 % deležnikov, od slednjih je 66 % univerzitetnih profesorjev, 54 % študentov in 48 % podpornega osebja, je označilo jezikovne kompetence pri delu kot zelo pomembne.

Deležniki v povprečju govorijo 3 tuje jezike, zgolj 6 % anketirancev govori 5 jezikov in več, tudi 20 % podpornega osebja je povedalo, da govori 5 jezikov ali več. Prav slednji rezultat je presenetljiv in bi ga bilo treba podrobneje preučiti. Ko govorimo o znanju jezika, se vprašamo, ali je aktivno ali pasivno. Deležniki so v povprečju govorili 2,1 jezika aktivno in 1,5 jezika pasivno. V nadaljevanju smo se v okviru raziskave osredinili na položaj angleškega jezika. V povprečju so se angleškega jezika najdlje učili študentje, in sicer 10 let, sledijo univerzitetni profesorji, od 8 do 12 let, ter podporno osebje, od 8 do 11 let. Svoje znanje angleškega jezika bi večina, in sicer 51 %, ocenila z oceno prav dobro (4), 30 % z oceno dobro (3), 16 % z oceno odlično (5) in zgolj 3 % z oceno zadostno (2). Tudi pri delu je večina, in sicer 45 %, ocenila znanje angleškega jezika z oceno prav dobro (4), enako velja tudi za njihovo področje delovanja, saj je 47 % deležnikov svoje znanje ocenilo z oceno prav dobro (4). 85 % anketirancev je povedalo, da je bilo njihovo znanje angleščine že ocenjeno, 75 % jih je mnenja, da jim je ocena pomenila povratno informacijo, toda samo 36 % deležnikov je po ocenjevanju dobilo navodila, kako izboljšati znanje angleškega jezika. 46 % deležnikov je bilo mnenja, da je za njih zelo pomembno, da so usmerjeni k metodam za izboljšanje jezikovnih kompetenc, in kar 89 % bi za ocenjevanje jezikovnih kompetenc in usmeritev k izboljšanju znanja uporabljalo jezikovna orodja. Taka orodja bi večina, in sicer 42 % vprašanih, uporabila občasno. Iz izsledkov raziskave je jasno, da deležniki vidijo prednosti v rabi orodja, ki omogoča jezikovno vrednotenje in obenem nudi korake za jezikovno nadgradnjo. Na podlagi tega smo razvili skupno metodologijo, ki bo omogočila enotno zasnovano spletnih vsebin, ki jih pripravljamo za uporabnike orodja Lan-Guide.

6 ENOTNA METODOLOGIJA O ENOTNI ZASNOVI SPLETNIH VSEBIN

Damjana Možič (2014) navaja, da je v današnjem globalnem svetu znanje tujega jezika vse pomembnejše; tu misli predvsem na manjše narode in med njimi vidi tudi slovenskega, saj ima v medkulturni komunikaciji prevladujočo vlogo angleški jezik (Podgoršek 2011). Učeči se vse pogosteje uporabljajo sodobne informacijsko-komunikacijske tehnologije, npr. mobilni telefon, računalnik ali tablico (Podgoršek 2011), tudi pri učenju jezika, saj frontalna oblika poučevanja mladim generacijam ne zadostuje več (Možič 2014). Pri poučevanju tujega jezika stroke je v primerjavi s splošnim treba upoštevati specifičnosti, zato mora biti poučevanje razgibano, inovativno in zanimivo (Možič 2014), v pedagoški proces morajo biti vključene e-vsebine, video vsebine in spletna gradiva, ki imajo velik potencial za učenje (Podgoršek 2011). Spletne jezikovne dejavnosti nedvomno predstavljajo priložnost za učenje angleškega jezika (Jurkovič 2018). Saša Podgoršek (2011) dodaja, da tudi politika EU s financiranjem projektov podpira vključitev IKT v pedagoško prakso, ter navaja, da so raziskave (Gerlič 2009; Lavrič 2010) že pred desetletjem kazale na dobro in celo nadpovprečno umestitev IKT v pedagoško prakso. Učitelji morajo uporabljati inovativne metode ter slušatelje pritegniti in navdušiti za učenje tujega jezika. Damjana Možič (2014) dodaja, da je poleg tradicionalnih metod poučevanja treba uporabiti bolj aktualne pristope, npr. spletno učilnico Moodle, ki se pogosto uporablja v visokošolskem prostoru, in elemente e-učenja. Graham (2006) priporoča kombinacijo metod, ki segajo od tradicionalnega do e-učenja, in promovira t. i. kombinirano učenje (*blended learning*). Glede na obseg integracije e-učenja v klasično obliko pouka Schulmeister (2006) loči pouk v živo, spletno podprti pouk, kombinirano učenje in virtualni pouk. Klasični pouk v živo poteka ob istem času na istem mestu in ob navzočnosti učitelja; praviloma se IKT pri pouku ne uporabljajo. Spletno podprti pouk poteka tudi klasično, pri njem učeči se občasno pri pouku uporabljajo IKT, npr. spletno okolje za dostop do gradiv. Omenja še kombinirano učenje, ki se izvaja v okviru vodenege učnega procesa; pri slednjem pomemben delež zajema klasični pouk v živo, nekatere dejavnosti pa potekajo sočasno na daljavo in ob podpori IKT. Virtualni pouk po uvodni predstavitvi v živo ali tudi na daljavo poteka izključno na daljavo. Učni proces, ki ga vodi učitelj, pa poteka tako sinhrono kot asinhrono. Nekaj spletnih aplikacij za učenje tujih jezikov najdemo že ob preprostem vpisu niza »spletno učenje« v spletni iskalnik, npr. Duolingo, opazamo pa tudi, da se mladi avtorji v svojih diplomskih in podiplomskih delih čedalje pogosteje ukvarjajo s pripravo aplikacij, ki omogočajo virtualno učenje jezika (Jurkovič 2015; Pukšič 2015; Dražumerič 2017). Ana Jurkovič (2017) pravi, da se je treba pri poučevanju tujega strokovnega jezika zavedati kompleksnosti in vpetosti, ki jo od učečih se zahteva strokovna terminologija. Sčasoma se učeči se zavedajo kompleksnosti tujega strokovnega jezika in spoznajo, da igra pomembno vlogo na njihovi poklicni poti (Možič 2014).

Pri pripravi spletnega jezikovnega orodja LanGuide se zavedamo, da bo čedalje več uporabnikov uporabljalo orodje po mobilnem telefonu, to je t. i. m-učenje, ki je v slovenskem akademskem prostoru prisotno približno zadnjih deset let in je sorazmerno neraziskano, saj se s tem področjem ukvarja zgolj nekaj avtorjev (Kaučič – Ramšak – Krašna 2008; Brezovar 2011; Zalar 2012; Čurk 2013; Pildek 2014; Pukšič 2015). Pukšič se v svoji doktorski disertaciji osredinja na m-učenje in pravi, da je bilo to definirano pri Unescu leta 2014; dodaja, da imamo danes skoraj vsi pametni telefon in preko njega redno dostopamo tudi do učnih gradiv, pripomočkov, slovarjev, prevajalnikov ipd. V svojem delu se osredinja na učenje slovenščine kot tujega jezika ob podpori mobilne naprave in pravi, da je m-učenje izobraževalni proces, katerega osrednji motiv je združitev učenja in mobilne tehnologije (Crompton 2013), in sicer s prostorsko in časovno neobremenjeno rabo elektronskih učnih gradiv. Čeprav m-učenje izhaja iz e-učenja, se zaradi tipne revolucije mobilnih naprav od njega čedalje bolj razlikuje (Driscoll – Barneveld 2015). To pomeni, da se e-gradiva, ki so oblikovana za namizni ali prenosni računalnik, ne morejo uporabljati tudi pri m-učenju, saj ne ustrezajo takemu načinu učenja jezika (Moore – Dickson-Deane – Galyen 2011). Pukšič pravi, da so razlike med klasičnim učenjem in m-učenjem očitne ter da so razlike med e-učenjem in m-učenjem čedalje očitnejše. Te razlike povzema v preglednici v svoji doktorski disertaciji. Razlike kategorizira po času, prilagoditvah posamezniku, zasebnosti, prostoru, formalnosti oz. neformalnosti, družbeni poveztivosti in spontanosti.

Zaradi pretežno novega področja se z metodologijo za pripravo e-vsebin in m-vsebin za e-učenje tujega jezika ne ukvarja prav veliko avtorjev in tako imamo na voljo le omejeno število empiričnih primerov o rabi tehnologij in učnih oblik, pa tudi s teoretičnega vidika naletimo na vrzel, ki zahteva še veliko raziskovalnega vložka, in sicer v smislu enotne metodologije za pripravo takih vsebin (Malek idr. 2019). Nekaj avtorjev, ki se lotevajo sorazmerno novega področja, se v svojih raziskavah osredinja na posamezne segmente, npr. Zaphiris in Zacharia (2001) v svoji raziskavi predstavljata jezikovni tečaj, ki je sestavljen iz 105 realnih zvočnih posnetkov, e-študentskih zapiskov, zbirke učnih orodij, spletnega slovarja in pregledovalnika besedil. S pripravo metodologije se ukvarjata tudi Marie-Noëlle Lamy (2006), ki se v okviru raziskave osredinja na analizo zvočnih posnetkov, in Lina Lee (2016), ki se ukvarja z avtonomnim učenjem, v katero so vključene štiri večšinske naloge in digitalno orodje; tipe nalog tudi opiše in poda rezultate vprašalnika sodelujočih v raziskavi. Orodje je bilo pripravljeno za učenje španskega jezika. Pravi, da osebni interes za učenje in kognitivni angažma z učnimi vsebinami prispevata k stopnji učne avtonomnosti in k ravni socialne interakcije ter k povsem spletnemu načinu učenja jezika. Pukšič (2015) se je v slovenskem prostoru podrobneje ukvarjal s pripravo vsebin za m-učenje slovenskega jezika (Pukšič – Krašna 2015; Pukšič – Zemljak Jontes – Krašna 2015), pri katerih se osredinja na navedbe, da mora biti videz vsebin tak, da ne zahteva široke mentalne vpetosti

uččega (Kristoffersen – Ljungberg 1999; Tarasewich 2003), in po Hashim – Ahmad – Rohiza 2010 sugerira, da naj bo preprost, uporabniku prijazen, vsebine ne smejo zahtevati pogostega premikanja po zaslonu, učni proces pa vedno nadzoruje učeči se. Omenja tudi vsebine, vključene v spletni tečaj, med katerimi najdemo poznavanje abecede in števil, opis družin, razdelke Predstavi se, Kaj imaš oblečeno ipd. Ob pregledu vsebin, ki so bile pripravljene v okviru specifičnosti učenja tujega jezika, velja omeniti raziskavo Bueno Alastuey 2018, ki se osredinja na specifičnost učenja angleškega jezika s področja kmetijstva, in Gimeno-Sanz 2002 za področje letalstva, na področju pomorstva pa Perea-Barberá – Bocanegra-Valle 2014.

7 ORIS METODOLOGIJE

Izsledki raziskav avtorjev (Gimeno-Sanz 2002; Lamy 2006; Perea-Barberá – Bocanegra-Valle 2014; Pukšič 2015; Lee 2016; Bueno Alastuey 2018; Malek idr. 2019) in dolgoletna pedagoška praksa projektnih partnerjev so nam omogočili uvid v potrebe posameznih strokovnih področij, ki jih v okviru jezikovnih virov želimo umestiti v spletno različico. Projektni sodelavci imajo dolgoletne izkušnje pri poučevanju angleškega jezika kot strokovnega jezika, in sicer na področju informacijskih tehnologij, matematike, zgodovine in ekonomije. Ob spremljanju klasičnih knjižnih referenčnih gradiv in strokovnega jezika kot takega ter napredka in potreb slušateljev so pozdravili pripravo e-okolja za terciarno raven. Po pregledu literature in primerov dobre prakse je bila razvita skupna metodologija za pripravo jezikovnih virov. Skupna metodologija je bila razvita, da bi poenotila pripravo jezikovnih virov za posamezno področje ter omogočila nadaljnjo vključitev novih jezikov in razširjeno uporabo za druge avtorje. Zavedajoč se specifik e-virov ter e-učenja in m-učenja ter vključenosti treh vrst deležnikov, in sicer študentov, univerzitetnih profesorjev in administrativnega osebja, je bila metodologija razvita tako, da je omogočila čim boljše prilagodljivost jezikovnih virov vsem trem skupinam. Odločili smo se za tristopenjsko težavnostno lestvico, in sicer nižjo, srednjo in višjo. Ob zavedanju, da ne moremo enačiti e-vsebin in m-vsebin, smo jezikovne vire ločili na tiste, ki se uporabljajo po računalniku, in tiste, ki se uporabljajo po tablici ali telefonu. Razlika med njimi ni predmet obravnave tega prispevka.

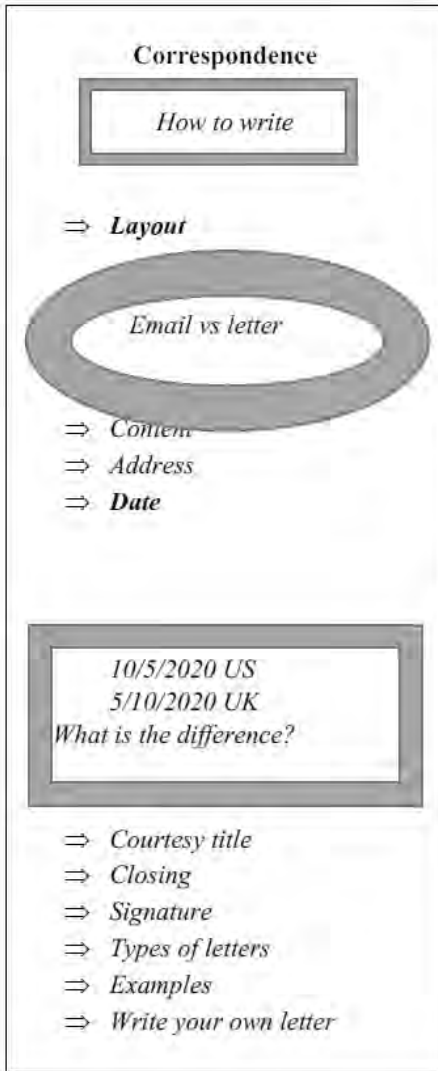
Ker smo želeli v sklopu strokovnega jezika čim širše zajeti vse tri skupine deležnikov, samo se odločili za pripravo jezikovnih virov, ki pokrivajo rabo administrativne angleščine. Široko področje administrativne angleščine smo nato razčlenili na podpodročja, in sicer na tajništvo, finance, mobilnost, metajezik, poslovni menedžment in marketing ter na akademsko angleščino. Strinjali smo se, da izbranih šest podpodročij izraža potrebe vseh treh skupin deležnikov. Obenem smo mnenja, da se utegnejo podpodročja med deležniki vsebinsko prepletati. V okviru šestih podpodročij partnerji razvijajo jezikovne vire, ki so sestavljeni iz petih tipov, in sicer:

- poslušanje (v okviru katerega razvijamo predvsem jezikovne vire intervjuja),
- besedišče (v okviru katerega razvijamo na nižji ravni prepoznavanje besedišča in njegovo prevajanje, na srednji ravni iskanje ustreznih terminov in na višji rabo sinonimov in antonimov),
- pisanje (v okviru katerega razvijamo pisanje e-pošte in pisem),
- govorjenje (v okviru katerega se osredinjamo na reprodukcijo glasov) ter
- branje (v okviru katerega se osredinjamo na strokovna besedila in na tri težavnostne stopnje, in sicer nižjo, srednjo in višjo).

V okviru jezikovnih virov smo pripravili tudi preproste slovnične in teoretične razlage, ki bodo deležnikom dale jezikovni temelj in strukturo. Ker so deležniki razdeljeni v tri skupine (študenti, univerzitetni profesorji in podporne službe), smo predvideli jezikovne vire, ki so uporabni za vse tri skupine deležnikov, npr. na podpodročju tajništva korespondenco (npr. pisanje poslovnega pisma). Korespondenca je nedvomno zelo široka tema, zato smo pripravili vsebine, ki bodo zadostile potrebam vseh treh skupin deležnikov, npr. prijava na poletno šolo ali tečaj za študente, priprava splošnega dopisa ali poizvedovanja za podporno osebje, prijava na konferenco ali izmenjavo za profesorje. V nadaljevanju se bomo osredinili na jezikovni vir korespondence in prikazali tipe vaj za vse tri vrste deležnikov.

8 PRIMER JEZIKOVNEGA VIRA ZA PODPODROČJE TAJNIŠTVA – KORESPONDENCA

V okviru podpodročja tajništva v nadaljevanju predstavljamo jezikovni vir za korespondenco za vse tri skupine deležnikov. Kot je razvidno s slike 1, se pod naslovom vira *Correspondence* nahaja okvirček *How to write*. Ko bo deležnik kliknil na okvirček, se bo odprl spustni meni, sestavljen iz več komponent: *Layout*, *Contents*, *Address*, *Date*, *Courtesy title*, *Closing*, *Signature*, *Types of letters*, *Examples in Write your own letter*. Osnovni koncept pri pripravi jezikovnih virov za korespondenco je bil, da se v aplikacijo umesti kratka navodila, kako pisati poslovna pisma in na kaj morajo biti deležniki pozorni pri pisanju. Kot je razvidno s slike 1, si bodo deležniki izbrali vsebino Korespondenca (*Correspondence*), nato se bo ob kliku na *How to write* odprl podmeni, ki bo vključeval deset enot, s pomočjo katerih se bodo deležniki seznanili z osnovnimi elementi ustrezne korespondence. S slike 1 je še razvidno, da sta dva elementa, in sicer *Layout* in *Date*, zapisana krepko, pod njima pa so navedene vsebine. Če bodo uporabniki kliknili na *Layout*, se bo odprl podmeni *Email vs letter*, pri čemer si bodo lahko izbrali vsebine videza (*layout*) glede na to, ali pišejo e-poštno sporočilo ali pismo. Pri elementu *Date* je s slike 1 razvidno, da je uporabniku na voljo primer rabe, in sicer britanski in ameriški zapis datuma. S klikom na *What is the difference* uporabniki dobijo kratko razlago.

Slika 1: Primer jezikovnega vira za področje korespondence – padajoči meni

V okviru jezikovnega vira za področje korespondence bodo elementi, npr. *address*, *date*, *courtesy title* in *closing*, pripravljani tako, da bodo spodbujali interaktivnost in inovativnost. V razdelku *Courtesy title* bodo imeli uporabniki na voljo interaktivne vaje sovpadanja (*matching*), kjer bodo izbirali pozdrave in zaključne fraze korespondence, ki so razvidni s slike 2.

Salutation	Complimentary ending BE	Complimentary ending AmE
Dear Sir, Dear Sirs, Dear Madam, Dear Sir or Madam, To whom it may concern	Yours faithfully,	Yours truly, Cordially yours, Very truly yours, Yours very truly,
Dear Mr Brown, Dear Mrs Brown, Dear Ms Brown,	Regards, Best wishes, Best regards, Yours sincerely,	Yours truly, Truly yours, Sincerely,

Slika 2: Primer jezikovnega vira za področje korespondence – *Courtesy title*

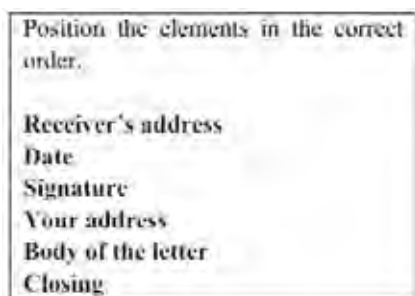
Pri razdelku *Types of letters* bodo imeli uporabniki na voljo več različnih vrst pisem, npr. *Cover letter*, *Letter of recommendation*, *Letter of enquiry* in *Invitation*, ter njihove glavne značilnosti. Pri razdelku *Examples* pa bodo imeli na voljo zglede pisem. Na sliki 3 je vzorec pisma, in sicer *Letter of recommendation*.

Deležniki bodo imeli na voljo različne tipe pisem, v okviru katerih bodo lahko izvajali interaktivne vaje, npr. popravljanje slovničnih in pravopisnih napak ter izboljšanje sloga in besedišča, kar je razvidno iz zgornjega pisma, v katerem so napake, ki jih mora popraviti deležnik, zapisane krepko. S slike 3 je razviden večstopenjski razpon napak, in sicer od nepravilnega zapisa (npr. *ambitious*, *universtiy*, *profesor*) do neustrezne rabe glagolskih časov (npr. *has been constantly awarded*), slovničnih napak (npr. *on the request*, *English language*, *University of Primorska*) in slogovne neustreznosti (npr. *strongly support*, *teaching assistant*, *best wishes*).

V razdelku *Write your own letter* bodo imeli deležniki na voljo vzorce pisem. Kot je razvidno s slike 4, bodo deležniki sestavili pismo ob pomoči namigov, začenši s preprostimi koraki, kot je oblika pisma, pri čemer mora deležnik po vrstnem redu postaviti elemente pisma.

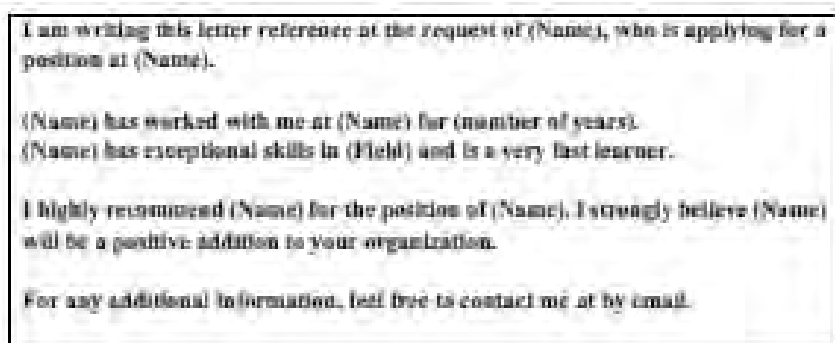

Slika 3: Primer jezikovnega vira za področje korespondence – *Letter of recommendation*

Slika 4: Primer jezikovnega vira za področje korespondence – *Letter of recommendation* – oblika

Pri pisanju pisma bodo učečim se na voljo deli povedi, ki bodo olajšali pisanje (slika 5). Ob pomoči shematskih tipskih pisem, npr. *Letter of recommendation*, *Cover letter*, *Letter of enquiry in Invitation*, bodo učeči se v okviru treh težavnostnih stopenj osvojili potrebna znanja, ki jim bodo omogočala funkcionalno rabo angleškega jezika.

Slika 5: Primer jezikovnega vira za področje korespondence – *Letter of recommendation* – vsebina

9 SKLEP

Analiza potreb, ki je bila izvedena na dveh univerzah, jasno kaže pomen tujega jezika in jezikovnega usvajanja, in sicer pri študentih, profesorjih in podpornem osebju. Po pregledu rezultatov analize in na podlagi celostnega razumevanja novih oblik učenja jezika, ki segajo onkraj učilnice in spodbujajo interaktivnost, inovativnost in nasploh učenje, ki ni omejeno na prostor in čas, se v prispevku osredinjamo na e-učenje in predstavljamo spletne jezikovne vire, ki jih nudi jezikovno orodje LanGuide. V prispevku opozarjamo, da LanGuide ni samo še eno orodje za e-učenje, ampak nudi prilagojene interaktivne vaje. Prav vpogled v doslej razvita jezikovna orodja in dolgoletna pedagoška praksa projektnih sodelavcev ter analiza potreb so bili povod za pripravo jezikovnih virov, ki so drugačni od doslej razvitih. Tu mislimo predvsem na to, da so razviti viri usmerjeni v strokovni jezik in kot taki predstavljajo novost, saj so podobna jezikovna orodja pretežno usmerjena na usvajanje splošnega jezika. Pri pripravi virov smo pripravili gradiva z mislijo na tristopenjsko težavnostno lestvico in na tri skupine deležnikov. V prispevku predstavljamo področje korespondence, ki je ključno pri komunikaciji vseh treh deležnikov in se utegne prepletati med deležniki, in sicer na vsebinski ravni, saj vsak deležnik najde jezikovni vir, ki je zanj funkcionalno uporaben. Tako utegne biti *Letter of recommendation* primeren vir tako za študente kot za profesorje in podporno osebje. Jezikovno orodje LanGuide ponuja uporabniku tudi teoretični pogled na obravnavano področje; v ta namen so pri viru korespondence na voljo namigi, kako pravilno pisati datum, naslov ipd. Osredinja se na celostno rabo jezika in pri učečih

se spodbujajo pravilno rabo slovnčnih struktur, pravi izbor besedišča in sloga ter preverja slovnčne in pravopisne napake ter poudarja pomen oblike.

LITERATURA

- Alemi – Tavakoli 2016** = Maedeh Alemi – Ehteramsadat Tavakoli, Audio Lingual Method, *3rd International Conference on Applied Research in Language Studies* 2016, 1–5, https://www.researchgate.net/profile/Maedeh_Alemi/publication/293731529_Audio_Lingual_Method/links/59c643de458515548f3268ec/Audio-Lingual-Method.pdf, dostop 3. 11. 2019.
- Anderson 2008** = Ronald Anderson, Implications of the information and knowledge society for education, v: *International handbook of information technology in primary and secondary education*, ur. J. Voogt – G. Knezek, New York: Springer, 2008.
- Brezovar 2011** = Lenka Brezovar, *Razvoj didaktične igre za platformo Android*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 2011.
- Brodnik idr. 2011** = Andrej Brodnik idr., Okolje za konstruktivistično sodelovalno učenje z rabo infrastrukture v oblaku, *Splet: izobraževanje in raziskovanje za IKT: zbornik prispevkov*, Mednarodna konferenca Splet izobraževanja in raziskovanja z IKT – SIRikt 2011, Kranjska Gora 13.–16. april 2011.
- Brumen 2003** = Mihaela Brumen, *Pridobivanje tujega jezika v otroštvu: priročnik za učitelje*, Ljubljana: DZS, 2003.
- Brumen – Krušič – Zupančič 2017** = Mihaela Brumen – Helena Krušič – Tomaž Zupančič, Uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije pri poučevanju in učenju angleščine v otroštvu, *Revija za elementarno izobraževanje* 10.4 (2017), 427–444.
- Bueno Alastuey 2018** = Camino Bueno Alastuey, WebCT Design and Users Perceptions in English for Agriculture, v: *Handbook of Research on E-Learning Methodologies for Language Acquisition: Information Science reference*, ur. Rita Cássia Veiga Marriott, Hershey – New York: Information Science reference, 2018, 480–496.
- Canale – Swain 1980** = Michael Canale – Merrill Swain, Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing, *Applied Linguistics* 1980, št. 1, 1–47.
- Chastain 1970** = Kenneth D. Chastain, A methodological study comparing the audio-lingual habit theory and the cognitive code-learning theory – A continuation, *The Modern Language Journal*, 1970, National Federation of Modern Language Teachers Associations, https://www.jstor.org/stable/323100?seq=1#page_scan_tab_contents, dostop 3. 11. 2019.
- Chomsky 1959** = Noam Chomsky, Review of Skinner's *Verbal Behavior*, *Language* (1959), št. 35, 26–58.
- Crompton 2013** = Helen Crompton, *A historical overview of mobile learning: toward learner-centered education: handbook of mobile learning* 1 (2013), 3–14.
- Čok idr. 1999** = Lucija Čok idr., Učenje in poučevanje tujega jezika: smernice za učitelje v drugem triletju osnovne šole (1999), Ljubljana: Pedagoška fakulteta – Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 1999.
- Čurk 2013** = Igor Čurk, *Razvoj elektronskega učbenika za platformo Android*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 2013.
- Donald 2011** = Merlin Donald, The mimetic origins of language, *The Oxford Handbook of Language Evolution*, ur. Kathleen R. Gibson – Maggie Tallerman, <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199541119.001/oxfordhb-9780199541119-e-17>, dostop 3. 11. 2019.
- Đorđević 2013** = Jasmina Đorđević, Nastava engleskog jezika danas: digitalizovani prostor ili sajber-učionica, *Virtuelna interakcija i kolaboracija u nastavi engleskog jezika i književnosti: tematski zbornik radova*, ur. Biljana Radić-Bojanić, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013, 53–67.
- Dražumerič 2017** = Borut Dražumerič, *Razvoj mobilne aplikacije za sprotno učenje tujih jezikov*, diplomatska naloga, Fakulteta za informacijske študije v Novem mestu, 2017.

- Driscoll – van Barneveld 2015** = Margaret Driscoll – Angela van Barneveld, Applying Learning Theory to Mobile Learning, *Learning Technologies* 32 (2015), št. 1501.
- Erben 2008** = Tony Erben, *CALLing all foreign language teachers: computer assisted language learning in the classroom*, NY: Eye on Education, 2008.
- Evropska unija 2019** = EU: Language Policy, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/142/language-policy>, dostop 30. 10. 2019.
- Farooq – Javid 2012** = U. Farooq – C. Javid, Impact of E-Learning on English Language Learning at Undergraduate Level at Taif University (Ksa), *Proceedings of the 4th International Conference on Education and New Learning Technologies*, 2–4 July 2012, Barcelona, Spain, 2012.
- Farr – Murray 2016** = Fiona Farr – Liam Murray, *The Routledge Handbook of Language Learning and Technology*, New York: Routledge, 2016.
- Garrison 2011** = D. Randy Garrison, *E-Learning in the 21st Century*, New York: Routledge, 2011.
- Gerlič 2005** = Ivan Gerlič, Stanje in trendi uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) v slovenskih osnovnih šolah, poročilo o raziskovalni nalogi za leto 2005, <http://www.pfmb.uni-mb.si/old/raziskave/os2005/>, dostop 30. 10. 2019.
- Ghofur 2016** = Abd Ghofur, The Effect of Communicative Language Teaching Method and the Audio-Lingual Method for Students' English Speaking Skill, *Academic Research International* 7.5 (2016), 103–111.
- Gimeno-Sanz 2002** = Anna Gimeno-Sanz, E-language learning for the airline industry, *ReCALL* 14.1 (2002), 47–57.
- Graham 2006** = Charles R. Graham, Blended learning systems: definition, current trends, and future directions, v: *The handbook of blended learning: global perspectives, local designs*, ur. C. J. Bonk – C. R. Graham, San Francisco, CA: Pfeiffer Publishing, 2006, 3–21.
- Hashim – Ahmad – Rohiza 2010** = A. S. Hashim – W. F. W. Ahmad – A. Rohiza, A study of design principles and requirements for the m-learning application development, *2010 International Conference on User Science and Engineering (i-USEr)*, Shah Alam, Malaysia, 2010, 226–231.
- Hwang – Fu 2018** = Gwo-Jen Hwang – Qing-Ke Fu, Trends in the research design and application of mobile language learning: a review of 2007–2016 publications in selected SSCI journals, *Interactive learning environments* 27 (2018), <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10494820.2018.1486861>, dostop 21. 10. 2019.
- Jaekel idr. 2017** = Nils Jaekel – Michael Schurig – Merle Florian – Markus Ritter, From Early Starters to Late Finishers?: a Longitudinal Study of Early Foreign Language Learning in School, *Language Learning* 67.3 (2017), 631–664.
- Jurkovič 2015** = Ana Jurkovič, *Slovenščina za vsak žep: računalniška aplikacija za začetno učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika*, magistrsko delo, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, 2015.
- Jurkovič 2018** = Violeta Jurkovič, Spletne jezikovne dejavnosti in priložnostno učenje angleščine med slovenskimi študenti, *Sodobna pedagogika* 69.2 (2018), 26–40.
- Kaučič – Ramšak – Krašna 2008** = Branko Kaučič – Maja Ramšak – Marjan Krašna, Improving learning environment with mobile devices, v: *Proceedings: conference: savjetovanje*, ur. Marina Čičin-Šain, Rijeka: MIPRO (2008), 248–252.
- Kristoffersen – Ljungberg 1999** = Steinar Kristoffersen – Fredrik Ljungberg, Making place to make IT work: empirical explorations of HCI for mobile CSCW, *Proceeding GROUP '99 Proceedings of the international ACM SIGGROUP conference Supporting group work*, 1999, 276–285.
- Lamy 2006** = Marie-Noëlle Lamy, Multimodality in Online Language Learning Environments: looking for a methodology, *Third International Conference on Multimodality*, May 25–26 2006, Pavia, Italy, 237–254, <https://telearn.archives-ouvertes.fr/hal-00197411/document>, dostop 22. 10. 2019.
- Lavrič 2010** = Miran Lavrič, Mladina: končno poročilo o rezultatih raziskave, MŠŠ, 2010.
- Ledin – Samuelsson 2016** = Per Ledin – Robin Samuelsson, Play and Imitation: Multimodal Interaction and Second-Language Development in Preschool, *Mind, Culture, and Activity* 24.1 (2016), 18–31.
- Lee 2016** = Lina Lee, Autonomous Learning through Task-based Instruction in Fully Online Language Courses, *Language Learning & Technology* 20.2 (2016), 81–97.

- Lešnik 2014** = Sabina Lešnik, *Vloga socialno-kulturnega okolja pri učenju tujih jezikov*, doktorska disertacija, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, 2014.
- Malek idr. 2019** = Jihene Malek idr., A methodology for designing mobile, pervasive, seamless and IoT-based learning scenarios: language, process and supporting tools, *International Journal of Mobile Learning and Organisation* 13.3 (2019), <https://www.inderscienceonline.com/doi/pdf/10.1504/IJMLO.2019.100402>, dostop 21. 10. 2019.
- Mezgec 2016** = Maja Mezgec, Življenje z več jeziki: razvoj večjezičnih govorcev s perspektive vseživljenjskega učenja, *Andragoška spoznanja* 22.3 (2016), 77–89.
- Moeller – Catalano 2015** = Aleidine Kramer Moeller – Theresa Catalano, Foreign Language Teaching and Learning, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, ur. James Wright, Amsterdam: Elsevier, 2015, 327–333.
- Montoya 2009** = Maria Soledad Montoya, Recursos tecnológicos para el aprendizaje móvil (mlearning) y su relación con los ambientes de educación a distancia: implementaciones e investigaciones, *RIED Revista iberoamericana de educación a distancia* 12.2 (2009), 57–82.
- Moore – Dickson-Deane – Galyen 2011** = Joi L. Moore – Camille Dickson-Deane – Krista Galyen, e-Learning, online learning, and distance learning environments: are they the same?, *The Internet and Higher Education*, Elsevier 14.2 (2011), 129–135.
- Možič 2014** = Damjana Možič, Nekateri didaktični pristopi k aplikativnemu učenju tujega jezika stroke, *IBS Newsletter* 4.4 (2014), <http://porocevalec.ibs.si/sl/component/content/article/56-letnik-4-t-4/199-damjana-moic-prof-nem-in-ang-jezika-nekateri-didaktini-pristopi-k-aplikativnemu-uenju-tujega-jezika-stroke>, dostop 21. 10. 2019.
- Munday 2016** = Pilar Munday, The case for using DUOLINGO as part of the language classroom experience, *RIED Revista iberoamericana de educación a distancia* 19.1 (2016), 83–101.
- Nagode – Pižorn 2016** = Gabrijela Petra Nagode – Karmen Pižorn, Miti o učenju drugega tujega jezika, *Vestnik za tuje jezike* 8.1 (2016), 203–215.
- Nunan 2014** = David Nunan, Beyond the classroom: a case for out-of-class language learning, 2014, <https://nsjle.org.au/nsjle/media/2014-NSJLE-05-DAVID-NUNAN.pdf>, dostop 3. 11. 2019.
- Perea-Barberá – Bocanegra-Valle 2014** = Dolores Perea-Barberá – Ana Bocanegra-Valle, Promoting Specialised Vocabulary Learning Through Computer-Assisted Instruction, v: *Languages for Specific Purposes in the Digital Era: educational Linguistics*, ur. E. Bárcena – T. Read – J. Arús, Cham Springer International Publishing, 2014 (Educational Linguistics 19), 129–154.
- Pildek 2014** = Matija Pildek, *Pregled mobilnih rešitev za izobraževanje upravljanja informatike*, diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, 2014.
- Pižorn 2009** = Karmen Pižorn, Dodatni tuji jezik v otroštvu: pregledna evalvacijska študija, 2009, [http://www.zrss.si/projektiess/skladisce/sporazumevanje_v_tujih_jezikih/tuj%20jezik%20v%20prvem%20triletju/Strokovni%20članki%20in%20prevodi/dodatni%20tuj%20jeziki%20v%20otroštvu%20\(eval.studija\)_%20pizorn.pdf](http://www.zrss.si/projektiess/skladisce/sporazumevanje_v_tujih_jezikih/tuj%20jezik%20v%20prvem%20triletju/Strokovni%20članki%20in%20prevodi/dodatni%20tuj%20jeziki%20v%20otroštvu%20(eval.studija)_%20pizorn.pdf), dostop 4. 11. 2019.
- Podgoršek 2011** = Saša Podgoršek, Spletno podprto učenje in poučevanje nemščine na sekundarni ravni, *Vestnik za tuje jezike* 3.1–2 (2011), 167–177.
- Pukšič 2015** = Dejan Pukšič, *Učenje slovenščine kot tujega jezika ob podpori mobilnih naprav s tipnim uporabniškim vmesnikom*, doktorska disertacija, Univerza v Mariboru, 2015.
- Pukšič – Krašna 2015** = Dejan Pukšič – Marjan Krašna, M-learning in practice: language learning mobile application, *Central European Conference on Information and Intelligent Systems CECIS, 26th international conference [and] appendix 10th International Doctoral Seminar (IDS)*, September 23rd–25th, 2015, Varaždin, Croatia, 105–114.
- Pukšič – Zemljak Jontes – Krašna 2015** = Dejan Pukšič – Melita Zemljak Jontes – Marjan Krašna, Materials design for language m-learning = Načrtovanje gradiv za mobilno učenje jezikov, *Revija za elementarno izobraževanje* 8.4 (2015), 121–142.
- Romaine 2013** = Suzanne Romaine, Politics and policies of promoting multilingualism in the European Union, *Language Policy* 12.2 (2013), 115–137.
- Schenk – Schmidt 2018** = Angelika Schenk – Susanne K. Schmidt, Failing on the social dimension: judicial law-making and student mobility in the EU, *Journal on European Public Policy* 25.10 (2018), 1522–1540.

- Schulmeister 2006** = Rolf Schulmeister, *ELearning: Einsichten und Aussichten*, München – Wien: Oldenbourg Verlag, 2006.
- Sharples 2005** = Mike Sharples, Learning As Conversation: Transforming Education in the Mobile Age, *Proceedings of Conference on Seeing, Understanding, Learning in the Mobile Age*, Budapest, 2005, 147–152.
- Standley 2015** = Henrietta J. Standley, International mobility placement enable students and staff in Higher Education to enhance transversal and employability-related skills, *FEMS Microbiology Letters* 363.19 (2015), <https://academic.oup.com/femsle/article/362/19/fnv157/496364>, dostop 30. 10. 2019.
- Stepien idr. 2013** = Tomasz Stepien idr., *Spatialisation of Education: Migrating Languages – Cultural Encounters – Technological Turn*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2013.
- Stockwell – Hubbard 2013** = Glenn Stockwell – Philip Hubbard, Some emerging principles for mobile-assisted language learning, *The International Research Foundation for English Language Education*, http://www.tirfonline.org/wp-content/uploads/2013/11/TIRF_MALL_Papers_StockwellHubbard.pdf, dostop 21. 10. 2019.
- Tarasewich 2003** = Peter Tarasewich, Designing mobile commerce applications, *Communications of the ACM – Mobile computing opportunities and challenges* 46.12 (2003), 57–60.
- Valdman 1970** = Albert Valdman, Toward a Better Implementation of the Audio-Lingual Approach, *The Modern Language Journal* 54.5 (1970), 309–319.
- VanPatten – Williams 2015** = Bill VanPatten – Jessica Williams, *Theories in second language acquisition*, New York: Routledge, 2015
- Viberg – Grönlund 2012** = Olga Viberg – Åke Grönlund, Mobile Assisted Language Learning: a Literature Review, *11th World Conference on Mobile and Contextual Learning (mLearn), Helsinki, 2012*, <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A549644&dsid=4797>, dostop 21. 10. 2019.
- Vitez 2012** = Primož Vitez, Med fonemsko, glasovno in grafično učno zmožnostjo, *Vestnik za tuje jezike* 4.1–2 (2012), 141–147.
- Yoo 2016** = Joseph Yoo, A Comparative Review of Audio-Lingual Methodology and Communicative Language Teaching in Second Language Instruction, *Electronic International Journal of Education, Arts, and Science* 2.4 (2014), 1–15.
- Zalar 2012** = Ksenija Zalar, *Primeri uporabe in primernost mobilnih naprav za izobraževanje*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 2012.
- Zaphiris – Zacharia 2001** = Panayiotis Zaphiris – Giorgos Zacharia, Design Methodology of an Online Greek Language Course, *Proceeding CHI EA '01 CHI '01 extended abstracts on Human factors in computing* (2001), <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.28.7179&rep=rep1&type=pdf>, dostop 22. 10. 2019.

SUMMARY

Language Competences in the English Language: the Case of Students, University Professors, and Administrative Support Staff

In society, language is no longer only a means of communication that allows people to exchange thoughts with others. Language is part of our culture, and we use it to tell others where we come from, what we do, and what we want. Language is our home, family, and value. This article focuses on the importance of mastering and teaching foreign languages (English) among students, university professors, and support services involved in tertiary education. It provides a chronological overview of the status of foreign language teaching, focusing on modern concepts of language learning, including the use of new technologies, such as e-learning and mobile or m-learning, which have been increasingly popular over the past years, especially among young people. It presents the English e-learning tool LanGuide and, within its framework, correspondence resources and a needs analysis. This analysis was conducted as part of cooperation between universities in Slovenia and Romania, and it shows the status of English proficiency and teaching at the tertiary level.

MISLAV BENIĆ

BEZLIČNOST I SRODNE POJAVE: OSNOVNI PROBLEMI

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.08](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.08)**Brezosebnost in sorodni pojavi: osnovni problemi**

Prispevek obravnava osnovne probleme pri konceptu brezosebnosti. Ta se v sodobnem jezikoslovju najpogosteje razlaga na dva načina: strukturno in komunikativno-funkcijsko. Komunikativno-funkcijski pristop ni povsem neuporaben, ampak brezosebnost ni povsem ustrezen termin za pojave, ki jih ta pristop obravnava. Pomanjkljivost strukturnega pristopa pa je, da se osredotoča na osebek, ki ga v jeziku ni vedno lahko opredeliti, in obenem zanemari sorodne pojave, povezane z drugimi stavčnimi argumenti. Rešitev se ponuja v integralnem pristopu, ki bi brezosebnost primerjal s sorodnimi pojavi pri udeleženski strukturi predikata.

Ključne besede: brezosebnost, labilnost, osebek, udeleženska struktura, hrvaščina

Impersonality and Related Phenomena: The Basic Issues

This article addresses basic issues related to the concept of impersonality. In modern linguistics, impersonality is understood in two ways: in a structural sense and a communicative-functional one. The communicative-functional approach to impersonality is not without merit, but impersonality is not a particularly appropriate term for the phenomena with which this approach is concerned. The downside of the structural approach to impersonality, on the other hand, is its focus on the subject—a category that is not always easily definable in language, generally speaking—as well as its neglect of related phenomena associated with other arguments. This problem could be solved by a more integrated approach to the study of argument structure.

Keywords: impersonality, lability, subject, argument structure, Croatian

1 UVOD: ENTITETI, PROCESI I SPECIFIKACIJE

Većina lingvista bezličnost u većoj ili manjoj mjeri izjednačava s besubjektivnošću. Takvo shvaćanje bezličnosti nije jedino u lingvistici, ali je zasada dominantno i gotovo jedino u školskim gramatikama i manjim lingvističkim priručnicima. Upravo je bezličnost kao besubjektivnost i tema ovoga rada. Shvaćanje se bezličnosti kao besubjektivnosti, za razliku od komunikativno-funkcionalnoga shvaćanja bezličnosti, o kojem će se reći nekoliko riječi u 2. poglavlju, može smatrati strukturno utemeljenim jer se kao polazište uzima argumentna struktura predikata.

Sama pak struktura jednostavne rečenice, a prema tome i argumentna struktura predikata, kao i podjela riječi u jezicima na vrste, proizlazi iz unutarjezičnoga

---

Zahvalan sam Davidu Mandiću, Violeti Moretti, Teu Radiću i Mladenu Uhliku na tehničkoj pomoći oko ovoga rada.

rašćlanjivanja stvarnosti na entitete, procese i specifikacije. Naime, jedna je od bitnijih funkcija ljudskoga jezika odražavanje nekoga dijela stvarnosti, a jedan od osnovnih preduvjeta za učinkovito odražavanje stvarnosti pomoću jezika njezino je raščlanjivanje. Jezik iz stvarnosti izdvaja odsječke ograničene vremenom, prostorom, komunikacijskim potrebama i ljudskim mogućnostima. Međutim, u ovom nam slučaju nije toliko bitno izdvajanje iz stvarnosti takvih odsječaka, odnosno situacija, koliko raščlanjivanje tih situacija na njihove osnovne sastavnice: entitete, procese i specifikacije. Naime, stvarnost sama po sebi zapravo nije raščlanjena na takve sastavnice. Tako se, na primjer, neki automobil u stvarnosti ne može apstrahirati od mnogočega od čega se obično apstrahira u ljudskom jeziku. Svaki stvaran automobil mora biti nekakav (velik, malen, dugačak, kratak, crn, bijel, težak, lagan, topao, hladan, nov, star...), u svakom trenutku mora biti u nekom položaju (na kotačima, na boku, na krovu...), mora se negdje nalaziti (na cesti, pred kućom, u zraku...), a pri tom mora mirovati ili se kretati itd. Ako se kreće, on se uvijek kreće nekom brzinom (sporo, brzo, pri tom jednoliko, ubrzano...) i u nekom smjeru (na zapad, nizbrdo...) itd. Automobil koji nema nijednu od spomenutih »osobina«, u stvarnosti nije moguć, kao što nisu moguće ni osobine odvojene od objekta kojemu se one pripisuju, kao što nije moguće ni kretanje bez, pojednostavnjeno rečeno, objekta koji se kreće, i bez svojih osobina (brzine, smjera itd.). Premda objekti i događaji ne postoje ni odvojeni jedni od drugih ni izvan prostora i vremena, niti su mogući bez osobina, a ni osobine nisu moguće bez njih, moguća je varijacija spomenutih parametara. Automobil se nekad kreće, a nekad miruje; ako je bijel, može se obojati u crno; ako je u nekom trenutku nov, može postati star; može se promatrati na različitim mjestima i u različitom vremenu. Isto tako i kretanje automobila može mijenjati brzinu, smjer i neke druge parametre. Konačno, može se usporediti i više automobila s obzirom na svoje osobine, s obzirom na svoje kretanje u nekom trenutku i sl. Ponajprije zahvaljujući spomenutomu variranju parametara ljudski se jezik pri opisivanju stvarnosti služi apstraktnim konceptima: entitetima, procesima i specifikacijama. Takva apstrakcija omogućava izražavanje raznih sadržaja kombiniranjem relativno malena broja znakova i izdvajanje iz odsječka stvarnosti upravo onoga što je najvažnije priopćiti.

Opisano raščlanjivanje stvarnosti u jeziku vrlo je očigledna pojava i nipošto nije nepoznanica, ali pri pokušajima njegova potpuna razumijevanja lingvisti se suočavaju s određenim teškoćama: usp. primjerice Lyons (1977: 438 sqq.) i Wierzbicka (1988: 465 sqq.). Entitetima se u ovom radu nazivaju značenja imenica, procesima značenja glagola, a specifikacijama značenja pridjeva i priloga. Pridjevi u pravilu funkcioniraju kao specifikacije entiteta, a prilogi kao specifikacije procesa.¹ Razlikovanje je spomenutih četiriju vrsta riječi u jezicima često, ali nije univerzalno. Tako izolacijski jezici općenito slabo razlikuju vrste riječi, a pridjevi

¹ Doduše, pridjevi se upotrebljavaju i u sastavu predikata, a prilogi ne specificiraju svi glagole: mogu se dodavati pridjevima i drugim priložima, a mogu funkcionirati i kao rečenični prilogi.

su, na primjer, kao vrsta riječi u mnogim jezicima rubni.² Termini *entiteti*, *proces* i *specifikacije* ovdje ne označavaju tip referenta ili označenika kao konkretnoga izvanjezičnoga objekta, nego unutarjezični koncept.³ Tako su entiteti najčešće konkretni, a specifikacije apstraktne, kao u sintagmi *dobar otac*, ali moguće je i donekle obratno, kao u sintagmi *očeva dobrot*. Kao entiteti se prototipno koncipiraju predmeti, ali se tako između ostaloga mogu koncipirati također događaji, odvijanja i stanja, npr. *ubojstvo*, *gorenje*, *ležanje*. Prema tome, osnovno je obilježje specifikacija da se koncipiraju kao osobine: kao nešto što se dodaje entitetima ili procesima i precizira ih. Osnovno je obilježje entiteta da se koncipiraju kao pojmovi: kao svojevrsne samostalne pojave o kojima se može nešto reći. Osnovno je pak obilježje procesa činjenica da se ponajprije s njima povezuje ilokucijska snaga iskaza.⁴ Drugim riječima, proces je u pravilu jezgra tvrdnje, pitanja ili poticaja, tj. jezgra iskaza.⁵ S tim su u vezi upravo finitnomu glagolu više ili manje inherentne kategorije kao lice, vrijeme i način. Činjenica da je upravo proces obično jezgra iskaza, lako se objašnjava time što se kao procesi prototipno koncipiraju najvarijativniji dijelovi stvarnosti: entiteti su najkonkretniji i najstabilniji, procesi su ono što se obično mijenja, a specifikacije preciziraju entitete i procese. Značenje se glagola u literaturi obično opisuje terminima *radnja*, *situacija*, *proces* i *događaj*, od kojih zapravo nijedan nije dobar. Termini su *radnja*, *proces* i *događaj* neprikladni ponajprije zato što ne označavaju svi glagoli ni radnju ni proces (odvijanje) ni *događaj*,⁶ a termin *situacija* jer on bolje odgovara cijelomu iskazu – u prvom redu tvrdnji – nego glagolu (značenje glagola u infinitivu ili imperativu obično teško možemo nazvati situacijom). Ovdje se ipak odlučujem za naziv *proces* kao najbliži smislu variranja, odnosno promjene.

Raščlanjivanje je situacije na elemente u pojedinom jeziku i u pojedinom konkretnom iskazu u znatnoj mjeri proizvoljno. Tako će se u njemačkom upotrijebiti složenica u nekom slučaju u kojem će se u hrvatskom upotrijebiti imenica s pridjevom. Isto tako će se u nekom inkorporacijskom jeziku nerijetko upotrijebiti glagol (s inkorporiranim objektom) gdje će se u hrvatskom upotrijebiti glagol i objekt zasebno. Osim toga, i u hrvatskom se jeziku na primjer može reći *sitna kiša*, ali u sličnom značenju i *rosulja*. I konačno, u hrvatskom se u sličnom značenju može reći i *pada kiša*, *kiši*, pa čak i *kiša!*. Izdvajanje ili neizdvajanje specifikacija

2 Za pridjeve usp. Marković 2012: 294 sq.

3 U Lyons (1977) i Wierzbicka (1988) se pak u većoj ili manjoj mjeri nastoji utvrditi odnos između osnovnih vrsta riječi i njihovih označenika. Zato se ondje i govori o osobinama ili svojstvima (eng. *properties* i *qualities*), a ne o specifikacijama kao u ovom radu.

4 Termin se ovdje shvaća slično kao u van Valin i Lapolla 2016: 41.

5 Usp. hrv. *sada prolazeći automobil* i *automobil prolazi*.

6 O gruboj, ali praktičnoj, akcionalnoj klasifikaciji na procese (odvijanja), događaje i stanja v. primjerice Lyons 1977 (707 sq.), de Swart 1998 (348 sq.) s ondje navedenom literaturom te Zalaznjak – Šmelčev 2000 (35 sq.), a usp. i Plungjan (2016: 54). Za proces kao akcionalnu klasu preferiram naziv *odvijanje* da bih ga razlikovao od *proces*a kao naziva za označenik bilo kojega predikata.

za temu kojom se ovdje bavimo, nije osobito bitno, ali je bitno raščlanjivanje na entitete i procese. U procesu može sudjelovati od nijednoga do nekoliko entiteta, koji se u jeziku različito kodiraju, ponajprije s obzirom na način na koji sudjeluju u procesu, tj. na značenjsku ulogu, ali i na neke druge parametre, kao što su komunikativna uloga, ontološki i deiktički status, referentni status i stupanj empatije.⁷ Vjerojatno se najtipičnijom može smatrati rečenica koja ima subjekt, predikat i objekt, tj. dva entiteta koja sudjeluju u jednom procesu kao (1).

(1) hrv. *Ivan jede juhu.*

Sasvim su obične i rečenice koje se sastoje samo od subjekta i predikata. U takvim rečenicama ili dolazi glagol (predikat) koji u osnovi ne podrazumijeva objekt, tj. cijela se situacija koncipira kao da objekt (drugi entitet) ne postoji (2), ili dolazi glagol koji sam po sebi podrazumijeva objekt, ali je iz određenih razloga upotrijebljen u specifičnoj konstrukciji koja ga ne podrazumijeva (3) ili dolazi glagol koji podrazumijeva objekt, ali se objekt izostavlja⁸ zato što se u slučaju konkretnoga iskaza smatra gotovo identičnim procesu, samorazumljivim, nevažnim ili nepoznatim⁹ (4).

(2) hrv. *Hodam.*

(3) hrv. *Jede se juha.*

(4a) hrv. *Ivan jede.*

(4b) hrv. *Ivan puši.*

(4c) hrv. *Je li Ivan doručkovao?*

Rjeđe nego bez objekta, ali iz sličnih razloga, rečenice mogu biti i bez subjekta. Tako glagol ne podrazumijeva subjekt u (5), konstrukcija ga ne podrazumijeva u (6), a mogući se subjekt izostavlja kao gotovo identičan procesu, samorazumljiv, nevažan ili nepoznat u (7).

(5a) hrv. *Kiši.*

(5b) hrv. *Sniježi.*

(6a) hrv. *Hoda se.*

(6b) hrv. *Plače se.*

(7a) hrv. *Pūšē.*¹⁰

(7b) hrv. *Zvonilo je.*

(7c) hrv. *Kad te boli, onda nemaš volje ni za što.*

(7d) hrv. *Ovdje baš smrdi.*

Jezgrom bezličnosti možemo smatrati rečenice koje se sastoje od glagola koji ne mogu podrazumijevati subjekt, tj. od (pravih) bezličnih glagola. Obično tipičnim bezličnim glagolima smatramo glagole koji označavaju meteorološke pojave

7 V. Kibrik 2001.

8 O izostavljanju govorimo kad u strukturi nema nečega čega bi teoretski moglo biti, a o neizricanju kad se neki element strukture može smatrati zastupljenim nulom ili ličnim nastavkom.

9 Razlozi su često isprepleteni.

10 O vjetru.

kao *kiši*, *grmi*. Riječ je o konstrukcijama u kojima se situacija prikazuje kao čisti proces, a entiteta nema. To nije neočekivano jer je takve situacije relativno teško razgraničiti na entitete i procese. Njih je vjerojatno u osnovi najprirodnije koncipirati kao proces bez entiteta, iako ih je, barem u nekim slučajevima, moguće koncipirati i kao entitet i proces (*pada kiša*) ili kao specifičan entitet (*kiša!*).¹¹ Pravi su bezlični glagoli u hrvatskom standardnom jeziku bezaktantni glagoli¹², tj. glagol koji ne može podrazumijevati nominativni subjekt, ne može podrazumijevati ni neki drugi aktant. To vrijedi za hrvatske bezlične glagole (ne i za bezlične glagole u drugim jezicima, npr. u latinskom), ali ne vrijedi za bezlične predikate sa sponom i za bezličnu upotrebu i specifične bezlične konstrukcije punoznačnih ličnih glagola (usp. također (7c)). Kad subjekta nema, glagol u hrvatskom i mnogim drugim jezicima i dalje ima lice, rod i broj (nastavak 3. lica jednine) jer su to gramatičke kategorije, koje su dosta rigidne. Treće je lice sasvim očekivano jer pojava isključuje i govornika i adresata, a ni srednji rod kao najmanje individualan nije neočekivan. Prema tome, naziv *bezličnost*, stvoren pri proučavanju indoeuropskih jezika, izvorno označava svojstvo bezličnih glagola da se ne mijenjaju po licu, po logici »ako nema promjene po licu, nema ni kategorije lica«. Ipak, u nekim jezicima postoje doslovno bezlični glagoli. Takvi su, primjerice, aphaski bezlični glagoli kao glagol sa značenjem *svanuti*, koji se upotrebljavaju bez ličnih afikasa, iako u aphaskom jeziku postoje lični afiksi za subjekt i objekt (Aristava 2011: 73).

2 POJAM BEZLIČNOST

U lingvistici nisu rijetkost pojmovi za koje znaju već djeca u osnovnoj školi, dok istodobno koliko-toliko »ozbiljni« lingvisti nisu sigurni što bi ti pojmovi trebali značiti i čemu služe. Jedan je od boljih primjera toga fenomena bezličnost. U današnjoj su lingvistici, kao što je već ukratko napomenuto, dominantna dva osnovna pristupa bezličnosti: strukturni i komunikativno-funkcionalni, pri čem je strukturni pristup daleko uvrženiji. Dva su osnovna pristupa bezličnosti opisana u Siewierska 2008 te Malchukov – Siewierska 2011, a u sljedeća se dva odjeljka prema tim člancima navode njihove najosnovnije crte.

U strukturnom se pristupu bezličnošću smatra nepostojanje kanonskoga subjekta. Subjekt koji je u nekom jeziku kanonski, ostvaren je kao argument glagola, potpuno je referentan i ima morfosintaktičke osobine subjekta u dotičnom jeziku. Prema tome, u strukturnom se pristupu bezličnima smatraju konstrukcije:

11 Usp. i dvije moguće definicije kiše: 1. padanje vode u kapljicama iz oblaka; 2. kapljice vode koje padaju iz oblaka.

12 To se može smatrati točnim ako konstrukcije s infinitivima i zavisnim rečenicama koje sintaktički odgovaraju nominativnomu subjektu, smatramo ličnima, a tako se, kao što će se kasnije vidjeti, i čini u ovom radu.

1. sa subjektom koji nije potpuno referentan (njem. *man*, franc. *on*, neodređeno treće lice množine, opće drugo lice);¹³
2. sa subjektom koji nema kanonske morfosintaktičke osobine (subjektni slavenski genitiv (logički subjekt: hrv. *novaca nema*) ili samo naznačen povratnom zamjenicom (hrv. *radi se*));
3. sa subjektom koji nije argument glagola, nego samo ekspletiv, tj. semantički prazna jedinica koja popunjava mjesto subjekta, (*it* u eng. *it's raining* (pada kiša));
4. bez ikakva subjekta.

Zanimljivo je da u treću kategoriju pripadaju i tetičke rečenice kao (8), u kojima se ekspletivom smatra *there*, dok nije sasvim jasno što bi bilo *many linguists*.

(8) eng. *There are many linguists in Europe*. 'U Europi je mnogo lingvista.'

U komunikativno-funkcionalnom se pristupu bezličnošću smatra defokusiranje aktora.¹⁴ Defokusiranjem se smatra smanjivanje normalne istaknutosti. Aktor se smatra defokusiranim, pojednostavnjeno rečeno, ako je izrečen u rečenici, ali nije kanonski subjekt/tema, i ako nije izrečen u rečenici, ali se može zamisliti. Prema tome, u slučaju nominativno-akuzativnih jezika, strukturno bezlične rečenice svih četiriju tipova bezlične su i komunikativno-funkcionalno ako je u njima izrečen ili se može zamisliti aktor.¹⁵ Osim toga, komunikativno-funkcionalno su bezlične i rečenice u tzv. ličnom pasivu, tj. pasivu s nominativnim subjektom, bilo da je agens neizrečen, bilo da je izrečen kao tzv. kosi objekt (u hrv. obično s prijedlogom *od*). Dva se pristupa bezličnosti dodatno razlikuju u jezicima koji se mogu smatrati ergativnima. U slučaju rečenica koje bi, da nisu bezlične, imale i apsolutiv i ergativ (odnosno njihove ekvivalente), komunikativno-funkcionalno bezličnima se, naravno, smatraju rečenice s defokusiranim ergativom, dok se strukturno bezličnima smatraju rečenice bez kanonskoga (pacijentivnoga) subjekta u apsolutivu. Za takvu se strukturnu bezličnost upotrebljava i termin *antiimpersonal*.

¹³ Usp. također primjerice van der Auwera – Gast – Vanderbiesen 2012.

¹⁴ Značenjska makrouloga koja obuhvaća agensa i njemu slične uloge. U ovom se kontekstu u istom značenju upotrebljavaju i nazivi *inicijator* i *instigator*, a često se govori i o agensu, iako se misli na aktora. Suprotna je makrouloga podložnik. Pojmovi *aktor* i *podložnik* (eng. *actor* i *undergoer*) potječu iz gramatike uloga i referencija (v. Foley – van Valin 1984: 29). Prilagodbe *aktor* i *podložnik* su moje, a u literaturi postoje i drugi hrvatski termini, npr. *činitelj* i *trpitelj* u van Valin 2000: 78 (autor je hrvatskih naziva Ranko Matasović) te (*opći*) *vršitelj* i (*opći*) *trpitelj* u Belaj 2004: 13. Za termine se *aktor* i *podložnik* odlučujem jer termine *vršitelj*, *trpitelj*, a donekle i termin *činitelj*, smatram opterećenima ranijim značenjima.

¹⁵ Aktor nije izrečen i ne može se zamisliti u rečenicama kao *novaca nema*. Doduše, između aktora i neaktora te između slučajeva kad se aktor može zamisliti i kad se ne može zamisliti, nema jasne granice, a uz to je i *defokusiranje* prilično apstraktan pojam, pa širina shvaćanja komunikativno-funkcionalne bezličnosti uvelike ovisi o tom koje granice odgovaraju pojednom autoru.

Komunikativno-funkcionalno je shvaćanje bezličnosti vrlo daleko od tradicionalnoga. Ako je uopće iz nekoga razloga potrebno objediniti sve fenomene koje obuhvaća komunikativno-funkcionalna bezličnost uzeta u ovim ili onim granicama, onda bi svakako bilo bolje da se za to ne upotrebljava termin *bezličnost*, nego neki drugi termin, npr. *defokusiranje aktora*. Međutim, i suvremeni je strukturni pristup relativno dalek od tradicije. Naime, od gore navedenih kategorija strukturno bezličnih konstrukcija tradicionalna koncepcija bezličnosti obuhvaća drugu i četvrtu, dok je treća sporna, a prva uopće ne pripada bezličnosti.¹⁶ Ta razlika između tradicionalnoga i suvremenoga shvaćanja upućuje na prvi osnovni problem povezan sa strukturnom bezličnošću: problem postavljanja granice između subjekta i nesubjekta, odnosno između kanonskoga i nekanonskoga subjekta. Drugi je pak osnovni problem odnos strukturne bezličnosti i srodnih pojava povezanih s argumentima koji nisu subjekt. Ta dva problema, ponajprije drugi, po mom mišljenju nije moguće riješiti bez radikalnoga pristupa koji dovodi u pitanje smisao postuliranja bezličnosti kao fenomena. Upravo o mogućem rješenju dvaju naznačenih problema reći će se nešto u idućim poglavljima.

3 BESUBJEKTNOST

Subjekt je pojam koji je nastao i uglavnom se razvijao pri proučavanju indoeuropskih jezika. Zato je znatno lakše odrediti subjekt u pojedinim tipičnim indoeuropskim jezicima od subjekta u većem broju pojedinih tipološki raznolikih jezika i osobito od subjekta kao općelingvističke kategorije. Univerzalan se subjekt može shvatiti kao gotovo nepregledan niz parametara koji u raznim jezicima mogu biti zadovoljeni na vrlo različite načine i u vrlo različitoj mjeri.¹⁷ Ovdje se subjektom kao univerzalnom kategorijom nećemo baviti, nego ćemo samo ukazati na neke probleme pri određivanju subjekta i granica bezličnosti, ponajprije u hrvatskom i samo donekle u nekim drugim europskim jezicima. Takvih je problema pri pokušaju određivanja granica općejezične bezličnosti, naravno, znatno više. Rečenice sa subjektom koji nije u nominativu, nego u kosom padežu,¹⁸ ako postuliram takav (logički) subjekt, u hrvatskom i sličnim jezicima uvijek se smatraju strukturno bezličnima. Prema tome spornima ostaju neki slučajevi sa subjektom u nominativu i sa subjektom koji se može smatrati ekvivalentom nominativa.

Prvi su takav slučaj konstrukcije koje pripadaju prvoj kategoriji strukturno bezličnih rečenica navedenoj u 2. poglavlju: tzv. konstrukcije sa subjektom koji nije potpuno referentan (njem. *man*, franc. *on*, neodređeno treće lice množine,

¹⁶ Usp. von See Franz-Montag 1995: 1277.

¹⁷ O tom usp. znameniti rad Keenan 1987 i već spomenuti enciklopedijski članak Kibrik 2001.

¹⁸ Ovdje termin upotrebljavam tradicionalno, tj. njime obuhvaćam i akuzativ.

opće drugo lice: tzv. ljudska ili referencijska bezličnost). Kao što je već rečeno, takve se konstrukcije tradicionalno ne smatraju bezličnima, a ne smatraju se bezličnima ni u mnogim suvremenim radovima posvećenim pojedinim jezicima.¹⁹ Iz bezličnosti se dotične konstrukcije isključuju i u nekim suvremenim tipološkim studijama.²⁰ Konačno, ima i radova u kojima se one smatraju rubnim tipom bezličnosti, tj. kategorijom koja ulazi u bezličnost u širem, ali ne i u užem smislu.²¹ Za smatranje referencijske bezličnosti spornom postoji nekoliko razloga. Prvi je razlog sam kriterij na temelju kojega se ona izdvaja. Naime, referencijska se bezličnost, kao što je rečeno, izdvaja na temelju definicije po kojoj kanonski subjekt mora biti potpuno referentan. Međutim, postoje i druge konstrukcije s nepotpuno referentnim subjektom koje se ipak ne smatraju bezličnima. Takve su, na primjer, rečenice s upitnim i nekim neodređenim zamjenicama kao subjektima, npr. (9) i (10).

(9) hrv. *Tko bi to mogao znati?*

(10) hrv. *Ako me tko bude tražio, reci da me nema.*

Štoviše, nema velike razlike u referentnosti između subjekta u (10) i (11). O tom govori i činjenica da u obje rečenice ne bi bio osobito umjestan objekt u dativu uz *reci*, naravno, ako 3. l. mn. u (11) ne smatramo deiktičkim ili anaforičkim.

(11) hrv. *Ako me budu tražili, reci da me nema.*

Ipak, rečenice se (9) i (10) ne smatraju bezličnima, što s jedne strane znači da nije jasan kriterij na temelju kojega se postulira tzv. referencijska bezličnost, a s druge strane, da potpuna odnosno nepotpuna referentnost nije dobar kriterij za određivanje je li subjekt kanonski ili ne. Nadalje, istina je da je tzv. referencijska bezličnost usporediva s dijelom bezličnih upotreba u užem smislu, ali je isto tako točno da se jedna i druga bezličnost i dosta razlikuju (usp. neodređeno treće lice množine (11) ili opće drugo lice s jedne strane i meteorološke bezlične glagole s druge). Sve što je međusobno slično ima smisla uspoređivati, ali terminološki i metodološki ima smisla objedinjavati upravo ono što je najbližije. A upotrebama kao što je opće drugo lice subjekta u mnogim jezicima ili njemačko subjektno *man*, najbližije su upotrebe općega drugoga lica u kosim padežima, odnosno supletivni kosi padeži od *man*: *eines, einem, einen*. Na upotrebu općega drugoga lica u svim padežima u ruskom upozorio je Jurij Pavlovič Knjazev (Knjazev 2014: 326), a ništa drukčije nije ni stanje u hrvatskom (12).

(12) hrv. *Nikad ne znaš što te čeka u životu.*

U općem drugom licu može biti i posvojna zamjenica (13).

(13) hrv. *Tako to biva: mučiš se, radiš, a onda drugi troši tvoj novac.*

¹⁹ Usp. primjerice Letučij 2011 te Uhlik – Žele 2018: 99 sq.

²⁰ Usp. Creissels 2019: 5.

²¹ Usp. Kor Chahine – Guiraud-Weber 2020: § 5.

Upotreba je općega i neodređenoga trećega lica množine u kosim padežima znatno ograničenija, ali i ona je moguća. U hrvatskom je ona nedvojbeno u dijelnom genitivu (14).²²

(14) Čujem da je bio potres: navodno **ih** je puno nastradalo.²³

Prema tome, umjesto što se zajedno promatraju strukture kao subjektno (nominativno) opće drugo lice i meteorološki bezlični glagoli, dok upotrebā općega drugoga lica u kosim padežima i sličnih pojava dio relevantnih lingvista nije ni svjestan, u prvom bi planu trebalo biti proučavanje svih upotreba karakterističnih za jedan fenomen kao cjelinu (npr. svih padeža općega drugoga lica). Međusobna je usporedba fenomena kao tzv. referencijska bezličnost i bezličnost u užem smislu svakako važna, ali ne smije štetiti razumijevanju tih fenomena uzetih zasebno. Stoga naziv *bezličnost* nije prikladan za fenomene koje obuhvaća tzv. referencijska bezličnost, osobito ako se uzme u obzir da oni sasvim očito nisu karakteristični samo za nominativ odnosno za sintaktičke ekvivalente nominativa. Budući da je riječ o nedeiktičkim/neanaforičkim upotrebama lica²⁴ ili posebnim zamjenicama kojima se izražava na ovaj ili onaj način zamagljen ljudski entitet, možda bi prikladniji bio termin *zamagljujuće upotrebe lica* odnosno *zamagljujuće zamjenice*. Iz dosad rečenoga slijedi i da kanonskost subjekta (barem ona definirana u 2. poglavlju) nije dobar kriterij za razgraničavanje ličnosti i bezličnosti. Ako u obzir uzimamo samo jezike poput hrvatskoga, znatno je bolji osnovni kriterij nominativnost: rečenica je lična ako uz glagol sadrži nominativ koji nije dio predikata ni sekundarni predikat (predikatni proširak), ili sintaktički ekvivalent takva nominativa. Što može, a što ne može biti subjektivi nominativ odnosno njegov sintaktički ekvivalent u hrvatskom i sličnim jezicima, pokušat ćemo odrediti u nastavku ovoga poglavlja.

Netom postavljeno pitanje ima dva dijela koji zahtijevaju zasebne odgovore: **1.** »Što može biti subjektivi nominativ?« i **2.** »Što je sintaktički ekvivalentno subjektivnom nominativu?« Prvo pitanje sadrži dva problema: **1.** razgraničavanje nominativa u funkciji subjekta od nominativa s nekom drugom sintaktičkom funkcijom i **2.** status ekspletiva.

Tipični je subjektivi nominativ jednostavno razgraničiti od tipičnoga predikatnoga nominativa ((semi)kopulativa ili sekundarnoga predikata), pa se na tipičnim slučajevima ne treba zadržavati. Međutim, postoji jedan tip rečenica koje svakako treba smatrati bezličnima (ako bezličnost izjednačavamo s besubjektnošću), iako

²² Za eventualno neodređeno 3. lice množine kao dativnu nulu u ruskom v. Zolotova, Onipenko, Sidorova 2004: 115 sq.

²³ Kao što napominje jedan od recenzenata, primjeri s nesubjektivnim općim drugim i neodređenim trećim licem poput (12-14) mogući su i u slovenskom, npr. *nikoli ne veš, kaj te čaka v življenju, veliko ih je umrlo*. Takva je situacija, ponajprije u slučaju općega drugoga lica, očekivana ne samo za slovenski, nego i za mnoge druge jezike.

²⁴ Riječ je u osnovi o svim licima, a ne samo o 2. l. jd. i 3. l. mn. Jedino je sporno treba li u kategoriju uključivati i 3. l. jd. ili ne.

se na njih obično ne pomišlja u vezi s bezličnošću, a pregledi ih bezličnosti zanemaruju. Riječ je o konstrukcijama kao (15):

- (15a) hrv. *Dan je. Bio je dan.*
 (15b) hrv. *Sparina je. Bila je sparina.*

Takve se rečenice razlikuju od tipičnih hrvatskih bezličnih rečenica ponajprije po tom što predikat u njima nije u zadanom srednjem rodu, već rod ovisi o predikatnom imenu, pa može biti također muški i ženski. One su ipak besubjektne, a samim tim i bezlične. Naime, glagol se *biti* smatra punoznačnim kad se može shvatiti kao svojevrsan ekvivalent punoznačnih glagola kao *postojati, živjeti, nalaziti se*. Tako je u rečenicama kao (16) i (17).

- (16) hrv. *Bio jedan čovjek.*
 (17) hrv. *Vino je u podrumu.*

U (15) se glagol *biti* ne može tako shvatiti, nego funkcionira kao glagolski dio predikata, iako kongruira s imeničkim kopulativom. Doduše, između takvih primjera i nekih drugih bliskih primjera u kojima imenicu ne smatramo dijelom predikata, nego subjektom, nema oštre granice, već između subjekta i predikata postoji kontinuum, koji se na nekom arbitrarnom mjestu mora umjetno prekinuti isključivo radi lakšega opisa građe.²⁵ Tako je subjekt u komunikativno neraščlanjenim (tetičkim/prezentacijskim)²⁶ hrvatskim rečenicama kao (18) i (19) usko povezan s glagolom i u određenom smislu blizak predikatnomu imenu ili objektu, ali imenice je u tim primjerima praktičnije smatrati (»sintaktičkim«) subjektima nego dijelovima predikata.

- (18) hrv. *Pada kiša.*
 (19) hrv. *Ide tramvaj.*

Slično vrijedi i za njemačke i engleske rečenice s ekspletivima kao što su (20) i (21).

- (20) njem. *Es waren einmal zwei Brüder.* 'Bila jednom dva brata.'
 (21) eng. *There is a wasp on your back.* 'Osa ti je na leđima.'²⁷

Ekspletiv je u takvim primjerima najpraktičnije smatrati jednostavno tragom pomaknutoga subjekta, koji je u nekim jezicima obavezan, a u nekima nije. Ipak, koliko je arbitrarnost takvih kao i bilo kojih drugih rješenja sličnih pitanja, pokazuju već sljedeći primjeri iz francuskoga.

- 25 Riječ je o bitnom svojstvu jezika općenito: o nediskretnosti jezika, tj. o nemogućnosti jasna razgraničavanja brojnih jezičnih fenomena (usp. rad Kibrik 2013).
 26 O terminima i samoj temi v. Padučeva 2015 (§ 4), Haberland 2006 s ondje navedenom literaturom i Renzi – Salvi – Cardinaletti 1988: 36.
 27 Komunikativna se neraščlanjenost obično povezuje s inverzijom subjekta. Ipak, napominjem da subjekt u komunikativno neraščlanjenim (prezentacijskim) rečenicama može biti i na početku rečenice. Tako je dotični prijevod komunikativno neraščlanjena rečenica ako se izgovori kao jedinstvena intonacijska cjelina sa silaznom rečeničnom intonacijom.

- (22) franc. *Deux femmes sont venues*. ‘Dvije žene su došle.’
 (23) franc. *Il est venu deux femmes*. ‘Došle su dvije žene.’²⁸

U (22) glagol kongruira sa subjektom, a u (23) ne. Odsustvom se kongruencije (23) razlikuje i od primjera (18-21). Iako u slučaju francuskoga *deux femmes* u (22) i (23) nema smisla govoriti o različitim padežima ni morfološki, ali ni sintaktički, konstrukciju u (23) vjerojatno ipak treba smatrati bezličnom. Pokazuje se da strogi formalni kriteriji u određenoj mjeri zakazuju već kod malena broja relativno bliskih jezika, pa je lako pretpostaviti kakvi bi bili njihovi rezultati na reprezentativnom uzorku jezika svijeta. S druge strane, fleksibilniji su kriteriji prikladniji za tipološko proučavanje jezika, ali nisu uvijek prikladni za primjenu na pojedinim jezicima.

Već je pokazano da ekspletivi kao njemačko *es* i englesko *there* funkcioniraju kao tragovi pomaknutoga subjekta, tj. da oni sami nisu subjekti, nego samo zauzimaju mjesto subjekta koji je na nekom drugom mjestu u rečenici. U skladu je s tim logično da se ni ekspletivi u rečenicama bez drugih argumenata kao u (24) ne smatraju subjektima, nego samo strukturnim elementom koji zauzima mjesto predviđeno za subjekt, odnosno da se rečenice kao iz (24) i slične smatraju bezličnima.

- (24) eng. *It's raining*. njem. *Es regnet*. franc. *Il pleut*. ‘Pada kiša.’

U hrvatskom standardnom jeziku, barem u strože normiranom pisanom jeziku, ne bi trebalo biti ekspletivnih zamjenica na mjestu subjekta. Međutim, moguće je da se takve zamjenice sporadično i nesustavno pojavljuju u govorima. Ovdje ću navesti samo dva primjera iz govora mjesta Kukljica na otoku Ugljanu u kojima se s većom ili manjom vjerojatnošću može pretpostaviti takva ekspletivna zamjenica.

- (25) hrv. (kukljički govor) *Ko vð zatèpli, jedàn dån na je na Velivrh*. ‘Ako zatopli, morat ćemo jedan dan (otići) na Velivrh.’
 (26) hrv. (kukljički govor) *Jer je šinoč kiša pādala, i kako je ostālo mōkro, i ūnda se zaledīlo. Onð je tånko zaledīlo i znāš kako gādno*.

Kao što se vidi, riječ je o zamjenicama (*o*)*vð* i (*o*)*nð*. Prva je zamjenica svakako pokazna (a ne lična), a pokazna je vjerojatno i druga, iako se to zbog homonimije s nominativom lične zamjenice ne može tvrditi sa sigurnošću. Takve zamjenice barem donekle ukazuju i na vremenski odnos procesa prema trenutku govora. Ovakvu bi upotrebu zamjenica u govorima valjalo detaljnije istražiti.

Pri traženju odgovora na pitanje koje jedinice valja smatrati sintaktički odgovarajućima nominativnomu subjektu, problematične su, naravno, jedinice kao zavisne rečenice, infinitivi i količinske konstrukcije. U takvim slučajevima različiti lingvisti nude različita rješenja: jedni potencijalnim nominativnim ekvivalentima priznaju vrijednost subjekta, a drugi ne.²⁹ To nije ni čudno jer potpuno zadovo-

²⁸ Oba primjera iz Creissels 2019: 4.

²⁹ Usp. primjerice Melvinger 1980 (7 sq.), Belaj 2004 (15), Letučij 2011 (§ 0.2.) i Creissels 2019 (9).

ljavajućega rješenja zapravo nema, nego je svako rješenje u većoj ili manjoj mjeri uvjetno. Prema ovdje odabranoj strategiji, ekvivalenti nominativnoga subjekta postoje. To su, uvjetno rečeno, riječi koje bi, kad bi to bilo moguće, imale nominativni nastavak. Osnovni je kriterij za određivanje nominativnoga ekvivalenta zamjenjivost problematične jedinice nedvojbenim funkcionalno ekvivalentnim nominativom imenice. Tako se rečenice kao (27) ovdje smatraju ličnima sa zavismom rečenicom kao subjektom (usp. i (28)).

(27) hrv. *Ondje piše da je pušenje štetno.*

(28) hrv. *Ondje piše neka glupost.*

Naime, razlika između *pišem da je pušenje štetno* i *piše* (tj. *napisano je*) *da je pušenje štetno* nije u tom što se glagol jednom upotrebljava lično, a drugi put bezlično, nego je posrijedi sintaktička derivacija vrlo slična onoj u (47) (za pojam v. ondje u 4. poglavlju). Problematičnije su rečenice kao (29), ali takve je rečenice prema odabranom pristupu bolje smatrati ličnima (usp. i (30)).

(29) hrv. *Čini se da je dobro.*

(30a) hrv. *Sve te stvari se tebi čine.*

(30b) hrv. ***Sve te stvari se tebi čini.*

Lične su i rečenice kao (31) (usp. (32)), ali većina je rečenica s infinitivom problematična.

(31) hrv. *Šutjeti je zlato.*

(32) hrv. *Šutnja je zlato.*

Tako je u rečenicama kao u (33) nominativ moguć, ali je pitanje koliko je funkcionalno ekvivalentan infinitivu.³⁰

(33a) hrv. *Pušiti je štetno.*

(33b) hrv. *Sviđa mi se ležati.*

Takve su rečenice granične. Granične su i rečenice kao (34). Naime, moguće su rečenice kao (35), ali u ekvivalentnoj upotrebi nije moguć nedvojbeni i punovrijedni nominativ, tj. imenica (po mogućnosti *e*-vrste) u nominativu.

(34) hrv. *Treba krenuti.*

(35) hrv. *Treba raditi, i što još treba?*

U nekim hrvatskim govorima (takvi su čakavski govori otoka Ugljana) postoji način debitiv,³¹ koji se tvori od 3. l. jednine glagola *biti* (obično u prezentu ili perfektu) i infinitiva, pri čem je logički subjekt u dativu (usp. (36)).

30 U *pušenje je štetno* je *štetno* pridjev (kakvo), a u (27a) prilog (usp. hrv. *griješiti je ljudski*, a ne ***ljudsko*). Isto tako, *sviđa mi se ležati* nije isto što i *sviđa mi se ležanje*, nego prije odgovara rečenici *sviđa mi se kad ležim*, što dovodi u pitanje subjektnost infinitiva.

31 O debitivu usp. i Plungjan 2016: 385 sq.

- (36a) hrv. (kukljčki govor) *Pôjti mi je*. ‘Trebam ići (dosl.: *poći*).’
 (36b) hrv. (kukljčki govor) *Bilo mi je pôjti*. ‘Trebao sam ići (dosl.: *poći*).’

U slučaju takva debitiva, ako ga smatramo načinom, infinitiv već po definiciji ne može biti subjekt jer je debitiv tvoren od infinitiva i glagola *biti* kao način složen glagolski oblik, a osim toga, infinitiv se u debitivu zapravo ne može zamijeniti ni imenicom ni zamjenicom. Prema tome, rečenice kao (36) uvijek su bezlične.

Konstrukcije su s količinskim zamjenicama i glavnim brojevima kao *pet* granične, usp. (37).

- (37a) hrv. *Došlo ih je sto(tinu)*.
 (37b) hrv. *Došla ih je stotina*.

Konstrukcije se pak sa subjektivnim slavenskim genitivom i samostalnim dijelnim genitivom kao subjektom smatraju bezličnima jer nominativ kojim se takvi genitivi u nekim slučajevima mogu zamijeniti, nije ekvivalent genitiva, tj. genitiv se ne može smatrati neostvarenim nominativom kao što se mogu smatrati neke zavisne rečenice, neki infinitivi, nesklonjivi brojevi i sl.

Kao što se vidi, ako se za razgraničavanje subjekta i nesubjekta koristimo relativno strogim sintaktičkim kriterijima, možemo relativno uspješno razgraničiti ličnost od bezličnosti u nekom pojedinom konkretnom jeziku, osobito ako je taj jezik strukturno blizak jezicima na kojima se zasniva europska gramatička tradicija: klasičnim jezicima. Ipak, što je uzorak jezika veći, to je teže definirati ličnost i bezličnost.³² Međutim, definicija subjekta, kao što je ranije spomenuto, nije jedini problem povezan sa strukturnom bezličnošću. Drugi veliki problem leži u odnosu strukturne bezličnosti i srodnih pojava povezanih s argumentima koji nisu subjekt.

4 BEZLIČNOST I NEKE DRUGE OSOBITOSTI ARGUMENTNE STRUKTURE

Pri kraju uvodnoga poglavlja spomenuto je da pojam *bezličnost* izvorno označava svojstvo bezličnih glagola da se ne mijenjaju po licu. Pitanje je koje se samo nameće pri pomisli na takvu koncepciju bezličnosti, što je s bezličnošću u jezicima s morfološkim licem drukčijim nego u tipičnim europskim jezicima i je li riječ o fenomenu koji treba povezivati isključivo sa subjektom. Naime, jezici se razlikuju po tom kako izražavaju morfološko lice. Tipični europski jezici morfološki izražavaju samo lice subjekta, ali brojni jezici svijeta morfološki, tj. uglavnom glagolskim afiksima, izražavaju ne samo lice subjekta, nego i lice izravnoga, a nekada i neizravnoga objekta (Plungjan 2016: 303). Osim toga, u nekim

³² Prema Creissels 2019 (4) u relativno strogo akuzativnim jezicima moguće je definirati bezličnost, a u relativno strogo ergativnim jezicima antiimpersonal (također svojevrsnu bezličnost), ali u jezicima koji nisu strogo akuzativni ili strogo ergativni, pokušavanje definicije bezličnosti nema osobita smisla.

se jezicima lice uopće ne izražava na glagolu, dok rijetki jezici morfološki ne izražavaju lice subjekta, ali zato izražavaju lice argumenta koji se može smatrati objektom.³³ S druge strane, ako promatramo sva sredstva kojima se izražava kategorija lica, a ne samo sintetička, situacija u jezicima postaje znatno usporedivija. Isto tako, postaje jasno da i u slučaju bezličnosti u užem smislu, slično kao i u slučaju tzv. referencijske bezličnosti, treba promatrati sve argumente glagola, a ne samo subjekt. Pri takvu pristupu primjećuje se da ličnosti i bezličnosti ponajprije odgovara prijelaznost i neprelaznost, a zatim slične pojave s drugim aktantima i, u manjoj mjeri, cirkumstantima. Jasno je da se bezličnost i neprelaznost u određenoj mjeri razlikuju, ali je ipak riječ o analognim pojavama, a razlike među njima uvjetovane su semantičkim i sintaktičkim specifičnostima subjekta odnosno objekta. Štoviše, i s prijelaznošću/neprelaznošću postoje u tipološkom proučavanju jezika donekle slični problemi kao i s ličnošću/bezličnošću. S tim u vezi neki lingvisti uz sintaktičku postuliraju i semantičku prijelaznost.³⁴ Kao što u slučaju subjekta postoje bezlični predikati (koji mogu biti samo bezlični) i bezlična upotreba predikata (koji se mogu upotrebljavati i lično), tako i u slučaju izravnoga objekta postoje neprelazni predikati (koji su isključivo neprelazni) kao i predikati uz koje objekt može i ne mora doći. Razna se kolebanja u prijelaznosti označavaju terminom *labilnost*, dok se kolebanja u ličnosti/bezličnosti u pravilu nikako ne imenuju.

Termin *labilnost* kod različitih lingvista ima različit opseg i različito značenje. Dva su osnovna fenomena koja se nazivaju labilnošću: 1. kolebanje objekta kao u (38); 2. varijacija kao u (39).

(38) hrv. *Ivan jede janjetinu.* > *Ivan jede.*

(39) njem. *Peter zerbricht das Glas.* > *Das Glas zerbricht.* 'Peter razbija čašu. > Čaša se razbija.'

Prvi se tip naziva *A-labilnošću* jer se pri detranzitivizaciji čuva agens, a drugi *P-labilnošću* jer se pri detranzitivizaciji čuva pacijens. Neki lingvisti labilnošću nazivaju samo drugi tip, i to samo u primjerima s kauzativnim i nekauzativnim glagolom kao što je navedeni. S druge strane, u literaturi se labilnošću mogu nazivati i gotovo sve varijacije u kojima u jednom slučaju postoji izravni objekt, a u drugom ne, primjerice kao u (40).

(40) hrv. *maknuti ruku* : *maknuti rukom*

I konačno, dio lingvista labilnošću zove između ostaloga i varijacije u kojima ne sudjeluje izravni objekt. Detaljnije o opsegu pojma *labilnost* u lingvistici v. Letučij 2006: 11 sqq. i Letučij 2014: § 3.3.

Već se iz same raznolikosti shvaćanja labilnosti daje naslutiti da s tim pojmom postoje određeni problemi. I doista, labilnost jest problematičan pojam jer

33 Za oboje v. Keenan 1987: 101.

34 O tom v. Letučij 2006: 9.

izbor kriterija koji se uzimaju kao osnova za njegovu definiciju, često nije osobito sretan. To je vrlo uočljivo u slučaju labilnosti kao fenomena koji obuhvaća dva prikazana tipa: A-labilnost i P-labilnost.

Kao prvo, takva labilnost zapravo obuhvaća najmanje dva dosta različita fenomena. U slučaju se A-labilnosti jednostavno izostavlja³⁵ objekt, ali značenje predikata i ostalih argumenata u osnovi ostaje isto. Štoviše, u samoj se situaciji podrazumijeva neki objekt (*Ivan jede nešto*), pa možemo reći da je i situacija koja se prikazuje prijelaznom i neprelaznom varijantom u osnovi ista, iako je u slučaju neprelazne varijante slabije definirana.³⁶ U slučaju P-labilnosti subjekt je u prijelaznoj varijanti bio agens, a u neprelaznoj je pacijens, tj. entitet koji je u prijelaznoj varijanti bio objekt i dalje ostaje izrečen, ali je postao subjekt, dok entiteta koji je u prijelaznoj varijanti bio subjekt, u neprelaznoj nema. Osim toga, ni situacija koju označavaju dvije varijante nije potpuno ista. Tako u neprelaznoj varijanti iz (39) može biti jednostavno riječ o osobini čaše (npr. u interpretaciji: *ako padne s visine od dva metra na beton, čaša se razbija*), a takva je interpretacija nemoguća u prijelaznoj varijanti. Prema tome, labilnost je kakvu opisujemo, doista spoj dvaju dosta različitih fenomena. Međutim, ako u A-labilnost uz primjere poput (38) svrstamo i primjere poput (40), kao što se čini u Letučij 2014: § 3.3.1.2., onda dobivamo himeru sastavljenu od čak tri vrlo različite pojave.

Kao drugo, naziv labilnost ne samo da obuhvaća prilično različite fenomene, nego ih uz to obuhvaća samo djelomično, a ne u cjelini, što osobito komplicira situaciju. Tako tzv. A-labilnosti u slučaju objekta odgovara slično izostavljanje subjekta u primjerima kao (41), koje se u pravilu ne smatra labilnošću.³⁷

(41) hrv. *Pušē bura.* > *Pušē.*

S druge strane, tzv. P-labilnosti kao u (39) odgovara odnos u primjerima kao (42) i, bez obzira na razlike u dijakronijskom razvoju, odnos u primjerima kao (43).

(42) rus. *Мы сгоняли его за пивом.* > *Он сгонял за пивом.*³⁸ 'Poslali smo ga po pivo.' > Otišao je po pivo.'³⁹

35 Zapravo nije korektno jednu od varijanata (bilo prijelaznu bilo neprelaznu) općenito uzimati kao ishodišnu, nego to ima smisla činiti samo kad nam dijakronijsko proučavanje nedvojbeno dokazuje da je jedna varijanta starija. Ipak, u ovom se odjeljku to ponekad čini radi lakšega predočavanja odnosa među varijantama, a češće radi vjernosti izvorima (tako je »čuvanje« agensa odnosno pacijensa termin preuzet iz literature). Isto tako, nije sasvim korektno ni govoriti o kolebanjima, nego bi korektnije bilo govoriti o odnosima.

36 Doduše, u Letučij 2014: § 3.3. se razlikuje izostavljanje izravnoga objekta, koji se podrazumijeva, kao u *обманывать плохо* i neprelazna upotreba, kao na primjer u slučaju glagola *нужь, есть, писать*, iako autor priznaje da takvo razlikovanje nije jednostavno. Svakako postoje određene nijanse na temelju kojih se slučajevi mogu razvrstati u podskupine, ali, po mom mišljenju, razlike nisu dovoljno velike da bi se jedni glagoli smatrali nelabilnima, a drugi labilnima.

37 U Letučij 2006: 38 tvrdi se da su klasični slučajevi A- i P-labilnosti međusobno asimetrični, te da A-labilnost ima više smisla uspoređivati s defokusiranjem aktora nego s P-labilnošću.

38 Neznatno modificirani primjeri iz Letučij 2006: 41.

39 Prijevod nije precizan, ali odražava promjene koje se događaju sa subjektom.

- (43) hrv. (kukljički govor) *Sē san dītē na katrīdu.* > *Dītē je sēlo na katrīdu.* ‘Posjeo sam dijete na stolicu. > Dijete je sjelo na stolicu.’

Međutim, takvi primjeri po definiciji ne pripadaju u P-labilnost jer se ne »čuva« pacijens, tj. onaj tko trči po pivo ili sjeda, nije pacijens.⁴⁰

Navedenim bi se problemima moglo doskočiti sljedećim terminološkim rješenjem: razna kolebanja argumentne strukture⁴¹ pri kojima sam glagol ostaje nepromijenjen moguće je podijeliti na labilnost i varijativnost.

Labilnost je kolebanje pri kojem se izriče ili »prešućuje« jedan od argumenata, ali se pri tom ne mijenjaju uloge drugih argumenata kao u (44).

- (44a) hrv. *Jedem (janjetinu).*

- (44b) hrv. *Pûšē (bura).*

Ovamo pripadaju i primjeri kao (45), ali ne i primjeri kao (46) jer se zamagljujuće treće lice ovdje ipak smatra specifičnim subjektom.

- (45) hrv. *Policija me kaznila.* > *Kaznilo me.*⁴²

- (46) hrv. *Policija me kaznila.* > *Kaznili su me.*

Ovisno o tom koji se argument koleba, može se govoriti o labilnosti subjekta (44b), izravnoga objekta (44a) itd. U slučaju labilnosti suprotstavljene su upotrebe kao subjektna i besubjektna, objektna i bezobjektna. Slučaj u kojem postoji aktant možemo općenito zvati aktantnom, a u kojem aktanta nema, bezaktantnom upotrebom predikata. Nazivi bi se *aktantna* i *bezaktantna upotreba* radi jednostavnosti mogli primjenjivati i u slučajevima kad nije riječ o aktantu, nego o nekoj drugoj dopuni.

Varijativnošću se ovdje nazivaju odnosi pri kojima se padeži reinterpetiraju i/ili mijenjaju. Reinterpretacija je promjena značenja (značenjske uloge), dok se pod mijenjanjem podrazumijeva da se u jednom slučaju upotrebljava jedan padež, a u drugom drugi.⁴³ Reinterpretacija i mijenjanje se često kombiniraju. Varijativnost se može podijeliti na više tipova. Ovdje se neću baviti detaljnom klasifikacijom varijativnosti, nego ću samo izdvojiti njezina dva najistaknutija tipa. To su sintaktička (aktantna) derivacija i sintaktičko stanje. Sintaktička aktantna derivacija i sintaktičko stanje odgovaraju formalnoj aktantnoj derivaciji i formalnomu (morfološkomu) stanju, s tom razlikom da se pri formalnim ekvivalentima ne mijenja samo argumentna struktura, nego i glagolski oblik. Aktantnu je derivaciju i stanje katkada teško razgraničiti. Aktantna se derivacija od stanja razlikuje time što se pri njoj mijenja broj aktanata i/ili participanata.⁴⁴ Sintaktičkom se derivacijom

40 Usp. i Letučij 2006: 24.

41 Nulta se anafora ne smatra kolebanjem argumentne strukture.

42 Supstandardno.

43 Što vrijedi za padeže bez prijedloga, vrijedi i za ostale načine kodiranja značenjskih uloga, ponajprije za prijedložne skupine.

44 Detaljnije v. Plungian 2016: 271 sqq. i Testelec 2001: 432 sqq.

svakako može smatrati varijativnost s promjenom broja argumenata pri kojoj se istodobno reinterpreтира status/značenje nekoga od preostalih argumenata. Primjeri su sintaktičke derivacije (47a) i (47b).

(47a) hrv. (kukljički govor) *Jeli siđi?* : *Jeli ga siđi?* ‘Sjedi li (o malom djetetu)? : Stavljaju li ga da sjedi?’

(47b) hrv. *Miči ga!* : *Miči!*⁴⁵

U slučaju sintaktičkoga stanja broj argumenata i participanata ostaje isti (ista je u osnovi i sama situacija), ali se mijenja njihov sintaktički status (48).

(48) bug. *He zo харесвам.* : *Той не ми харесва.*⁴⁶ ‘Ne volim ga. : On mi se ne sviđa.’

Gраниčan je primjer između sintaktičkoga stanja i nekoga drugoga tipa varijativnosti (49).

(49) hrv. *Punim vodu u čašu.* : *Punim čašu vodom.*

Naime, akuzativ se s jedne strane u oba slučaja može smatrati svojevrsnim pacijensom, ali se pri detaljnijem razmatranju ipak uočava da uloga akuzativa u navedenim primjerima nije sasvim ista. Sigurno se ni sintaktičkom derivacijom ni sintaktičkim stanjem ne mogu smatrati primjeri varijativnosti poput (40) i (50) jer među njima postoji semantička razlika koja se ne može objasniti kao stanje ili aktantna derivacija.

(50) hrv. *Znam tu pjesmu.* : *Znam za tu pjesmu.*

Da bi se što bolje proučili fenomeni povezani s argumentnom strukturom, potreban je integralan pristup u kojem se ne promatraju bezličnost, neprelaznost itd. kao zasebne pojave koje imaju malo zajedničkih osobina, nego se promatra bezaktantnost kao pojava koja ima svoje podvrste: besubjektivnost, bezobjektivnost itd., odnosno beznominativnost, bezakuzativnost itd. Doduše, termini kao subjekt, objekt, nominativ i akuzativ, koji su prikladni za tipične europske jezike, nisu najprikladniji ili barem nisu jedini prikladni za neku vrstu univerzalne gramatike. Pri uspoređivanju velikoga broja raznolikih jezika prikladniji je veći broj podjela od kojih se svaka temelji na relativno malenu broju parametara.

5 ZAKLJUČAK

U ovom sam radu nastojao ukazati na osnovne probleme povezane s koncepcijom bezličnosti i barem donekle se približiti njihovu rješenju. Bezličnost je pojam nastao pri proučavanju indoeuropskih jezika, ponajprije klasičnih. S razvojem lingvistike širila se njegova primjena, a on se mijenjao i obrastao novim

⁴⁵ Supstandardno: = *makni se*.

⁴⁶ Primjeri su iz Letučij 2006: 29.

značenjima. To je dovelo do dviju suvremenih koncepcija bezličnosti: komunikativno-funkcionalne i strukturne. Prva je koncepcija daleka od tradicionalne, i premda sam fenomen koji se pod tom koncepcijom podrazumijeva, nije sasvim lišen smisla, termin *bezličnost* ne čini se prikladnim za njegovo imenovanje. Suvremeno je pak shvaćanje strukturne bezličnosti relativno blisko tradicionalnomu, ali je i ono povezano s određenim problemima. Kao prvo, nije jasan kriterij po kojem se u strukturnu bezličnost uključuju pojave kao opće drugo lice i zamjenice kao njemačko *man*. Osim toga, te se pojave ne bi smjele povezivati u prvom redu sa subjektom/bezličnošću, nego svaku od njih treba promatrati ponajprije kao cjelinu koja nije karakteristična samo za mjesto nominativnoga subjekta, nego i za druge argumente (sve ili dio njih). Ostatak se strukturne bezličnosti u zasebno uzetim jezicima, osobito tipičnim europskim, može bez većih teškoća definirati kao besubjektivnost i razgraničiti od drugih bliskih pojava. Međutim, općejezična definicija strukturne bezličnosti vjerojatno nije moguća. Znatno se produktivnijim od zasebnoga proučavanja bezličnosti, osobito u tipološkim studijama, čini proučavanje argumentne strukture u cjelini. Kao što je suvremena lingvistika napustila koncepciju rečenice s dva središta (subjektom i predikatom) i prihvatila koncepciju s predikatom kao jedinim središtem uzimajući u obzir različitu rangiranost argumenata oko toga središta, tako bi trebala i pri proučavanju raznih fenomena povezanih sa subjektom osvijestiti činjenicu da su u osnovi isti fenomeni karakteristični i za druge argumente. Time se gubi potreba za pojmom *bezličnost* (on se može zadržati radi čuvanja tradicije i iz praktičnih razloga, ali pri tom valja razumjeti da bezličnost pripada u istu kategoriju kao neprelaznost i slične pojave), a dobiva se bolji uvid u fenomene povezane s argumentnom strukturom predikata.

LITERATURA

- Aristava 2011** = Шота К. Аристава, *Проблема простого предложения в абхазском языке*, Сухум: Абхазский государственный университет им. А. М. Горького, 2011.
[Šota K. Aristava, *Problema prostoga predloženija v abhazskom jazyke*, Suhum: Abhazskij gosudarstvennyj universitet im. A. M. Gor'kogo, 2011.]
- Belaj 2004** = Branimir Belaj, *Pasivna rečenica*, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, 2019.
- Creissels 2019** = Denis Creissels, Impersonal constructions in typological perspective, *Sixteenth conference on typology and grammar for young scholars, Russian academi of sciences, Institute for linguistic studies* (2019), <https://www.youngconfspb.com/application/files/2615/7480/4139/Creissels-Impers.Constr.pdf>.
- De Swart 1998** = Henriette de Swart, Aspect shift and coercion, *Natural language and linguistic theory* 16.2 (1998), 347–385.
- Foley – van Valin 1984** = William Foley – Robert van Valin, *Functional syntax and universal grammar*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Haberland 2006** = Hartmut Haberland, Thetic-categorical distinction, *Encyclopedia of language and linguistics* 12, ur. Keyth Brown, Amsterdam: Elsevier Science 2006, 676–677.
- Keenan 1987** = Edward Louis Keenan, Towards a universal definition of ‘subject’, u: Edward Louis Keenan, *Universal grammar: 15 essays*, Croom Helm, London i dr., 89–120.

- Kibrik 2001** = Александр Е. Кибрик, Подлежащее, *Энциклопедия Кругосвет* (2001), www.krugosvet.ru.
[Aleksandr E. Kibrik, Podležaščee, *Ènciklopedija Krugosvet* (2001), www.krugosvet.ru.]
- Kibrik 2013** = Андрей А. Кибрик, Недискретность в языке и фокальная структура, *Когнитивное моделирование: труды первого международного форума по когнитивному моделированию* 1, ред. Светлана И. Масалова, Ростов на Дону: Северо-кавказский научный центр высшей школы – Южный федеральный университет, 2013: 15–18.
[Andrej A. Kibrik, Nediskretnost' v jazyke i fokal'naja struktura, *Kognitivnoe modelirovanie: trudy pervogo meždunarodnogo foruma po kognitivnomu modelirovaniju* 1, red. Svetlana I. Masalova, Rostov na Donu: Severo-kavkazskij naučnyj centr vysšej školy – Južnyj federal'nyj universitet, 2013.]
- Knjazev 2014** = Юрий П. Князев, Обобщённо-личные употребления форм 2-го лица в русском языке, *Acta linguistica Petropolitana: труды Института лингвистических исследований* 10.3 (2014), 324–340.
[Jurij P. Knjazev, Obobščëno-ličnye upotreblenija form 2-go lica v russkom jazyke, *Acta linguistica Petropolitana: trudy Instituta lingvističeskikh issledovanij* 10.3 (2014), 324–340.]
- Kor Chahine – Guiraud-Weber 2020** = Irina Kor Chahine – Marguerite Guiraud-Weber, Impersonal constructions in Slavic, *Encyclopedia of Slavic languages online*, ur. Marc Greenberg – Lenore Grenoble, Brill, https://www.academia.edu/44259862/Impersonal_constructions_in_Slavic.
- Letučij 2006** = Александр Б. Летучий, Типология лабильных глаголов: семантические и морфосинтаксические аспекты, магистарски рад, Российский государственный гуманитарный университет, Москва, 2006.
[Aleksandr B. Letučij, *Tipologija labil'nyh glagolov: semantičeskie i morfosintaksičeskie aspekty*, magistarski rad, Rossijskij gosudarstvennyj humanitarnyj universitet, Moskva, 2006.]
- Letučij 2011** = Александр Б. Летучий, Безличность, *Проект корпусного описания русской грамматики* (2011), <http://rusgram.ru/>.
[Aleksandr B. Letučij, Bezličnost', *Proekt korpusnogo opisanija russoj grammatiki* (2011), <http://rusgram.ru/>.]
- Letučij 2014** = Александр Б. Летучий, Переходность, *Проект корпусного описания русской грамматики* (2014), <http://rusgram.ru/>.
[Aleksandr B. Letučij, Perehodont', *Proekt korpusnogo opisanija russoj grammatiki* (2014), <http://rusgram.ru/>.]
- Lyons 1977** = John Lyons, *Semantics 2*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Malchukov – Siewierska 2011** = Andrej L. Malchukov – Anna Siewierska, Introduction, *Impersonal constructions: a cross-linguistic perspective*, ur. Andrej L. Malchukov – Anna Siewierska, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011, 1–15.
- Marković 2012** = Ivan Marković, *Uvod u jezičnu morfologiju*, Zagreb: Disput, 2012.
- Melvinger 1980** = Jasna Melvinger, *Sintaksa infinitiva u hrvatskom književnom jeziku*, doktorska disertacija, Sveučilište u Osijeku, Osijek, 1980.
- Padučeva 2015** = Елена В. Падучева, Коммуникативная структура предложения, *Проект корпусного описания русской грамматики* (2015), <http://rusgram.ru/>.
[Elena V. Padučeva, Kommunikativnaja struktura predloženiija, *Proekt korpusnogo opisanija russoj grammatiki* (2015), <http://rusgram.ru/>.]
- Plungjan 2016** = Vladimir A. Plungjan, *Opća morfologija i gramatička semantika: uvod u problematiku*, Zagreb: Srednja Europa 2016.
- Renzi – Salvi – Cardinaletti 1988** = Lorenzo Renzi – Giampaolo Salvi – Anna Cardinaletti (ur.), *Grande grammatica italiana di consultazione I: la frase; i sintagmi nominale e preposizionale*, Bologna: Il Mulino, 1988.
- Siewierska 2008** = Anna Siewierska, Introduction: impersonalization from a subject-centred vs. agent-centred perspective, *Transactions of the philological society* 106.2 (2008), 115–137.
- Testelec 2001** = Яков Г. Тестелец, *Введение в общий синтаксис*, Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2001.

[Jakov G. Testelec, *Vvedenie v obščij sintaksis*, Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2001.]

- Uhlik – Žele 2018** = Mladen Uhlik – Andreja Žele, Brezosebne zgradbe v slovenščini: kontrastiva z drugimi južnoslovanskimi jeziki in ruščino, *Jezikoslovni zapiski* 24.2 (2018), 99–112.
- van der Auwera – Gast – Vanderbiesen 2012** = Johan van der Auwera – Volker Gast – Jeroen Vanderbiesen, Human impersonal pronoun uses in English, Dutch and German, *Leuvense bijdragen* 98 (2012), 27–64.
- van Valin 2000** = Robert van Valin, A concise introduction to role and reference grammar, *Fluminensia* 12.1–2 (2000), 47–78.
- van Valin – Lapolla 2016** = Robert van Valin – Randy Lapolla, *Syntax: structure, meaning and function*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- von Seefranz-Montag 1995** = Ariane von Seefranz-Montag, Impersonalien, u: *Syntax: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung* 2, ur. Joachim Jacobs i dr., Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1995, 1277–1287.
- Wierzbicka 1988** = Anna Wierzbicka, *The semantics of grammar*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988.
- Zaliznjak – Šmelëv 2000** = Анна А. Зализняк – Алексей Д. Шмелёв, *Введение в русскую аспектологию*, Moskva: Языки русской культуры, 2000.
[Anna A. Zaliznjak – Aleksej D. Šmelëv, *Vvedenie v russkuju aspektologiju*, Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2000.]
- Zolotova – Onipenko – Sidorova 2004** = Галина А. Золотова – Надежда К. Онипенко – Марина Ю. Сидорова, *Коммуникативная грамматика русского языка*, Moskva: Nauka, 2004.
[Galina A. Zolotova – Nadežda K. Onipenko – Marina Ju. Sidorova, *Kommunikativnaja grammatika russkogo jazyka*, Moskva: Nauka, 2004.]

POVZETEK

Brezosebnost in sorodni pojavi: osnovni problemi

Prispevek obravnava osnovne probleme, povezane z razlago in razumevanjem brezosebnosti.

V prvem delu povezujemo tradicionalni pristop obravnave brezosebnosti z udeležensko strukturo in uvajamo termine *entiteta*, *proces* in *specifikacija*, na katere se navezuje struktura povedi in s tem tudi udeleženska struktura povedka. V drugem delu sta obravnavana in sopostavljena dva načina opredeljevanja brezosebnosti v sodobnem jezikoslovlju – strukturni in komunikativno-funkcijski, oba glede na tradicionalno koncipiranje brezosebnosti.

Komunikativno-funkcijska brezosebnost je kot pojav, pri katerem se raba termina *brezosebnost* ne zdi ustrezna, iz nadaljnje obravnave izključena. Tretji in četrti del obravnava osnovna problema pri strukturnem pojmovanju brezosebnosti: opredelitev osebkca in problem odnosa med brezosebnostjo in podobnimi pojavi v udeleženski strukturi povedka. Poleg zgledov iz hrvaščine in tudi drugih evropskih jezikov so dodani podatki iz tipološke literature. V zaključnem delu so na kratko predstavljeni razlogi, zaradi katerih bi bilo treba obravnavo brezosebnosti zamenjati z integralnim preučevanjem udeleženske strukture. S tem se ukinja potreba po posebnem pojmovanju brezosebnosti in obenem omogoča boljši uvid v delovanje udeleženske strukture povedka.

EDITA SPAHIĆ

MIKROTOPONIMIJA JUGOISTOČNOG DIJELA OPĆINE PLAV

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.09](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.09)

Mikrotoponimija jugovzhodnega dela občine Plav v Črni gori

V prispevku so analizirani mikrotoponimi jugovzhodnega dela občine Plav (Črna gora). Na osnovi intervjuja z informatorjem so zapisani naglasi in narečne oblike toponimov, zatem pa so toponimi analizirani z uporabo klasifikacije, ki upošteva njihovo formalno in semantično ravnino. Izkazana je dosežena stopnja razvoja mikrotoponimov, najbolj zastopane oblike toponimov in nakazana smer njihovega nadaljnjega razvoja.

Ključne besede: Plav, Črna gora, mikrotoponimija, klasifikacija

Microtoponymy in the Southeastern Part of the Municipality of Plav, Montenegro

This article analyzes a collection of microtoponyms in the southeastern part of the Municipality of Plav, Montenegro. Based on an interview with an informant, the accents and dialect forms of toponyms were recorded, and then the toponyms were analyzed by applying a classification that takes into account their formal and semantic features. The level that the microtoponym collection has attained and the most common forms of toponyms are described, as well as directions for further development.

Keywords: Plav, Montenegro, microtoponym collection, classification

1 UVOD

Budući da je, u okviru toponomastike, preporučljivo da se prije iscrpno popisuje građa s područja manjih geografskih cjelina (npr. zaseoci) nego da se obuhvate veće geografske cjeline bez sistematske iscrpnosti (Hadžimejlić 1987: 2), u radu se obrađuje mikrotoponimija jugoistočnog dijela općine Plav. Istraživano područje obuhvata urbano jezgro i jugoistočni dio plavske općine, do granice sa Albanijom, gdje je lokalno stanovništvo tokom 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća izlazilo na katune ispod planine Bogičevice.

Tokom ovih aktivnosti izgrađen je vrlo živopisan mikrotoponomastikon, dijelom na starom, predslavenskom toponomastikonu, zatim slavenskom srednjovjekovnom toponomastikonu na koji se naslonio toponomastikon iz perioda osmanlijske uprave. Kao kontaktna zona sa Albanijom ovo područje sadrži i toponime porijeklom iz albanskog jezika. Budući da ovom mikrotoponomastikonu, odnosno njegovom većem dijelu, prijete nestanak zbog prestanka privrednih aktivnosti koje su ga, većim dijelom, i obrazovale, koristimo priliku da ga zabilježimo.

Također se nastoji ukazati na potrebu imenovanja toponima onako kako ih izgovara stanovništvo tog kraja da bi dobili svoju potpunu lingvističku i upotrebnu vrijednost jer su toponimi uvijek građeni od dijalekatske materije, odakle uzimaju fonetske, morfološke i sintaksičke elemente (Hadžimejlić 1987: 5).

U ovom radu se također nastoji dati doprinos poznavanju i očuvanju narodnih govora koji, nažalost, izumiru pod pritiskom standardnog jezika.

1.1 Lingvistička interpretacija mikrotoponomastikona

Govor Plava je, u okviru štokavskog narječja, uvršten u zetsko-sjениčki dijalekt (Ivić 2001: 209), u novije vrijeme, u stare štokavske zetsko-južnosandžačke govore (Jahić – Halilović – Palić 2000: 31). Osobnosti govora Plava u odnosu na susjedne gornjovasojevičke govore naglašava i Džogović (2009). Govor Plava uvršten je i u jugoistočnu skupinu crnogorskih govora (Čirgić 2011: 71).

Vokalni sistem. Pored standardnog vokalnog sistema, u ovom govoru, što je zabilježeno i u mikrotoponomastikonu, postoji poluglasnik a^e (e^a). Praslavenski glas $\check{e}$ je dvosložan.

Konsonantski sistem. Pojavljuje se desonorizacija suglasnika u medijalnoj poziciji, njihov slab izgovor i gubljenje. Desonorizacija je prisutna i u finalnoj poziciji kao i uprošćavanje grupe $-st > s$ u finalnoj poziciji. Česta je pojava sekundarnog h u inicijalnoj poziciji gdje je i inače ovaj glas stabilan. Suglasnik h u medijalnoj poziciji je podložan slabljenju i gubljenju, ali se nikad ne mijenja drugim suglasnicima. U finalnoj poziciji je ovaj suglasnik u toponomastikonu uglavnom stabilan. Sonant l je vrlo nestabilan ispred vokala prednjeg reda u ovom govoru, pa i u toponomastikonu, i uglavnom alternira na dva načina, $l \sim \acute{l}$ i $l \sim \text{ʎ}$. Smatra se da su alternacije $l \sim \acute{l}$ i $l \sim \text{ʎ}$ posljedica jezika u kontaktu (Džogović 2009: 10). Ispred drugih samoglasnika sonant je uglavnom stabilan, ali može alternirati u $\acute{l}$ (kao u toponimu $\acute{L}\acute{u}\acute{c}a$). Sonant j je također nestabilan. Pojavljuje se u intervokalnoj poziciji u toponimu $D\acute{j}j\acute{o}$, da popuni hijat, a gubi se u toponimu $P\acute{a}^e\acute{s}\acute{i}$ $v\acute{i}^h$. U toponimu $\acute{S}em\acute{e}nske$ $\acute{l}\acute{u}ke$ njegovo gubljenje otežava prozirnost prvog člana toponima ($\acute{S}em\acute{e}nsk\acute{e} < s\acute{e}jmenin$). Pojavljuje se i metateza ($M\acute{a}\acute{s}\acute{n}ica$, $V\acute{o}n\acute{o}$ $S\acute{e}lo$ / $V\acute{o}j\acute{n}\acute{o}$ $S\acute{e}lo$, $\acute{S}em\acute{e}nsk\acute{e}$ $\acute{l}\acute{u}ke$, $\acute{S}ark\acute{i}nov\acute{i}\acute{c}a$ $L\acute{a}t\acute{e}^ak$). Jekavsko jotovanje je gotovo dosljedno. Primjećuje se izostajanje sibilizacije u toponimu $Tem\acute{n}\acute{a}ki$, a u govoru se može čuti i $Karad\acute{a}ki$. Alternacija $p \sim f$ u toponimu $Kofil\acute{a}\acute{c}a$ je također indikativna (postoji i toponim $Firi\acute{s}ta$ sa alternacijom $v \sim f$ koji nije uvršten u mikrotoponomastikon jer ga informator nije prepoznao).

Akcentatski sistem. U toponomastikonu Plava zastupljen je četveroakcentatski sistem. Zabilježeno je i staro prenošenje akcenta na proklitike ($\acute{i}za$ $Dij\acute{e}l\acute{a}$, $\acute{u}z$ $Dij\acute{e}l\acute{o}$, $\acute{u}$ $Dij\acute{o}$). Pojavljuju se predakcentatske i postakcentatske dužine. Silazni akcenti nisu vezani za prvi slog, naprotiv, često su na posljednjem slogu ako je zatvoren. Prezimena kao članovi sintagme uglavnom zadržavaju akcent samog prezimena. U pojedinim toponimima izgubila se druga genitivna dužina ili ih uopće nema.

Morfološke osobine. Toponime konstituiraju imenice i pridjevi, pa, u tom okviru, uočene su sljedeće morfološke osobine. Broj kao gramatička kategorija kod nekih toponima ima razlikovnu funkciju, Glavica (u Dreškovića Mahali) i Glavice (naselje na ulazu u Plav). Često ojkonom izveden od patronima u nominativu ima akuzativni nastavak -e kao i toponimi formirani od apelativa u pluralu. Toponimi u akuzativu su često indeklinabilni (Pöдове, Strùgova). Imenice koje označavaju prezimena u genitivu plurala diferenciraju toponim. Antroponimski elementi u vidu prisvojnih pridjeva u toponimima komponirane forme se javljaju češće sa sufiksom -ov nego -in.

2 METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA I PRIMIJENJENI PODACI

Toponomastikon je ekscerpiran sa geografskih karata list Priština (Konrad – Erben 1916) i list Novi Pazar (Novi Pazar 1916) i sa karte istraživanog područja (Cvijić 1914). Popis je provjeren traženjem dijalekatskih oblika u razgovoru sa informatorom (Zada Drešković, rođ. Baković, u Plavu 1938. godine). Razgovor je realiziran u periodu 11. 5. do 1. 11. 2019. god. u ukupnom trajanju od oko 350 minuta (oko 6 sati). U toponomastikon su uvršteni samo toponimi poznati informatoru i koje je posjećivao i posjećuje tokom života. Informatoru je pročitana toponim, koji je potom on izgovorio i objasnio.

Etimološka istraživanja toponima su prilagođena metodologiji kojom se služio Vujičić (a koju je preuzeo od Tolstoja 1969): „od savremenog dijalekatskog geografskog termina ka historijskom, od geografskog termina ka toponimu“ (Vujičić 1982: 195) uglavnom prema Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika Petra Skoka (1971–1974). U radu su korišteni samo rezultati ovog opsežnog istraživanja.

Toponimi su klasificirani prema klasifikaciji koju je predložila J. Hadžimejlić (1987: 92–128) kroz koju se pregledno može pratiti razvoj toponima i odrediti dostignuti nivo razvoja ovog mikrotoponomastikona.

Interpretacija je osnovana na formuli $T = I + d$, gdje T predstavlja toponim, a I i d predstavljaju njegove formante, I identifikatora, topoosnovu, a d diferencijatora, topoformante odnosno člana toponomastičke sintagme. Toponomastikon se dijeli u grupe na osnovu osam formula, četiri koje se odnose na formalni plan toponima i četiri koje se odnose na unutrašnji, semantički plan toponima.

U odnosu na formalni plan, toponomastikon se dijeli na slobodne i komponirane forme po organizaciji topoformacije. Slobodna forma ima formulu $S = O + a$, gdje S označava slobodnu formu toponima, O njegovu topoosnovu, a oznaka a su topoformanti, ovdje općeleksički afiksi. Po karakteru topoformacije koja se osniva na razvojnim fazama toponima, slobodne forme se dijele na primarne likove (formula $S1 = O + \emptyset$) i sekundarne likove (formula $S2 = O + a$).

Komponirana forma ima formulu $K = z + A$, gdje K označava komponiranu formu, A označava apelativ, a oznaka z ukazuje na atribut ili imenicu u padežu.

Oznaka *z* može ukazivati i na sintagme, ali u istraživanom toponomastikonu nema takvih toponima. Po karakteru topoformacije koja se osniva na razvojnim fazama toponima, komponirane forme se dijele na primarne likove (formula $K1 = A + z$) i sekundarne likove (formula $K2 = z + A$).

Na semantičkom planu toponima razlikuje se direktna i indirektna nominacija. Indirektna nominacija zahtijeva prisustvo posrednika koji pomjera ili mijenja leksičko značenje: metafora (asocijacija po sličnosti), metonimija (asocijacija po susjedstvu) i gubljenje prvobitnog značenja apelativa. Na semantičkom planu toponima na osnovu motiva nominacije razlikuju se motivi koji proizilaze iz same prirode denotata (identifikacija i kvalifikacija) ili su to motivi koji se nalaze izvan denotata (lokalizacija i relacija). Treći kriterij za semantički plan toponima je dotoponomastički sadržaj, dakle, može se razmatrati jedno ili više semantičkih polja toponima, ovisno o potrebi.

3 REZULTATI I DISKUSIJA

Navedenom naučnoistraživačkom metodologijom analizirani toponimi su, primjenom adekvatnih formula, klasificirani prema formi i značenju, odnosno izvršena je toponomastička interpretacija mikrotoponomastikona sa ova dva aspekta.

Slobodne forme. Primarni direktni tip. Ova vrsta toponima se smatra polaznim tipom u procesu nastanka toponima. Postoji samo topoosnova, ali ne i topoformant. Topoosnova je termin, geografski, poljoprivredni ili administrativni. Samo direktna toponimizacija može imati termin u svom sastavu u njegovom osnovnom značenju. Iako se predviđa gubljenje većine ovih toponima zbog njihove homonimije sa terminima (Hadžimešlić 1987: 40), u ovom toponomastikonu oronim *Hrît / Hrîd*¹ kojim se označava planina iznad Plava je vrlo stabilan. Stabilan je i ojkonom *Metèh* kojim se ovo selo naziva još od 13. st. a kao termin označava crkveni posjed ili oronim *Zábel* koji kao termin znači zabran u korist manastira. Oblik ovih toponima se bilježi formulom $S1A = O + \emptyset$ kojom su obuhvaćeni toponimi nastali od geografskih termina (*Ćulûntra*, *Dîjo*, *Glavîca*, *Hrît / Hrîd*¹, *Hft*, *Krčevîna*, *Ĺîm / Ĺîm*, *Ōsòje*, *Prêslapa*, *Studéna^c*), poljoprivrednih termina (*Bačîja*, *Prekûtnîca*) i administrativnih termina (*Bêgle^ak*, *Čâršîja*, *Ekônômîja*, *Metèh*, *Meterîs*, *Karâûla*, *Prîâvor*, *Splâf*, *Šehèr*, *Zábel*).

Slobodne forme. Primarni indirektni tip. Ova grupa toponima se razlikuje od prethodne na semantičkom planu, odnosno kod ovih toponima postoji posrednik između apelativa i toponima. U kvalifikacijskom tipu ovih toponima posredništvo se bazira na metafori, a u relacijskom tipu na metonimiji, a obuhvaćeni su formulom $S1B = O + \emptyset$, dakle, dijele se na kvalifikacijski tip (*Đòla*, *Ĺûca*, *Màslo*, *Plâv^f / Plâf*, *Stàra^c*, *Střmec*, *Visîtor* i relacijski tip: *Jâbuka*, *Jòša*, *Karadâk*, *Klêča*, *Skîc*).

Slobodne forme. Sekundarni direktni tip. Ova grupa toponima je razvijena na formalnom planu što se vidi u formi diferencijatora iz njihove formule

S2C = O + a. U ovoj podjeli u obzir su uzeti samo sufiksi, dok prefiksi i prefiksno-sufiksni toponimi spadaju u indirektnu toponimizaciju. Sufiksi se smatraju praznim u semantičkom smislu, iako i u ovom toponomastikonu pojedini sufiksi dopunjuju značenje topoosnove. Ipak, semantičko značenje nosi identifikator. U semantičkom smislu, oni su identični primarnom direktnom tipu, sa razlikom u tome da i apelativi, osim termina, mogu biti u topoosnovi. Ovdje su dati u opozicijama prema primarnom direktnom tipu, pa čine skupine tvorbenog i morfološkog opozita.

Toponimi koji čine tvorbeni opozit dati su pregledno po vrsti sufiksa:

-ica: *Glavice, Ješenica, Livadica, Őrnice*; -ina: *Racina, Tršlěvine*; -ište: *Jagăčarište, Jěčmišta*; -ača: *Mrkovăča*; -ze: *Böbeze*; -je: *Javörje*.

Toponimi koji čine morfološki opozit su samo u pluralu: *Bäre, Bärice, Börovi, Čete, Gradine, Hrűpe, Jära, Kömovi, Lökve, Lömovi, Lúke, Pjěskovi, Pláne, Pólá / Pólá, Tocíla, Vála*.

Slobodne forme. Sekundarni indirektni tip. Ovaj tip toponima razlikuje se od prethodnog ne po morfološkom obliku koji je isti što je vidljivo iz formule, već po načinu toponimizacije i vrijednosti članova. On obuhvata nazive prefiksalnog, sufiksalnog i prefiksno-sufiksalnog tipa i određen je formulom S2D = O + a.

Prefiksalni tip. U ovom tipu toponima semantičko obilježje nosi prefiks, pa je izvedena formula S2D1 = p + O. U istraživanom mikrotoponomastikonu su evidentirana dva prefiksa, pod- i za-, kojima su formirani toponimi *Pödbare* i *Závřš / Závřš*.

Sufiksni tip. U ovoj grupi toponima identifikator su toponimske osnove općih imenica, osnove dobijene poimeničenjem pridjeva ili glagola i antroponimske osnove koji su, zapravo, posrednici u značenju, a obuhvaćeni su formulom S2D2 = O + s. Dalje se dijele prema vrsti posrednika na kvalifikacijski i relacijski tip.

Kvalifikacijski tip može ukazivati na vizuelna obilježja: *Bjelaje, Jásla, Koríta, Măšnica, Osrětke, Plöčice, Pöдове, Rávništa, Samári, Stüblövi, Šiljkáci, Temnáki, Tepsijica*; kvalitativno svojstvo: *Palěvine, Solíla, Strugöva, Žěžnice*; indikativno svojstvo: *Grootíivica, Horolěac, Kätuňšta, Kofilăča, Kopílan, Krivăče, Pazarište, Prokletije, Prskalo, Trěskavice*.

Relacijski tip se dijeli, ovisno o posredniku, na toponime sa antropoelementom, zanimanjem kao elementom, zookomponentom ili drugim objektom kao topoosnovom. U odnosu na Hadžimejlić (1987) koja u istraživanom toponomastikonu nije imala ojkonime izvedene od patronima, pa ih nije ni razmatrala, u ovom radu takvi toponimi postoje i stavljeni su u ovu grupu jer u sebi sadrže antropoelement sa sufiksom:

- toponimi sa antropoelementom u topoosnovi: *Bogičevica, Brězovice, Bűdovice, Bűretăš, Čăkor, Dűrděvica, Kűmanice, Mehovăča, Mílě, Romovăča, Bogűjice, Dűriće, Hăkăne, Höte, Hrănkoviće, Mărtinovići, Nökšice, Pěpice, Săvići*;
- toponimi sa zanimanjem kao elementom u topoosnovi: *Ribărka, Ribăre*;
- toponimi sa zookomponentom u topoosnovi: *Bivolăk, Komorăča, Košütica, Vučkáci*;
- toponimi sa drugim objektom kao komponentom u topoosnovi: *Műrina, Vărdište, Zăvoje, Zăvojica*.

Komponirane forme. U ovoj formi, identifikator više nema presudni semantički značaj jer diferencijator preuzima tu funkciju što je opisano formulom $K = z + A$.

Komponirane forme. Primarni direktni tip. U ovom tipu toponima diferencijator je u postpoziciji što je vidljivo iz formule $K1 = A + z$. Također, on nosi značenje jer je identifikator zapravo termin. U ovom istraživanju ne postoje prijedložni diferencijatori, samo toponimi sa adjektivnim diferencijatorom čija formula je $K1A2 = A + a$: *Grōpa Memīna, Stāje Drēškove* kao i toponimi sa imenicom u padežu kao diferencijatorom formule $K1A3 = A + i_2$: *Čēsma Zajebāje, Stānovi Mulahākovića, Stānovi Pūpovića, Va^akā^evi Bakōvīća^e, Zāvojica Mēl^lkovića^e*. Iako Hadžimejlić (1987) navodi zapažanje da ova i prethodna formula nisu produktivne u građenju toponima u slučaju toponomastikona koji je ona istraživala kao ni u drugim toponomastikonima, u ovom toponomastikonu se formula $K1A3 = A + i_2$ pokazala kao produktivna.

Komponirane forme. Primarni indirektni tip. U ovu skupinu toponima spada samo jedan toponim istraživanog toponomastikona: *Korōmani hōtski* gdje je značenje identifikatora postignuto indirektnim putem, dok je diferencijator relacijskog tipa. Može se opisati formulom $K1B3 = A + a$.

Komponirane forme. Sekundarni direktni tip. U ovaj tip toponima ulaze svi toponimi koji imaju diferencijator na prvom mjestu po formuli $K2 = z + A$. Ovdje je diferencijator onaj koji nosi značenje, ali sa ulogom posrednika. Identifikatoru je značenje potpuno suženo, odnosno, svedeno na termin. Dalje je primarna formula razvijena ovisno o obliku identifikatora. Ovdje je zastupljena formula $K2C1 = a + A$ na osnovu koje se zaključuje da u ovaj tip toponima ulaze toponimi sa adjektivom na mjestu identifikatora. Ovisno o posredničkoj ulozi diferencijatora toponime ove grupe dijelimo na kvalifikacijski i relacijski tip.

Kvalifikacijski tip. Adjektivi u ovom tipu toponima ukazuju na vizuelno obilježje: *Bījelī křš, Cřnī křš, Cřvėnī křš, Lījepā lūka, Rāvⁿā nīva, Rāvⁿī křš*; kvalitativno svojstvo: *Kamenītā livāda, Lėdnī izvōri, Őštrī křš, Stārā džamīja, Sūhā gōra*; dimenziono obilježje: *Dūge^ačkī lās, Krātkī lās, Mālō Sėlo, Velīkā grōpa*.

Relacijski tip. Adjektivi u ovom tipu toponima ukazuju na odnos toponima sa okolinom, pa mogu:

- sadržavati antropokomponentu kao diferencijator: *Dīnova kōsa, Dūrđėv dō, Grgōvlās, Halīmīn lās, Husōv lās, Mahmūtova livāda, Mēmīna plānina, Přšōv křš, Pūlkōv vřh, Ramāzova lūga, Rėdžīn křš, Rėdžōv dō, Rėdžōva čēsma, Ruvīnā čēsma, Sāvino kamēnīē, Selīmīna čēsma, Smālōv lās, Šābōva glāva, Šarōvski katūn, Šėcōva čēsma, Vōhō Sėlo / Vōjnō Sėlo, Vujkōv křš / Vūjkōv křš, Zāmōv lās*;
- diferencijatorom ukazivati na društveno-historijske faktore: *Bābīn potōk, Bābīna gōra, Bābīno pōle, Dāzdārev potōk, Dėdīna bāra, Đevōjačkī kāmėn, Đevōjačkī křš, Đevōjačkī potōk, Džīnova vōda, Hōdžīn rāveⁿ, Muslimānskō grōblje, Šemėnskē lūke, Sřpskō grōblje / Sřpskō grōblje, Zādrūžnē livāde*;
- biti zoonimski motivirani: *Mėčkīna hrūpa, Pā^ašī vřh, Pčėlīn křš*;
- imati drugi objekt kao komponentu diferencijatora: *Babinopōl^skā rijeka / rijeka, Brėžovīčkō pōle, Čūkorskī potōk, Đūreskī Katūn, Đūričkā rijeka / rijeka, Hōtskā rijeka / rijeka, Hrītskā*

rijeka / rijeka, Hriškō jězero, Järskā rijeka / rijeka, Komorāčkā rijeka / rijeka, Ĺimskī mōs, Metěškā rijeka / rijeka, Pěčkā putāča, Pěpičkā rijeka / rijeka, Plāvskō / Pläfskō jězero, Stārčev potōk, Voňošělskī katūn, Vragonōškī potōk.

Sekundarni direktni tip relacijskog podtipa može imati imenicu u padežu na prvom mjestu sintagme što je opisano formulom $K2C2 = i_2 + A$: *Bajrōvīca^e čūke, Bajrōvīca^e Katūn, Bakōvīca^e Katūn, Drěškovīca Mahāla, Ferātovīcā Katūn / Feh^hrātovīcā Katūn, Hūkmīca lāze, Ĺbrića rāve^an, Jaesāvīca kūla, Jėlīca Katūn, Jėlīca Ĺivāde, Kā^endīca Mahāla, Lukōvīca Mahāla, Māčkīca lās, Markīšīca potōk, Mėlkovīca^e vođenīca, Mūsića Ĺivāde, Redžemātovīca Katūn, Redžėpagīca kūla, Srdānovīca Mahāla, Tūrkovīca^e Gradīne, Zėkīca rāve^an.*

Komponirane forme. Sekundarni indirektni tip. U ovu grupu toponima spadaju najsloženije semantičke strukture, toponomastičke metafore jer u semantičkom oblikovanju učestvuju i identifikator i diferencijator preko posrednika. Također u ovom toponomastikonu su se pojavili toponimi Bjeluha, Mišolovci i Vragonos koji se također mogu smatrati toponomastičkim metaforama čiji je oblik prvobitno bio sintagma, a značenjski odgovaraju ovoj grupi toponima. Ovi toponimi se mogu, bez narušavanja sistema, uvrstiti u klasifikaciju. Toponimi su obuhvaćeni formulom $K2D1 = a + A$. U ovisnosti o posredniku dijele se na kvalifikacijski tip: *Džehenėmskā vrāta, Pūstā vrāta, Rūdō Pōlje i Studėnā bāra* i relacijski tip: *Kōnskī obōr i Vragonōs.*

Još jedna podgrupa sekundarnog indirektnog tipa je kvalifikacijsko-relacijski tip gdje toponim ima identifikator koji ima posrednika metonimijskog karaktera ili je već oformljen proprij prenesen na ovu funkciju. Ova podgrupa je također obuhvaćena formulom $K2CD1 = a + A$. U ovoj podgrupi kvalifikacijsko-relacijskog tipa toponima je naznačeno da su svi toponimi u paru i u prostornom odnosu prema toponimu koji im je u osnovi. Dakle, u ovu podgrupu spadaju toponimi: *Dėsnī Metėh i Ĺijėvī Metėh.*

Toponimi *Górniā Rženica, Hāsōva Bogīčevica* i *Ferātovīcā Horolė^ac / Feh^hrātovīcā Horolė^ac*, imaju već oformljen proprij na mjestu identifikatora, pa prema tome, spadaju u ovu grupu toponima. Međutim, u ovom toponomastikonu ne postoji naselje Donja Rženica, a u popisu iz 1485. godine navodi se Rženica što je ubicirano kao današnja Gornja Rženica (Loma 2013: 190). Dakle, identifikator orijentacionog tipa je izgubio prvobitno, orijentaciono značenje, pa je ovaj toponim toponomastička metafora. Toponim *Hāsōva Bogīčevica* na mjestu identifikatora ima adjektiv sa antroponimom u topoosnovi što ipak ukazuje na relacijski tip toponima, ali formalno je obuhvaćen formulom $K2CD1 = a + A$. Toponim *Ferātovīcā Horolė^ac / Feh^hrātovīcā Horolė^ac* na mjestu identifikatora ima imenicu (patronim u genitivu) u topoosnovi što također ukazuje na relacijski tip toponima i formalno je obuhvaćen formulom $K2D2 = i_2 + A$.

U drugoj podgrupi kvalifikacijsko-relacijskog tipa toponima je naznačeno da su toponimi ove podgrupe oformljeni sa dvije imenice u nominativu za koje se ne može utvrditi koja je od njih identifikator, a koja diferencijator. Iako se u radu

J. Hadžimejlić predlaže i formula $K1A3 = A + i_1$, ona bi, u slučaju toponima nađenom u ovom mikrotoponomastikonu *Mišolōvci*, bila neadekvatna jer, u odnosu na svoj semantički plan, toponim nikako ne bi mogao biti uvršten u primarni direktni tip, već u sekundarni indirektni tip, dakle, $K2D2 = i_1 + A$.

U sekundarnom indirektnom tipu formulom $K2D2 = i_2 + A$ za relacijsko-kvalifikacijski tip obuhvaćen je toponim *Šarkinovića Lâte^ak*.

Formulom $K2D3 = a + \emptyset$ koja obuhvata toponime sa elizijom gdje identifikator odsustvuje, a diferencijator preuzima semantičku funkciju su obuhvaćeni toponimi: *Bjelūha*, *Dubòkī*, *VeĀkā*, *Višņevo* (ovi toponimi su kvalifikacijskog tipa) i *Bōncōva*, *Šehōvića*, *Šòškīca* (toponimi su relacijskog tipa).

Istraživani korpus je izabran po kriterijima datim u tabeli 1.

Tabela 1: Prijegled toponima po prozirnosti

Prozirnost toponima	Broj toponima
Prozirni toponimi	241
Neprozirni toponimi	2
Ukupno	243

Od 243 toponima dva su neprozirna (*Klĕntāš / Klĕntāš*, *Žioci / Ōžioci*) i nisu uvrštena u klasifikaciju. Preostalih 241 su uvršteni u tabelu 2, ovisno o formuli kojoj podliježu.

Tabela 2: Prijegled toponima po formulama

	Formula toponima	Broj toponima	Zastupljenost toponima
1	$S1A = O + \emptyset$	22	9 %
2	$S1B = O + \emptyset$	12	5 %
3	$S2C = O + a$	27	11 %
4	$S2D1 = p + O$	2	1 %
5	$S2D2 = O + s$	56	23 %
6	$K1A2 = A + a$	2	1 %
7	$K1A3 = A + i_2$	5	2 %
8	$K1B3 = A + a$	1	0, 5 %
9	$K2C1 = a + A$	73	30 %
10	$K2C2 = i_2 + A$	21	9 %
11	$K2D1 = a + A$	10	4 %
12	$K2D2 = i_1 + A$	1	1, 5 %
	$K2D2 = i_2 + A$	2	
13	$K2D3 = a + \emptyset$	7	3 %
	Ukupno	241	100 %

Slobodne i komponirane forme su gotovo podjednako zastupljene u istraživanom toponomastikonu. Visok procenat komponiranih formi može ukazivati na dalji razvoj toponomastikona, budući da komponirane forme nisu najekonomičniji oblik toponima.

Iz tabelarnog i grafičkog prikaza zaključuje se da je najproduktivnija formula $K2C1 = a + A$, koja pripada komponiranim formama, sekundarnom direktnom tipu koji obuhvata kvalifikacijski i relacijski tip. U ovaj tip toponima ulaze toponimi sa adjektivom na mjestu diferencijatora, dakle, o adjektivu ovisi individualizacija denotata kojeg označava A. Denotacija osnovnog apelativa je potpuno sužena i identifikaciju možemo smatrati neobilježnim elementom, a funkcija određivanja posebnog svojstva denotata postaje najvažnija. Posebno svojstvo denotata se ističe njegovim opisom (vizuelna, kvalitativna, orijentaciona, dimenziona, kvantitativna svojstva) ili njegovim odnosom prema ljudima, društveno-historijskim faktorima, životinjskom i biljnom svijetu. Produktivnost ove formule pokazuju i istraživanja u radu J. Hadžimejić (1987).

Također je produktivna formula $S2D2 = O + s$, koja pripada sekundarnom indirektnom sufiksalmom tipu gdje je diferencijator sufiks, a identifikatori su opće imenice, poimeničeni pridjevi i glagolske osnove kao i antroponimski elementi, jedino mogući u ovoj grupi toponima kada je u pitanju slobodna forma toponima. U ovom tipu toponima sufiks odmiče toponim od proprija. Kvalifikacijski tip daje vizuelne, kvalitativne i indikativne osobine, a relacijski tip sadrži antroponimsku komponentu, zanimanje kao komponentu, zoonimsku i fitonimsku komponentu i drugi objekt kao komponentu (deapelativni i deproprijativni).

Dvije navedene formule obuhvataju i najviše toponima zbog njihovih antroponimskih komponenti što ukazuje na važnost tog aspekta života za ovu zajednicu. Tome doprinosi i produktivna formula $K1A3 = A + i_2$, koja kao diferencijator ima upravo antroponimsku komponentu.

Velik broj toponima sekundarnih likova, ali direktnog tipa ukazuje na mikrotoponomastikon koji se upravo stabilizirao i počeo graditi toponomastičke metafore. Na to ukazuju i činjenice da ne postoje toponimi formule $K1A1 = A + p$ (komponirane forme, primarni direktni tip), gdje je p prijedložni diferencijator, što je osobina nerazvijenih mikrotoponomastikona, odnosno onih u razvoju; kao ni toponimi koji spadaju u komponirane forme, primarni indirektni tip, sa formulama $K1B1 = \emptyset + p$ (koji spadaju u najstarije tvorbene obrasce) i $K1B2 = A + p$. Visoka procentualna zastupljenost sekundarnih likova ukazuje na razvijenost istraživanog toponomastikona na formalnom, a posebno na semantičkom planu. Visoka zastupljenost direktnih tipova može ukazati na dalji razvoj toponomastikona: apelativi koji, u direktnom tipu, bez posrednika učestvuju u formiranju toponima bi se mogli dalje razvijati, odnosno, usložnjavati.

4 ZAKLJUČCI

Na osnovu rezultata provedenih istraživanja u ovom radu može se zaključiti sljedeće:

Od 22 toponima primarnog direktnog tipa slobodne forme, dakle, od toponima kojima su u topoosnovi termini, 10 se navodi u srednjovjekovnim manastirskim hrisovuljama: Dĭjo, Glavĭca, Hrĭt / Hrĭd', Hĭt, Ĺĭm / Lĭm, Prĕslapa, Studĕna'c, Metĕh, Prĭavor i ZabeĹ, što pokazuje njihovu stabilnost uprkos motivaciji.

Najviše su zastupljeni toponimi formule $K2C1 = a + A$, sa 30 % upravo zbog visoke zastupljenosti antropokomponente u topoosnovama ove grupe toponima.

Može se potvrditi konstatacija iznesena u radu J. Hadžimejlić da su toponimi formule $S1B = O + \emptyset$ najmanje zastupljeni budući da su i u ovom istraživanju među manje zastupljenim sa 5 %, kao i toponimi formule $S2D1 = p + O$, u ovom istraživanju među manje zastupljenim sa 1 %, te konstatacija da su toponimi formule $S2D2 = O + s$ visoko zastupljeni, kao ekonomski najpogodniji oblik, u ovom istraživanju na drugom mjestu po zastupljenosti (23 %).

Za toponime koji se svrstavaju u kombinirane forme, primarni direktni tip, nazivi sa adjektivnim diferencijatorom, formula $K1A2 = A + a$, i imenicom u padežu kao diferencijatorom $K1A3 = A + i_2$, u prvom slučaju može se potvrditi neproduktivnost (1 %), ali već u drugom slučaju se bilježi pet toponima (2 %) zbog učešća antropokomponente u topoosnovama ove grupe toponima.

U okviru formule $S2D2 = O + s$ u podgrupi relacijskog tipa, dodati su ojkonimi izvedeni sufiksima -i i -e iz patronima jer u topoosnovi nose antropoelement kao posrednika. Takvih toponima nije bilo u istraživanju J. Hadžimejlić (1987).

U okviru grupe toponima kombiniranih formi sekundarnog direktnog tipa obuhvaćenih formulom $K2C1 = a + A$, u okviru relacijskog tipa dodan je i drugi objekt kao komponenta, u ovom slučaju su to deproprijativni nazivi. Takvih toponima nije bilo u istraživanju J. Hadžimejlić (1987).

Visok procentualni udio antropokomponente u topoosnovama toponima istraživnog mikrotoponomastikona ukazuje na važnost ovog aspekta života za društvenu zajednicu koja ga je izgradila.

Velik broj toponima sekundarnih formi, ali direktnog tipa ukazuje na mikrotoponomastikon koji se upravo stabilizirao i počeo graditi toponomastičke metafore kojih ima osam. U prilog usložnjavanju toponomastikona ističe se i broj elipsastih toponima kojih je sedam, te gubljenje genitivnih dužina u toponimima kombiniranih formi sa patronimima u topoosnovi. Također se izdvaja toponim Grgōvlās (uporedi Vragonōs) koji ukazuje na jedan od mogućih pravaca daljeg usložnjavanja toponomastikona.

Činjenice da ne postoje toponimi formule $K1A1 = A + p$, gdje je p prijedložni diferencijator, što je osobina nerazvijenih mikrotoponomastikona, odnosno onih u razvoju, kao ni toponimi formule $K1C1 = \emptyset + p$ koji spadaju u najstarije tvorbene obrasce, i toponimi formule $K1C2 = A + p$, također govore u prilog stabilnog mikrotoponomastikona.

Visoka zastupljenost komponiranih formi i direktnih tipova u mikrotoponomastikonu bi također mogla ukazivati na jedan od mogućih pravaca daljeg razvoja mikrotoponomastikona, ali, nažalost, može se očekivati prekid razvoja ovog mikrotoponomastikona i nestanak značajnog broja toponima zbog prestanka privredne aktivnosti koja ga je obrazovala.

LITERATURA

- Cvijić 1914** = Jovan Cvijić, *Eiszeitliche Vergletscherung der Gebirgsgruppen von Prokletije bis Durmitor*, Maßstab 1 : 200.000, Wien: K. u. k. Militärgeographisches Institut, 1914.
- Čirgić 2011** = Adnan Čirgić, *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost – Matica crnogorska, 2011.
- Džogović 2009** = Alija Džogović, *Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti*, Podgorica: Almanah, 2009.
- Hadžimejlić 1987** = Jasna Hadžimejlić, Toponimija trebinjske Lastve, *Onomatološki prilozi* 8 (1987), 63–218.
- Ivić 2001** = Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- Jahić – Halilović – Palić 2000** = Dževad Jahić – Senahid Halilović – Ismail Palić, *Gramatika bosanskog jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000.
- Konrad – Erben 1916** = A. Konrad – Fr. Erben, *Priština (Kosovo)*, razmjer 1 : 750.000, Wien: K. u. k. Militärgeographisches Institut, 1916.
- Loma 2013** = Aleksandar Loma, *Toponimija Banjske hrivolje: ka osmišljenju starosrpskog toponomastičkog rečnika i boljem poznavanju opšteslovenskih imenoslovnih obrazaca*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2013.
- Novi Pazar 1916** = *Novi Pazar (Srbsko)*, razmjer 1 : 200.000, Kartografska radionica, 1916.
- Skok 1–4** = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1–4*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Tolstoj 1969** = N. I. Tolstoj, *Slavjanskaja geografičeskaja terminologija*, Moskva: Nauka, 1969.
- Vujičić 1982** = Dragomir Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1982.

POVZETEK

Mikrotoponimija jugovzhodnega dela občine Plav v Črni gori

Ker se v imenoslovju teži k analizi toponimov čim manjšega geografskega prostora, je v prispevku analizirana mikrotoponimija jugovzrodnega dela občine Plav (Črna gora). Na osnovi intervjuja z informatorjem so zapisani naglasi in narečne oblike toponimov, zatem pa so analizirani z uporabo klasifikacija, ki upošteva njihovo formalno in semantično ravnino. Toponimi so razdeljeni na svobodne in komponirane oblike, v okviru teh pa na primarne in sekundarne oblike ter na direktne in indirektne tipe. Pri pogledu na toponime kot sistem je očiten velik delež imenovanja toponimov po človeškem, kar kaže na pomembnost tega vidika življenja za družbeno skupnost, ki ga je izoblikovala. Skleniti je mogoče, da mikrotoponomatika stabilna, izpostavljeni so pokazatelji njegove tvornosti (toponomastične metafore, eliptični toponimi, izgubljanje dolžin v rodilniku množine, nastanek sestavljenk/zloženek). Kaže se nadaljnja smer njegovega razvoja, saj je v teh mikrotoponimih velik delež direktnih tipov, in tudi na možno prekinitev razvoja mikrotoponimov zaradi prekinitve gospodarske dejavnosti, ki jih je oblikovala.

ТАТЬЯНА ЛЕОНТЬЕВА – ВАЛЕРИЙ МОКИЕНКО
[TATJANA LEONTEVA – VALERIJ MOKIENKO]

СОСЕДИ И СОСЕДСТВО В ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.10](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.10)

Sosedi in sosedstvo v vzhodnoslovanski paremiologiji: primerjalna analiza

V prispevku je predstavljena analiza ruskih, ukrajinskih in beloruskih paremij, v katerih se kaže enotnost nasprotujočih si pomenov s skoraj uravnoteženimi pozitivnimi in negativnimi značilnostmi soseske.

Ključne besede: vzhodnoslovanski jeziki, paremiologija, pregovori in reki, koncept SOSED, koncept SOSESKA

Neighbors and Neighborhood in East Slavic Paremiology: A Comparative Analysis

This article analyzes Russian, Ukrainian, and Belarusian proverbs, which reflect the unity of opposite meanings with nearly balanced positive and negative characteristics of a neighborhood.

Keywords: East Slavic languages, paremiology, proverbs and sayings, the concept of neighbor, the concept of neighborhood

1 ВВЕДЕНИЕ

Образ соседей в русской и инославянской паремиологии замечателен соединением, с одной стороны, одобрительных смыслов, издавна чествующих всю необходимость и прагматическую пользу общежития в традиционном социуме, а с другой – уничижительных коннотаций, прочно закрепившихся в негативном опыте неудавшегося, но неизбежного сосуществования жителей ближних домов, дворов, улиц.

Истоки этой разнонаправленности семантических векторов, то есть разворачивания паремиологического материала по взаимно удаляющимся друг от друга траекториям, следует искать в культурном антагонизме своего и чужого. Сосед, как и гость, есть одновременно и «свой-ближний» (в случае с гостем – «приблизившийся»), и «чужой-опасный». И гость, и сосед – это чужаки, с которыми заключается негласный договор, мир, союз, чтобы избегнуть нанесения вреда своему дому, семье.

Исследование выполнено в Уральском федеральном университете имени первого Президента России Б. Н. Ельцина за счет средств гранта Российского научного фонда, проект № 20-68-46003 Семантика единения и вражды в русской лексике и фразеологии: системно-языковые данные и дискурс.

Феномен соседства находится на перекрестье изучающих взглядов представителей ряда гуманитарных направлений: истории, этнографии, этнологии, антропологии, культурологии, социологии, этнолингвистики, лингвокультурологии. Оттого категория «сосед» трактуется различно: это и хозяин дома, расположенного рядом; и житель близкой деревни; и представитель другой национальности, живущий в том же населенном пункте; и государство, граничащее с другим.

Понятие «сосед» складывается из ряда семантических компонентов, которые имеют различный статус: одни компоненты образуют ядро значения собственно слова *soced*, другие выходят за рамки совокупности смыслов, необходимых для идентификации объекта, точнее – для квалификации объекта как принадлежащего к категории «сосед». Именно эти смыслы, выходящие за рамки собственно языкового значения, можно предположить, ярче и полнее запечатлены в паремиологическом фонде языка.

Слово *soced* в русских словарях дефинируется подчёркнуто нейтрально, без апелляции к аксиологической потенции соответствующего концепта: 1. Тот, кто живёт вблизи, рядом с кем-л. 2. Тот, кто занимает ближайшее к кому-л. место. 3. Государство, местность, граничащая с другим государством, местностью; население их | О каком-л. учреждении, предприятии, воинской части, колхозе и т. п., расположенном рядом; о жителях, рабочих и т. п. их (BTS 1998: 1259). Такая аксиологическая нейтральность, по-видимому, задана этимологической прозрачностью слова. Не случайно поэтому в новейшем толковом словаре русского языка с этимологической зоной для слова *soced* даётся развёрнутая этимологическая справка, начинающаяся др.-рус. *suchdъ* со всеми славянскими (включая и прасл. **sqshdъ*) и завершающаяся индоевропейскими параллелями – ср. *consilium* < *considium* < **con-sed-* от *con-sido*, *-ere* ‘сидеться, поселяться’ (TSRJa 2007: 921). Традиционная расшифровка внутренней формы праславянизма **sqshdъ* как сложения приставки *су-* и *сидеть* (Fasmer 3: 726) с семантикой ‘какой сидит рядом’ (ESUM 5: 482) принимается практически всеми славянскими этимологами.

На первый взгляд, «сидение рядом» действительно не предполагает какой-либо оценки того, кто выполняет это «бездейственное действие». Но тем не менее этот нейтральный этимон таит в себе семантический синкретизм, который в конкретных условиях может приобретать либо положительную, либо отрицательную оценочность. Развитие такой диаметрально противоположной аксиологичности убедительно продемонстрировала на обильном материале современного русского языка Л. В. Балашова (Balashova 2017), выявившая основные признаки концепта «Сосед» как части оппозиции «Свой» – «Чужой». В новейших литературных и публицистических контекстах, почерпнутых в основном из Национального корпуса русского языка (NKRJa), саратовским лексикологом найдены целые блоки дифференциальной семантики такого

рода, градуально отражающейся в основных метафорических моделях лексемы *sosjed* и её словообразовательных дериватах.

По наблюдениям, сделанным на основе лексического и словообразовательного материала, автор выделяет в зоне концепта СОСЕД несколько признаков, в том числе и антонимических, которые характеризуют тип отношений между постоянно проживающими в непосредственной близости людьми, не связанными генетическими (родственными) связями. Комплекс таких признаков определяется как ‘наличие неформальных (межличностных) отношений’, что обеспечивает потенциальную возможность актуализации нескольких типов концептуальных признаков, связанных с расширением концептуальной зоны ‘свойства’ или ‘чуждости’. С одной стороны, пространственная близость и наличие общих условий и интересов может порождать «понимание» соседями друг друга, то есть постижение образа мыслей, действий, намерений друг друга и т. п., что расширяет зону ‘свойства’ и сужает зону ‘чуждости’. С другой стороны, постижение образа мыслей, действий, намерений соседей усиливается, если постоянное проживание в близости друг от друга порождает ‘личный интерес’, то есть восприятие образа жизни соседей как чего-л. важного, значимого, достойного внимания. А такой интерес может быть как «здоровым», обусловленным небезразличием к другим, так и «нездоровым», вызванным праздным любопытством и вмешательством в дела друг друга. В первом случае актуализируется роль компонента ‘свойство’, во втором – компонента ‘чуждость’. Тем самым аксиологическая маркировка концепта СОСЕД может в реальных контекстах колебаться от нейтральной до максимально эмоциональной, причём как позитивной (‘доброжелательность’, ‘добрососедство’, ‘дружба’), так и негативной (‘неприязнь’, ‘вражда’, ‘открытый конфликт’, ‘зависть’ и т. п.). «В первом случае приятельские и дружеские отношения могут практически нейтрализовать компонент ‘чуждости’, замещая его компонентом, отражающим стереотипные отношения между близкими (и любимыми) родственниками», – замечает Л. В. Балашова (Balashova 2017: 133).

Не случайно аксиологическая дихотомия исходного семантического синкретизма, заданного внутренней формой этимона, прослеживается в контекстных конфигурациях разного тематического окружения. Без таковых лексема *sosjed* сохраняла бы дефиниционную нейтральность, фиксируемую словарями. Но если на лексическом и словообразовательном уровнях (исследованных Л. В. Балашовой) такая дихотомия ситуативна и непостоянна, то на фразеологическом и паремиологическом уровнях она обнаруживает константность, свидетельствующую о её древности и даже универсальности.

На это обратил внимание В. В. Колесов в своём «Словаре русской ментальности»:

«СОСЕДСТВО – *смежность* по месту жительства, *совместность* по деловым **отношениям**, не предполагающая **близости** по **родству** физическому или душевному.

С *соседом* принято жить в **мире и согласии**, что **приносит** пользу обоим («ближний сосед лучше дальней родни»); вместе с тем полностью доверять *соседу* не стоит («с соседом дружись, а за саблю держись»). Обычно Соседство приводит к плодотворному **соревнованию** («сосед спать не дает: хорошо живет»), но может – и к греховной **зависти** («курица соседа всегда выглядит гусыней»).

♦ Др.-рус. ‘прилегающие границами государства’ (XVI в.), ‘нетягловый человек, живущий в чужом доме’ (1646), ‘смежность проживания’ (1661) от *сосед* ‘рядом сидящий’ (XII в.); ср. *соседствие* ‘земли по соседству’ (1560)» (Kolesov et al. 2014, 2: 303).

Как видим, здесь этимологический синкретизм слова *сосед* как ‘рядом сидящий», констатируемый с XII века, дуализируется не лексическими и словообразовательными средствами, а лишь в составе паремий, противоположных по аксиологической оси. Вот почему, как кажется, для аксиологического и сопоставительного анализа концепта СОСЕД, СОСЕДСТВО паремиологический материал имеет первостепенное значение: ведь он отражает уже устоявшиеся его коннотации в народной культуре.

При этом отмеченная аксиологическая дихотомия пословиц о «Соседе» характерна как для русского, так и для украинского и белорусского языков. Не случайно в предисловии к 3-му тому своего фундаментального паремиологического собрания М. М. Пазяк особо выделяет именно концепт «Соседство», подчеркивая его оценочную амбивалентность: «Високо цінилося в народі добре сусідство. Цей мотив, притаманний багатьом ліричним пісням, проявився і в прислів'ях та приказках, які зображують різні форми сусідського співжиття: «Добрій сусід – найближча родина», «Як ся чоловік гаразд має, то і сусід у нього буває». Народна мудрість застерігає від лихого сусідства: «Пусти сусіда в хату, то й сам у сусіди йди», «Нема більшої біди над лихі сусіди». Деякі вислови не позбавлені гумору: «У сусіда ані коня не купуй, ані жінки не бери, бо будуть утікати» (Pazjak 3: 4).

Представим семантические компоненты, составляющие понятие «сосед», которое нашло отражение в вербальных комплексах различного типа: пословицах, поговорках (resp. фразеологизмах), загадках и под. русского, украинского и белорусского языков.

2 СЕМАНТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ‘БЛИЗОСТЬ РАСПОЛОЖЕНИЯ ОБЪЕКТОВ В ПРОСТРАНСТВЕ’

Во всех трактовках соседства, перечисленных выше, присутствует в ассерции указание на сам объект, называемый словом *сосед* (человек, группа, деревня, страна), и презумптивно подразумевается другой объект того же типа (человек – человек, группа – группа, деревня – деревня; страна – страна), поскольку

без этого второго не было бы точки отсчета, относительно которой определяется статус «сосед».

Свидетельство того, что идея соположения локусов составляет ядро понятия соседства, – наличие устойчивых выражений, обозначающих соседство, в структурно-семантической модели которых фигурирует образ соприкосновения двух объектов. Во фразеологии выявляется продуктивная модель «часть домового построения одного дома + предлог *в* или *с* + часть домового построения другого дома», по которой образуются конструкции с обстоятельственным значением ‘рядом, близко’: дон. *двери в двери* ‘рядом, возле, по соседству (жить)’ (SDGVO: 133), дон. *двор в двор (двор с двором)* ‘рядом, возле, по соседству (жить)’ (SDGVO: 133), дон. *плеть в плеть* ‘рядом, возле, по соседству’ (*Плеть ф плеть жыли с ними, сафсем рядам, дом з домам; Старик Андрей Дмитриевич Кочетов – плеть в плеть сосед моей бабушки – замечательно дишканил* – О. Мраморнов. Река и степь) (SDGVO: 141), дон., орл. *угол с углом* ‘рядом, возле, по соседству (жить)’ (SDGVO: 607; SOG: 124); дон., пск. *ряд [с] рядом* ‘близко, по соседству, рядом’ (SRDG, 3: 101; SPP: 68). Маркерами соседства выступают слова, обозначающие двери, угол, забор, двор, ряд домов; вообще слово *ряд* – знак корреляции со словом *рядом* ‘близко, вместе’: арх. *жить к ряду (кряду) [с кем]* ‘проживать по соседству с кем-л., в одном доме’ (AOS, 14: 186). Устойчивость этих средств манифестации соседства подтверждается загадкой о воротах (о столбе, на который навешаны ворота): новг. *У нашего соседа / Конь саврас / По колена увяз* (Воротный столб) (Sadovnikov 1995: 114). Таким образом, связка *сосед – ворота* закреплена в языковом сознании на фоне когнитивного осмысления соседской территории как закрытой, недоступной (вход закрыт воротами).

3 СЕМАНТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ‘ПОСЕЩЕНИЕ, ВСТРЕЧИ’

Употребительность грамматических конструкций с обстоятельственными значениями места (соседского дома или двора, куда может зайти, прийти тот, кто живет рядом) либо направления движения (прихода к соседям в дом, во двор) свидетельствует о том, что соседство связывается в языковом сознании носителей русского языка с ситуацией гощений как вида негласно предписанной формы взаимодействия людей, живущих вблизи друг от друга: волог. *в другозьбу ходить* ‘ходить к соседям по деревне, чтобы «посидеть», узнать новости, не по приглашению, а на правах знакомой или соседки’ (волог. *В другозьбу ходили, не в гости, а просто к соседке; Сходила, говорят, я в другозьбу, заскочила к ней*) (KSGRS), яросл. *в посёдки (в посёдки), в посидёлках (в посидёлки, посидёнки) быть (идти, находиться)* ‘праздно проводить время у соседей, знакомых’ (*Пойду к Матрене в посёдки схожу; Ее нет, она в посиделках у тети Дарьи*) (JaOS, 2: 38), яросл.

засѣдки ‘визиты к соседям и знакомым с целью поболтать’ (*Кто в засѣдки ходит, тот и сплетни сводит*) (JaOS, 4: 100). При этом в народной деревенской культуре соседские гощения отличаются от приема гостей-«несоседей». Последние – это либо редко приезжающие родственники, то есть гости желанные, званные, жданные, либо незнакомые приезжие гости, прибывшие неожиданно и потому вызывающие интерес, как, например, это бывает с экспедиционной научно-исследовательской группой, изучающей в полевых условиях фольклор или ведущей сбор и описание лексики говоров и под. Таких гостей привечают, принимают с почтением, благожелательностью и предлагают угощение. Приход соседки или соседа, так сказать, иной по своим характеристикам: это гость незванный, неожиданный, иногда нежеланный, к тому же частое хождение к соседям не одобряется, видится праздношатанием, оборотной стороной бесхозяйственности: костром. *бездомовница* ‘о женщине, любящей ходить по гостям’ (*Вон бездомовница ходит, дома у самой грязно*) (LK TE). Это не выдающееся событие, а рядовое, поэтому гость не устаивается не только угощения, но часто и приглашения в дом (разговор с хозяевами недолог, и состоится он у калитки или во дворе). Пришедшего даже не вполне уместно назвать гостем, ср. речевую рефлексию носителей русских народных говоров: костром. *Соседка вот пришла на бесѣдки, поговорить значит просто, а если в гости идти – дак это другое, это уж на праздник или далеко*) (LK TE). Об этом пишет Е. Л. Березович, называя посещение соседей *другощением* в противовес «настоящему» *гощению*, поскольку в говорах Русского Севера есть слово *другозьба*, во внутренней форме которого можно усматривать контаминацию от «другая изба» и «другая гостьба»: «“Другощение” подчеркнуто неритуально. Если собиратель оказывается для хозяина гостем издалека, если его по правилам гостеприимства угощают, на него “тратят время” и т. п., то зашедшая во время чаепития хозяина и дальнего гостя соседка может не удостоиться никакого специального внимания [...] Присиживание в чужих домах может осознаваться как неоправданная трата времени, склонность к праздношатанию, безделью и любовь к сплетням» (Berezovich 2007: 46–47).

Близость пространственного расположения объектов как ключевой признак соседства и соседские гощения находят отражение в загадках, в которых объективирована оппозиция «рядом находятся – не видятся (не встречаются)»: новг. *Много соседей / Рядом век живут, / А никогда не видятся?* (Окна) (Sadovnikov 1995: 18), новг. *Два брата в соседях живут, друг / друга не видят* (Глаза) (Sadovnikov 1995: 370). Для составления загадки, основанной на механизме сравнения двух предметов, носитель языка выбирает в качестве объекта ассоциирования прочно закрепленные в памяти, устоявшиеся, стереотипные образы, поэтому оправдан обратный исследовательский ход – от названных в тексте загадки признаков к уста-

новлению семантических компонентов эталонного образа как стереотипных. В приведенных выше загадках при апелляции к образу соседа упомянуты три квалификатора: *живут, рядом, не видятся (не видят друг друга)*. На основе первых двух компонентов можно заключить, что базовый стереотип здесь «соседи живут рядом», и он соотносится с первыми двумя значениями слова *sosjed* в словаре современного русского языка: *sosjed* ‘тот, кто живет поблизости, рядом с кем-либо’ и ‘тот, кто занимает ближайшее к кому-либо место’ (SSRLJa, 14: 346). Последний элемент «не видят друг друга» содержит отрицание в качестве указания на нарушение нормативности образа («казалось бы, они соседи, ОДНАКО не видятся»), а значит, всё по тому же принципу движения от обратного, стереотипным следует считать представление о том, что обычно «соседи видятся». Эта составляющая образа соседей имеет факультативный характер, поскольку соответствующий семантический компонент не входит в число дифференциальных признаков в дефинициях слова *sosjed*, что вполне соотносится с содержанием денотата, а именно с логикой возможных в жизни взаимодействий между соседями, которые могут общаться (обычно – то есть чаще всего – так бывает) или подолгу либо вовсе не встречаться (это бывает реже, но вполне вероятно). Такое положение дел в обыденной коммуникации находит подтверждение в ходе анализа типовых словоупотреблений в русскоязычных текстах, а именно: слово *sosjed* имеет в контекстном окружении слово *видеться* или его синонимы, аналоги: *На прощанье узнали друг от друга, что остановились в одной гостинице. – Значит соседи, видеться будем. Милости просим нас посетить, чайку когда покушать, – с теплым радушием молвил Самоквасову Марко Данилыч* (П. И. Мельников-Печерский. *На горах, 1875–1881*) (NKRJa); *Гуляю в ожидании охоты; вижу с некоими соседями* (П. В. Анненков. *Литературные воспоминания, 1882*) (NKRJa); *За Верхоянским хребтом отстоит одна юрта от другой часто верст на двести, так что ближайшие соседи не видятся иногда по целым годам* (Ф. П. Врангель. *Путешествие по северным берегам Сибири и по Ледовитому морю, 1841*) (NKRJa); *С месяц я не виделся с моими соседями* (М. В. Авдеев. *Тамарин, 1851*); *Запуганные росли дети и боялись встречаться соседи* (С. Т. Семенов. *Односельцы, 1917*) (NKRJa) и др. (здесь и далее сохранены орфография и пунктуация источников).

Интересно развернута идея «контакта» как конституирующего свойства соседства в названии народной игры: дон. *играть в свои соседочки, играть в соседку* ‘играть в молодёжную игру с ремнём и поцелуями’ (*Играли ф сасетку. Дефка сидить у парня на каленки, яму патом римнём жалили руку*) (SDGVO: 216). Сам выбор названия, включение в его структуру слова *соседочки, соседку* основывается на стереотипе о том, что «соседи встречаются, видятся», и на ассоциировании «встречи соседей» и «свиданий влюбленных».

4 СЕМАНТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ‘ЦЕННОСТЬ СОСЕДСТВА’

Пословицы несколько иначе инструментализируют семантику ‘близость расположения объектов в пространстве’, чем поговорки, загадки и другие разновидности малого фольклора, представленные выше. Подавляющее их большинство оценивает пространственную близость соседей положительно, даже предпочитает её близости родственных отношений:

Русские: *Близкий (Ближний) сосед лучше дальней родни* (Mokienko et al. 2010: 859; ТРР: 37); *Ближний сосед лучше дальней родни (лучше, чем дальняя родня): с ним жить, с ним [и] дружить* (Sokolova: 294, 529); *Лучше добрый сосед, чем дальняя родня* (Sokolova: 521); *Лучше добрые соседи, чем далёкая родня* (Mokienko et al. 2010: 860); *Лучше сосед вблизи, нежели брат вдали* (Świerczyński 2001: 230); *Сосед ближе дальней родни* (FSRGP: 173); *Хороший сосед ближе брата* (Sokolova: 521); *Не меняй ближнего соседа на дальнюю родню* (Mokienko et al. 2010: 860; Sokolova: 521); *Где ни жить, везде служить и с соседом дружить* (Mokienko et al. 2010: 860).

Украинские: *Ближний сусід кращий від далекого брата; Близько сусід ліпше, як далеко брат; Без брата проживеш, а без сусіда – ні* (Pazjak 3: 27); *Добрий сусід – найближча родина; Добрий сусід дорожчий від брата* (Pazjak 3: 28); *Краще близький сусіда, аніж далекий родич* (Pazjak 2: 134)

Белорусские: *Блізкі сусед лепші дальняй радні; Лепш блізкі сусед, чым далёкі родзіч; Без брата пражывеш, а без суседа не ймеш; Не мяняй бліжняга суседа на дальняга роднага брата: к брату дальняму не пабягіш, када табе што нужна, а к бліжняму суседу* (Grynblat 1976, 1: 386).

Сравнение соседей и родственников в пользу первых противоречит системе разметки окружения человека, обычно опирающейся на шкалу «измерения близости» по вектору от родственников к неродственникам по крови: «ближняя родня > дальняя родня > ближнее неродственное окружение: близкие территориально / духовно / профессионально и под. > малознакомые люди». Однако народная мудрость указывает на ценность непосредственного окружения человека, то есть людей, с которыми он взаимодействует постоянно, каждодневно, и эти взаимодействия составляют жизнь человека. Это особенно значимо в традиционной крестьянской культуре того периода, который предшествовал эре развития информационных технологий, изменившей мир прежде всего в сторону преодоления границ локальных культур.

Смысл таких пословиц прозрачно дидактичен: надо дорожить добрым соседом и поддерживать хорошие, добрососедские отношения, чествовать соседа как родного.

Отсюда рекомендации сначала присмотреться к перспективе соседства, а потом – к покупке дома:

Русские: *Не узнав соседа, дома не покупай; Не узнав соседа, избу не покупают* (Mokienko et al. 2010: 859); *Не узнав соседа, квартиры не меняй*

(Sokolova: 521); *Не покупай подворье – покупай соседа* (Mokienko et al. 2010: 675); *Не купи села, купи соседа* (Mokienko et al. 2010: 778); *Не покупай хату, а покупай соседа* (Mokienko et al. 2010: 947).

Украинские: *Не купи хати, та купи сусіда; Не купуй собі дім, але сусіда, дім купиш, але сусіда не продаш; Не купуй собі дім, а купи сусіда: хату купиш, а сусіда не продаси; Не купуй хати, тільки доброго сусіда; Не шукай хати, ено доброго сусіда* (Pazjak 3: 28).

Белорусские: *Не купі двара, а купі суседа; Добра, як сусед блізка і пералаз нізка; У суседстве жыць – адзін другому служыць; Добры сусед, як сытны абед; І дружба, і забава – суседская справа; Бліжняга суседа пасадзі ўярод усіх* (Grynblat 1976, 1: 386).

Знакомство с будущими соседями в качестве решающего фактора при выборе дома (места жительства) происходит из понимания преимуществ «хорошего соседства», которое складывается из двух характеристик: безопасное и полезное. Об этом скажем далее, поскольку именно паремиологический материал фиксирует эти представления с особенной ясностью.

5 СЕМАНТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ‘ВЗАИМОВЫГОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ’

Семантика взаимодействия, контактирования в паремиологическом зеркале характеризует разные ракурсы этих действий, имеющих прежде всего социальное звучание: взаимопомощь, одалживание продуктами, мир и согласие, заключение брачных союзов.

ТРУДОВАЯ ВЗАИМОПОМОЩЬ. Существенна в представлениях о соседях идея взаимной помощи, в традиционной крестьянской культуре подразумевается прежде всего помощь в тяжелых хозяйственных работах. Этнографическую основу имеет понятие соседского «долга», то есть негласных правил, на которых строятся соседские отношения, или договорных обязательств, обеспечивающих распределение работ между несколькими семьями, дворами в деревне яросл. *долговáя нива* ‘в старой деревне – обработка поля совместными усилиями хозяина и соседей поочередно’ (JaOS, 4: 11); дон. *Соседу помощь – и себе крепь* (SDGVO: 271). Показательно наличие множества диалектных обозначений коллективной работы – *помочей* (Leontyeva 2011 и мн. др.). Ср. также заметки о том, что контакты и помощь друг другу – постоянные атрибуты и формы организации быта между соседями как национальными сообществами в контактных зонах. Так, О. В. Белова, освещая экспедиционные материалы, собранные в восточных регионах Республики Беларусь, выявляет в нарративах маркеры отношения местного населения к соседям-евреям; в частности, отмечает: «Рассказы о соседстве отмечают такие особенности микролокального бытия, как билингвизм

(с обеих сторон), взаимопомощь, межэтнические браки» (Belova 2018: 28). В паремиологии трудовая соседская взаимопомощь не получила значительной разработки, но ср. пословицу: *У дружных соседей и сохи свились вместе* (Mokienko et al. 2010: 859).

ВОЗМОЖНОСТЬ ВЗЯТЬ ВЗАЙМЫ ПРОДУКТЫ, ХОЗЯЙСТВЕННУЮ УТВАРЬ, УГОСТИТЬСЯ У СОСЕДЕЙ. Характеристика взаимопомощи паремиологическими средствами русского языка несколько условна, ибо апеллирует в основном к «продовольственной» импликации такой взаимопомощи (resp. сотрудничества и угощения), чаще даже – односторонней помощи: *Живёт не скудно: купит хлеб поудно, у соседа пообедает, на реку пить сбегает* (Mokienko et al. 2010: 950); *Приходи ко мне: у шабра какое пиво!, где шабёр – ‘сосед’* (Mokienko et al. 2010: 998); *Как праздник у соседа близко, так ему кланяются низко* (Mokienko et al. 2010: 716). У соседа можно позаимствовать предметы утвари, продукты и т. п., даже пожить чужим добром: *Поле соседа не чужое поле* (Sokolova: 318).

В словаре пермских говоров зафиксировано выражение *соседское дело* с весьма показательным примером словоупотребления, описывающим, как сосед просит займы соли: перм. *сосёдское (сусёдское) дёло* ‘о чем-л., как вполне правомерном для взаимоотношений между соседями’ (*Дала мне давеча соли займы. Мало ли чё – суседское дело*) (AS, 1: 231). У украинцев же эталонным предметом соседского займа выступает огонь: *Сусідська річ позичати вогню* (Pazjak 3: 28).

В **русских** пословицах конструируются образы «добрый / хороший сосед» и «богатый сосед»: *Добрый сосед как хлеба кусок* (Sokolova: 521); *Добрый сосед (сусед) – [как] хлеба сусек* (Mokienko et al. 2010: 859), где *сусед* – ‘сосед’, а *сусек* – ‘закром’; *Не надо и хлеба сусек, а был бы хороший сосед* (Mokienko et al. 2010: 859); *Бедный и к празднику у соседа отпрашивается* (Mokienko et al. 2010: 716).

В **украинских** пословицах выражено то же почитание такого соседа, который, будучи крепким хозяином, может быть полезным, помочь, у кого можно угоститься и кого следует угощать и привечать, поддерживая добрососедство: *Коли сусід, як мід, то проси його на обід; Коли сусід, як мідь, тоді проси його на обід; Тоді сусід добрий, коли мішок повний* (Pazjak 3: 28); *Поки рідня одвіда, то сусіда пообіда* (Pazjak 2: 135)

В **белорусском** малом фольклоре, где есть созвучная идея (*Такі сусед добры, калі кашэль поўны* (Grynblat 1976, 1: 388)), отражен и некоторый скепсис по отношению к соседской взаимопомощи, который возвращен и на уверенности в том, что сосед вовсе не щедр, и на признании собственного нежелания делиться своим добром с соседом: *Дастанеш ты ў іх, суседзей, лёду; Не хапайся з суседскай ласкай, калі не трэба; У суседстве жывучы, не прыдзеш мукі, дык прыдзеш попелу; Абдуры суседа, пакуль ён цябе не абдурыў; У суседа розуму не пазычыш* (Grynblat 1976, 1: 388); *Суседу ўгадзі – сабе*

абгаладзі (Grynblat 1976, 1: 387); *Не даўшы – не сусед, а даўшы – сабе нет; Не дай – не сусед, дай – сабе нет* (Grynblat 1976, 1: 386).

Мотив нежелания угощать соседа находим и в русской поговорке: *Перелобанил свинку, ан соседа в спинку* (Mokienko et al. 2010: 792). Вообще идеализация отношений соседей закономерно не соотносится с действительностью, и наличие поговорок о соседской взаимопомощи характеризует не реальное положение дел, а идеальное, желаемое, разумное.

В целом же устойчивость идеи соседской поддержки, помощи присутствует и в имплицативной составляющей **белорусской** поговорки, характеризующей человека, не способного никого ни в чем поддержать, никому быть опорой: *Ні ў горадзе парука, ні ў дарозе таварыш, ні ў дзярэўні сусед* (Grynblat 1976, 1: 387).

БРАЧНЫЕ СОЮЗЫ. В крестьянском сообществе различие соседского (как своего) и чужого значимо в разрезе матримониальных дел. Так, конструкция с обстоятельственным значением ‘недалеко от дома, в ближнем по проживанию окружении’, включающая слово *соседство*, используется для характеристики жениха или девки, вступающих в брак: орл. *в соседстве ‘в одной деревне’ (Замуш в сасецтви выхаділа, жаніх в нашай дивевні жыў)* (Zubova 2016, 1: 229). Для организации традиционного быта важно принимать во внимание такую близость или далекость, потому что это критерий не только территориальный, но и социальный, устанавливающий чужесть или сходство жениха и невесты и, как следствие, вероятность создания общего для них семейного уклада, крепость брачного союза, семьи.

Закрепление соседских связей брачными родственными узлами маркируется паремиологическим фондом славянских языков: **рус.:** *Сына женить – [с] сусеками, а дочку (дочь) выдавать (выдать) – соседями* (Mokienko et al. 2010: 896); *Дочь выдать – с суседами, сына выдать – с сусеками* (Mokienko et al. 2010: 297); *У хороших соседей и кривая дочь выйдет замуж* (Mokienko et al. 2010: 860); **укр.:** *У сусіда дочок сім, та і доля всім; У сусіда доньок сім та й є доля всім, у мене одна, та й тій нема* (Pazjak 2: 134). В русских поговорках акцент сделан на том, что для дочери родители видят лучшую долю в замужестве недалеко, соседском, потому что о том, кто живет рядом, всё известно, и можно надеяться, что дочь попадет в хорошую семью. В украинских же поговорках ключевой образ иной – соседская дочь с богатым приданым.

МИРНОЕ СОСУЩЕСТВОВАНИЕ С СОСЕДЯМИ. Жить в согласии с соседями означает быть в безопасности и иметь те возможности получить помощь, о которых шла речь выше: **рус.** *Можно полюбить весь свет – полюби своего соседа* (Sokolova: 81); *С соседом в миру – все ко двору* (Sokolova: 307); *Где ни жить, везде служить и с соседом дружить* (Mokienko et al. 2010: 860). Ср. *На стыре семья не держится, на стыре соседи не сживутся*

(SRNG 42: 116), где *стыр* – ‘ссора, раздор, ругань’; **укр.** *Добрий чоловік і сусідів дім од огня сохраниць* (Pazjak 2: 98).

В **украинских** пословицах идея соседского согласия выражается и как равновесие взаимных действий и отношений между соседями: *Який сусіда, така і бесіда* (Pazjak 3: 28); *Як чоловік добре ся має, то й сусід в нього буває*; *Як чоловік добре ся має, то кожний його почитає* (Pazjak 2: 203); *Як ся чоловік гаразд має, то і сусід буває* (Pazjak 3: 28). В них обрисована целая тактика соседских отношений: с соседом нужно обращаться так, как он того заслуживает.

Добавим еще один знак мирного сосуществования соседей – совместные празднования. Выше говорилось о том, что приглашать за стол соседа, пришедшего в гости, в русской народной культуре не принято, однако в паремиях упоминается соседское застолье – либо как бытовое выпивание вместе, либо как праздничные гуляния: *Первую чару – как свет, призвав друга в привет, вторую перед обедом, с ближним соседом, третью с молодцами по полудни, и то в праздник, а не в будни* (Mokienko et al. 2010: 978); *Запили соседи – зап’єм (загуляєм) [же] и мы* (Mokienko et al. 2010: 860).

6 СЕМАНТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ‘НАНЕСЕНИЕ ВРЕДА СОСЕДОМ, ОПАСНОСТЬ’

Разумеется, паремии отражают и негативную аксиологию концепта СОСЕД, тоже весьма разнообразную семантически.

СОСЕД МНОГО ВИДИТ И РАЗНОСИТ СПЛЕТНИ О СОСЕДЯХ. Наглавнейшую опасность представляет как раз близость соседей: они многое видят, знают друг о друге, и это знание могут разносить, распространять в виде сплетен, обсуждать с другими соседями то, что хотелось бы скрыть: **рус.:** *Узнал сосед – узнает весь свет* (Sokolova: 79, 551); *Говорил бы много, да сосед у порога* (Mokienko et al. 2010: 859); *Собака не залает, так и сосед не узнает* (Sokolova: 535); *Чертополох да осот от соседа к соседу под тыном пробирается* (Mokienko et al. 2010: 992); **укр.:** *Знають сусіди твої обіди*; *Добре, як сусід близький і перелаз низький*; *Не заглядай до сусіда, може з того бути біда*; *Чим більше насолить сусіди, як не язиком?* (Pazjak 3: 28); *Що вчать дома діти, те знають і сусіди* (Pazjak 2: 121); **білорус.:** *Ведає сусед, як хто ідзе ўпрысед* (Grynblat 1976, 1: 388).

ПРИХОД СОСЕДА В ДОМ НЕЖЕЛАТЕЛЕН. В пословицах содержится своеобразная инструкция для сохранения своего дома и семьи в безопасности: для этого не нужно привечать соседа, пускать его в дом, лучше держать его за порогом дома, как чужого. **Украинские:** *Не держи сусіда в хаті, поклади на тім місці камінь: зіб’єш ногу та знаси, що на тім буде кінець*; *Як маєш сусіда пустить, то в сінях камінь положи*; *Пусти сусіда в хату та й сам у сусіди йди*; *Пусти сусіда в хату та й сам підеши до сусіди*; *Пусти сусідів*

до хати, то сам підеши до сусідів (Pazjak 3: 28). **Белорусские:** *Маеш прыняць у хату падсуседку, то лепі барану на том месцы настаў; Хто мае суседку ў хату пусціць, то няхай лепей бо рану на том месцы наставіць; Пусці суседа ў хату, то сам выбірайся з хаты; Пусці падсуседа ў хату, а сам з хаты; Падсусед на парог, а сам за парог; Не выкурыш з хаты падсуседа; Падсуседа і дымам не выкурыш; Падсуседа не выкінеш; Падсуседа і вадою не выжывеш* (Grynblat 1976, 1: 387). Очевидно, что оборотной стороной помощи между соседями может быть злоупотребление добротой и гостеприимством.

СОСЕДСКОЕ ДОБРО – ЧУЖОЕ, ЕГО ПРИОБРЕТЕНИЕ ОБЕРНЕТСЯ ЗЛОМ. Украинский народ подмечает, что взятое у соседей не идет на пользу. Соседское в подобных примерах оценивается прежде всего как чужое, не свое, такое, которое невозможно присвоить, сделать своим: **укр.** *У сусіди ані коня не купуй, ані жінки не бери, бо будуть утікати; У сусіда ані жінки не бери, ані коня не купуй, бо будуть втікати до давньої хати* (Pazjak 3: 28); *Бодай доброго сусіда мати та й своїм плугом орати; Бодай злого сусіда не мати, лиха не знати та й своїм плугом орати* (Pazjak 3: 27).

СОСЕД МОЖЕТ ВЫЗЫВАТЬ НЕДОВОЛЬСТВО СОСЕДЕЙ. Пословицы запечатлели возможность раздоров, ссор между соседями, это часто связано с тем, что они по-разному ведут хозяйство и, находясь поблизости, мешают друг другу, вызывают раздражение и недовольство: **рус.** *Приобрел злую собаку – потерял добрых соседей* (Sokolova: 82); **укр.** *Сусід спати не дає – добре живе; Нема більшої біди над лихі сусіди* (Pazjak 3: 28); **белорус.:** *Не карай цябе, божа, нічым, анно суседам і другам ліхім; У суседстве жывучы, усяка здараецца; Суседская справа – пасварыцца і памірыцца* (Grynblat 1976, 1: 387); *Дзе забор, так і раздор* (Grynblat 1976, 1: 388). В этих и подобных пословицах нарисован образ «плохого соседа», нежелаемое соседство-«наказание», то самое, которого призывают бояться и избегать при покупке дома.

Некоторые пословицы возвращают нас к диалектическому и этимологическому синкретизму слова *sosied*, а именно – к неизбежности сосуществования с теми, кто «сидит» (или «посажен») рядом: **рус.** *Без соседей не прожить – все равно будут* (Sokolova: 344); *От простенка не уйдёшь*, где *простенок* – ‘сосед’ (Mokienko et al. 2010: 727); **укр.:** *З честю пройдеши цілий світ, без честі – й ні до сусід* (Pazjak 2: 367); *Душа – не сусід, її не випреш* (Pazjak 2: 254).

В связи с идеей опасений иметь плохих соседей интересна граммема *в соседях (жить)*. В высказывании ее обычно сопровождают слова, называющие человека по социальной роли, статусу (солдат, вдова, солдатка, босс, бандит и др.): дон. *в соседях ‘по соседству’ (У нас ф саседих жыла адна жалмерка)* (SDGVO: 560), *Вот мне бандита только в соседях не хватало!* (Алексей Слаповский. Синдром Феникса // «Знамя», 2006) (NKRJa), *В соседях у Нины Зиновьевны – целая криминальная династия: отец застрелил*

жену, сын зарезал любовницу, а дети спалили соседский дом (Анна Филимонова. Предсмертный бизнес деревни Терехово. В самом центре столицы жизнь остановилась 30 лет назад // «Известия», 2002.05.19) (NKRJa) и мн. др. Показательно, что подразумевается статус выдающийся, характеристика, выделяющая человека среди множества других, не обладающих таким статусом, и, как правило, не вызывающая одобрения, чем-то тревожащая, то есть нежелательная в ближайшем окружении. Таким образом, частотность речевых реализаций конструкции «У нас в соседях + живет / есть + 'известный плохими поступками или бедствующий человек'» постулирует внимание к социальным характеристикам соседей и свидетельствует о беспокойстве и опасениях в отношении тех, кто находится поблизости постоянно. Благополучный же сосед – залог безопасности и спокойствия.

7 ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обозревая представленные паремиологические ряды с компонентом *soced / sused / sused / sused / шабёр* в трёх языках и отмечая их бесспорное сходство в оценочной составляющей концепта СОСЕД, можно, на первый взгляд, объяснить это генетической близостью языков. Однако, расширив круг межъязыковых сопоставлений, нетрудно убедиться, что аксиологическая дихотомия, их энергетически заряжающая, во многом универсальна. Вот несколько характерных примеров из одного из новейших многоязычных паремиологических словарей:

рус. *У соседа занялось – гляди в оба*; чеш. *Když u souseda hoří, odstav svého*; *Sousedská pohroma, tobě výstraha*; болг. *Гори ли на комшията къцата, търчи да гасиш своята*; нем. *Wenn des Nachbars Haus brennt, so trägt man Wasser zum eigenen*; англ. *Look to thyself when thy neighbour's house is on fire*; фр. *Il s'agit de toi, si la maison de ton voisin brûle*; *Quand la maison voisine brûle, on doit bien craindre pour la sienne*; *Qui ardre voit l'hotel de son voisin, du propre sien doit avoir souci*; лат. *(Nam) Tua res agitur, paries cum proximus ardet* (Bachmannová – Suksov 2007: 75);

рус. *Хороший сосед ближе, чем дальний родственник; Не купи двора, купи соседа*; чеш. *Dobrý sused nad zlato*; *Sused je nejbližší přítel*; *Od dobrého suseda hraditi se netřeba*; *Dobrý sused – drahý klenot*; *Dobrý sused je lepší (je víc) než rodina*; *Dobrý sused – půl živnosti*; *Musí sused se susedem kyselá jablka i plané hrušky jísti, a za dobré přijítí*; болг. *Не купувай къца, а комшия; Не купувай лозе, купи комшия*; нем. *Ein guter Nachbar ist die beste Wache*; *Ehe du Haus kaufst, frag' nach dem Nachbar*; англ. *A near neighbour is better than a fardwelling kinsman*; *We can live without our friends, not without our neighbours*; фр. *N'achete pas la maison, mais achete le voisin* (Bachmannová – Suksov 2007: 164);

рус. *С соседом дружись, а забор городу*; чеш. *Dobré ploty dělají dobré přátele*; (антонимично:) *Od dobrého suseda hraditi se není třeba*; болг. *И да имаш харен комшия, пак гради харен плет*; нем. *Zwischen Nachbars Garten*

ist ein Zaun gut; Liebe deinen Nachbar, rei aber den Zaun nicht ein; англ. Good fences make good neighbours; Love your neighbour, yet pull not down your hedge; фр. La borne sied tres bien entre les champs de deux voisins (Bachmannová – Suksov 2007: 164).

Как видим, аксиологическая дихотомия концепта «Сосед» универсальна. Не случайно её следы можно найти в Библии, причём в разных её переводах именно сосед называется «ближним» и наоборот. В послании апостола Павла (Гал. 5:14) в русском синодальном тексте главный завет христианства, по словам Иисуса Христа, звучит так: «Ибо весь закон в одном слове заключается: люби ближнего твоего, как самого себя». В английском же каноническом переводе этот завет относится именно к соседу: «For the whole law is fulfilled in one word, (even) in this: Thou shalt love thy neighbor as thyself». И это не случайно, ибо здесь также действует этимологическая «заряженность» слова *neighbour*, которое, как и нем. *Nachbar*, буквально значит «близко живущий» (НВ 1963: 460), то есть – и «ближний», и «сосед». Но вот что любопытно, хотя и вполне закономерно с точки зрения внутренней аксиологической логики концепта СОСЕД: даже сакральность Священного Писания не обезопасила этот концепт от диалектической раздвоенности его оценки. В своей новейшей книге о картине мира в современных американских пословицах В. Мидер (Mieder 2020: 18, 221) дважды возвращается к этому древнему изречению о соседе. Причём возвращается как к типичному примеру создания американских антипословиц: «*Love thy neighbor, budt don't get saught...*», то есть: «Возлюби своего ближнего [соседа], но... – не попадайся...» Конечно, можно такую трансформацию пословицы трактовать либо как святотатство, либо как современный американский «стёб». Но как бы ни квалифицировать эту древнюю оценку соседа и её современную переоценку, обе они отражают семантический синкретизм в изначальных наименованиях соседа у многих индоевропейских народов. А, быть может, и не только индоевропейских.

ЛИТЕРАТУРА

- AOS** = Архангельский областной словарь, Москва: Изд-во МГУ, 1980–.
[*Arhangel'skij oblastnoj slovar'*, Moskva: Izd-vo MGU, 1980–.]
- AS** = Словарь говора деревни Акчим Красновишерского района Пермской области, Пермь, 1984–2011.
[*Slovar' govora derevni Akim Krasnovierskogo rajona Permskoj oblasti*, Perm', 1984–2011.]
- Bachmannov – Suksov 2007** = *Jarmila Bachmannov – Valentin Suksov, Jak se to řekne jinde. esk pislovi a jejich jinojazyn protřsky*, Praha: EUROMEDIA – Knini klub, 2008.
- Balaova 2017** = Любовь В. Балашова, Место метафоры в репрезентации концептов (на материале концепта «сосед»), в: *Известия Саратовского государственного университета имени Н. Г. Чернышевского. Нов. сер. Сер. Филология. Журналистика* 17.2 (2017), 131–136.
[*Ljubov' V. Balaova, Mesto metafory v reprezentacii konceptov (na materiale koncepta «sosed»*), v: *Izvestija Saratovskogo gosudarstvennogo universiteta imeni N. G. ernyevskogo. Nov. ser. Ser. Filologija. Žurnalistika* 17.2 (2017), 131–136.]

- Belova 2018** = Ольга В. Белова, Этнокультурное соседство в фольклорных нарративах, в: *Живая старина* 3.99 (2018), 28–31.
[Ol'ga V. Belova, *Ėtnokul'turnoe soседstvo v fol'klornyh narrativah*, v: *Živaja starina* 3.99 (2018), 28–31.]
- Berezovich 2007** = Елена Л. Березович, *Язык и традиционная культура: этнолингвистические исследования*, Москва: Индрик, 2007.
[Elena L. Berezovič, *Jazyk i tradicionnaja kul'tura: ètnolingvističeskie issledovanija*, Moskva: Indrik, 2007.]
- BTS 1998** = Сергей А. Кузнецов (ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: Норинт, 1998.
[Sergej A. Kuznecov (red.), *Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, Sankt-Peterburg: Norint, 1998.]
- ESUM** = Олександр С. Мельничук (ред.), *Етимологічний словник української мови*, Київ: Наукова думка, 1982–2012.
[Oleksandr S. Mel'nyčuk (red.), *Etymologičnyj slovnyk ukrajins'koji movy*, Kyjiv: Naukova dumka, 1982–2012.]
- Fasmer** = Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка 1–4*, Москва: Прогресс, 1964–1973.
[Maks Fasmer, *Ėtimologičeskij slovar' russkogo jazyka 1–4*, Moskva: Progress, 1964–1973.]
- FSRGP** = *Фразеологический словарь русских говоров Прибайкалья*, Иркутск: Иркут. гос. ун-т, 2006.
[*Frazeologičeskij slovar' russkih govorov Pribajkal'ja*, Irkutsk: Irkut. gos. un-t, 2006.]
- Grynblat 1976** = *Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах: складанне, сістэматызацыя тэкстаў, ўступны артыкул і каментарыі М. Я. Грынבלата*, Мінск: Навука і тэхніка, 1976.
[*Prykazki i prymauki ŭ dzvjuh knigah: skladanne, sistèmatyżacija tэкstaў, ўступny артыкул і каментарыі М. Я. Грынבלата*, Minsk: Navuka i tэхніка, 1976.]
- HW 1963** = *Etymologie: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Mannheim – Wien – Zürich: Dudenverlag, 1963.
- JaOS** = *Ярославский областной словарь*, Ярославль, 1981–1991.
[*Jaroslavskij oblastnoj slovar'*, Jaroslavl', 1981–1991.]
- Kolesov et al. 2014** = Владимир В. Колесов et al., *Словарь русской ментальности*, Санкт-Петербург: Златоуст, 2014.
[Vladimir V. Kolesov et al., *Slovar' russkoj mental'nosti*, Sankt-Peterburg: Zlatoust, 2014.]
- KSGRS** = *Картотека Словаря говоров Русского Севера* (хранится на кафедре русского языка, общего языкознания и речевой коммуникации Уральского федерального университета имени первого Президента России Б. Н. Ельцина).
[*Kartoteka Slovarja govorov Russkogo Severa* (hranitsja na kafedre russkogo jazyka, obščego jazykoznanija i rečevoj komunikacii Ural'skogo federal'nogo universiteta imeni pervogo Prezidenta Rossii B. N. El'cina).]
- Leontyeva 2011** = Татьяна В. Леонтьева, Названия коллективной помощи соседям в русской деревне: мотивационный анализ, в: *Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева* 2.3 (2011), 82–88.
[Tat'jana V. Leont'eva, Nazvanija kolektivnoj pomošči soседjam v russkoj derevne: motivacionnyj analiz, v: *Vestnik Krasnojarskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. V. P. Astaf'eva* 2.3 (2011), 82–88.]
- LK TE** = *Лексическая картотека топонимической экспедиции УрФУ* (хранится на кафедре русского языка, общего языкознания и речевой коммуникации Уральского федерального университета имени первого Президента России Б. Н. Ельцина, Екатеринбург).
[*Leksičeskaja kartoteka toponimičeskoj èkspedicii UrFU* (hranitsja na kafedre russkogo jazyka, obščego jazykoznanija i rečevoj komunikacii Ural'skogo federal'nogo universiteta imeni pervogo Prezidenta Rossii B. N. El'cina, Ekaterinburg).]
- Mieder 2020** = Wolfgang Mieder, *The Worldview of Modern American Proverbs*, New York – Bern et al.: PETER LANG, 2020.

- Mokienko et al. 2010** = Валерий М. Мокиенко et al., *Большой словарь русских пословиц*, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2010.
[Valerij M. Mokienko et al., *Bol'shoj slovar' russkich poslovic*, Moskva: OLMA Media Grupp, 2010.]
- NKRJa** = *Национальный корпус русского языка*, URL: www.ruscorpora.ru.
[*Nacionalnyj korpus russkogo jazyka*, URL: www.ruscorpora.ru.]
- Pazjak** = Михайло М. Пазяк (ред.), *Прислів'я та приказки*, Київ: Наукова думка, 2001.
[Myhajlo M. Pazjak (red.), *Prysliv'ja ta prykazky*, Kyjiv: Naukova dumka, 2001.]
- Sadovnikov 1995** = Дмитрий Н. Садовников, *Загадки русского народа: сборник загадок, вопросов, притч и задач*, Москва: Современный писатель, 1995.
[Dmitrij N. Sadovnikov, *Zagadki russkogo naroda: sbornik zagadok, voprosov, pritč i zadač*, Moskva: Sovremennyy pisatel', 1995.]
- SDGVO** = *Словарь донских говоров Волгоградской области*, Волгоград: Издатель, 2011.
[*Slovar' donskih govorov Volgogradskoj oblasti*, Volgograd: Izdatel', 2011.]
- SOG** = *Словарь орловских говоров*, Орёл: ГОУ ВПО «Орловский гос. ун-т», 1989–2008.
[*Slovar' orlovskih govorov*, Orël: GOU VPO «Orlovskij gos. un-t», 1989–2008.]
- Sokolova** = Мария И. Соколова, *Народная мудрость: пословицы и поговорки*, Новосибирск: Офсет, 2009.
[Marija I. Sokolova, *Narodnaja mudrost': poslovičy i pogovorki*, Novosibirsk: Ofset, 2009.]
- SPP** = Валерий М. Мокиенко – Татьяна Г. Никитина, *Словарь псковских пословиц и поговорок*, Санкт-Петербург: Норинт, 2001.
[Valerij M. Mokienko – Tatjana G. Nikitina, *Slovar' pskovskih poslovic i pogovorok*, Sankt-Peterburg: Norint, 2001.]
- SRDG** = *Словарь русских донских говоров*, Ростов-на-Дону, 1976.
[*Slovar' russkich donskih govorov*, Rostov-na-Donu, 1976.]
- SRNG** = *Словарь русских народных говоров*, Санкт-Петербург: 1965–.
[*Slovar' russkich narodnyh govorov*, Sankt-Peterburg: 1965–.]
- SSRLJa** = Кирилл С. Горбачевич (ред.), *Словарь современного русского литературного языка*, Москва: Русский язык, 2004–2007.
[Kirill S. Gorbachevič (red.), *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva: Russkij jazyk, 2004–2007.]
- Świerczyńscy 2001** = Dobrosława i Andrzej Świerczyńscy, *Słownik przysłów w ośmiu językach*, Warszawa: wyd. Naukowe PWN, 2001.
- TPP** = *Тверские пословицы и поговорки*, Тверь: Тверской областной гос. Дом народного творчества, 1993.
[*Tverskie poslovičy i pogovorki*, Tver': Tverskoj oblastnoj gos. Dom narodnogo tvorčestva, 1993.]
- TSRJa 2007** = *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*, Москва: Азбуковник, 2007.
[*Tolkovyy slovar' russkogo jazyka s vključeniem svedenij o proishozhdenii slov*, Moskva: Azbukovnik, 2007.]
- Zubova 2016** = Жанна А. Зубова, *Словарь устойчивых сочетаний орловских говоров*, Орел: ФГБОУ ВО «Орловский государственный университет имени И. С. Тургенева», 2016.
[Žanna A. Zubova, *Slovar' ustojčivyh sočėtanij orlovskih govorov*, Orël: FGBOU VO «Orlovskij gosudarstvennyj universitet imeni I. S. Turgenėva», 2016.]

POVZETEK

Sosedi in sosedstvo v vzhodnoslovanski paremiologiji: primerjalna analiza

Za podobo sosedov v slovanski paremiologiji je značilna kombinacija odobravanja pomenov, ki odraža nujnost in pragmatične koristi skupnega obstoja v tradicionalni družbi, po drugi strani pa omalovažujočih konotacij, trdno zasidranih v negativni izkušnji neuspešnega, a neizogibnega sobivanja prebivalcev bližnjih hiš, dvorišč, ulic ... Ta enotnost nasprotujočih si pomenov se kaže v slovanskih pregovorih, v katerih so pozitivne in negativne značilnosti soseske skoraj uravnotežene. V članku je podana analiza takšnih ruskih, ukrajinskih in beloruskih paremij.

ТАТЬЯНА ШАЛАЕВА [TAT'JANA ŠALAEVA]

ПРОТЕТИЧЕСКИЕ СОГЛАСНЫЕ НА ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КАРТЕ И В ЭТИМОЛОГИИ

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.11](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.11)

Protetična soglasnika na lingvistični karti in v etimologiji

Članek predstavlja poskus uporabe kartografskih podatkov Slovanskega lingvističnega atlasa v etimologiji. Analizira se namreč izvor slovanskih korenov **qs-/*vqs-* 'brk' in *zuk-*, *hik-* 'jecljati'. Lokalizacija korenov se primerja z razširjenostjo korenov in afiksov, ki vsebujejo protetična soglasnika *v* in *g*, kar navaja na možnost, da se slednja nahajata tudi v danih korenih.

Ključne besede: slovanska etimologija, lingvistična geografija, arealna lingvistika, lingvistični atlas

Prothetic Consonants on the Linguistic Map and in Etymology

This article describes the use of cartographic data from the *Slavic Linguistic Atlas* in etymology. Specifically, the origin of the Slavic roots **qs-/*vqs-* 'moustache' and *zuk-*, *hik-* 'to stammer' are analyzed. Their localization is compared with the area of roots and affixes that include the prothetic consonants *v* and *g*. Based on this, these consonants are presumed to be the part of the roots discussed.

Keywords: Slavic etymology, linguistic geography, areal linguistics, linguistic atlas

- 0 Для определения происхождения слова традиционно в основном используются сведения фонетики, словообразования и лексикологии (синхронной и исторической). Анализ географического распространения лексики также регулярно применяется в этимологии, но для дополнительной, факультативной аргументации. Однако, этот аспект исследования тоже крайне важен: даже не будучи решающим, он позволяет анализировать генетические связи слова с новых позиций. Особенно показательны и доказательны лингвогеографические данные в этимологии при их системном рассмотрении, когда на основе корпуса карт выявляются регулярные и взаимосвязанные явления. В частности, возможность такого исследования предоставляет «Общеславянский лингвистический атлас», когда в связи с представленностью на его картах отдельных корней анализируется их происхождение.
- 1 Одним из таких случаев является праславянский корень **qs-* 'yc' и его фонетические варианты **vqs-*, **fqs-*, **gqs-*, **jq-*.¹ Происхождение **gqs-* и **jq-* как

1 Славянские лексемы приводятся в обобщенной записи, принятой в «Общеславянском лингвистическом атласе» для единообразной подачи различных по фонетическому

содержащих протетический согласный не вызывает сомнений (ЭССЯ 40: 66; ОЛА 12: 174–176; Bezlaj I: 163). Вариант **fqs-* надежно возводится к первичному **vqs-* (Králik: 174). Но вопрос об этимоне **qs-* и **vqs-* до сих пор остается спорным. Наиболее распространенная версия сближает их с др.-прусс. *wanso* ‘первая растительность на лице’, др.-ирл. *fés* (из **fans*) ‘волосы’, др.-в.-нем. *wintbráwa* ‘ресницы’, греч. *ἰovθος* ‘юношеская борода’, возводимыми к и.-е. **uendh-/uondh-* ‘волосы; борода’, и, следовательно, толкует корень **vqs-* как наследие индоевропейской эпохи, а **qs-* — как его собственно славянский вариант (Фасмер 4: 169–170; ЭСБМ 2: 230; ЕСУМ 1: 440; БЕР 1: 214–215; Snój: 853; Bezlaj IV: 345; Králik: 174; Machek: 697; Borys: 682; Pokorny: 1148; Derksen: 386; ЭССЯ 40: 69–74).

Другая авторитетная гипотеза связывает праславянский корень **qs-/vqs-* с др.-инд. *ámsa-*, греч. *ἄμος*, лат. *umeros* ‘плечо’, восходящими к и.-е. **oms-*, и реконструирует для него промежуточные значения ‘волосы до плеч’ и далее ‘борода и усы до плеч’. Возможный рудимент анатомической семантики данного славянского корня содержит имя русского сказочного персонажа *Усыня*, который по своей функции — главного антагониста героя — соответствует демону из древнеиндийской мифологии по имени *Вритра*, имеющему постоянный эпитет ‘широкоплечий’. Этот факт, по-видимому, говорит о народноэтимологической природе связи *Усыня* с *ус* в результате позднейшей реинтерпретации деривата индоевропейского корня со значением ‘плечо’ (Трубачев 2004: 229–230; Топоров 1969: 16–17; ЭССЯ 40: 69–74; ЕСУМ 1: 440). Таким образом, первичной признается форма **qs-*, а **vqs-* — ее модификацией с протезой *v*.

Локализация этих двух вариантов корня представлена на карте-схеме № 1,2 где можно видеть, что по частотности употребления они противопоставляют южнославянские языки западно- и восточнославянским. Последние две подгруппы, в свою очередь, также дифференцируются: продолжения **qs-* свойственны преимущественно восточнославянским диалектам и особенно частотны в русском языке. Кроме того, **qs-* точно фиксируется в сербском и словенском языках. В то время как дериваты **vqs-* (с вторичным вариантом **fqs-*) характерны в основном для Западной Славии, белорусского, украинского языков, а также отдельных говоров русского, словенского и болгарского.

► облику форм. Данная транскрипция не обязательно означает их праславянскую древность.

2 К статье прилагаются карты-схемы, выполненные на основе карт «Общеславянского лингвистического атласа». Карта-схема № 1 составлена по материалам следующих карт: № 28 по вопросу SI 1929 ‘усатый, с большими усами’ (авторы — Ж. Ж. Варбот, А. Ференчикова) (ОЛА 12: 174–176), № 29 по вопросу SI 1930 ‘человек с большими усами’ (авторы те же) (ОЛА 12: 177–182), № 24 по вопросу L 1318 ‘усы’ (авторы — Л. Кралик, Я. Ванякова) (ОЛА 9: 80–81), № 1 по вопросу F 1382 **lqsъ* (автор — О. В. Видова) (ОЛА 26: 26–27), № 46 (№ 3) по вопросу SIF 114 *osenica/gosenica/gosénica* (авторы — Н. Перчиньска, Я. Сулковска (№ 46), Т. И. Вендина (№ 3)) (ОЛА 1: 117; ОЛА 26: 30–31).

Кажется, анализ территориального распределения вариантов **ǫs-/*vǫs-* может быть полезен для определения их происхождения. В частности, если верна версия О. Н. Трубачева об их родстве с и.-е. **ǫms-* ‘плечо’, то протетический *v* должен был развиваться в **ǫs-* по тем же законам, что и в других корнях, и **vǫs-* должен иметь общую с ними локализацию. Известно, что протеза *v* (*w*, *u*) появляется перед начальными гласными *o*, *u*, *e*, *a* различного происхождения (Языки мира 2005: 137, 195, 205, 232, 273, 455, 549; Dittmann 2019: 281–283).³ Относительно географии распространения протезы, представляется, что карты «Общеславянского лингвистического атласа» позволяют продемонстрировать ее довольно полно, хотя, конечно, не претендуют на исчерпывающую информацию. На их основе была составлена карта-схема № 2,⁴ где дается локализация протетического (эпентетического) при наличии префикса) *v* (*w*, *u*) в соответствии с количеством морфем, в которых он отмечен. К ним относятся следующие корни (они приводятся по алфавиту): **aj-* (ср. чешск., словац. *vajce* ‘яйцо’), **ajgir-* (ср. блр. диал. *вóггер* ‘некастрированный самец лошади’), **ašcer-* (ср. польск. диал. *vješčǫrǫca*, *vješčorka* ‘ящерица’), **ošyt-* (ср. блр. диал. *вóцат* ‘уксус’), **ogn-* (ср. укр. *вогóнь* ‘огонь’), **ogor-/*ogur-* (ср. укр. диал. *вогíрок* ‘огурец’), **oj-* (ср. укр. *вiйя́* ‘оглобля плуга’), **ok-/*oč-* (ср. укр. диал. *вiчi* ‘глаза’), **olen-* (ср. укр. диал. *вóлинь* ‘олень’), **olov-* (ср. укр. *вóлово* ‘олово’), **olъx-* (ср. укр. *вiльxa* ‘ольха’), **on-* (ср. укр. *вiн* ‘он’), **or-* (ср. в.-луж. *worać* ‘пахать’), **orѣx-* (ср. укр. диал. *ворiх* ‘орех’), **os-* (ср. укр. диал. *восiка* ‘осина’), **osen-* (ср. укр. диал. *вóсiнь* ‘осень’), **osm-* (ср. русск. *вóсемь*), **osp-* (ср. укр. *вiсна* ‘оспа’), **ostr-* (ср. русск. диал. *вóстрый* ‘острый’), **otъc-* (ср. укр. диал. *вутѣц* ‘отец’), **ov-* (ср. укр. *вiвця́* ‘овца’), **ovъs-* (ср. укр. *вовѣс* ‘овес’), **ozer-* (ср. блр. диал. *вóзяро* ‘озеро’), **ož-* (ср. блр. *вóжык* ‘еж’, укр. *вожiна* ‘растение ежевика’), **og-* (ср. польск. *węgiel* ‘угол’), **ogł-* (ср. укр. *вугiлля́* ‘уголь’), **oχ-* (ср. польск. *węch* ‘нюх у собаки’), **(pa)ǫk-* (ср. укр. *навiу́к* ‘паук’), **ǫt-* (ср. блр. диал. *вiутка* ‘утка’), **ǫtr-* (ср. польск. *wątroba* ‘утроба, внутренности’), **ǫz-* (ср. укр. *вiузъкий* ‘узкий’), **ǫž-* (ср. словен. диал. *vôž* ‘веревка’, укр. *вуж*, словен. диал. *vóž* ‘змея уж, *Natrix natrix*’), **uč-* (ср. блр. *вучыцiць* ‘учить’), **ud-* (ср. блр. диал. *вiда* ‘бедро’), **ux-/*uš-* (ср. укр. *вiхо* ‘ухо’), **um-* (ср. блр. *вум*

3 В данном случае не учитывается хронология этого явления, то есть не различаются лексемы, где протетический звук возник в праславянскую эпоху (например, **vǫž-* ‘скрученная веревка’, ‘змея уж, *Natrix natrix*’ из **ǫž-* с сохранением по сей день обоих вариантов (Мейе 2000: 67–68; ЭССЯ 7: 94–94; ЭССЯ 40: 122–124; Dittmann 2019: 280–281)), в ранний период истории отдельных языков (ср. русск. *вóсемь*, *вóстрый*, *вóтчина* при, например, сербск. *осам*, *оштар*, *отац*) и в более позднее время (ср. русск. диал. *вóба*, *вóколо*, *вóсен* при литерат. *оба*, *около*, *осень*) (Дурново 2000: 184, 205).

4 При составлении карты-схемы № 2 были использованы материалы следующих томов «Общеславянского лингвистического атласа»: ОЛА 2б, ОЛА 1–6₁, ОЛА 6₂, ОЛА 8–10, ОЛА 12.

‘ум’), **ust-* (ср. укр. *vustá* ‘рот, губы’), **už-* (ср. укр. диал. *vužin* ‘ужин’), а также префиксы **ob-/o-*, **ot-* и **u-*.

Карта-схема № 2 показывает, что наибольшее количество лексем с протетическим *v* (*w*, *u*) засвидетельствовано в польском, лужицком, чешском, украинском, белорусском и словенском языках, а также в отдельных говорах хорватского, болгарского, словацкого и русского. Если сравнить ее с картой, посвященной корням **qs-/vqs-*, то легко заметить, что очертания ареала **vqs-* укладываются в границы распространения протезы *v*. Конкретно это западнославянские языки, белорусский, украинский, словенский, западные говоры русского и восточные говоры болгарского.

Указанное совпадение ареалов представляется неслучайным и, кажется, может быть подтверждением протетического происхождения начального *v* в праслав. **vqs-* и первичности по отношению к нему корня **qs-*. Конечно, этимология этих форм должна опираться в первую очередь на определение индоевропейских соответствий и историческую грамматику индоевропейских языков, однако, по-видимому, в данном случае нельзя игнорировать сведения славянской лингвогеографии или, по крайней мере, если придерживаться индоевропейской этимологии славянского **vqs-*, стоит учитывать совпадение его изоглоссы и изгlossой протетического *v*.

- 2 Другим примером привлечения лингвогеографической информации при этимологизации лексики служат славянские корни со значением ‘заикаться’. Большую часть из них составляют производные звукоподражательных корней **jьk-* (например, русск. *заика́ться*) и **ek-* (ср. польск. *jąkać się*) (ОЛА 12: 225–230). Их продолжения в различных славянских диалектах имеют в составе корня элементы **ik-*, **uk-*, **ek-*, **ok-* и **ak-*. Как и во многих корнях с начальным гласным, в них развивается протеза или эпентеза, если имеется префикс с гласным на конце, например, **za-*. Чаще всего в этой функции выступает согласный *j*: ср. дериваты **ek-* – польск. *jąkać się*, словац. *zajakat’ sa*, болг. *йѐцам*, хорв. *ječati*, словен. *jěcati*; дериваты **jьk-* – чешск. *jikati*,⁵ русск. диал. *зайика́ться*, блр. диал. *зайика́цца*, укр. *заика́ться* (там же; ЕСУМ 1: 506; Machek: 179; ЭССЯ 8: 215–216; Skok I: 765–766; БЕР I: 516; Bezlaž I: 223).

Кроме того, глаголы со значением ‘заикаться’ регулярно образуются от корней с начальным *g: например, укр. *зика́ти*, *зика́тися*, *зазика́ватися*, чешск. *zahikati se*, словац. *zahikavat’ sa* (ОЛА 12: 225–230). Их звукоподражательная природа не вызывает сомнений, однако происхождение согласного *g может трактоваться двояко, что влечет за собой расхождения в этимологии всего корня. Так, звук *g* (*h*) здесь допустимо считать протетическим в составе корня **jьk-* (ЕСУМ 1: 506; Machek: 179; ОЛА 12: 228; ЭССЯ

5 Чешск. *jikati* также трактуется как продолжение праславянского корня **ek-* (Sławski I: 538; Brückner: 203; ОЛА 12: 255–230).

8: 215–216). С другой стороны, он может быть исконной частью корня, реконструируемого как **guk-* (ЭССЯ 7: 221; SP 8: 336–337; ЕСУМ 1: 505; ОЛА 12: 227).⁶

Представляется, что значительным аргументом в решении этого вопроса может служить анализ локализации корней с начальным *g в значении ‘заикаться’ и ее сопоставление с ареалом протетического *g* (*h*, *γ*). Карта-схема № 37 демонстрирует распространение корней *guk-*, *hik-* на западе Белоруссии, в Правобережной Украине, на юго-востоке Чехии и на западе Словакии.

Что касается протетического *g* (*h*, *γ*), то чаще всего он встречается в морфемах с начальными гласными *o*, *u*, *i*, *y*, *e* и *a* (Языки мира 2005: 273, 543–544). В материалах «Общеславянского лингвистического атласа» он фиксируется в следующих корнях (они приводятся по алфавиту): **alkagol-* (ср. укр. диал. *галкаголік*), **aščer-* (ср. чешск. диал. *hiščera* ‘ящерица’), **jьkr-* (ср. укр. диал. *зькра* ‘икра’), **ьт-* (ср. укр. диал. *гїмня* ‘имя’), **ьskr-* (ср. укр. диал. *гїскра* ‘искра’), **осьт-* (ср. укр. диал. *гоцет* ‘уксус’), **огп-* (ср. н.-луж. *hoheń* ‘огонь’), **ogor-/ogur-* (ср. укр. диал. *гоїрок* ‘огурец’),⁸ **ок-/оџ-* (ср. блр. диал. *гочы* ‘глаза’), **olen-* (ср. укр. диал. *го́лень* ‘олень’), **olov-* (ср. блр. диал. *галовак* ‘карандаш’), **ольх-* (ср. укр. диал. *гільха* ‘ольха’), **ор-* (ср. блр. диал. *гаратай* ‘пахарь’), **орѣх-* (ср. блр. диал. *гарѣх* ‘орех’), **ос-* (ср. укр. диал. *гусі́ка* ‘осина’), **osen-* (ср. укр. диал. *го́сїнь* ‘осень’), **ostr-* (ср. укр. *го́стрий* ‘острый’), **от(ѳс)-* (ср. укр. диал. *готе́ц* ‘отец’), **ов-* (ср. блр. диал. *гавѣчы пастўх* ‘овчар’), **овьс-* (ср. укр. *говѣс* ‘овес’), **ozer-* (ср. укр. диал. *го́зеро* ‘озеро’), **оџ-* (ср. укр. диал. *гожїна* ‘растение ежевика’), **ог-* (ср. чешск. диал. *hohel* ‘угол’), **ogl-* (ср. чешск. диал. *hohel* ‘уголь’), *(*pa*)*oqk-* (ср. укр. диал. *пагўк* ‘паук’), **оs-* (ср. укр., блр. диал. *гус* ‘ус’), **oqr-* (ср. укр. диал. *гопроба* ‘утроба, внутренности’), **oqz-* (ср. укр. диал. *гўзький* ‘узкий’), **oř-* (ср. словен. *gōž* ‘ремешок, которым било цепа прикрепляется к рукоятке’ и др., *gōžva* ‘суставная чашка’, укр. *гу́ж*, словен. *gōž* ‘змея уж, *Natrix natrix*’), **иџ-* (ср. укр. диал. *гучїтель* ‘учитель’), **иx-/иџ-* (ср. укр. диал. *гўхо* ‘ухо’), **ит-* (ср. укр. диал. *малогўмний* ‘глупый’), а также префиксы **об-/о-* и **и-*.

6 В словацких диалектах также отмечены глаголы *zahakavat' sa* (ОЛА 12: 225–230), *hakat'* ‘заикаться’ (SSN 1: 539), чей корень допустимо реконструировать и как **ek-* с протезой *g* (*h*), и как **gak-*. Однако их этимологизация не входит в задачи нынешней статьи за неимением достаточно убедительного материала.

7 Карта-схема № 3 составлена по материалам карты № 38 по вопросу L 1974 ‘заикается’ (авторы – Л. Кралик, Р. Шептыньский, Л. Кунцевич) (ОЛА 12: 225–230).

8 Начальный согласный в укр. диал. *гоїрок* ‘огурец’ трактуется как протетический на основе имеющейся в украинских говорах формы *оїрок* (ОЛА 4: 64–65), появившейся, вероятно, из *огірок* (там же; ЕСУМ 4: 153). Хотя не исключена вероятность и следующего фонетического развития, без участия протезы *g*: *огірок* → *вогірок* → *говірок* → *гоїрок* (там же). Лексема *оїрок*, в таком случае, была образована из *гоїрок* вследствие ложного восприятия начального *g* как протезы.

Распространение подобных форм представлено на карте-схеме № 4,9 где можно видеть, что наибольшее их количество сконцентрировано в чешском, лужицком, словенском, украинском языках, на западе Белоруссии, а также в отдельных говорах хорватского, сербского и русского языков. То есть это территория, включающая ареал форм типа укр. *zúkámu* и чешск. *zahíkati se*, а именно западную часть белорусских и украинских диалектов и чешский язык.

Исключение составляет словацкий, в котором имеется глагол *zahikavat' sa* 'заикаться', но, по данным «Общеславянского лингвистического атласа», протеза *g (h)* представлена в немногочисленных формах. А именно она зафиксирована только в отмеченной во всех славянских языках лексеме **gosenica* 'гусеница' с ее словообразовательными вариантами и в слове *hoblička* 'почка, анатомический орган' (ОЛА 1: 117; ОЛА 9: 148–149). Однако лексикографические источники расширяют данный перечень: ср. *húžva* 'прут' от праслав. **ǫž-* (Králík: 215), диал. *hizba* 'жилое помещение в доме' при *izba* (SSN 1: 708), *hovat* 'овод' при *ovad*, а кроме того, многочисленные примеры заимствованной лексики – диал. *hárešt* 'арест' при литерат. *árešt*, *Hanna* при *Anna* и др. (Stanislav 1967: 571).¹⁰

Следовательно, на основе лингвогеографических данных кажется допустимым считать словац. *zahikavat' sa*, чешск. *zahíkati se*, укр. *zúkámu* производными корня **jъk-* с протетическим *g (h, γ)*. Этот вывод подкрепляется и со структурной точки зрения: в указанных языках отмечены аналогичные формы с протетическим (эпентетическим) *j* и без него, ср. чешск. *zajíkati se*, *zaíkati se*, укр. *zaiúkámu* 'заикаться', диал. *ukávuï* 'заикающийся' (ОЛА 12: 225–230).

То же тройственное противопоставление – без протезы, с *j* и с *g (h)* – образуют дериваты других корней с начальным этимологическим сочетанием **jъ*: ср. продолжения праслав. **jъskra* – чешск. диал. *iskra*, *jiskra*, *hiskra* (ОЛА 4а: 88–89), укр. диал. *'iskra* (*'yskra*), *'jiskra*, *'hyskra* (там же); продолжения праслав. **jъstьba* – чешск., словац. *izba*, чешск. диал. *jizba*, словац. диал. *hizba* (ОЛА 4а: 96–97; SSN 1: 708); продолжения праслав. **jъkra* – укр. диал. *ikr'a* (*'ykra*), *jikr'a*, *hykr'a* (ОЛА 4а: 94–95); продолжения праслав. **jъmъ* – укр. диал. *'imn'a*, *'jimn'a*, *'himn'a* (ОЛА 4а: 98–99).

Таким образом, лингвистические карты наглядно демонстрируют распространение и частотность языковых элементов в их связи с соположенными явлениями, что во многих случаях оказывается существенным в этимологических исследованиях.

9 При составлении карты-схемы № 4 были использованы материалы следующих томов «Общеславянского лингвистического атласа»: ОЛА 2б, ОЛА 4а, ОЛА 1–6₁, ОЛА 6₂, ОЛА 8–10, ОЛА 12.

10 Выражаю благодарность Л. Кралику за консультации по словацкому материалу.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

- БЕР** = *Български етимологичен речник I–VII*, София: Издателство на българската академия на науките, 1971–2017.
[*Bългарски etimologičen rečnik I–VII*, Sofija: Izdatelstvo na bālgarskata akademija na naukite, 1971–2017.]
- Дурново 2000** = Николай Н. Дурново, *Избранные работы по истории русского языка*, Москва: ИД ЯСК, 2000.
[Nikolaj N. Durmovo, *Izbrannye raboty po istorii russkogo jazyka*, Moskva: ID JaSK, 2000.]
- ЕСУМ** = *Етимологічний словник української мови 1–6*, голов. ред. О. С. Мельничук, Київ: Наукова думка, 1982–2012.
[*Etymologičnyj slovnyk ukraїns'koї movy 1–6*, glav. red. O. S. Mel'nyučuk, Kyїv: Naukova dumka, 1982–2012.]
- Мейе 2000** = Антуан Мейе, *Общеславянский язык*, перевод и примечания проф. П. С. Кузнецова, под ред. С. Б. Бернштейна, Москва: Прогресс, 2000.
[Antuan Meje, *Obščeslavjanskij jazyk*, perevod i primečanija prof. P. S. Kuznecova, pod red. S. B. Bernštejna, Moskva: Progress, 2000.]
- ОЛА 1** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 1: животный мир*, гл. ред. Р. И. Аванесов, Москва: Наука, 1988.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 1: životnyj mir*, gl. red. R. I. Avanesov, Moskva: Nauka, 1988.]
- ОЛА 2** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 2: животноводство*, науч. ред. Б. Фалиньска, Варшава, 2000.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 2: životnovodstvo*, nauč. red. B. Falin'ska, Varšava, 2000.]
- ОЛА 2б** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия фонетико-грамматическая 2б: рефлексy *o*, науч. ред. Я. Басара, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1990.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija fonetiko-grammatičeskaja 2b: refleksy *o*, nauč. red. Ja. Basara, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1990.]
- ОЛА 3** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 3: растительный мир*, гл. ред. А. И. Подлужный, Минск, 2000.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 3: rastitel'nyj mir*, gl. red. A. I. Podlužnyj, Minsk, 2000.]
- ОЛА 4** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 4: сельское хозяйство*, отв. ред. А. Ференчикова, Братислава, 2012.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 4: sel'skoe hozjajstvo*, отв. red. A. Ferenčikova, Bratislava, 2012.]
- ОЛА 4а** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия фонетико-грамматическая 4а: рефлексy *ь, *ь*, отв. ред. Д. Брозович, Загреб, 2006.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija fonetiko-grammatičeskaja 4a: refleksy *ь, *ь*, отв. red. D. Brozovič, Zagreb, 2006.]
- ОЛА 5** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия фонетико-грамматическая 5: рефлексy *o*, отв. ред. Т. И. Вендина, Л. Э. Калнынь, Москва, 2008.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija fonetiko-grammatičeskaja 5: refleksy *o*, отв. red. T. I. Vendina, L. È. Kalnyn', Moskva, 2008.]
- ОЛА 6₁** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 6: домашнее хозяйство и приготовление пищи*, отв. ред. Т. И. Вендина, Москва, 2007.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 6: domašnee hozjajstvo i priğotovlenie pišči*, отв. red. T. I. Vendina, Moskva, 2007.]
- ОЛА 6₂** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия фонетико-грамматическая 6: рефлексy *e*, отв. ред. Т. И. Вендина, Л. Э. Калнынь, Москва, 2011.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija fonetiko-grammatičeskaja 6: refleksy *e*, отв. red. T. I. Vendina, L. È. Kalnyn', Moskva, 2011.]

- ОЛА 8** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 8: профессии и общественная жизнь*, под ред. Я. Басары, Я. Сятковского, Warszawa, 2003.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 8: professii i obščestvennaja žizn'*, pod red. Ja. Basary, Ja. Sjatkovskogo, Warszawa, 2003.]
- ОЛА 9** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 9: человек*, под ред. Я. Сятковского, Я. Ваняковой, Warszawa, 2009.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 9: čelovek*, pod red. Ja. Sjatkovskogo, Ja. Vanjakovoj, Warszawa, 2009.]
- ОЛА 10** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 10: народные обычаи*, отв. ред. Т. И. Вендина, Москва – Санкт-Петербург, 2015.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 10: narodnye obyčaji*, отв. red. T. I. Vendina, Moskva – Sankt-Peterburg, 2015.]
- ОЛА 12** = *Общеславянский лингвистический атлас: серия лексико-словообразовательная 12: личные черты человека*, отв. ред. Т. И. Вендина, Москва – Санкт-Петербург, 2020.
[*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 12: ličnye čerty čeloveka*, отв. red. T. I. Vendina, Moskva – Sankt-Peterburg, 2020.]
- Топоров 1969** = Владимир Н. Топоров, Из наблюдений над этимологией слов мифологического характера, в: *Этимология 1967*, отв. ред. О. Н. Трубачев, Москва: Наука, 1969, 11–21.
[Vladimir N. Toporov, Iz nabljudenij nad ètimologiej slov mifologičeskogo haraktera, v: *Ètimologija 1967*, отв. red. O. N. Trubačev, Moskva: Nauka, 1969, 11–21.]
- Трубачев 2004** = Олег Н. Трубачев, Заметки по этимологии и сравнительной грамматике [2], в: Олег Н. Трубачев, *Труды по этимологии: слово, история, культура 2*, Москва: Языки славянской культуры, 2004, 219–236.
[Oleg N. Trubačev, Zametki po ètimologii i sravnitel'noj grammatike [2], v: Oleg N. Trubačev, *Trudy po ètimologii: slovo, istorija, kul'tura 2*, Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2004, 219–236.]
- Фасмер** = Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка I–IV*, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, Москва: Астрель-АСТ, 42003.
[Maks Fasmer, *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka I–IV*, perevod s nemeskogo i dopolnenija O. N. Trubačeva, Moskva: Astrel'-AST, 42003.]
- ЭСБМ** = *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы 1–14–*, уклад. Г. А. Цыхун і інш., Мінск, 1978–2017–.
[*Ètymalagičny sloŭnik belaruskaj movy 1–14–*, uklad. G. A. Cyhun i inš., Minsk, 1978–2017–.]
- ЭССЯ** = *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд 1–41–*, под ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева, Ж. Ж. Варбот, Москва: Наука, 1974–2018–.
[*Ètimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov: praslavjanskij leksičeskij fond 1–41–*, pod red. O. N. Trubačeva, A. F. Žuravleva, Ž. Ž. Varbot, Moskva: Nauka, 1974–2018–.]
- Языки мира 2005** = *Языки мира: славянские языки*, под ред. А. М. Молдована, С. С. Скорвида и др., Москва: Akademia, 2005.
[*Jazyki mira: slavjanskije jazyki*, pod red. A. M. Moldovana, S. S. Skorvida i dr., Moskva: Akademia, 2005.]
- Bezljaj** = Franc Bezljaj, *Eimološki slovar slovenskega jezika 1–5*, Ljubljana: Mladinska knjiga – Založba ZRC, 1976–2007.
- Boryś** = Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2008.
- Brückner** = Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1970.
- Derksen** = Rick Derksen, *Etymological Dictionary of Slavic Inherited Lexicon*, Leiden – Boston: Brill, 2008.
- Dittmann 2019** = Robert Dittmann, *Staročeské protetické v*, в: *Slavia 89.3* (2019), 280–291.
- Králik** = Eubor Králik, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: VEDA, 2015.
- Machek** = Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha, 1957.

- Pokorny** = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern – München, 1959.
Skok = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb, 1971–1974.
Słowski = Franciszek Słowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego 1–5*–, Kraków, 1952–1956–.
Snoj = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, ³2016.
SP = Franciszek Słowski, *Słownik prasłowiański 1–8*–, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1972–2001–.
SSN = *Slovník slovenských nářečí I–II*–, red. A. Ferenčíková, I. Ripka, Bratislava: VEDA, 1998–2006–.
Stanislav 1967 = Ján Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I: úvod a hláskovie*, Bratislava: VEDA, ³1967.

POVZETEK

Protetična soglasnika na lingvistični karti in v etimologiji

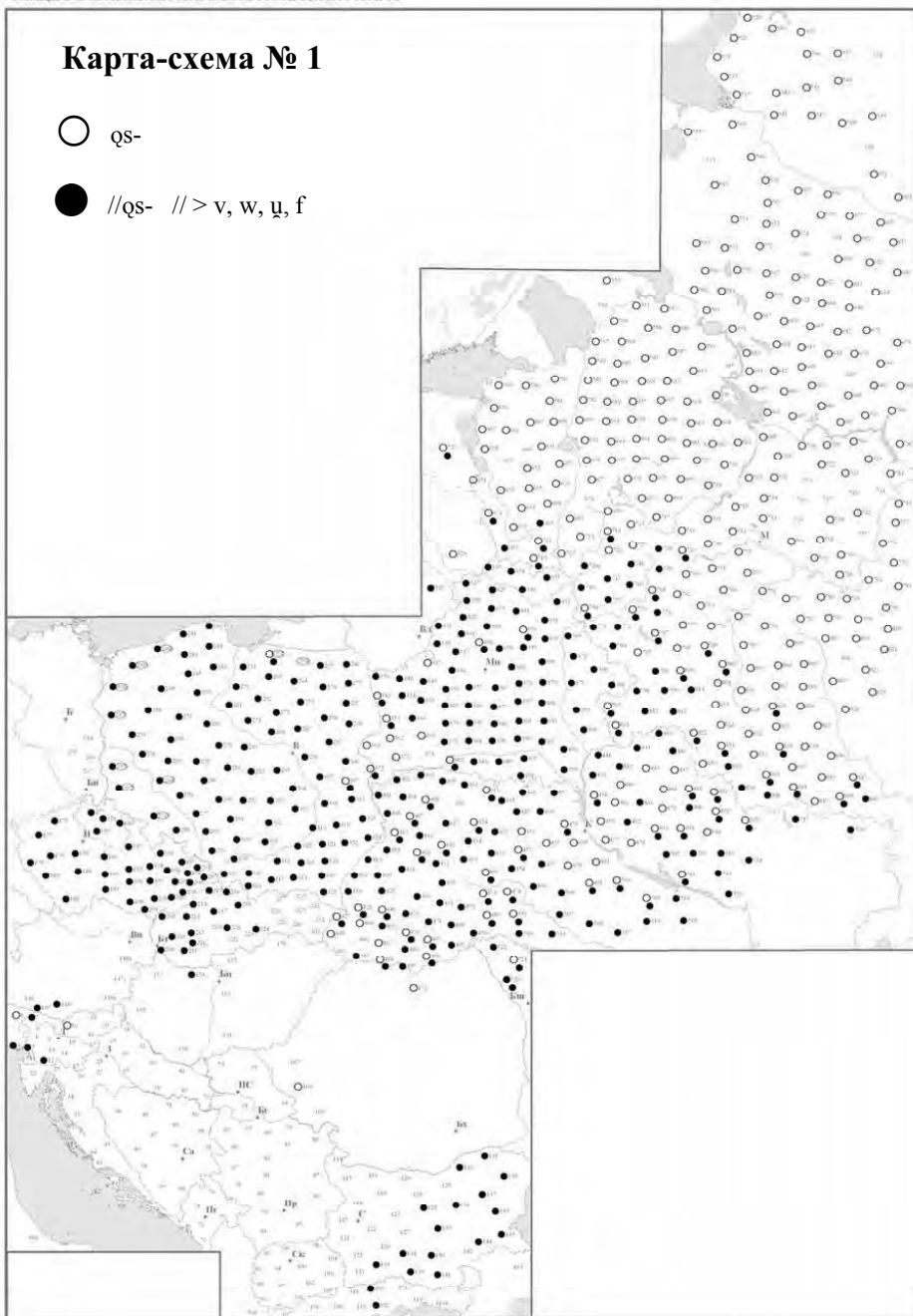
Članek predstavlja poskus uporabe kartografskih podatkov Slovanskega lingvističnega atlasa v etimologiji. Analizira se namreč izvor slovanskih korenov **qs-/vqs-* 'brk' in *zuc-*, *hik-* 'jecljati' (ukr. *зúкáту, зúкaтuся, зазúкyвaтuся*, češ. *zahikati se*, slš. *zahikavat' sa*). Derivati korenov so bili vneseni na posamezne posplošujoče karte, sestavljene po kartah Slovanskega lingvističnega atlasa z rekartiranjem. Lokalizacija se nadalje primerja z razširjenostjo afiksov (korenov in predpon), ki vsebujejo protetična (epentetična) soglasnika *v* (*w*, *u*) in *g* (*h*, *γ*), in ki so prav tako predstavljeni na shematičnih kartah, ki so bile pripravljene s posplošitvijo gradiva objavljenih zvezkov atlasa. To navaja na možnost ustreznih pretez *v* (*w*, *u*) in *g* (*h*, *γ*) v korenih **vqs-* in *zuc-*, *hik-*.

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 1

○ qs-

● //qs- // > v, w, ц, f

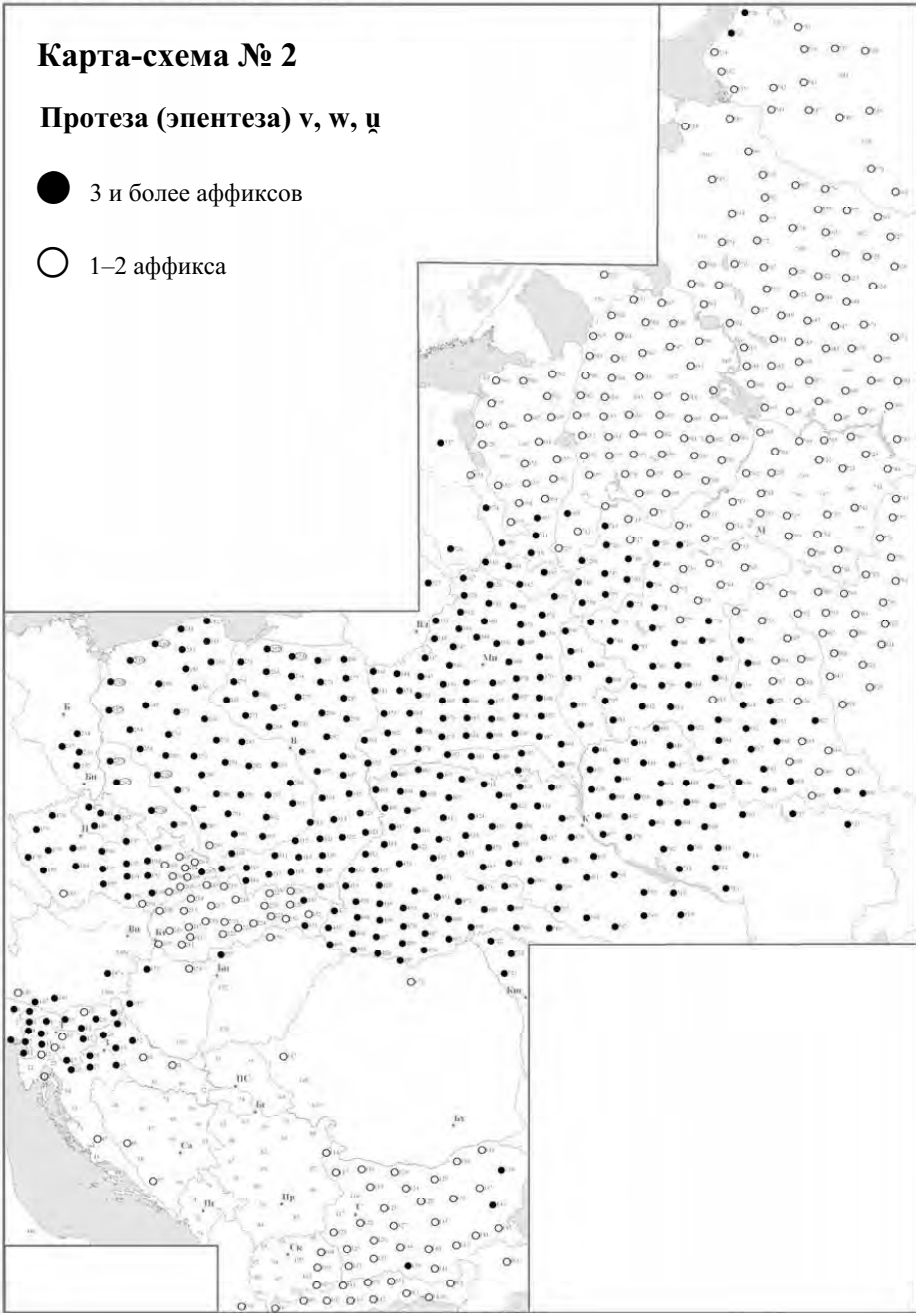
ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 2

Протеза (эпентеза) *v, w, ц*

● 3 и более аффиксов

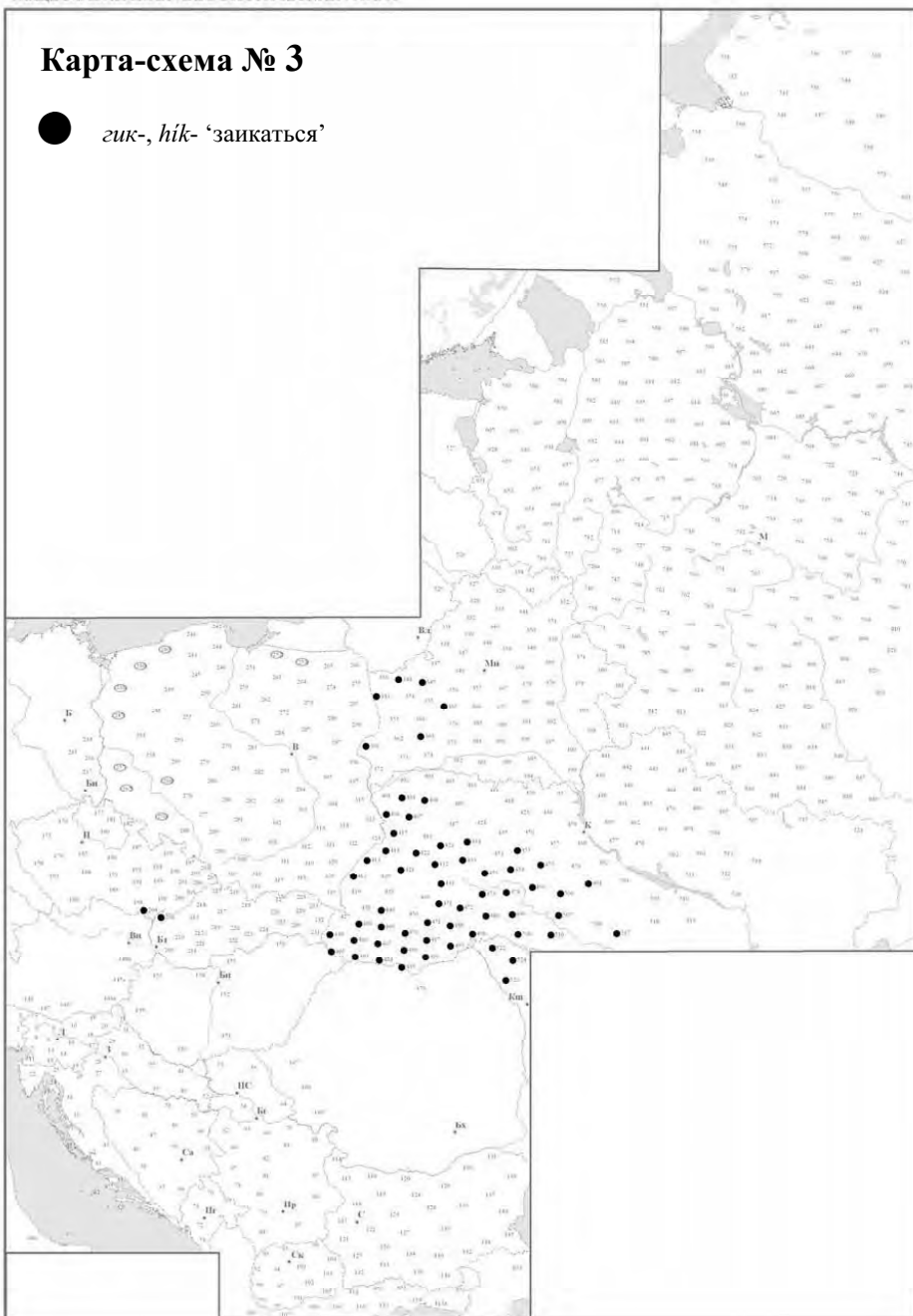
○ 1–2 аффикса

ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 3

● *гик-, hіk-* 'заикаться'

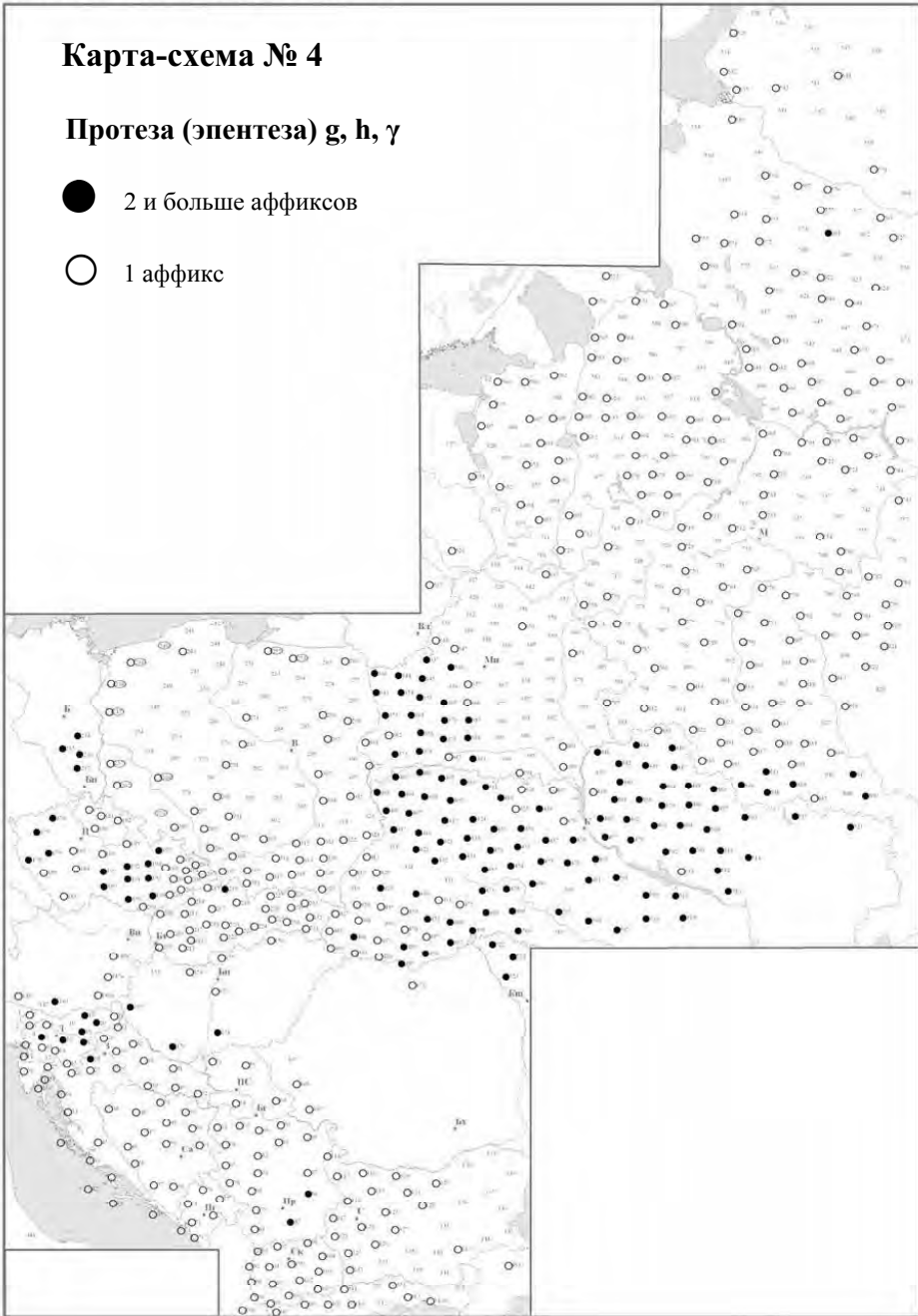
ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС

Карта-схема № 4

Протеза (эпентеза) g, h, γ

● 2 и больше аффиксов

○ 1 аффикс

МИХАИЛ ОСЛОН [MIHAIL OSLON]

ЕЩЁ ОДИН ДОВОД В ПОЛЬЗУ ВОСХОДЯЩЕГО КОНТУРА ПРАСЛАВЯНСКОГО СТАРОГО АКУТА

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.12](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.12)

Še en argument v prid rastoče intonacije praslovanskega starega akuta

Prispevek analizira, kako lahko prozodično označevanje naglasov Juraja Križanića prispeva k razumevanju refleksa praslovanskega starega akuta v njegovem kajkavsko-čakavskem narečju 17. stoletja. Narečje Juraja Križanića namreč izstopa po tem, da v enozložnih besedah pred pavzo ohranja razlikovanje med dvema izrazitima tonoma: stariim akutom in kratkim neoakutom. Na podlagi kompleksnih premen dveh kratkih naglasov in posebnega obnašanja rastočega naglasa pri vprašalnicah ter s primerjavo s slovenščino sklepamo, da se je stari akut v Križanićevem narečju odražal kot kratki rastoči ton. Zelo verjetno je, da je bil stari akut tudi pred krajšanjem rastoč.

Ključne besede: praslovanščina, slovenščina, srbohrvaščina, hrvaščina, Križanić, akcentologija, akut

Another Piece of Evidence in Favor of the Rising Contour of the Proto-Slavic Old Acute

This article discusses what can be inferred based on Juraj Križanić's use of prosodic marks about the phonetic nature of the reflex of the Proto-Slavic old acute in his seventeenth-century Kajkavian-Čakavian dialect, which is unique in that it preserves the old acute and short neoacute as two distinct tonemes in monosyllables in pre-pausal position. Based on the complex alternation of his two short accents, as well as on the peculiar behavior of question words with a rising intonation, which are exempt from this alternation and have a close parallel in Slovenian, it is concluded that old acute was reflected as a short rising tone in Križanić's dialect, which makes it plausible that the pre-shortening old acute was indeed a rising tone.

Keywords: Proto-Slavic, Slovenian, Serbo-Croatian, Croatian, Križanić, accentology, acute

Старый акут традиционно реконструируется как долгая восходящая интонация ввиду его полногласных рефлексов (*kǫrva > рус. *ко́рова*), а также словенского рефлекса в неоднослогах, ср. слвн. *kráva*. Однако словенский здесь, скорее всего, непоказателен, т. к. это долговосходящее ударение тождественно результату сплошного удлинения в последнем слоге, в т. ч. и совпавшего со старым акутом краткого нового акута, ср. *nòsīšb > слвн. *nósiš*, хотя в однослогах и старый акут, и краткий новый акут дали в словенском кратконисходящую интонацию, ср. **brāt(r)b* > слвн. *brät* (род. *bráta*), *bòbb > слвн. *bòb*

Благодарю Марка Гринберга, Мате Каповича, Давида Мандича и Витаутаса Ринквичюса за обсуждение и поправки.

(род. *bobä > *bóba*). Это удлинение, по-видимому, прошло относительно недавно и в части диалектов не охватило третьего с конца слога, ср. в северных словенских диалектах *bába*, но *bàbica* – с кратковосходящим (Rigler 1976: 88, 91; Karović 2015: 84, 224). Итак, в словенском только ударение типа *bàbica* может служить доводом в пользу восходящести старого акута, причём здесь он сокращён (и не продлён).

Этому, на первый взгляд, противоречит штокавский кратконисходящий рефлекс старого акута (*kràva*, *brät*, *bàbica*), ср. следующее рассуждение: «Обычно приводимые аргументы в пользу его восходящего характера при ближайшем рассмотрении оказываются крайне ненадёжными. Скорее всего, это была восходяще-нисходящая интонация с краткой, но резкой восходящей частью и с более длительным нисходящим склоном. На это как будто указывает её сербохорватский рефлекс (нисходящая краткость: *˘*), единственный претендующий на непосредственное отражение праславянского акута. Словенское восходящее долгое ударение (ˊ) является, скорее всего, результатом удлинения рефлекса, подобного сербохорватскому (в процессе удлинения неконечных ударных слогов), в период, когда он утратил уже свой отчетливо нисходящий характер» (Дыбо – Замятина – Николаев 1990: 11). Вторая часть этого рассуждения (о словенском), кажется, разбивается о примеры типа слвн. диал. *bàbica*, а первая (о сербохорватском) лишена доказательной силы по системным соображениям: нельзя руководствоваться контуром ударения, которому в системе ничто не противопоставлено. Ведь штокавское (в т. ч. староштокавское) кратконисходящее ударение – результат слияния по крайней мере трёх разных праславянских ударений: старого акута (*kǫrva > шток. *kràva*, **brāt(r)ь* > шток. *brät*), краткого нового акута (*nǫsīь > шток. *nǫsīš*, *kǫža > шток. *kǫža*, *bǫbь > шток. *bǫb*), краткого рецессивного ударения (вин. *vǫdǫ > шток. *vǫdu*),¹ а также сокращённого в древности конечного ударения (*vodà > старошток. *vodä*); значит, полученное синкретическое – единственное краткое, вне противопоставления² – ударение лишено значимого фонологического контура. Можно сказать, что в штокавском все краткие тоны слились в едином динамическом ударении, чья фонетическая реализация («по умолчанию») ни о чём не говорит и никоим образом не может претендовать «на непосредственное отражение праславянского акута».

Однако известен один живой штокавский идиом, где все три старых ударения не слились: в говоре боснийского г. Кладань краткое рецессивное ударение отражено кратконисходящим: *vǫdu*, а остальные два – особым кратковосходящим (отличным от оттянутого новоштокавского) – ста-

1 Сюда же отнесём сокращение долгого рецессивного ударения в многосложных словах: *prāseta > шток. *prāseta*.

2 Новоштокавское кратковосходящее ударение типа *vǫda* < старошток. *vodä* – не в счёт, т.к. оно возникло поздно и стало противопоставляться единственному имеющемуся в системе краткому ударению сначала чисто фонетически.

рый акут *bāba*, краткий новый акут: *kōža* (открытие С. Реметича: Реметић 2004; Каровић 2015: 219). Как и почти во всём (а до недавнего времени считалось, что во всём, см. ниже) сербохорватско-словенском ареале, здесь старый акут слился с кратким новым акутом,³ но не в нисходящем ударе, а в восходящем. Достаточно ли этого для суждения о первоначальном контуре (сокращённого) старого акута в западноюжнославянском (сербохорватско-словенском)? Очевидно, нет, но за неимением лучших доводов, М. Капович делает рабочий вывод, что «[s] obzirom na sln. dijalektalno ` u tipu *bābica* [...] i na kladanjsko ´ [...], ZJslav. pokraćeni odraz *” je zacijelo bio nekakav kratki uzlazni naglasak» (Каровић 2015: 625), согласующийся с традиционным мнением (до открытия кладаньской ситуации ср. Ramovš 1950: 16, 21).

Типологические соображения, при принятии ларингального происхождения акута, как будто говорят о естественном его продолжении в виде долгого восходящего или краткого нисходящего тона (Greenberg 2007), однако, как было сказано, в словенском рефлексе старого акута едва ли можно усматривать исконную долготу, а сербохорватский краткий рефлекс непоказателен.

Внешнее сравнение – с балтийскими языками – не привносит ясности в картину, ср. противоречивые показания лит. *bōba* ‘баба’ (нисходящий) и лтш. *bāba* ‘тж.’ (восходящий), но нас здесь интересует только праславянское состояние. Исходя из того, что во всём западноюжнославянском старый акут сокращён⁴ (а затем кое-где удлинён, ср. слвн. *bāba*), его сокращённый рефлекс, скорее всего, сначала должен был сохранять исходную интонацию.

Но для обнаружения такого рефлекса нужен идиом, где хотя бы в одной позиции старый акут даёт свой собственный рефлекс, не слившийся ни с каким другим. Единственный известный такой идиом – чакавско-кайкавский говор XVII в., отражённый в текстах Юрия Крижанича. Его просодическая система подробно описана в работе Oslon 2012 (а орфография – в Ослон 2012), здесь же дадим сводную таблицу просодических знаков Крижанича с акцентологическим толкованием (в транскрипции применяем знаки ` и ` , не имея в виду никаких фонетических контуров, а лишь ради приведения записи к виду, сопоставимому с принятому в сербохорватской диалектологии; повторяем с изменениями из работы Ослон – Капович 2019):

3 Особую проблему представляют слова некоторых типов (в т. ч. *vōlā, *osnōva, местоим. твор. *mъnojo и др.), в которых на месте краткого нового акута в кайкавском (и частично в словенском) находим не (продлённый) новый акут, а (по определению долгий) новый циркумфлекс (кайк. *vōla*, *osnōva*, *mēnom*, слвн. *z māno*), но неясно, какое отношение это имеет к древнему контуру краткого нового акута (скорее всего, никакого; о замене нового акута новым циркумфлексом см. Каровић 2015: 396–399).

4 Об особом развитии старого акута (в т. ч. без сокращения) в конечном открытом слоге см. Каровић 2015: 526–550 (для настоящей работы это неважно).

Крижанич	акцентологическая интерпретация	
˘ <i>brát</i>	˘˘ /brät/	рефлекс старого акута (краткий)
<i>kráva</i>	/kräva/	
<i>mõžet</i>	/mõžel/	рефлекс краткого (непродлённого) нового акута в неоднослогах
<i>земльá</i>	/zemlǎ/	конечное краткое ударение не перед паузой (перед паузой обычно <i>земльá</i> , <i>глáва</i>)
<i>глáвá</i>	/glävǎ/	
˘ <i>zól</i>	˘ /zǎl/	особый рефлекс краткого нового акута в однословах перед паузой (иначе <i>zól</i>)
<i>jeziċ</i>	˘˘ /jeziċ/	старый акут и конечное краткое ударение в неоднословах перед паузой; знак часто опускается после долготы (не перед паузой обычно <i>jeziċ</i> , <i>глáвá</i> ; но только <i>brát</i> , а не **brát)
<i>земльà</i>	/zemlǎ/	
˘ <i>grád</i>	˘ /gräd/	единственное долгое ударение – рефлекс долгих старого циркумфлекса, нового акута, нового циркумфлекса
<i>králċ</i>	/kräl/	
<i>хервát</i>	/hǎrvät/	
<i>kráv</i>	/kräv/	
˘ <i>nāród</i>	˘ /nāröd/	предударная долгота
<i>zǎbáva</i>	/zävǎva/	
<i>дүшċ</i>	˘ /düşel/	конечная ударная долгота только после ˘ (иначе <i>ногċ</i>)

Итак, налицо лишь одно значимое долгое ударение (<˘>), а знаком (<˘˘>), кроме безударной долготы, Крижанич обозначал его фонетическую модификацию в некоторых особых случаях (см. также Oslon 2012: 76–77; Ослон – Капович 2019: 284); после знака (<˘˘>) перед другими словами (не перед паузой) часто опускается знак конечного ударения (см. ниже).

Что касается двух кратких ударений Крижанича: (<˘˘>) и (<˘˘˘>), то они находятся в сложном отношении чередования. На последних слогах возможно только (<˘˘>): *kráva*, *кóжа*, *Бóгу* (полная нейтрализация, как в большинстве штокавского); на последнем слоге неоднослогов (<˘˘>) всегда выступает перед другими словами: ... *jeziċ* *наш себ*... [Г 4] (старый акут); *Живóт* *пришċст-ного*... [Г 110] (краткий новый акут), а перед паузой (в списках и в конце предложения) заменяется на (<˘˘˘>) – старый акут факультативно: ... *мёрзко казċт jeziċ*.|| [Г 171], но и ... *знáжет чċст Словċнскиċ jeziċ*.|| [Г 111]; новый акут почти всегда: ... *чловċков живóт*.|| [Г 67] (подробнее см. Oslon 2012: 71–72). Замена перед паузой почти обязательна и на конечном открытом слоге: *Коньá* *и jezdecá обалил jest*... [Г 16] при: *Украдóше коньà*.|| *при нас спċщих*. [Г 186]. Таким образом, в неоднословах старый акут и краткий новый акут частично нейтрализованы.

Однослоги же ведут себя строже: старый акут всегда отражается в виде (<˘˘>) даже перед паузой: ... *jest däl jeden хлċб*.|| [Г 133]; ... *процċнѣху гóдно бċт*.|| [Г 3] (Oslon 2012: 72), тогда как краткий новый акут подчиняется тому же правилу, что неоднослоги: ... *Чловċк хóдобен*, *Зól*, *а не Лукáв*. [Г 173]; но перед паузой: *Зól*.|| *Гóриши*, *и Гóри* [Г 64]. Ярче всего это проявляется в списках: Крижанич приводит только *brát*, *мрáz*, *бċч*, *рáв*, *птċц*, *хлċб*, *цáр* и др. (старый акут), но только *сán* (*сón*), *крóв*, *вól*, *кóнь*, *дóждь*,

sòm и др., а также прил. *нов, лѝи*⁵ (краткий новый акут; там же; см. также Каровић 2015: 218).

Таким образом, Крижаничевы знаки ⟨'⟩ и ⟨`⟩ фонологически значимы на однословах, однако мы по-прежнему ничего конкретного не знаем об их фонетической реализации. Исходя из общих соображений, с учётом взаимодействия словесной и фразовой интонаций, внутри речевого потока (по крайней мере, в части условий) можно ожидать (возможного) подъёма тона, а перед паузой – некоторого его затухания. Если так, то знак ⟨'⟩ (которым обозначается и рефлекс старого акута в *брѧт* и т. д.) мог соответствовать у Крижанича кратковосходящему ударению, а ⟨`⟩ – какому-то другому (см. ниже).

При таком толковании преобразование типа *jezúk* → *jezúk* можно понять как проявление «частичной оттяжки» тонального пика или, скажем, «растяжки» тонального контура на два слога.⁶ Это, естественно, невозможно в однословах, так что, например, *брѧт* не может преобразоваться в ***брѧт*. При этом *сѧн, зѧл /zàl/* и т. д. исходно имели особое ударение (не бывшее результатом преобразования), фонетически тождественное тому, что выступало в преобразованном последнем слоге форм типа *jezúk|*.

Любопытно, что сам Крижанич указанного чередования, кажется, не заметил и никак его не комментирует. Между тем, он даёт следующее туманное фонетическое описание контуров своих ударений (приводим только для кратких, называемых им *скѠриѧ* и *јѧднѧкиѧ*):

- ' *СкѠриѧ подвѧгает на високѠ: али непрѧвѧчит на дѠлго; кѧкот, Чудо, Велико, Прѧвити;*
 ` *Јѧднѧкиѧ нити подвѧгает, нити прѧвѧчит. Зачѧм и нѧ по властѧitosti почѧтаѧтсе бити влакѠм; негѠ пѧче знѧком небѧтѧ трѧх јстинних влакѠв: и знѧчит, же она рѧч, над коеју Ѡн јѧст написѧн, нѧмѧет нѧјѧдного влакѧ: и же всѧ нѧѧе склѧди јѧднѧкѧм и нѧ рѧзлѧчним прѧвѧчѧнем јмѧјут бѧт изрѧчени; кѧкот, СлобѠдѧ, Берѧтѧ, НѠгѧ, ВѠдѧ. [О: 57]*

Из этого объяснения трудно делать выводы о реальных контурах, но бросается в глаза, что для Крижанича ⟨'⟩, кажется, знаменует собой не падение

- 5 Можно было бы подумать, что различие ⟨'⟩ и ⟨`⟩ у Крижанича связано с поведением слова в парадигме: например, что он пишет *кѠнь*, имея в виду конечное ударение в род. *кѠньѧ*. Но прилагательные опровергают это предположение: так, прилагательное прасл. **новъ*, ж. **novѧ* (а.п. *b*) у Крижанича вторично перешло в а.п. А, т. е. получило колонное накоренное ударение, которое, однако, в форме м.ед. передаётся знаком ⟨'⟩: *нов, нѠва*, мн. *нѠви* (подробнее см. Каровић 2011: 107, 122; Oslon 2012: 73).
- 6 Видимо, то же самое преобразование проявляется в опущении Крижаничем знака конечного краткого ударения после безударной долготы, ср. *Херѧѧтѧ велѧт...*, но (перед паузой, в списке): ... *БѠлгѧри, Херѧѧти, Сѧрби...* (Oslon 2012: 70), причём последнее написание эквивалентно не встречающемуся ***Херѧѧтѧ*, т. к. Крижанич обычно ставил ⟨'⟩ на конце слова, только если это был единственный в слове знак (значит, в *Херѧѧти* перед паузой ощущалась частичная оттяжка, теперь проведённая последовательно – не перед клитиками – в родных местах Крижанича, см. Oslon 2012: 79).

тона (что он мог бы сказать явно), а равномерное распределение тона (ровного?) по всему слову (ср. *изречени* без знака, явно нарочно). Это хорошо согласуется со сказанным выше о «растяжке» тонального контура. Разумеется, сюда не вписываются однослоги *сán*, *зòл /zàll* и т. д., однако именно в русле объяснения Крижанича в них можно усматривать односложный ровный тон.

Итак, по отражённым у Крижанича косвенным признакам, а также из общих и внутрисистемных соображений можно получить кое-какие умозрительные представления о фонетических контурах его кратких ударений, но скорее относительного характера. Однако имеется и одна деталь, прежде не замеченная (впервые мы указали на неё в недавно вышедшей статье Ослон – Капович 2019: 243 сн. 13), а именно: конечноударные вопросительные местоимения у Крижанича всегда получают знак (<'): *Ча́* (*Штò*, *Чтò?*) 'что', *Када́* (*Когда́*⁸, *Гда́*⁹) 'когда', *Кадí* (*Гдú*¹⁰) 'где'.

Краткий новый акут на единственном слоге: *сѣ̆ > *Ча́* – приводится лишь раз в таблице [Г 76] (хотя там же *Он*, *Онò*, *онà*), ср. приводимые с (<') союзы: *Бò*, *Чè* 'если' (?) [Г 122]. Поскольку *ча* в авторской речи заменено в [Г] русизмом *что*, приведём разные контексты употребления последнего (только перед паузой¹¹) – в невопросительной функции: *Мáло чтò*, *мáло чesò*, *Мáло чему̀*.|| [Г 191]; *Какòвостна знамену́ют, како́во јест чтò*.|| (т. е. 'что-либо') [Г 69]. В вопросительной функции это местоимение попадает только перед другими словами (... *чтò вели́и?* [Г 9]) или приводится отдельно (в таблице: *Чтò*, *Ча́*, *Штò* [Г 76]). В роли союза выступает без знака ударения: ... *чтò се четèт у Смотри́цкого*... [Г 68].

Сокращённое конечное ударение в праславянских двуслогах *кьдѣ̆¹² *кь(g)дà в вопросительной функции – всегда с (<') (приводится только так в таблицах и списках). Соотносящиеся с этими словами морфологически параллельные неодносложные местоименные наречия подчиняются общему правилу для неоднослогов, ср. оба знака в *сadá*, *тада́* : *сadà*, *тада̀* (перед паузой), ср.: ...*въ ко́вих сада́ пребивáют*... [Г 5], но *Нине*, *сadà*.|| [Г 160]; ... *јно тада́ пред послíдњеју*... [Г 30], но *Сadà*, *Х[ервãтски]: Зда̀*,|| *кметски: Тада̀*;||

7 Штокавская («сербская») и русская формы соответственно (именно их применяет Крижанич в авторской речи); родную форму *Ча́* он приводит лишь раз в таблице, однако эти неродные формы, видимо, вполне надёжно наследуют ударение его родного *ча́*. Заметим, что и своё *гдо́* Крижанич в авторской речи заменяет русским *кто́* – но со своим ударением (!), а в таблице приводит и штокавскую форму *ткò* [Г: 76], тоже со своим, а не штокавским ударением (ср. шток. *tkò*).

8 Русская форма; в текстах, – скорее всего, с ударением родного *када́*.

9 Скорее всего, родная чакавская форма (в штокавском формы *gdà* нет).

10 Чакавская форма (вариант?).

11 Не перед паузой стабильно *чтò*, как и ожидается. В [О] выступает штокавизм/русизм *штò*, но нужных контекстов там нет.

12 Пишем здесь ять только ввиду шток. эк. *gdjě* (*ďě*), эк. *gdě*, ик. *gdī*.

Togdà, || *Pu*:¹³... [Г: 182]. Так же себя ведёт русизм *когда* в разных функциях, ср. пример в невопросительной: *Латинци такóва мiста превóдет разлiчно. Нiгда на прóст Ору́дник, нiгда на ричiцу Когдà*. || '... а иногда на союз *когда*' [Г 185].

Чуть выше был приведён пример с однослогом *Здà* 'сейчас' (шток. *sàda*). Несмотря на предпаузальное положение, Крижанич на нём поставил ('). Хотя до падения еров это и подобные слова (*гдi, гдà, здi*) были двусложными и в последнем слоге содержали некое неопределённое «конечное краткое» ударение на открытом слоге, полученное, если там был старый акут, древним сокращением (вслед за В. А. Дыбо обозначаемое знаком '), у Крижанича такие слова ведут себя как акутированные (т. е. как *брáт* и т.п.), что, возможно, значит, что «конечное краткое» ударение в его говоре совпало со старым акутом, а не с кратким новым акутом.¹⁴

Что же можно вынести из особой акцентуации вопросительных местоимений у Крижанича, нарушающих общие правила отражения краткого нового акута и «конечного краткого» ударения (в неоднословах), т. е. избегающих «растяжки»? Очевидно, что здесь имеет место влияние фразовой интонации специального вопроса (на вопросительном слове). Эта интонация, исходя из показаний нетональных языков (типа русского) – совсем необязательно восходящая (ср. рус. *Когдà?* – где нет явного подъёма), поэтому может возникнуть недоумение касательно такой интонации у Крижанича. Однако ровно такое явление – правда, на долгих слогах – имеем в литературном словенском языке, где вопросительные местоимения, в т. ч. *kdó* (наряду с *kdô*) 'кто', *kdáj* (*kdâj*) 'когда', *káj* (*kâj*) 'что', *kjé* (*kjê*) 'где' – имеют (как вариант) исторически необоснованный долговосходящий тон. Само удлинение там ожидаемо, но интонацию объясняют именно вопросительной функцией (Ramovš 1921: 236–237; Greenberg 2000: 99). Это означает не только, что, типологически, в тональных языках вопросительные местоимения могут получать (или сохранять) восходящесть, но и что в обсуждаемом ареале – именно так.¹⁵

До совпадения в едином долгом ударении в предке говора Крижанича долгого нового акута и долгого рецессивного ударения, т. е. «циркумфлекса» (а также нового циркумфлекса), возможно, было не *gdô, а нечто, напрямую соответствующее слвн. *kdó*. Однако у Крижанича уже, увы, нет кон-

13 Это значит, что форму *Здà* Крижанич помечает (*кметски*) как простонародную (кайкавскую? – о социолингвистике Крижанича см. Ослон – Капович 2019: 288–290), а форму *Togdà* – как русскую.

14 Это предмет будущего отдельного изыскания.

15 Ср. также схрв. новошток. разг. *štó?* 'почему?', но здесь такой знак ударения (долговосходящего) можно поставить только в порядке исключения как изображение (фонетической) фразовой интонации, ибо фонологически на единственном слоге такого ударения не может быть. В словенском же это вполне фонологическое различие (ср. слвн. *grâd*, но *krâlj*).

траста в долгих слогах, а в словенском нет контраста в кратких (и там, и там речь идёт о синхронных однословах). Поэтому эффект фразовой интонации специального вопроса на вопросительных словах мы видим в словенском только на долгих, а у Крижанича – только на кратких, хотя и то, и то, возможно, – одно явление.

Если так, то особое не чередующееся ударение Криж. *Čá, Kadá, Kadú* – именно восходящее. А коль скоро тот же знак (´) выступает на месте старого акута в примерах типа *brát*, делаем уже не рабочий, а более-менее твёрдый вывод, что старый акут у Крижанича отражается в виде кратковосходящего ударения. Значит, вполне может быть верен традиционный взгляд (Я. Риглер, Ф. Рамовш, теперь – на основании новых данных – и М. Капович), что в празападноюжнославянском сокращённый старый акут был кратковосходящим, а, следовательно, его предок – праславянский старый акут (по крайней мере в южнославянском языке) – был долговосходящим.¹⁶

ИСТОЧНИКИ

- Г = *Граматично изkázanje ob rúskom jezíku podá Júрка Крижáнича*, Издано О. Бодянским, Москва, 1859 (издание кириллицей; с ошибками) ≈ *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku, prigredio i uvodnu raspravu napisao Josip Hamm, Zagreb, 1984* (издание латиницей; более выверенное) – даём номера страниц по изданию Бодянского.
- О = Juraj Križanić, *Objasňenje vivodno, prigredio i uvodnu raspravu napisao J. Hamm, Zagreb, 1983* = *Тверская рукопись Юрия Крижанича*, сост. И. Г. Воробьёва, В. М. Воробьёв, Тверь, 2008 (фототипические издания).

ЛИТЕРАТУРА

- Дыбо – Замятина – Николаев 1990** = В. А. Дыбо – Г. И. Замятина – С. Л. Николаев, *Основы славянской акцентологии*, Москва: Наука, 1990.
[V. A. Dybo – G. I. Zamjatina – S. L. Nikolaev, *Osnovy slavjanskoj akcentologii*, Moskva: Nauka, 1990.]
- Ослон 2012** = М. В. Ослон, Орфография и фонетика Юрия Крижанича, в: *Slověne* № 1 (2012), 244–263.
[M. V. Oslon, Orfografija i fonetika Jurija Križaniča, v: *Slověne* no. 1 (2012), 244–263.]
- Ослон 2016** = М. В. Ослон, Слоговые интонации посавских говоров: можно ли заставить ЭВМ расставлять диакритики?, в: *Балто-славянская акцентология: материалы VII международного семинара = referati VII međunarodnog skupa = Proceedings of the 7th International Workshop*, ред. М. В. Ослон, Москва: ЯСК, 2016, 109–125.
[M. V. Oslon, Slogovoye intonacii posavskih govorov: možno li zastavit' ÈVM rasstavljat' diakritiki?, v: *Balto-slavjanskaja akcentologija: materialy VII međunarodnog seminara* =

16 Что касается интонации краткого нового акута, то нет нужды восстанавливать её как восходящую (вопреки Каповичу: «Uzlaznost bi kladanjskoga ´ < *´ u riječima kao *snóp* onda ukazivala i na izvornu fonetsku uzlaznost psl. kratkog neoakuta», Каповић 2015: 72, fn. 191) ввиду сказанного выше о, возможно, ровном тоне краткого нового акута у Крижанича. Именно ровный тон краткого нового акута объяснил бы его слияние на последнем слоге как со старым акутом (в т. ч. в Кладане), так и с кратким рецессивным (везде). Более того, долгий новый акут в современных живых говорах представляет собой или долгий ровный тон, или «шапку» (для староштокавского посавского см. Ослон 2016: 115), так что и краткий новый акут, вполне возможно, был ровным.

referati VII mednarodnog skupa = *Proceedings of the 7th International Workshop*, red. M. V. Oslon, Moskva: JaSK, 2016, 109–125.]

- Oslon – Kapovich 2019** = M. V. Oslon – M. Kapovich, Удлинение гласных в говоре Юрия Крижанича в сопоставлении с чакавскими и кайкавскими данными, в: *Славянское и балканское языкознание: русистика; славистика; компаративистика: сборник к 64-летию С. Л. Николаева*, Москва: Институт славяноведения РАН, 2019, 239–295.
[M. V. Oslon – M. Kapovich, Udlinenie glasnyh v govore Jurija Križaniča v sopostavljenii s čakavskimi i kajkavskimi dannymi, v: *Slavjanskoje i balkanskoje jazykoznanie: rusistika; slavistika; komparativistika: sbornik k 64-letiju S. L. Nikolaeva*, Moskva: Institut slavljanovedenija RAN, 2019, 239–295.]
- Реметић 2004** = С. Реметић, О шесточланом прозодијском систему у говору Кладња и околине, в: *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица – Нови Сад – Београд: Српска академија наука и уметности, 2004, 651–659.
[S. Remetić, O šestočlanom prozodijskom sistemu u govoru Kladnja i okoline, v: *Život i delo akademika Pavla Ivica*, Subotica – Novi Sad – Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2004, 651–659.]
- Greenberg 2000** = Marc L. Greenberg, *A historical phonology of the Slovene language*, Heidelberg: Winter, 2000.
- Greenberg 2007** = Marc L. Greenberg, Phonetic evidence for the development of the “Acute” Tone in Slavic, в: *Tones and Theories: Proceedings of the International Workshop on Balto-Slavic Accentology*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2007, 75–87.
- Каповић 2011** = Mate Kapović, Historical Development of Adjective Accentuation in Croatian (suffixless, *-ьль and *-ькъ adjectives), в: V. Rinkevičius (ed.), *Baltistica VII priedas 2011: proceedings of the 6th International Workshop on Balto-Slavic Accentology = Akten der 6. internationalen Arbeitstagung zur balto-slavischen Akzentologie = Доклады VI Международного семинара по балто-славянской акцентологии = VI Tarptautinio baltų ir slavų kalbų akcentologijos seminaro straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2011, 103–128, 339–448.
- Каповић 2015** = Mate Kapović, *Povijest hrvatske akcentuacije: fonetika*, Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- Oslon 2012** = Michail Oslon, Über den Silbenakzent in Juraj Križanićs Dialekt, в: *Slověne* № 2 (2012), 66–80.
- Ramovš 1921** = Fran Ramovš, O slovenskem novoakutiranem $\delta > \acute{o}, \acute{o}, \acute{o}$, в: *Јужнословенски филолог* 2.3–4 (1921), 227–239.
- Ramovš 1950** = Fran Ramovš, Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov, в: *Slavistična revija* 3 (1950), 16–23.
- Rigler 1977** = Jakob Rigler, K problematiki daljšanja starega akuta, в: *Slavistična revija* 25 (1977), 83–99.

POVZETEK

Še en argument v prid rastoče intonacije praslavanskega starega akuta

Tradicionalno se stari akut rekonstruira kot dolga rastoča intonacija, kar se povezuje z refleksoma vzhodnoslovansko *korōva*, slvn. *kráva*. Vendar v sodobni slovenščini za razvoj starega akuta ni dovolj dobrih zgledov: o rastoči intonaciji refleksov starega akuta lahko sodimo zgolj na podlagi narečnega tipa *bābica*. Ta refleks je na prvi pogled drugačen od kratkega padajočega starega akuta v štokavskem *bāba*, vendar se v štokavščini opozicija med naglasi ne ohranja v kratkih zlogih. Razlikovanje med starim akutom in kratkim novim akutom je značilno za dva govora na srbohrvaškem področju: v današnjem govoru mesteca Kladenj in v starem kajkavsko-čakavskem narečju Juraja Križaniča. V Križaničevem govoru je za stari akut značilen poseben refleks, ki se v enozložnih besedah v položajih pred pavzo razlikuje od kratkega novega akuta. Zanimivo je, da premen ni pri vprašalnih zaimkih. Prispevek dokazuje, da se je pri Križaniču stari akut odražal kot kratki rastoči naglas, kar podpira tezo o rastočem tipu praslavanskega starega akuta.

СЕРГЕЙ ПОПОВ [SERGEJ POROV]

КОГНИТИВНО-ЭВОЛЮЦИОННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИЧИН СХОДСТВ И РАЗЛИЧИЙ МЕЖДУ ГЕНЕТИЧЕСКИМ КОДОМ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИМ КОДОМ, А ТАКЖЕ ОТДЕЛЬНЫМИ СЕМИОТИЧЕСКИМИ СИСТЕМАМИ

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.13](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.13)

Kognitivno-evolucijska raziskava vzrokov za podobnosti in razlike med genetičnim in lingvističnim kodom ter posameznimi semiotičnimi sistemi

Prispevek je posvečen kognitivni in evolucijski raziskavi vzrokov za izomorfizem genetičnega in lingvističnega koda, podzavestnemu razvoju semiotičnih sistemov pri posameznikih po modelu genetičnega koda ter bolj razvitemu orodju v lingvističnem kodu.

Ključne besede: kognitivni in evolucijski pristop, dojemanje, genetični kod, lingvistični kod, posnemanje, zrcalni nevroni, fonetična struktura jezika

A Cognitive-Evolutionary Study of Reasons for Similarities and Differences between the Genetic and Linguistic Code and Individual Semiotic Systems

This article focuses on the cognitive and evolutionary study of reasons for the isomorphism of the genetic and linguistic code, the subconscious development of semiotic systems in individuals following the model of a genetic code, and a more developed tool in the linguistic code.

Keywords: cognitive and evolutionary approach, perception, genetic code, linguistic code, imitation, mirror neurons, phonetic language structure

0 ВВЕДЕНИЕ

Как известно, в 1950-е годы в молекулярной биологии состоялось открытие, показавшее глубинную сущность механизма наследственности и обнаружившее изоморфизм таким образом расшифрованного генетического кода с уже достаточно изученным кодом лингвистическим. Было выяснено, что биологическая наследственность формируется согласно сообщению, записанному вдоль хромосом посредством определенного химического алфавита, исходными «буквами» которого являются четыре химических радикала. Комбинируясь друг с другом в линейных последовательностях нуклеиновых кислот, они формируют «химический текст» генетической информации. «Подобно тому, как фраза является сегментом определенного языкового текста, составленного с помощью линейной последовательности небольшого числа исходных дискретных единиц – букв или фонем, – так отдельный ген соответствует определенному сегменту в длинной цепи нуклеиновых кислот, представляющих

собой четыре исходных химических радикала. Подобно тому, как в лингвистическом коде исходные единицы (фонемы) сами по себе лишены смысла, но служат для составления с помощью определенных комбинаций минимальных их последовательностей, выражающих уже определенное содержание в пределах данной системы, точно так же в генетическом коде информативен не отдельный элемент системы, не отдельный химический радикал, а особые комбинации этих исходных четырех нуклеотидов по три элемента, создающие так называемые «триплеты». Поскольку можно составить всего 64 комбинации из четырех исходных элементов по три, генетический «словарь» состоит из 64 «слов», из коих три триплета представляют собой «знаки препинания», маркирующие в длинной последовательности нуклеиновых кислот начало и конец «фразы», а остальные соотносятся с одной из 20 аминокислот». Определение живыми организмами соотношений между состоящими из четырех исходных элементов триплетами (тройками нуклеотидов) и 20-ю аминокислотами и перевод цепи триплетов в протеиновую последовательность аминокислот представляют собой «считывание, или декодирование, наследственной информации, содержащейся в генетическом коде, подобно тому, как сообщение, закодированное «азбукой Морзе», считывается при переводе его на какой-либо язык. При этом становится очевидным, что все живое обладает «знанием» генетического кода в том смысле, что оно способно правильно считывать генетические «слова», составляющие содержание генетической информации, и синтезировать в соответствии с этим протеиновые последовательности. В этом отношении генетический код универсален, его ключом обладает все живое на Земле. Таким образом, бесконечное многообразие всего живого сводится в конечном счете к длиннейшим генетическим «сообщениям», составленным по особым правилам линейной комбинаторики элементов генетического кода, обладающего разительными чертами структурного сходства с кодом лингвистическим. И не случайно, что с самого момента расшифровки генетического кода молекулярная генетика стала заимствовать лингвистические понятия и лингвистическую терминологию при дальнейшем изучении механизма наследственности» (Гамкрелидзе 1988: 5–6). В генетическом коде, как и в коде лингвистическом, наблюдаются такие явления, как дихотомия абстрактной системы и ее реализации как аналог дихотомии языка и речи, парадигматики и синтагматики, контекстуальная зависимость, текстуальность, полисемия и поликодовость, произвольный характер связи между означающим (триплетом, или тройкой нуклеотидов) и означаемым (аминокислотой) (Золян 2018).

Лингвистом, особенно много говорившим о сущности изоморфизма языкового и генетического кодов, был Роман Якобсон. Выявление причины этого изоморфизма вылилось в известный спор лингвиста Романа Якобсона с не менее известным в своей области генетиком Франсуа Жакобом: Ф. Жакоб идею неслучайности этого изоморфизма не отстаивал (Jacob 1973; 1977), в то время как Р. Якобсон, судя по всему (см. ниже) более убедительно, доказывал, что

этот изоморфизм не случаен, а является следствием автоматического – на подсознательном уровне – наложения позже возникшего лингвистического кода на относительно давно существующий и с момента возникновения жизни на Земле тоже эволюционирующий код генетический (Jakobson 1970: 438).

По мнению Т. В. Гамкрелидзе, убедительность мнения Р. Якобсона подтверждается эмпирически достоверными фактами подсознательного строительства особых семиотических систем в «творческих актах отдельных выдающихся личностей» именно «по модели генетического кода без эксплицитного знания структуры последнего» (Гамкрелидзе 1988: 6–7). В подтверждение правоты Р. Якобсона Т. В. Гамкрелидзе обращает внимание на подсознательный и, с научной точки зрения, нелогичный и исключительно интуитивный выход на структуру генетического кода Н. Я. Марром (имеются в виду его печально знаменитые начальные для всех языков 4 слога – структурно аналогичные генетическому коду звуковые тройки *сал, бер, йон, рош*), а на три тысячелетия ранее древнекитайскими философами, которые «составили книгу «И Чипь» («Chinese Book I Ching: The Book of Transformations») и разработали особую систему трансформаций четырех бинарных элементов, составленных из «мужского принципа» ян (*yang*) и «женского принципа» инь (*yin*) и сгруппированных по три, что дает всего 64 троичных последовательности, аналогичных генетическим «триплетам». С помощью сочетаний подобных «троек» и описывается в этой древнекитайской символической системе многообразие всего живого и устанавливаются соотношения между ними. В этом контексте особо значима также система с четырьмя элементами мира в космогонии ионийцев, с четырьмя жидкостями человеческого тела у Гиппократов и др.» (Гамкрелидзе 1988: 7).

Т. В. Гамкрелидзе обращает также внимание на тот важный факт, что, несмотря на изоморфизм генетического и лингвистического кодов, второй к первому не сводится, поскольку он шире первого: «Однако характерной чертой лингвистического кода, лежащего в основе естественных языков, которая отличает его от кода генетического, является значительно большее, чем четыре, число исходных¹ единиц – фонем, комбинации которых и составляют минимальные значимые элементы звукового языка. Это создает в языковой системе избыточность, в условиях которой становится возможным исправлять или восстанавливать искажения в сообщениях, возникающие в результате нарушения под влиянием внешних факторов комбинаторики установленных последовательностей исходных единиц. Таким свойством генетический код

¹ Следует заметить, что имеющиеся в современных языках фонемы вряд ли корректно называть единицами «исходными», ибо наблюдаемый в каждом современном языке состав фонем невозможно признать изначальным, ведь в ходе развития языка он менялся, как правило расширяясь (именно из этого верного принципа исходил и Н. Я. Марр, неуверительно затем зафиксировавший 4 триплета звуков – *сал, бер, йон, рош* – в качестве универсально исходных).

не обладает, и любая пермутация или элиминация отдельных элементов в линейной последовательности нуклеотидов приводит неизбежно к искажению первоначально записанной генетической информации» (Гамкрелидзе 1988: 6).

Однако лингвистами, пусть косвенно, но доказывающими подсознательное наложение лингвистического кода на код генетический, не ставился вопрос о причине такого наложения, как и о причине сходства лингвокода и семиотических систем выдающихся личностей. При этом важно признать, что объяснение чего-либо лишь его происхождением из сферы бессознательного является проявлением печально известного бессилия человеческой мысли перед неизвестностью. Кроме того, такими лингвистами не ставится вопрос о причине несводимости лингвистического кода к генетическому в силу значительного большего, чем четыре, количества в первом строительной единицы – фонем. Между тем еще в 1982 году А. Е. Кибрик, формулируя постулаты новой для того времени лингвистической парадигмы, в широком смысле антропоцентрической, в узком смысле когнитивной, заявлял о неважной для структурализма, но важной для новой лингвопарадигмы необходимости выявления причин исследуемых языковых явлений: «...если лингвистика недавнего прошлого допускала лишь вопросы типа «как?» и избегала вопросов «почему?», то теперь ситуация должна коренным образом измениться: нужны именно ответы на вопросы типа «почему?», поскольку только они могут что-либо объяснить» (Кибрик 1992: 25).² В 1986 году В. И. Абаев в статье, посвященной описательному и объяснительному видам языкознания, убедительно доказывает, что в процессе любого познания человек не может не искать объяснения познаваемым явлениям, и познающий языковые особенности лингвист в этом смысле никак не может быть исключением (Абаев 1986).

Целью настоящей статьи является когнитивно-эволюционное исследование причин изоморфизма генетического и лингвистического кодов, подсознательного строительства отдельными личностями семиотических систем по модели генетического кода и большей развитости строительного инвентаря в коде лингвистическом.

1 КОГНИТИВНО-ЭВОЛЮЦИОННАЯ ТЕОРИЯ И АСПЕКТЫ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛИ СТАТЬИ

Суть разрабатываемой нами когнитивно-эволюционной теории состоит в следующем. Восприятие, основной функцией которого является категоризация, обуславливает качество логики как строя мышления, а обусловленное качеством восприятия качество логики в свою очередь обуславливает ту или иную логичность языковых структур. Восприятие имеет три степени: **(1)** правополушарное синкретичное восприятие, при котором познаваемые

² Еще Аристотель отмечал: «Знать, что *есть*, и знать, *почему* есть, – это различное знание...» (Аристотель 1978: 280).

сущности представляются цельными, из частей не состоящими и признаков не имеющими; (2) правополушарное поверхностное восприятие, при котором в познаваемой сущности фиксируются лишь наиболее заметные ее части и признаки, категоризация по которым часто оказывается некорректной; (3) левополушарное альтернативное восприятие, при котором в познаваемой сущности фиксируются все необходимые ее части и признаки, что обуславливает корректность ее категоризации. Таким образом, качество логики как строя мышления, обуславливающее соответствующую логичность языковых структур, зависит от качества восприятия, а именно от того, данные какой из трех его степеней составляют основу силлогизма (подробнее о степенях восприятия написано в Попов 2013: 5–105; кроме того, об этом говорится в Попов 2017: 231–235; 2019: 163–167; 2020: 189).

Когнитивно-эволюционный подход в лингвистике может быть применен в двух аспектах: методологическом, направленном на выявление глубинных сущностей когнитивных и языковых явлений, и объяснительном, направленном на корректную интерпретацию когнитивных и языковых изменений.

В первом, методологическом, аспекте мы предпринимаем попытку выявить причину изоморфизма генетического и лингвистического кодов, а также подсознательного строительства отдельными личностями семиотических систем по модели генетического кода, для чего обратимся к теориям Поршнева³ и Риццолатти – Синигальи.

Во втором, объяснительном, аспекте мы выявляем причину большей развитости фонетического инвентаря в лингвистическом коде в сравнении с инвентарем кода генетического.

2 КОРРЕЛЯЦИЯ ТЕОРИЙ ПОРШНЕВА И РИЦЦОЛАТТИ – СЕНИГАЛЬИ КАК ВОЗМОЖНОСТЬ ОТВЕТА НА ВОПРОС О ПРИЧИНЕ ИЗОМОРФИЗМА МЕЖДУ ГЕНЕТИЧЕСКИМ КОДОМ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИМ КОДОМ, А ТАКЖЕ ОТДЕЛЬНЫМИ СЕМИОТИЧЕСКИМИ СИСТЕМАМИ

В основании теории Б. Ф. Поршнева лежат два тщательно проанализированных им физиологических понятия. Это наиболее подробно обоснованное А. А. Ухтомским понятие тормозной доминанты как более новое понятие и более новая физиологическая структура по сравнению с детально исследованными И. П. Павловым понятиями условных и безусловных рефлексов и связанным с ними понятием возбуждения:

«Итак, в каждый момент жизнедеятельности организма, как правило, налицо два «центра» (две группы, две конstellации центров на разных эта-

3 Когнитивно-эволюционная интерпретация этой незаслуженно невоспринятой лингвистами теории предпринята нами в статье Попов 2020.

жах), работающих по противоположному принципу – один «по Павлову», по принципу безусловных и условных рефлексов, другой «по Ухтомскому», по принципу доминанты. Один – полюс возбуждения, другой – полюс торможения. Один внешне проявляется в поведении, в каком-либо действии организма, другой внешне не проявляется, скрыт, невидим, так как он угашен притекающими к нему многочисленными бессвязными, или диффузными, возбуждениями. [...] Из этих двух взаимосвязанных нервных аппаратов более мощным, более сложным, эволюционно более поздним, энергетически более дорогим является тормозная доминанта. Механизм возбуждения (включая образование временных связей) сам по себе остаётся одним и тем же на очень разных уровнях эволюции и на разных уровнях нервной деятельности какого-либо высокоразвитого организма. Это генетически низший, собственно рефлекторный субстрат. Переменная, усложняющая величина – противостоящее ему торможение. Тормозная доминанта как бы лепит, формирует антагонистический полюс – комплекс, или систему, возбуждения. Она отнимает у этого комплекса всё, что можно отнять, и тем придаёт ему биологическую чёткость, верность, эффективность» (Поршнева 2006: 234–235).

Далее автор обращается ко второму понятию своей теории, соединяя его с первым. Он раскрывает сущность широко распространенной в животном мире и до сих пор вполне распространенной и у людей имитации как «двигательно-подражательного безусловного рефлекса, погребённого в подкорковых образованиях у взрослого животного», доказывает первичность имитации действий и вторичность имитации результатов этих действий, в частности доказывая это на примере изготовления в палеолите каменных рубил, и наконец констатирует связь нарастающих от низших форм жизни к высшим тормозной доминанты и имитации, заключающуюся в том, что тормозная доминанта, обуславливающая «поведенческие акты, прорывающиеся на поверхность жизнедеятельности организма в условиях ультрапарадоксального состояния», может стимулировать «подражательное поведение у другого организма», то есть имитацию им этого состояния (Поршнева 2006: 271–299). Б. Ф. Поршнева сообщает о примерах таких совпадений у птиц и обезьян и наконец обращает внимание на два сохранившихся у человечества с архаичных времен способа имитации, вызванной обеспеченным тормозной доминантой ультрапарадоксальным состоянием: «Хорошо известно сильное имитатогенное действие у нас, людей, вне речевой сферы таких агентов, как зевание, улыбка.⁴ Подражание в этих случаях протекает совершенно помимо сознания и воли. [...] Да, в принципе, при стечении благоприятных биологических условий, неадекват-

4 У Чарльза Дарвина можно найти примеры других имитаций: «По уверению одного лица, на которое я могу положиться, нередко можно услышать, как многие зрители начинают откашливаться всякий раз, когда выступающий перед ними певец внезапно охрипнет. [...] Я слышал также, что на состязаниях в прыжках многие из зрителей [...] начинают двигать ногами в момент, когда прыгун делает прыжок» (Дарвин 2001: 33).

ный рефлекс одного организма может провоцировать имитативный рефлекс у другого организма, тем самым отесняя иные реакции и действия этого последнего. Соответственно мы и называем этот «нерациональный» физиологический акт интердикцией», которая как «специфическая форма торможения образует фундамент, на основе которого возможен переход от первой сигнальной системы (безусловные и условные рефлексы) ко второй – к человеческой речи. Однако сама по себе интердикция ещё не принадлежит ко второй сигнальной системе. [...] ... механизм интердикции заложен в глубинах первой сигнальной системы. Он может быть расчленён на целую иерархию, и только верхний её уровень, её предельная вершина лежит у подножия первого этажа человеческой речи» (Поршнева 2006: 299–301).

В формуле «тормозная доминанта + имитация = интердикция как физиологическая предтеча появления языка» нас сейчас интересует лишь имитация, поскольку ее функция – создание копий.

Коммуникативная роль имитации может показаться неубедительной лишь с позиций физиологии нервной системы современного человека, склонного к имитации все реже по мере взросления и когнитивного развития.⁵ Убедительность имитации именно в такой функции выглядит отчетливее, если вспомнить идею Л. С. Выготского о сходстве онтогенеза и филогенеза, которая в последние десятилетия активно поддерживается и развивается учеными, работающими в области смежных – антропоцентрических – наук (Барулин 2008: 52). Хорошо известными являются многочисленные факты имитации не только у животных, особенно в печально известном стадном инстинкте, когда абсолютно все животные повторяют действия или вожака, или того, кто проявит действие первым, но и у первобытных людей, и у современных дошкольников, инстинктивно во всем копирующих взрослых людей.

Еще одним, причем, возможно, более веским, доказательством того, что имитация причастна к появлению языка, является то, чего Б. Ф. Поршнева в свое время имел полное научное право не предвидеть: в 1990-е годы в головном мозге человека, приматов и даже некоторых видов птиц профессором Пармского университета Джакомо Риццолатти с коллегами были открыты «зеркальные нейроны», которые отвечают именно за имитацию, или подражание, что было описано Джакомо Риццолатти и философом Коррадо Синигальей в их совместной монографии (Риццолатти – Синигалья 2012: 109–148).⁶

5 Хорошо известно, как в прежние времена в учебных заведениях (особенно в школах) ныне развитых стран практиковалось, а в ряде стран практикуется до сих пор совершенно имитационное по своей сути зазубривание наизусть, причем даже старшеклассниками и студентами, больших фрагментов лекций или учебников, когда какое-либо отступление от текста было (или является) недопустимым.

6 Следует заметить, что за 30 лет до открытия зеркальных нейронов канадский и американский психолог Альберт Бандура начал разрабатывать социальную теорию имитации, которая явилась продолжением начавшихся в 1930-е годы исследований вначале Эдвина

Переход мысли авторов от присущей зеркальным нейронам функции обеспечения имитации к их роли в создании речевого общения представляет несомненный интерес. Вначале, после тщательного взвешивания всех нейропсихологических «за» и «против», авторы монографии приходят к выводу, что «система зеркальных нейронов на самом деле играет важнейшую роль в процессах подражания, перекодируя наблюдаемые действия в двигательные коды и тем самым давая нам возможность их повторить» (Риццолатти – Синигалья 2012: 129). Здесь, как можно убедиться, Д. Риццолатти и К. Синигалья описывают и обобщают результаты наблюдений за проще всего воспринимаемыми двигательными актами, однако понятно, что слова тоже могут обозначать действия, поэтому при чтении описания действия или при слушании устного рассказа о таком действии зеркальные нейроны должны активироваться так же, как при зрительном наблюдении самого такого действия. Если, как пишут авторы, зеркальные нейроны отвечают за имитацию «зрительной информации» (Риццолатти – Синигалья 2012: 132), то очевидно, что, с одной стороны, зрительно воспринимаются и язык жестов, и письменные тексты, с другой стороны, с точки зрения информативности, нет содержательного различия между текстовыми информацией, полученными зрительно и акустически (а также, слепыми людьми в специальных книгах, тактильно). Поэтому неудивительно, что Д. Риццолатти и К. Синигалья наконец обращают внимание и на этот аспект деятельности зеркальной системы мозга, признавая, что «поступательное развитие системы зеркальных нейронов сыграло ключевую роль в появлении и эволюции способности человека к коммуникации, сначала с использованием жестов, а потом и устной речи», и что «истоки межличностной коммуникации стоит искать не только в двигательной модальности, но и в увеличении интеграции мимических, ручных и, не в последнюю очередь, вокальных жестов, чему также способствует возникновение соответствующих зеркальных систем. [...] Вполне вероятно, что наши человекообразные предки, жившие 20 миллионов лет назад, обладали уже зеркальной нейронной системой, позволявшей им выполнять и распознавать простые моторные акты, такие как хватание, удержание и так далее, и что наши общие предки с шимпанзе около 5–6 миллионов лет назад также имели зеркальные нейроны, обеспечивавшие простейшие формы подражания⁷» (Риццолатти – Синигалья 2012: 140–142).

► Б. Холта и Гарольда Ч. Брауна, а затем Нила Миллера и Джона Долларда и которую он с 1986 года называет социально-когнитивной теорией (Bandura 1986).

7 Другой известный нейропсихолог, активный сторонник теории зеркальных нейронов Вильянура Рамачандран даже называет их «нейронами, которые определили цивилизацию» (Рамачандран 2014: 139–160). Впрочем, было бы некорректным не заметить, что у теории зеркальных нейронов, как у всякой революционной концепции, имеются скептически настроенные противники, обращающие внимание на ее отдельные труднообъяснимые аспекты (см. об этом Бушов – Светлик 2018: 61–63). Однако, во-первых, противников данной те-

Совершенно очевидно, что признание Д. Риццолатти и К. Синигальей ведущей роли подражания, или имитации, в глоттогенезе полностью совпадает с убеждением о роли имитации, или подражания, в том же процессе Б. Ф. Поршнева, не дожившего до открытия зеркальной системы мозга примерно два десятилетия, но детально обосновавшего ту же глоттогенезную важность имитации с позиций физиологии нервной системы: Б. Ф. Поршневу именно в ней открыл данный аспект имитации – Д. Риццолатти и К. Синигалья показали обеспечивающую ее нейронную структуру⁸ и тоже признали глоттогенезную важность обеспеченной данной структурой имитации.

Из признания имитационной важности зеркальных нейронов следует, что за имитацию отвечают находящиеся в коре головного мозга нейроны, для которых, как мы можем лишь предположить, поскольку специалистами в данной области не являемся, универсально не важно, что именно имитировать – очевидное внешнее поведение или скрытые от глаз внутренние структуры, каковыми являются и генетические структуры, пронизывающие мозг, контролирующие его наследственное развитие. Как известно, в истории человечества генетический код контролирует развитие мозга, как правило допуская позитивные мутации, обуславливающие его эволюцию. Несложно допустить, что при таком тотальном контроле контакт нейронов с генетическим кодом неизбежен, поэтому, когда у прачеловека неосознанно возникла потребность в передаче и хранении полученных знаний, то есть в создании языка, в этом создании участвовали нейроны, контактирующие с генетическим кодом, строение которого и легло в основу создаваемой структуры языка, которая наложилась на структуру генетического кода. Понятно, что сознательно или неосознанно человек стремится избегать создания чего-то принципиально нового, если под рукой имеется то, что для создания этого нового можно использовать. Создание человеком чего-то нового с опорой на данные именно такого, поверхностного, восприятия вполне естественно, особенно на ранних этапах его когнитивной эволюции. Этот же перцептивный принцип применяется и в дальнейшем строительстве языковых структур, причем и на относительно поздних этапах их создания. Например, такое проявление языковой универсалии, как относительно позднее создание форм будущего времени, в русском языке произошло с использованием «подручных» глагольных

► ории существенно меньше, чем ее сторонников, а во-вторых, как хорошо известно, критика любой теории является отменным стимулом для большего, уточняющего ее развития.

8 Некоторые исследователи полагают, что за имитацию отвечают не только зеркальные нейроны, поскольку «во время имитации также активируются лобные и теменные области, которые обычно не относят к классической зеркальной системе» (Бушов – Светлик 2018: 69). Однако не менее ясно и то, что такая характерная для работы мозга кооперация предполагает ведущую роль одних структур и поддерживающую роль других, что позволяет признать ведущую роль зеркальных нейронов в обеспечении имитации.

форм настоящего времени: пусть форм специальных «будущностных», но с флексиями настоящего времени глагола *быть* (*буду, будешь, будет...*) + *инфинитив* для форм НСВ и форм настоящего времени глаголов НСВ для глаголов СВ (ср. *читаю – прочитаю, понимаешь – поймешь*): если глаголы СВ не имеют форм настоящего времени, то даже подсознательно велик соблазн использовать такие, уже готовые, формы для создания форм времени будущего, ведь спрягаемые формы глаголов, инфинитивы которых идентифицируются как формы СВ, невозможно признать формами времени настоящего. Очевидно, по этому же алгоритму прошитыми генетическим кодом нейронами изначально и создавался язык: нет необходимости создавать с нуля принципиально новую структуру, если на поверхности лежит структура готовая: генетический код, который можно скопировать (= сымитировать).

Неизбежность появления потребности в создании языка сегодня обосновывается и нейрофизиологами, которые утверждают, что если у шимпанзе развитие мозга больше подконтрольно генетическому коду, то у человека важнейшую роль в формировании мозга играет среда, в то время как влияние генов у человека в сравнении с влиянием генов у шимпанзе является более слабым. Такое относительно слабое регулирование генами человеческого мозга делает его функционально гибким, что позволяет ему быстро обучаться новым навыкам и усваивать новые знания (Gómez-Robles et al. 2015). Важно учитывать и то, что меньшее влияние генетической наследственности на нейроны человеческого мозга, обеспечивающее его функциональную гибкость, совмещается с большей чувствительностью генов человеческого мозга в сравнении с чувствительностью мозговых генов шимпанзе, и эта чувствительность генов человеческого мозга обуславливает, в частности, и успешность обучения чему-либо (Sousa et al. 2017).

Таким образом, вполне очевидно, что широко распространенная в животном мире и все реже проявляющаяся у людей как в онто-, так и в филогенезе имитация является древнейшей, обеспеченной деятельностью зеркальных нейронов физиологической структурой, которая, как независимо друг от друга доказывают Б. Ф. Поршнев и Д. Риццолатти с К. Синигальей, внесла существенный вклад в становление языка. Следовательно, имитация – это домыслительная и доязыковая физиологическая структура, которая именно поэтому и могла проявляться в организме подсознательно, то есть независимо от воли и сознания человека. И на основании этих выводов логично прийти к заключению, что имитация, которая помогла создать язык, вполне могла при этом создании имитировать генетический код, по которому язык, как сегодня вполне очевидно, и создавался. Представить другую причину изоморфизма генетического и лингвистического кода невозможно, поскольку аксиоматически понятно, что языки

создавались (и до сих изменяются, но уже под влиянием обусловленной качеством восприятия логики) людьми неосознанно, а в таком домыслительном⁹ и перцептивно синкретичном состоянии у человека просто не могло быть другой физиологической структуры, которая могла бы что-то скопировать.¹⁰ Роман Якобсон интуитивно и провидчески понимал, что причина указанного изоморфизма – в копировании, но у него не было соответствующих физиологических и нейропсихологических доказательств, которые приводятся нами в данной статье.

Физиологической силой подсознательной имитации можно объяснить и явления, политкорректно названные Т. В. Гамкрелидзе «творческими актами отдельных выдающихся личностей» (Гамкрелидзе 1988: 7), которые не вполне научно, но верно можно назвать интуитивными озарениями, в частности интуитивными озарениями Н. Я. Марра и древнекитайских философов. Людям, выдающимся не настолько, трудно представить, как в мозге человека может сработать не осознаваемая им имитация не воспринимаемого ни одним из органов чувств генетического кода, да к тому же таким ясным образом, чтобы создать на ее основании теорию, но очевидно, что другого объяснения указанных озарений быть не может, и объяснение этих озарений действием имитации, вне всяких сомнений, лучше их объяснения ничем по сути не объясняющей подсознательностью. Если имитация генетического кода была успешной при создании языка древними людьми, то по аналогии нетрудно допустить, что хотя бы иногда такая имитация могла быть успешной и в интуитивных озарениях некоторых живших позже, в том числе относительно современных, людей.

Важно, впрочем, заметить, что в генетическом коде нет звуков или букв, которые могли бы быть сымитированы при интуитивном озарении, поэтому понятно, что звуковое и буквенное наполнение четырех триплетов Н. Я. Марра либо было им надумано, либо галлюцинаторно предстало перед его мысленным взором в момент такого озарения.

9 По свидетельству М. М. Маковского, глаголы всех индоевропейских языков со значением «думать» изначально имели значение «следить за ритуальным актом, умственно участвуя в нем» или «впадать в религиозный транс», не имеющее ничего общего с процессом самостоятельного мышления (Маковский 1992: 153).

10 Не вполне понятно, как биологическая по своей сути информация о поведенческой сущности такой физиологической структуры, как имитация, будучи скрупулезно проанализированной историком и философом Б. Ф. Поршневым, могла оказаться вне сферы внимания виднейшего биолога Франсуа Жакоба, так и не признавшего происхождение лингвистического кода от кода генетического. Очевидно, открытие около тридцати лет назад отвечающих за имитацию зеркальных нейронов вполне могло бы убедить его в обратном.

3 КОГНИТИВНО-ЭВОЛЮЦИОННОЕ ОБЪЯСНЕНИЕ ПРИЧИНЫ БОЛЬШЕЙ РАЗВИТОСТИ ФОНЕТИЧЕСКОГО ИНВЕНТАРЯ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ КОДЕ В СРАВНЕНИИ С ИНВЕНТАРЕМ КОДА ГЕНЕТИЧЕСКОГО

Прежде всего необходимо признать, что язык с присущим ему лингвистическим кодом, подобным коду генетическому, существует только у человека. Вопрос о «языках» животных можно считать давно закрытым: у животных имеются не усваиваемые в детском возрасте в среде себе подобных языки, а врожденные системы коммуникации, представляющие собой закрытые, ограниченные наборы сигналов. Как верно замечает С. А. Бурлак, от базирующейся на ограниченной и неизменяемой группе врожденных сигналов коммуникации животных, в том числе таких самых развитых в когнитивном отношении приматов, как шимпанзе, человеческий язык отличается достраиваемостью (Бурлак 2011: 373), которую следует понимать шире, чем рекурсию, которая фиксируется лишь на синтаксическом уровне. Человек вынужден достраивать язык в ходе познания для улучшения возможностей коммуникации и хранения знаний. С позиций когнитивно-эволюционной теории, неосознанное восприятие людьми возможностей достраивания языка есть восприятие альтернатив его развития, то есть восприятие альтернативное, высшая степень восприятия.

Безусловно, крайне важно было бы знать, какими звуковыми инвентарями обладали языки на заре своих возникновений и как эти инвентари соотносились с инвентарем генетического кода в количественном отношении, то есть действительно ли эти инвентари представляли собой четыре триплета звуков, как это представлял Н. Я. Марр. Но доказательно судить о начальном количестве звуков разных языков невозможно уже хотя бы той причине, что изначально все языки были бесписьменными, в силу чего свидетельств их начальных звуковых инвентарей сохраниться не могло. Невозможно дать ответ и на вопрос о том, был на Земле изначально только один праязык, от которого произошли все остальные (моногогенез), или же языки возникали в разных местах и в относительно разное время (полигенез).

Однако с позиций когнитивно-эволюционного подхода весьма очевидно то, что, в отличие от кода генетического, лингвистический код напрямую связан с мышлением, а именно с присущим ему строем – логикой, качеством которой зависит непосредственно от качества восприятия, а значит, с качеством логики и восприятия коррелирует и исключительно формально-строительная основа лингвистического кода – фонетический строй языка.

Письменные периоды существования языков позволяют видеть в них, во-первых, асимметрию, временами весьма существенную, вокализма и консонантизма и, во-вторых, изменения звуковых составов языков. Как правило, это либо самостоятельное изобретение новых звуков для расши-

рения смысловозначительной способности языков, развитость которой вос-
требована процессом познания человеком окружающей действительности,
либо их изобретение как реакция на утрату других звуков или на изменение
других фонетических характеристик, прежде всего ударения, во избежание
ущерба для смысловозначительной способности языков. В любом из ука-
занных двух случаев это результат неосознанного, но альтернативного вос-
приятия возможностей развития и/или сохранения смысловозначительной
способности языков, и, в отличие от кода генетического, важного для сохра-
нения наследственности, в противоположном такому сохранению процессе
познания невозможно обойтись без кода лингвистического, который в этом
процессе обречен на постоянное, более всего возможное при альтернатив-
ности восприятия совершенствование, которое, разумеется, не всегда быва-
ет успешным. Поскольку, как мы показали выше, простейшими единицами
лингвокода, теоретически сопоставимыми с простейшими единицами кода
генетического, являются звуки, рассмотрим примеры совершенствования
лингвокода на фонетическом материале (в основном русского языка).

Начнем с наблюдения А. А. Потебни над фонетическими строями древ-
них языков: «Древние языки, по крайней мере индоевропейские, имеют толь-
ко три основные гласные (*a, u, y*) и уже относительно поздно вырабатывают
те неуловимые для непривычного слуха средние звуки, какие встречаем во
многих новых языках. Это зависит не от невозможности принудить органы
произнести эти звуки, а от того, что они не замечались, хотя и могли случай-
но встречаться в говоре» (Потебня 2007: 67). Очевидно, что слова «не заме-
чались» прямо коррелируют с такой когнитивной структурой, как восприя-
тие, которое в описанном случае альтернативным признать невозможно.

Теперь обратимся к некоторым компаративным фактам, приведенным
Б. А. Серебренниковым. В финском языке имеется наиболее скудный среди
всех финно-угорских языков состав согласных, что часто компенсируется
длинными словами с удвоенными согласными и гласными: финны стихийно
восприняли именно такую возможность удовлетворить потребность в боль-
шем смысловозначении. Сходным путем неосознанно пошли носители га-
вайского языка: в нем только 12 фонем, 5 гласных и 7 согласных, поэтому
в этом языке частотны такие длинные, но фонетически несложные слова,
как, к примеру, *манаманалима* («палец»). В этом слове только 3 сонорных
согласных [*m*], [*n*], [*l*] и два гласных [*a*] и [*u*], один из которых – [*a*] – по-
вторяется пять раз, но в составе повторяющихся слогов (ср. во включающем
«океанический субстрат» малагасийском названии столицы Малагасийской
республики: *Антананариву*). Кабардинские языки содержат только два глас-
ных, что компенсируется значительным количеством согласных: от 70 до
80 (Серебренников 1988: 117–119). Здесь уместно добавить, что носители
древнерусского языка тоже неосознанно компенсировали возникшее после
падения редуцированных ухудшение смысловозначения развитием консо-

нантизма, но не так кардинально, как это сделали носители кабардинских языков только потому, что носители древнерусского утратили только два сильнопозиционных при музыкальном ударе звука (*[ʔ]* и *[b]*), но сохранили шесть, а не два, как изначально сложилось в языках кабардинских. У носителей древнерусского были альтернативные возможности осуществления такой компенсации, например удвоением звуков, как в финском, или созданием новых гласных, к примеру гласных крайне переднего ряда, обозначаемых буквами *e* и *u*, как во французском, но носители русского языка не выбирали, потому что не задумывались о таком выборе по причине закономерного отсутствия у них в то время альтернативного восприятия.¹¹ Они поверхностно восприняли только одну возможность компенсировать утрату двух гласных: увеличить количество согласных за счет различения их по признакам глухости-звонкости и твердости-мягкости.

То, что финны, гавайцы, кабардинцы и русские всё же нашли альтернативы недостатку вокализма, можно трактовать как результаты альтернативного восприятия. Но объяснить тот факт, что одну и ту же проблему недостатка вокализма финны решили повтором звуков, гавайцы – повтором слогов, а кабардинцы и русские – соответственно существенным и сравнительно умеренным расширением консонантного инвентаря, можно только случайно-поверхностным восприятием соответствующей возможности: какой-то один креативный носитель – наверняка без сравнения альтернативных возможностей – изобретал фонетическое новшество¹² – и оно конвенционализировалось всеми носителями языка (что, разумеется, случается далеко не всегда).

Перцептивными проблемами объясняются и лакуны в логически стройных фонетических системах языков.¹³ Так, носителями русского языка не были восприняты возможности создания мягкого варианта аффрикаты *[ц]*, как это произошло, например, в украинском, и твердого варианта аффрикаты *[ч]*, как это произошло, например, в польском.

Не всегда основано на альтернативности восприятия стихийное применение закона аналогии (Шахматов 2002: 248–266). Например, при склонении существительных память о превратившемся в полный звук редуцированном проявлялась в выпадении этого звука в косвенных падежах: *сон* (из *сънь*) – *сна*, *день* (из *дьнь*) – *дня*. Но по простой, не продуманной аналогии с этим явлением выпадение гласного стало наблюдаться и в словах, где этот гласный

11 В. В. Колесов прямо называет «мировосприятие древнерусского человека» «синкретичным» (Колесов 1986: 7).

12 Трудно не согласиться с М. Н. Эпштейном в том, что любое языковое новшество «возникает в сознании и речи индивида, а затем уже принимается или отторгается языковым сообществом. Народ как единое целое не может сам ничего написать или произнести, у него нет руки или рта» (Эпштейн 2016: 7).

13 Как справедливо замечает С. А. Бурлак, «не существует языка, в котором фонемный инвентарь был бы устроен совершенно хаотически» (Бурлак 2011: 61).

был изначально полным: *ров* (из *ровъ*) – *рва*, *лед* (из *ледь*) – *льда* (Черных 1962: 112; Иванов 1983: 182–183). П. С. Кузнецов пишет, что в аналогии «проявляется обобщающая работа человеческого мышления, результатом которой является усиливающая[ся – С. П.] тенденция выражать подобные значения одними и теми же средствами» (Борковский – Кузнецов 1965: 179). Однако такая «обобщающая работа человеческого мышления», в целом возможная при абстрактности мышления, обеспеченной альтернативностью восприятия конкретного и обобщенного, часто оказывается нивелирующей существенные различия.

Но гораздо чаще в русском языке наблюдались преодолевающие запреты восприятия альтернатив.

Так, в древнерусском языке заднеязычные [к'], [г'], [х'] не могли сочетаться с гласным переднего ряда [и] еще с праславянских времен, меняясь перед ним на более для него в то время удобные [ц'], [з'], [с'] (Дурново 1924: 125–126; Черных 1962: 142–144; Борковский – Кузнецов 1965: 129; Иванов 1983: 211–212; Горшкова – Хабургаев 1981: 76–77), что объясняется недостаточной развитостью артикуляционного аппарата его носителей в то время, ведь слишком далеки друг от друга места образования заднеязычных согласных и гласных переднего ряда. Но с XII–XIII вв. наблюдается артикуляционно-консонантный (компенсирующий уменьшение состава гласных после падения редуцированных) прогресс: начинают появляться сочетания [к'и], [г'и], [х'и] внутри морфем, а [кы], [гы], [хы] сохраняются на их стыках. Прекращение указанного чередования перед [и] свидетельствует об определенной активизации у носителей русского языка альтернативности восприятия: проявилась способность сравнить следование «детскому» по своей сути удобству произношения с обеспечивающим ясность тождеством звука самому себе и предпочесть более логичную ясность смысловоразличения менее логичному – как не способствующему такой ясности – удобству произношения.

После утраты редуцированных твердые звуки – как предлоги так и префиксы, этимологическая связь которых с предлогами хорошо известна, – стали оказываться в позиции перед [и]: [с'и]ваном – [с-и]ваном, [с'и]скати – [с-и]скати. В подобных остальных (не предложно-префиксальных) случаях в русской фонетике всегда срабатывала регрессивная ассимиляция ([с'и]ваном, [с'и]скати). Однако позже в таких ситуациях стало наблюдаться обратное явление, то есть ассимиляция прогрессивная: не предшествующий согласный стал смягчаться перед гласным переднего ряда, а последующий [и] отреагировал продвижением по ряду назад, превратившись в [ы], после твердого согласного: [сы]ваном, [сы]скать. Объяснения этому явлению в литературе по исторической грамматике, в которой такая прогрессивная ассимиляция описана (Черных 1962: 114; Борковский – Кузнецов 1965: 128–129; Иванов 1983: 209–211; Горшкова – Хабургаев 1981: 81–83),

мы не обнаружили. Но интересным представляется мнение М. В. Панова, по метафорическому выражению которого в этих случаях «предлог бунтовал: он хотел везде быть равен себе» (Панов 2002: 125). Разумеется, то же «бунтарство» в этих ситуациях следует относить и к префиксу. Русские предлоги и этимологически производные от них префиксы не меняют в своих последних или единственных звуках твердость на мягкость ни при каких «традиционно смягчающих» обстоятельствах: ни перед [u], ни перед [e], ни перед [j]. Более того, по многочисленным наблюдениям исследователей, в современной русской фонологии регрессивная ассимиляция в целом постепенно сходит на нет: перед мягкими согласными твердые все чаще не смягчаются, все чаще можно слышать [вм'ес'т'ь], а не [в'м'ес'т'ь]. Несмягченные перед мягкими зубные М. В. Панов называет немаркированными по мягкости-твердости и обращает внимание на то, что «это рождение немаркированных единиц» начинает наблюдаться лишь в конце XIX века (Панов 2002: 443). Л. Л. Касаткин, проанализировав все имеющиеся объяснения данного явления, предлагает считать его причиной «внутреннюю перестройку фонологической системы – изменение в языковом сознании говорящих..., когда первый мягкий согласный подобных сочетаний, представлявший твердую/мягкую архифонему, был переинтерпретирован как вариант твердой фонемы. В результате и возникло стремление заменить его доминантой этой твердой фонемы – основным ее представителем» (Современный русский язык... 2008: 276; см. также 274–374). С позиций когнитивно-эволюционной теории, весьма общая формулировка «изменение в языковом сознании говорящих» нуждается в уточнении. По нашему мнению, такое изменение могло произойти при достаточном для этого уровне развития абстрактного мышления, поскольку интерпретировать (конечно, подсознательно) варианты как разновидности одной фонемы – без отвлеченного представления каждого из них – невозможно. В свою очередь абстрактность мышления может быть обеспечена только альтернативностью восприятия. Мы склонны полагать, что, альтернативно воспринимая фонетические явления русского языка, современные его носители не могут не воспринимать противоречие между мягким произношением и «твердым», без графического обозначения мягкости, написанием согласного звука перед мягким согласным, что и приводит к интерпретации этого первого согласного как твердого.¹⁴

Примечательно, что в русском языке «в новое время корреляция по твердости ~ мягкости как бы расширяет свои возможности, охватывая новые согласные, формируя новые сильные позиции и сокращая число слабых позиций» (Горшкова – Хабургаев 1981: 119). Сейчас, судя по всему, упо-

14 Что касается противоречия между написанием и произношением редуцированных гласных, то оно не разрешается, по-видимому, потому, что в сфере фонетического смысло-различения, в соответствии с «законом Бодуэна», ставка сделана на согласные, из-за чего редуцированные гласные не получают специальных графических форм.

мянутое расширение можно констатировать и без осторожного «как бы»: примеры обычного смягчения и сравнительно нового для русского языка несмягчения согласного перед [e] в [нлс'т'ел'] и [нлстел'], [с'ер] и [сер] весьма показательны в плане обеспечения смысловоразличения твердостью и мягкостью согласных и вписываются в обеспеченную альтернативностью восприятия универсальную тенденцию к фонологической симметрии, которая, безусловно, не бывает абсолютной, поскольку в любой фонетической системе имеются исторически устоявшиеся пробелы, не обнаруживающие стремления к симметрии (Хоккет 1970: 72–73), например упомянутые выше русские непарные по твердости-мягкости [ч] и [ч].

Об альтернативности восприятия свидетельствуют также случаи изменения на стыке предлога с именем, например изменения *с своей стороны* (Богородицкий 2004: 215) в *со своей стороны*. *С своей* трудно воспринять на слух как включающее предлог *с*, и затруднительно артикулировать двойное [с] перед согласным, каковые трудности и обусловили поиск и нахождение такой альтернативы, как вставка гласного.

Большую регулярность в настоящее время приобрела обусловленная альтернативностью восприятия вставка *н* в начале косвенных падежных форм личных местоимений при их сочетании с предлогами (*у него, за нее, от них*), позволившая отличать личные местоимения от притяжательных не только в контексте (*у его друга, за ее семьей, от их дома*). Столетие назад эта регулярность еще не была абсолютной. Так, В. И. Чернышев констатировал в то время сохранение прежней тенденции в сочетаниях с не самыми частотными предлогами *кроме, мимо, около, между* (*кроме его, мимо ее, около их, между ими*) (Чернышев 1970: 542).

Обусловленные альтернативностью восприятия, мотивировавшей абсолютную логичность соответствующих действий, эволюционные изменения происходят и в сфере русского ударения.

Так, в XX веке особенно распространенным и в то же время необратимым стало восприятие такой возможности оптимизации звукового строя языка, как «отказ от переноса ударения на предлог», когда предлог – односложный, например вместо *выйти из лесу, из дому* все чаще наблюдается *выйти из леса, из дома* (Современный русский язык... 2008: 376–379), что, безусловно, логично ведь, как правило, в сочетаниях предлогов с существительными ударение ставится на последних, а ударение на предлогах сохранялось с дописьменных времен, когда в представлении носителей языка предлог и существительное синкретично составляли одно – в полном смысле фонетическое – слово.

Постепенно – по неущербной для смысловоразличения аналогии с большинством – происходит смещение ударения у бесприставочных возвратных глаголов с подвижным ударением с постфикса на основу: не *дался*, а *дался*, не *родился*, а *родился* (Современный русский язык... 2008: 381–383), что

тоже обусловлено восприятием большинства как альтернативы нелогичной былой исключительности.

В рамках статьи мы могли привести лишь некоторые фонетические примеры относительно редкого поверхностного восприятия и более частого альтернативного восприятия возможностей фонетических улучшений. Но приведенного, очевидно, достаточно, чтобы подтвердить постулированное нами выше, а также признать правоту предположения Д. Риццолатти и К. Синигальи о том, что «эволюционная необходимость в формировании более сложных форм коммуникации подтолкнула развитие высококодифференцированного нейронного механизма контроля за произношением, который затем не только контролировал произнесение специфических звуков, но также и способствовал созданию постоянно расширяющейся (на самом деле, практически бесконечной) совокупности возможных комбинаций звуков, которая привела в итоге к отделению системы голосовой коммуникации от жестовой» (Риццолатти – Синигалья 2012: 146).

Непосредственная связь лингвистического кода с логикой и восприятием обуславливает постоянную вовлеченность лингвистического кода в процесс познания, расширение которого обуславливает потребность в достраивании лингвистического кода, включая звуковой его инвентарь, чего нельзя констатировать для кода генетического. Пусть неосознанное, но все же преимущественно перцептивно альтернативное достраивание звукового инвентаря лингвистического кода¹⁵ для обеспечения смысловоразличения в ходе расширения процесса познания и является причиной отличия звукового инвентаря лингвистического кода от инвентаря кода генетического: в отличие от лингвистического кода, генетический код не задействован в процессе познания,¹⁶ поэтому у него отсутствует потребность выполнять функции коммуникации и хранения полученных в ходе познания сведений.

Таким образом, в статье, с позиций когнитивно-эволюционной теории, доказано, что весьма вероятной причиной изоморфизма генетического и лингвистического кодов, равно как и причиной подсознательного строительства отдельными личностями семиотических систем по модели генетического кода, является функционирование такой поддержанной деятельностью зеркальных нейронов домыслительной и доязыковой физиологической структуры, как имитация, а большая развитость строительного – фонетического – инвентаря в коде лингвистическом в сравнении с кодом генетическим объясняется обусловленной альтернативностью восприятия потребностью в достраивании фонетических систем в процессе познания,

15 Конечно, в соответствии с возможностями артикуляционного аппарата при постепенном избавлении от трудных для произношения звуков (ср. трудность произнесения звука, обозначаемого при помощи диафрагмы и напоминающего икоту, в бушменских языках).

16 По крайней мере, не участвует в нем активно, а, скорее, крайне редко срабатывает постфактум как реакция на изменение среды в процессе естественного отбора.

в котором лингвистический код, в отличие от кода генетического, задействован весьма активно.

ЛИТЕРАТУРА

- Абаев 1986** = В. И. Абаев, *Parerga 2: языкознание описательное и объяснительное: о классификации наук*, в: *Вопросы языкознания*, Москва, 1986, № 2, 27–39.
 [V. I. Abaev, *Parerga 2: jazykoznanie opisatel'noe i ob"jasnitel'noe: o klassifikacii nauk*, v: *Voprosy jazykoznanija*, Moskva, 1986, no. 2, 27–39.]
- Аристотель 1978** = Аристотель, Вторая аналитика, в: Аристотель, *Сочинения в четырех томах 2*, под ред. З. Н. Микеладзе, Москва: Изд-во социально-экономической литературы «Мысль», 1978, 255–346.
 [Aristotel', *Vtoraja analitika*, v: *Aristotel', Sočinenija v četyreh tomah 2*, pod red. Z. N. Mikeladze, Moskva: Izd-vo social'no-ekonomičeskoj literatury «Mysl'», 1978, 255–346.]
- Барулин 2008** = А. Н. Барулин, К аргументации полигенеза, в: *Разумное поведение и язык 1: коммуникативные системы животных и язык человека; проблема происхождения языка*, сост. А. Д. Кошелев – Т. В. Черниговская, Москва: Языки славянских культур, 2008, 41–58.
 [A. N. Barulin, *K argumentacii poligeneza*, v: *Razumnoe povedenie i jazyk 1: komunikativnye sistemy životnyh i jazyk čeloveka; problema proishoždenija jazyka*, sost. A. D. Košelev – T. V. Černigovskaja, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2008, 41–58.]
- Богородицкий 2004** = В. А. Богородицкий, Синтаксис родительного падежа в русском языке, в: В. А. Богородицкий, *Очерки по языковедению и русскому языку*, Москва: Едиториал УРСС, 2004, 210–218.
 [V. A. Bogorodickij, *Sintaksis roditel'nogo padeža v russkom jazyke*, v: V. A. Bogorodickij, *Očerki po jazykovedeniju i russkomu jazyku*, Moskva: Editorial URSS, 2004, 210–218.]
- Борковский – Кузнецов 1965** = В. И. Борковский – П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Наука, 21965.
 [V. I. Borkovskij – P. S. Kuznecov, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*, Moskva: Nauka, 21965.]
- Бурлак 2011** = С. Бурлак, *Происхождение языка: факты, исследования, гипотезы*, Москва: Астрель CORPUS, 2011.
 [S. Burlak, *Proishoždenie jazyka: fakty, issledovanija, gipotezy*, Moskva: Astrel' CORPUS, 2011.]
- Бушов – Светлик 2018** = Ю. В. Бушов – М. В. Светлик, *Зеркальные нейроны и их функции: учеб. пособие*, Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2018.
 [Ju. V. Bušov – M. V. Svetlik, *Zerkal'nye nejrony i ih funkcii: učeb. posobie*, Tomsk: Izdatel'skij Dom Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2018.]
- Гамкрелидзе 1988** = Т. В. Гамкрелидзе, Р. О. Якобсон и проблема изоморфизма между генетическим кодом и семиотическими системами, в: *Вопросы языкознания*, Москва, 1988, № 3, 5–8.
 [T. V. Gamkrelidze, R. O. Jakobson i problema izomorfizma meždu genetičeskim kodom i semiotičeskimi sistemami, v: *Voprosy jazykoznanija*, Moskva, 1988, no. 3, 5–8.]
- Горшкова – Хабургаев 1981** = К. В. Горшкова – Г. А. Хабургаев, *Историческая грамматика русского языка: учеб. пособие для ун-тов*, Москва: Высшая школа, 1981.
 [K. V. Gorškova – G. A. Haburgaev, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka: učeb. posobie dlja un-tov*, Moskva: Vysšaja škola, 1981.]
- Дарвин 2001** = Чарльз Дарвин, *О выражении эмоций у человека и животных*, Санкт-Петербург: Питер, 2001.
 [Čarl'z Darvin, *O vyražeenii emocij u čeloveka i životnyh*, Sankt-Peterburg: Piter, 2001.]
- Дурново 1924** = Н. Дурново, *Очерк истории русского языка*, Москва – Ленинград: Госиздат, 1924.

[N. Durnovo, Očerki istorii russkogo jazyka, Moskva – Leningrad: Gosizdat, 1924.]

Золян 2018 = С. Т. Золян, Генетический код: грамматика, семантика, эволюция, в: *МЕТОД: московский ежегодник трудов из обществоведческих дисциплин: сборник научных трудов*, РАН, ИНИОН, Центр перспективных методологий социальных и гуманитарных исследований, Москва, 2018 (выпуск 8: Образ и образность. от образования Вселенной до образования ее исследователя), 130–184.

[S. T. Zoljan, Genetički kod: grammatika, semantika, èvoljucija, v: *METOD: moskovskij èžegodnik trudov iz obščestvovedčeskikh disciplin: sbornik naučnyh trudov*, RAN, INION, Centr perspektivnyh metodologij social'nyh i humanitarnyh issledovanij, Moskva, 2018 (vyпуск 8: Obraz i obraznost'. ot obrazovanija Vselennoj do obrazovanija ee issledovatelja), 130–184.]

Иванов 1983 = В. В. Иванов, *Историческая грамматика русского языка: учеб. для студентов филол. спец. фак. ун-тов и пед. ин-тов*, Москва: Просвещение, 1983.

[V. V. Ivanov, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka: učeb. dlja studentov filol. spec. fak. un-ov i ped. in-tov*, Moskva: Prosvješćenie, 1983.]

Кибрик 1992 = А. Е. Кибрик, *Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке)*, Москва: Изд-во МГУ, 1992.

[A. E. Kibrik, *Očerki po obščim i prikladnym voprosam jazykoznanija (universal'noe, tipovoe i specifičnoe v jazyke)*, Moskva: Izd-vo MGU, 1992.]

Колесов 1986 = В. В. Колесов, *Мир человека в слове Древней Руси*, Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986.

[V. V. Kolesov, *Mir čeloveka v slove Drevnej Rusi*, Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta, 1986.]

Маковский 1992 = М. М. Маковский, *Лингвистическая генетика: проблемы онтогенеза слова в индоевропейских языках*, Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1992.

[M. M. Makovskij, *Lingvističeskaja genetika: problemy ontogeneza slova v indoevropejskikh jazykah*, Moskva: Nauka, Glavnaja redakcija vostočnoj literatury, 1992.]

Панов 2002 = М. В. Панов, *История русского литературного произведения XVIII–XX вв.*, Москва: Едиториал УРСС, 2002.

[M. V. Panov, *Istorija russkogo literaturnogo proiznošenija XVIII–XX vv.*, Moskva: Editorial URSS, 2002.]

Попов 2013 = С. Л. Попов, *Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования: монография*, Харьков: НТМТ, 2013.

[S. L. Popov, *Kognitivnye osnovanija èvoljucii form russkogo sintaksičeskogo soglasovanija: monografija*, Har'kov: NTMT, 2013.]

Попов 2017 = Сергей Попов, Когнитивно-эволюционное исследование появления определенного и неопределенного артиклей, в: *Jezikoslovni zapiski* 23.1, Ljubljana, 2017, 225–240.

[Sergej Popov, Kognitivno-èvoljucionnoe issledovanie pojavlenija opredelennogo i neopredelennogo artiklej, v: *Jezikoslovni zapiski* 23.1, Ljubljana, 2017, 225–240.]

Попов 2019 = Сергей Попов, Об объясняющей межъязыковые различия и объединяющей разнообразие языков мира универсальной перцептивной модели: детализация, в: *Jezikoslovni zapiski* 25.2, Ljubljana, 2019, 161–178.

[Sergej Popov, Ob ob"jasnajuščej mež"jazykovye različija i ob"edinajuščej raznobrazije jazykov mira universal'noj percipivnoj modeli: detalizacija, v: *Jezikoslovni zapiski* 25.2, Ljubljana, 2019, 161–178.]

Попов 2020 = Сергей Попов, Когнитивно-эволюционная интерпретация концепции Б. Ф. Поршнева о физиологических предпосылках появления языка, в: *Jezikoslovni zapiski* 26.1, Ljubljana, 2020, 187–204.

[Sergej Popov, Kognitivno-èvoljucionnaja interpretacija koncepcii B. F. Poršneva o fiziologičeskikh predposylkah pojavlenija jazyka, v: *Jezikoslovni zapiski* 26.1, Ljubljana, 2020, 187–204.]

Поршнев 2006 = Б. Ф. Поршнев, *О начале человеческой истории: проблемы палеопсихологии*, под ред. Б. А. Диденко, Москва: «ФЭРИ-В», 2006.

[B. F. Poršnev, *O načale čelovečeskoj istorii: problemy paleopsihologii*, pod red. B. A. Didenko, Moskva: «FÈRI-V», 2006.]

- Потебня 2007** = А. А. Потебня, *Мысль и язык*, Москва: Лабиринт, 2007.
[А. А. Potebnja, *Mysl' i jazyk*, Moskva: Labirint, 2007.]
- Рамачандран 2014** = В. Рамачандран, *Мозг рассказывает: что делает нас людьми*, пер. с англ. Елены Чепель, под научной редакцией к. психол. Н. Каринэ Шипковой, Москва: Карьера Пресс, 2014.
[V. Ramachandran, *Mozg raszkazyvaet: čto delaet nas ljud'mi*, per. s angl. Eleny Čepel', pod naučnoj redakcijej k. psihol. N. Karinè Šipkovej, Moskva: Kar'era Press, 2014.]
- Риццолатти – Синигалья 2012** = Дж. Риццолатти – К. Синигалья, *Зеркала в мозге: о механизмах совместного действия и сопереживания*, пер. с англ. О. А. Кураковой – М. В. Фаликман, Москва: Языки славянских культур, 2012.
[Dž. Riccolatti – K. Sinigal'ja, *Zerkala v mozge: o mehanizmah sovmestnogo dejstvija i sopereživanija*, per. s angl. O. A. Kurakovej – M. V. Falikman, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2012.]
- Серебренников 1988** = Б. А. Серебренников, *Роль человеческого фактора в языке: язык и мышление*, Москва: Наука, 1988.
[B. A. Serebrennikov, *Rol' čelovečeskogo faktora v jazyke: jazyk i myšlenie*, Moskva: Nauka, 1988.]
- Современный русский язык... 2008** = *Современный русский язык: активные процессы на рубеже XX–XXI веков*, Институт русского языка имени В. В. Виноградова РАН, отв. ред. Л. П. Крысин, Москва: Языки славянских культур, 2008.
[*Sovremennyj russkij jazyk: Aktivnye processy na rubeže XX–XXI vekov*, Institut russkogo jazyka imeni V. V. Vinogradova RAN, отв. red. L. P. Krysin, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2008.]
- Хоккет 1970** = Ч. Ф. Хоккет, Проблема языковых универсалий, в: *Новое в лингвистике 5*, Москва: Иностранная литература, 1970, 45–76.
[Č. F. Hokket, Problema jazykovyh universalij, v: *Novoe v lingvistike 5*, Moskva: Inostrannaja literatura, 1970, 45–76.]
- Черных 1962** = П. Я. Черных, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Учпедгиз, 1962.
[P. Ja. Černyh, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*, Moskva: Učpedgiz, 1962.]
- Чернышев 1970** = В. И. Чернышев, *Правильность и чистота русской речи: опыт русской стилистической грамматики*, в: В. И. Чернышев, *Избранные труды в 2-х т.* 1, сост. А. М. Иорданский – В. Г. Костомаров – И. Ф. Протченко, вступит. статья академика В. В. Виноградова, Москва: Просвещение, 1970, 443–641.
[V. I. Černyšev, *Pravil'nost' i čistota russkoj reči: opyt russkoj stilističeskoj grammatiki*, v: V. I. Černyšev, *Izbrannye trudy v 2-h t.* 1, sost. A. M. Iordanskij – V. G. Kostomarov – I. F. Protčenko, vstupit. stat'ja akademika V. V. Vinogradova, Moskva: Prosveščenie, 1970, 443–641.]
- Шахматов 2002** = А. А. Шахматов, *Очерк древнейшего периода истории русского языка*, Москва: Индрик, 2002.
[A. A. Šahmatov, *Očerk drevnejšego perioda istorii russkogo jazyka*, Moskva: Indrik, 2002.]
- Эпштейн 2016** = М. Н. Эпштейн, *От знания – к творчеству: как гуманитарные науки могут изменять мир*, Москва – Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2016.
[M. N. Ėpštejn, *Ot znanija – k tvorčestvu: kak gumanitarnye nauki mogut izmenjat' mir*, Moskva – Sankt-Peterburg: Centr gumanitarnyh iniciativ, 2016.]
- Bandura 1986** = А. Bandura, *Social foundations of thought and action: a social cognitive theory*, Englewood Cliffs – New Jersey: Prentice-Hall, 1986.
- Gómez-Roblesa et al. 2015** = Aida Gómez-Roblesa et al., Relaxed genetic control of cortical organization in human brains compared with chimpanzees, in: *PNAS*, 2015, vol. 112, no. 48, 14799–14804, <https://www.pnas.org/content/pnas/112/48/14799.full.pdf>.
- Jacob 1973** = François Jacob, *The logic of life: a history of heredity*, New York: Pantheon Books, 1973.

Jacob 1977 = François Jacob, The linguistic model in biology, in: Roman Jakobson, *Echoes of his scholarship*, ed. by D. Armstrong – C. H. van Schooneveld, Lisse, 1977.

Jakobson 1970 = Roman Jakobson, *Linguistics: main trends of research in the social and human sciences I*, Paris – The Hague, 1970.

Sousa et al. 2017 = André M. M. Sousa et al., Molecular and cellular reorganization of neural circuits in the human lineage, in: *Science*, 2017, 358, 1027–1032, <https://science.sciencemag.org/content/sci/358/6366/1027.full.pdf>.

POVZETEK

Kognitivno-evolucijska raziskava vzrokov za podobnosti in razlike med genetičnim in lingvističnim kodom ter posameznimi semiotičnimi sistemi

S kognitivnim in evolucijskim pristopom, predpostavko rastoče pozornosti do dojetja in logike, se v prispevku dokazuje, da je vzrok za izomorfizem genetičnega in lingvističnega koda ter podzavestni razvoj semiotičnih sistemov pri posameznikih po modelu genetičnega koda delovanje take predmiselne in predgovorne fiziološke strukture, kakor je z dejavnostjo zrcalnih nevronov podprto posnemanje. Bolj razvita gradnja in fonetična orodja v lingvističnem kakor v genetičnem kodu pa se razlaga s potrebo po boljšanju fonetičnih sistemov v kognitivnem procesu, v katerem se lingvistični kod uporablja bolj intenzivno kakor genetični kod.

OCENE IN POROČILA

TJAŠA JAKOP

NAREČJE Z LJUDSKO GLASBO IN PLESNIM IZROČILOM DEKANOV

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.14](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.14)

Suzana Todorović – Marino Kranjac, *Narečje ter ljudsko glasbeno in plesno izročilo v Dekanah z okolico nekoč in danes*, Koper: Libris, 2020

Velika dvorana Zadružnega doma v Dekanah je bila 3. oktobra 2020 polna: vsi sedeži so bili zasedeni, na odru pa so sedeli trije glasbeniki, godci, pripravljeni na nastop. V okviru krajevnega praznika so predstavili znanstveno monografijo *Narečje ter ljudsko glasbeno in plesno izročilo v Dekanah z okolico nekoč in danes* z gradivom, zbranim leta 1949 in dopolnjenim v letih 2016–2020. K uvodni besedi so povabili tudi oba recenzenta knjige – dr. Svanibora Pettana in dr. Tjašo Jakop –, ki sta predstavila knjigo vsak s svojega stališča. Kulturno obarvanega dogodka se je v imenu Mestne občine Koper z nagovorom udeležila tudi podžupanja Jasna Softić in krajanom čestitala ob njihovem prazniku ter dodala, kako pomembno je, da se vedno znova s ponosom spominjamo pokončnosti in požrtvovalnosti posameznikov, ki so ljubili svoj jezik, kulturo in domačo Istro. Proslavo je snemal kolektiv radia Ognjišče.

Avtorja dr. Suzana Todorović in Marino Kranjac sta s skupnimi močmi dopolnila zapise, jih interpretirala, razčlenila, uredila in povezala v zaključeno celoto glasbeno-plesnega in narečjeslovnega gradiva iz Dekanov in okolice od konca 19. stoletja do danes. V knjigi se na 387 straneh zvrstijo zgodbe, note in običaji s posebnim poudarkom na razvoju dekanskega narečnega govora, narečno besedje pa je pojasnjeno tudi v slovarčku narečnih in strokovnih izrazov. V knjigi najdemo zapisanih 73 pesmi s pripadajočimi melodijami, 14 plesnih melodij ali viž in tri inštrumentalne zapise.

Recenzentka Tjaša Jakop je za platnice monografije zapisala: »V pričujoči znanstveni monografiji sta uspešno združila znanje dr. Suzana Todorović, ena najprodornejših dialektologinj mlajše generacije in sistematična raziskovalka istrskih narečij, in Marino Kranjac, primorski glasbenik, eden od pionirjev preporda in popularizacije istrske ljudske glasbe. Zapiske o istrskih ljudskih običajih, glasbi in plesih, ki jih je leta 1949 v Dekanah in okolici zbral Radoslav Hrovatin s sodelavci, sta smiselno uredila, analizirala in komentirala ter dopolnila z izsledki lastnih terenskih raziskav. Gradivo in njegova interpretacija zajemata skupni istrski kulturni prostor, ki obsega tako hrvaško Istro kot tudi romanske kulturne in

jezikovne elemente, kar daje monografiji mednarodno razsežnost. Delo je dragoceno zlasti zaradi interdisciplinarnega pristopa, ki ne pušča ob strani ključnih zgodovinskih dogodkov in temeljnih dialektoloških spoznanj, temveč ljudsko izročilo severozahodne Istre sinhrono in diahrono obravnava in nas skozi besedo, glasbo in ples seznanja z identiteto tamkajšnjih ljudi.«

Tudi recenzent Svanibor Pettan ni skrival navdušenja nad objavo: »Znanstvena monografija je dragocen in edinstven dokument o terenskih raziskavah, ki so jih na širšem območju Dekanov po drugi svetovni vojni izvedle tako imenovane Orlove ekipe Slovenskega etnografskega muzeja. [...] Monografija prvič predstavlja omenjena gradiva v celoti in jih nadgrajuje z znanstveno-kritičnim pristopom, v katerem se odraža sinergija glasbenika-raziskovalca s temeljitim poznavanjem istrskega glasbeno-plesnega izročila in znanstvenice-dialektologinje.«

Kot dialektologinja cenim zlasti narečjeslovne zapise Suzane Todorović (to je že njena 13. znanstvena monografija), ki je s svojim terenskim delom že zbranemu dodala najnovejše narečno gradivo. Poglavlje terenski zapiski – 1. zvezek vsebuje tudi obsežen del o dekanskem govoru, ki omenja dialektologa Tineta Logarja; slednji je zbiral dekansko narečno gradivo na terenu že davnega leta 1955. Suzana Todorović je popisala vse samoglasnike in soglasnike: fonetično natančno in primerjalno-razlikovalno s starejšimi Logarjevimi zapisi.

Zapisi dr. Radovana Hrovatina, ki seveda ni bil dialektolog (bil je zadolžen za dokumentiranje tradicionalne glasbe in plesa), so poenostavljeni, nefonetični in marsikdaj poknjženi – namesto dvoglasnikov *iə* in *uə* je npr. zapisoval enoglasnik (*e* ali *o*), reduciran *a*-jevski polglasnik je zapisoval s samoglasnikom *a* ipd. Logar (1955) diftonga zapisuje *ie* in *uo* (*mīesəc* in *sriēda*; *mūoš* in *škūoda*), Suzana Todorović (2016) pa z *iə* in *uə* (*mīəsəc* in *s'riəda*; *'muəš* in *s'kuəda*). Sklepamo lahko tudi, da Hrovatin ni vedno poznal pomena narečnih besed; napačno je npr. sklepal, da je izraz *trapa* povezan s knjižnim *trapast*, domačini pa vejo, da *trapa* pomeni 'žganje'. Dodan je del z ledinskimi imeni, kjer izvemo, da si Dekančani pravijo *Pisjani* (porogljiv, čeprav etimološko napačen slovenski prevod Pasja vas za Dekane se je ohranil do danes), najdemo pa tudi narečne zapise imen zaselkov, hišnih imen ipd.

Uvodnim besedam na predstavitvi knjige oktobra 2020 v Dekanih je sledil pogovor (vodila ga je Ingrid Celestina iz založbe Libris) z avtorjema, ki sta pojasnila, na kakšen način sta združila znanja iz svojih področij in jih vključila v monografijo. »Monografija se posveča ljudskemu, jezikovnemu, glasbenemu in plesnemu izročilu Dekanov z okolico skozi čas in je zaradi področja raziskovanja na stiku slovenske kulture s hrvaško in italijansko zanimiva ne le za slovenske, ampak tudi za hrvaške in italijanske raziskovalce in poznavalce Istre,« je povedala Suzana Todorović, ob tem pa dodala, da gre za pomembno in pionirsko delo (na kar sta opozorila že recenzenta), saj je to prva monografska objava terenskih raziskav, ki so jih kmalu po drugi svetovni vojni izvedle t. i. Orlove ekipe, sestavljene iz sodelavcev Slovenskega etnografskega muzeja; ime so dobile po ravnatelju mu-

zeja dr. Borisu Orlu. (Vse druge raziskave na ozemlju slovenske kulture in jezika teh ekip še čakajo na morebitne objave in obravnave.)

V Dekanih in okolici je taka raziskava potekala od 5. septembra do 25. oktobra 1949, avtorja monografije pa sta se po 70 letih odpravila na teren, med domačine, ki ohranjajo svoje narečje, glasbo, plese, ljudske običaje. Marino Kranjac si je že pred desetimi leti skupaj z Dariom Marušičem prizadeval, da bi to dragoceno gradivo, ki je do danes ostalo neurejeno in neobjavljeno v integralni obliki, spravil v knjižno objavo. Zamisel mu je naposled uspelo udejanjiti v sodelovanju z dialektologinjo Suzano Todorovič, ki je leta 2016 že raziskovala dekanski (*pisjanski*) narečni govor in je lahko delo nadgradila tudi z dialektološko analizo dekanske govornice nekoč in danes.

Pri aktualnosti monografije je zanimivo prepletanje preteklih in sedanjih segmentov izročila, saj nekateri že tonejo v pozabo. Ravno zato so pri raziskavi sodelovali predvsem starejši vaščani, ki še pomnijo nekatere zapisane pesmi, plese in šege. Kot je ob tem povedal Kranjac: »Dekančani danes ne plešejo ravno pogosto tradicionalnega plesa *mafrine*, le nekateri starejši vaščani poznajo pesem *Vse dekanske devojčice* in druge ljudske pesmi, ki jih je zapisal Hrovatin leta 1949, opustili so tudi nekatere šege in izraze, vezane na tipično vaško življenje.« Medtem ko starejši vaščani še pomnijo stare plese, pesmi in navade, se mlajši večinoma identificirajo s splošno istrsko kulturo, za katero je značilno stapljanje navad različnih istrskih krajev in njihovih šeg.

Zanimivi so komentarji k svatbenim pesmim, predvsem o tem, kdaj so jih peli. Do današnjih dni se je večinoma pozabil namen petja pesmi *Dajte, dajte ubogajme*; to je bila daritvena pesem, ki so jo svatje (*ohcetàrji*) peli ob določenem času na poroki, ko so metali denar (*ófer*) na poročni kolač za pomoč oz. lažji začetek skupnega življenja novega para. Marino Kranjac je na predstavitvi razložil: »Danes redkokdo še ve, o čem govori sicer zelo priljubljena pesem *Dajte, dajte*. Govori o običaju, ko so na porokah v nekem trenutku rekli: *homo hitat na kolač*. Kolač je bil okrogel, na sredini z luknjo, v katero so metali denar za pomoč mladi družini.«

V knjigi pa lahko preberemo: »Po *manfrini* (tj. istrski ljudski ples severnoitalijanskega izvora) so peli svatbeno pesem, ki je bila del svatbenega praznovanja: ko je kuharica prinesla poročni kolač, so svatje pričeli prepevati pesem in v odprto koluča metati denar (*ofer*) za novoporočenca (zapis 1949).«

Številni komentarji pojasnjujejo okoliščine danega zapisa, podajajo ustrezne zapise narečnih besed in domačih imen ter vsebinske razlage in kritične opazke, ki sta jih avtorja dopisala na podlagi lastnih terenskih raziskav, kot npr. razlago narečnih besed *novica* in *rampin*.

Pesmim je dodana notografija, za katero je poskrbela tehnična urednica Urša Šivic (nekateri pesmi in notni zapisi so tudi korigirani s pomočjo najnovejših terenskih posnetkov oz. gradiva).

Monografija je izšla v sozaložništvu Krajevne skupnosti Dekani, Glasbeno-narodopisnega inštituta ZRC SAZU in založbe Libris, oblikoval pa jo je Peter Florjančič. Od 650 izvodov je vsako gospodinjstvo (oz. vsaka hišna številka) v Dekanih dobilo v dar po enega, kar je bila odločitev predsednice KS Dekani Ingrid Kocjančič. Knjiga je namenjena strokovnemu in laičnemu bralcu; z veseljem jo bodo uporabljali ljubitelji in izvajalce istrske glasbe (tako solisti kot pevski zbori in ostale glasbene zasedbe), dodani komentarji pa so odlični za morebitno odrsko postavitve folklornih skupin. Monografija lahko služi kot model obravnave ustnega, glasbenega in plesnega izročila, zato bo koristila tako etnomuzikologom in etnokoreologom, etnologom in kulturnim antropologom, folkloristom, dialektologom, zgodovinarjem in predstavnikom drugih humanističnih smeri.

Oba avtorja sta si bila enotna, da z beleženjem različnih segmentov nesnovne kulturne dediščine skozi čas ter z njihovim ustreznim ohranjanjem in vrednotenjem domačini in strokovnjaki – raziskovalci gradijo kulturne spomenike, brez katerih prihajajoče generacije ne bodo mogle graditi svojih. Napovedala sta tudi novo monografijo, ki bo plod že preverjenega uspešnega sodelovanja: čez kako leto nameravata na podoben način urediti gradivo iz raziskave, ki jo je Orlova ekipa leta 1950 opravila v Marezigah.

V SPOMIN

SLOVAROPISEC MARTIN AHLIN (1948–2020)

COBISS: 1.25

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.15](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.15)

Izmed nas in od nas je odšel dvakrat, obakrat zelo neopazno in tiho – kot je živel. Najprej iz našega delovnega kolektiva, inštituta za slovenski jezik, katerega del je bil vso svojo delovno dobo, v pokoj, drugič pa po bolezni, ki ga je iztrgala iz življenja.

Ljudi, kot je bil Tine, si lahko zapomnimo po za nas morda obstranskih in zanj ne velikih ljubeznih (pri njem je bila to sploh ne samo v oklepaju klasična glasba), nasploh pa po njihovem prispevku, ki je v konkretnem primeru kot da utopljen v kolektivno napisane knjige in v to, kar iz njih nastaja v digitalni dobi, ko smo dobili slovarje na disketah in cedejih: soustvaril jih je slovaropisec Martin Ahlin. Zdaj imamo do teh, ki so nastali na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in že prej na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, dostop na internetu. Slovar slovenskega knjižnega jezika 3–5 (1979–1991, bil je soavtor in je v slovarju zapisan kot urednik), pravila Slovenskega pravopisa (1990) in Sinonimni slovar slovenskega jezika (2016) skrivajo neopredeljene in neopredeljive dele Ahlinovega znanja in truda, z nenavadno izjemo v slovarskem delu Slovenskega pravopisa (2001), kjer so njegova gesla podpisana z glagolom kot besedno vrsto. Večina teh slovarjev je bila večkrat ponatisnjena in izdana.

Rodil se je 12. decembra 1948 v Ljubljani, kjer je leta 1967 maturiral in leta 1973 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani diplomiral iz slovenskega in angleškega jezika s književnostma. Za A-diplomsko nalogo »Tehnika širjenja v Pahorjevih romanih Vila ob jezeru in Parnik trobi nji« je prejel Prešernovo nagrado za študente.

Pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti oz. Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti je delal od 1. aprila 1974, ko je bil izvoljen najprej za asistenta v leksikološki sekciji inštituta za slovenski jezik, potem aprila 1984 za strokovnega sodelavca, novembra 1985 za višjega strokovnega sodelavca, novembra 1997 pa je dobil naziv specialist leksikolog oz. samostojni strokovni sodelavec specialist v humanistiki. Upokojil se je 5. aprila 2015, umrl pa veliko prezgodaj, 23. oktobra 2020, v Ljubljani.

Leta 1979 se je udeležil enomesečnega seminarja slovaškega jezika, literature in kulture v Bratislavi. Leta 1983 je bil imenovan za člana Jezikovnega razsodišča sekcije Slovenščina v javnosti pri Republiški konferenci Socialistične zveze

delovnega ljudstva, leta 1984 pa za člana revizijske komisije SAZU – SZDL za obravnavo Načrta pravil za novi slovenski pravopis, ki je takrat ravno izšel.

Iz njegove diplomske naloge izhaja literarnovedni prispevek Tehnika širjenja v Pahorjevem romanu Vila ob jezeru (Slavistična revija 22.3 (1974), 263–281).

Vse druge Ahlinove objave so jezikoslovne.

Velikokrat je navajan Ahlinov zgodnejši pregledni prispevek Povojna slovenska leksikografija (v: Leksikografija i leksikologija, ur. Drago Čupić, Beograd – Novi Sad, 1982, 3–9).

Z Branko Lazar, Zvonko Praznik in Jerico Snój kot sodelavkami je leta 2016 objavil obsežni Sinonimni slovar slovenskega jezika (z Jerico Snój kot urednico). Ta utečena delovna četverica je objavila še več prispevkov na temo sinonimije. Prvi od njih ima naslov Prislovi v sinonimnem slovarju (Jezik in slovstvo 50.2 (2005), 21–33). Prispevek »Slovaropisna strukturiranost leksikalne sinonimije v SSSJ« je izšel v publikaciji Jerice Snój Leksikalna sinonimija v Sinonimnem slovarju slovenskega jezika (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, 163–194). – Z istimi tremi soavtoricami je objavil predstavitev in kritiko druge izdaje Slovarja slovenskega knjižnega jezika iz leta 2014 (Jezik in slovstvo 59.4 (2014), 121–127).

Naslovi Ahlinovih krajših prispevkov, ki so v osemdesetih letih 20. stoletja izhajali v dnevniku Delo kot ugodno sprejete in zelo vplivne jezikovne izjave Jezikovnega razsodišča, so prepoznavna in takrat zelo aktualna jezikovnosvetovalna gesla, ki jih je oblikoval naš sodelavec:

1983: Ustopek; Poslovneži in malopridneži; »Artiljerija« za dekleta in žene; Polog ali depozit; Povedati in reči; Naročitelj in naročnik;

1984: Tujski turizem; Poslovalni jezik v Sloveniji; Hlačke pleničke; Otvoriti; Konj ali konjev?; Obdobje in razdobje; Uvoz in izvoz na avtocesti;

1985: Bolezen kruha; Prometna organizacija;

1986: Prodaja znanja in razprodaja slovenščine; Skrivnostni angiroidi;

1987: Kje Katzendorf bei Hoflein?; Kam z resursi?

Točnejša mesta teh objav so navedena v bibliografskem sistemu Cobiss in v publikaciji Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, in sicer v drugi in tretji knjigi, ki sta izšli v letih 1988 in 1998.

Delo za slovar Slovenskega pravopisa, ki je potekalo od pomladi 1990 do izida pravil in slovarja v eni knjigi leta 2001, je bilo slovaropisno razdeljeno na redaktorje po besednih vrstah (in z lastnimi imeni, ki jih v SSKJ-ju tako rekoč ni bilo), kot so jih slovaropisci prevzeli, in tako je Martin predstavil glagole, ki so za koga na videz pusti in nezanimivi. (SP 2001 je v slovarskem delu preveč oprt na SSKJ, v katerem je bila pravopisna problematika ob zadevno nihajočem

ponazarjalnem primeru z označevalnikom *neustaljeno* le nakazana.) Leta 1994 je Jože Toporišič v Slavistični reviji objavil teoretično podstavo slovarja novega Slovenskega pravopisa, ki je nakazovala izdatnost predstavitev slovnčnih in drugih podatkov, pri glagolu predvsem vezljivostnih. Primerjava napotkov iz zasnove z dejansko objavo v slovarskem delu SP 2001 kaže napredek pri slovaropisni izvedbi, kateri so botrovale leksikografske izkušnje z mislijo na uporabnika. Na tisoče glagolskih gesel je bilo tako pretvorjenih v slovnično in vezljivostno obvestilen slovarski sistem, ki še ni bil raziskovalno ovrednoten in ki z nazornostjo omogoča tudi strojno podprto obdelavo podatkov. To v slovarskih sestavkih skrito delo preminulega soavtorja slovarskega dela SP 2001 Martina Ahlina torej še čaka na strokovno dovolj radovedne naslednike. Tudi glede na SSKJ je glagol kot besedna vrsta v pravopisnem slovarju doživel izboljšano in bolj nazorno predstavitev: v SSKJ-ju so bile glagolske slovnične oblike večinoma skrite v uvodu, v pravopisnem slovarju pa so prešle v sama gesla, kjer jih najdemo in lahko beremo, in to v papirni ali elektronski obliki.

Izvedba teh slovaropisnih izboljšav pri glagolu v slovarskem delu SP 2001 je prispevek sodelavca Martina Ahlina – in predvsem po njej se ga bomo spominjali.

Peter Weiss

**AKADEMIK
PROF. DR. GORAN FILIPI
(1954–2021)**

COBISS: 1.25

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.27.1.16](https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.16)

Kot nekdanja Izolana sva se poznala dolgo. Vidim ga, še lasatega v poznih najstniških letih, ko še ni poznal svoje Stelle, kako se pred Ekremom ob izolski obali pogovarja s svojim prijateljem. Čez več let, sva se, ne vedoč za nadaljnjo pot drug drugega, kot mlada jezikoslovca začudena srečala leta 1987 na prvih Skokovih etimološko-onomastičnih srečanjih v Zagrebu in se nato srečevala na vseh nadaljnjih razen tistega v Pulju, ko me je na Ljubljano privezalo materinstvo, vse do devetih v Čakovcu leta 2018. Stalnico je včasih pretrgalo snidenje tudi na katerem drugem simpoziju ali pa korespondenca, ko je bilo treba vprašati glede kake besede, literature in česa drugega jezikoslovnega. V desetletjih stvano vez se je zato toliko globlje in boleče zarezala vest, da se je nenadoma, na petek zvečer, 8. 1. 2021, v njegovem domu v Medulinu Goranovo življenje ustavilo sredi dela in načrtov, ki jih je imel kot pred kratkim upokojeni profesor Filozofske fakultete Univerze Jurja Dobrile v Pulju.

Goran Filipi se je rodil 18. 1. 1954 v Zadru, osnovno šolo je obiskoval v Izoli, srednjo pa v Koprju. Leta 1979 je diplomiral iz italijanskega in angleškega jezika na Filozofski fakulteti v Zadru, leta 1985 magistriral v Dubrovniku, doktoriral pa na Filozofski fakulteti v Zagrebu leta 1991 s temo *Ornitonimija Istre*. Na Oddelku za italijanistiko Filozofske fakultete v Pulju je predaval od leta 1985, od leta 1998 do upokojitve 31. 9. 2019 kot redni profesor. Ob pedagoškem delu (leksikologija, etimologija, zgodovina italijanskega jezika, dialektologija) je bil aktiven tudi pri drugih fakultetnih dejavnostih in bil dva mandata tudi njen dekan. V letih 1994–2000 je kot gostujoči profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani predaval zgodovino italijanskega jezika, historično slovnico italijanskega jezika ter italijansko dialektologijo in etimologijo. V letih 2002–2012 je na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem v Koprju izvajal več italijanističnih in jezikoslovno širše zasnovanih predmetov, npr. Dialektologija Slovenije in sosednjih pokrajin, Evropski jeziki v stiku. Gostoval je tudi na drugih tujih univerzitetnih središčih (Videm, Rim, Padova, Bologna, Celovec, Gradec, Dunaj). Za rednega člana Hrvaške akademije znanosti in umetnosti je bil izvoljen leta 2012, potem ko je bil od leta 2008 njen dopisni član. Od leta 2019 je bil namestnik tajnika razreda za filološke znanosti in vodja akademijinega Zavoda za jezikoslovne raziskave in akademijinega projekta Jezikoslovna geografija Hrvaške v evropskem kontekstu.

Po družinskih vezeh je bil Goran Filipi razpet med Zadrom, Izolo in Puljem oziroma Medulinom, lahko je preklapljal med hrvaškim, italijanskim in slovenskim jezikom, zato je bilo verjetno kar samoumevno, da se je po ožji usmeritvi v italijanistiko in ob spodbudi globoko spoštovanega mentorja akad. prof. dr. Vojmirja Vinje kot romanist s srcem in dušo zapisal predvsem raziskovanju Istre, temu zanimivemu, a raziskovalno zelo zahtevnemu jezikovnemu in kulturnemu konglomeratu.

Prvi njegov znanstveni prispevek *Etimološki prikaz izbranih pojmov iz ribškega izrazja na slovenski obali* je izšel leta 1984 v slovenski reviji Slovensko morje in zaledje (v Kopru). Bolj kot tega pa poznejšega, iz leta 1986, z naslovom *Di alcune parole romanze prevenete del dialetto sloveno di Decani* 'O nekaterih predbeneških romanizmih slovenskega narečja kraja Dekani' (Radovi (Pedagoški fakultet u Rijeci. OOUR Znanstveno-nastavne djelatnosti Pula) 6, 134–138) danes lahko razumemo kot vsebinsko napoved težišča njegovega raziskovalnega opusa, v katerem se je posvečal dialektološkim, etimološkim in leksikološkim tematikam v okviru sodobnih in preteklih interferenc v Istri, s težiščem na njenem hrvaškem delu. Zagovarjal je tezo, da je nastanek istriotščine v okviru romanskih jezikov na območju današnje Furlanije, Istre in Dalmacije povezan s prihodom Slovanov, ki se je kot dva klina (prvi južno od Trsta in Milj, drugi v okolici Senja oziroma Vinodola) zarezal med romanske staroselce, jih razdelil na tri dele, ki so se zato v nadaljevanju razvijali po specifično svojih jezikovnih razvojih in jih danes identificiramo kot dalmatoromanski, istriotski in furlanski jezikovni sistem.

Zapušča zelo obsežen opus, a bo na popolno jezikoslovno bibliografijo treba počakati, da bodo vanjo vključene tudi posthumne izdaje, saj so po upokojitvi iz njega kar vreli novi in novi članki, je slišati. Tudi v tej številki Jezikoslovnih zapisov objavljamo prispevek, ki ga je v uredništvo revije poslal pred kratkim. Naj za sedaj zadostuje podatek iz hrvaškega sistema crosbi, da je januarja 2021 njegov opus obsegal 137 bibliografskih enot, od tega 104 članke, objavljene v revijah, monografijah ali zbornikih, 32 monografij in 1 uredništvo monografije. Goran Filipi je bil pesnik, občasno tudi prevajalec, in te številke zajemajo tudi ta njegov opus.

Če se osredotočim le na njegove jezikoslovne monografije, ki so, izvzemši delo *Betinska brodogradnja: etimologijski rječnik pučkog nazivlja* (Šibenik, 1997), vse posvečene prikazovanju predvsem leksikalnega stanja romanskih idiomov v Istri in njihovega medsebojnega prepletanja ter vsrkavanja v hrvaška in slovenska narečja tega območja, bi jih bilo mogoče razdeliti na tri večje sklope, in sicer na ornitonimskega, istroromunskega (morda kar romunskega) in istrsko romanskega. In vendar, kot je zapisal v predgovoru Betinske brodogradnje, »[o] va će mi knjiga vjerojatno ostati najdražom koju sam napisao«. Goran Filipi je bil namreč potomec betinske ladjedelniške družine Filipi, potomec Paška Filipija, ki se je leta 1745 s svojima sinovoma izselil iz Korčule in v Betini na otoku Murterju položil temelje prvi ladjedelnici na tem delu Jadrana.

Kot preučevalec romanskih govorov v Istri se je Goran Filipi še kako dobro zavedal minljivosti jezika, saj ji je bil v Istri lahko priča, zato je dobršen del

svojega delovanja posvetil terenskemu delu, da še zajame tisto, česar jutri mor-da ne bo več. Njegova doktorska disertacija *Ornitonimija Istre* je bila rezultat terenskega in etimološkega dela, ki je bilo za hrvaški del Istre objavljeno kot *Istarska ornitonimija: etimologijski rječnik pučkog nazivlja* (Reka, 1994), za slovenskega pa kot *Lexicon ornitologicum Histriae Slovenicae* (Koper, 1993). Ob ornitonimskem delu je postal izvrsten poznavalec poimenovalnih tipologij za posamezne ptiče, zato ga je na primer že dolgo mučila v slovanski etimologiji konsenzualno sprejeta razlaga, da je slavec svoje ime dobil po barvi perja, ki da ni posebej izstopajoča, v razmerju do drugih ptičev ni razlikovalna in zato tudi neprepričljiva, je večkrat opozarjal.

Ob akad. prof. dr. Augustu Kovačcu je bil edini preučevalec istroromunskega narečja, ki se govori na dveh manjših ločenih območjih, v Žejanah in Brgudu v Čičariji in južneje na Čepiškem polju, v preteklosti pa ga je bilo slišati na širšem istrskem območju, kamor so ga proti koncu 15. in na začetku 16. stoletja prinesli vlaški priseljenci iz Dalmacije. Plod tega dela je *Istrorumunjski lingvistički atlas = Atlasul Lingvistic Istroromân = Atlante linguistico istrorumeno* (Pulj, 2002) s *Kazali* (Pulj, 2004) in serija 6 od 10 načrtovanih knjig s skupnim naslovom *Istrorumunjske etimologije* (Pulj, 2017, 2011; Pulj – Koper, 2009, 2008, 2007, 2006). V njih je na 1256 straneh istroromunska leksika z izredno močnim čakavskim odtisom etimološko analizirana po pomenskih poljih, in sicer sorodstvene oznake; ornitonimi; zoonimi: poljske in gozdne živali, mikonimi, sodarska terminologija; entomonimi, kromonimi; dendronimi; eleonimi 'izrazi v zvezi z oljkami', ampelonimi 'izrazi v zvezi z vinsko trto'. Za slovenščino je gotovo zanimiv Goranov podatek, da je v Šušnjevici zabeležil *peštørne* 'dojilja', kar da je v istroromunščino najverjetneje prišlo s posredovanjem tržaško italijanskega *pèsterna* 'pestunja, varuška' kot izposojenke iz slovenskega *pèsterna* 'pestunja' (Goran Filipi, ustno). Pomemben stranski rezultat ukvarjanja z istroromunskim vprašanjem so bile po študiju romunskega jezika izdaje *Hrvatsko-rumunjskega rječnika* (Zagreb, 2001) in *Rumunjsko-hrvatskega razgovornega priručnika* (Zagreb, 2000; Zagreb – Pulj, 2000) ter *Ghid de conversate roman-croat* (Bukarešta, 2003), katerih soavtor je Florin Ionilă.

Z najtesnejšo sodelavko prof. dr. Barbaro Buršić Giudici je uresničeval projekt *Lingvistični atlas Istre* (kasneje z naslovom *Lingvistički atlas Istre i Kvarnera*), katerega pobudnik je bil že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja pokojni prof. dr. Pavao Tekavčić. Izpod njunih peres so nastajali posamezni lingvistični atlasi Istre, na podlagi gradiva diplomskih, magistrskih in doktorskih del njegovih študentov, ki ga je dopolnil z lastnim terenskim delom. Leta 1998 sta izdala *Istriotski lingvistički atlas = Atlante linguistico istrioto* (Pulj), katerega druga, popravljena in dopolnjena izdaja je izšla leta 2017 v Pulju in prinaša gradivo istriotskih narečnih točk Rovinj, Svetvinčenat, Bale, Vodnjan, Galizana, Fažana in Šišan, ki so bile dopolnjene še s kontrolnimi, s tremi hrvaškimi (Čabruniči, Valtura, Ližnjan) in eno istrobeneško (Pulj). Sledil je *Istromletački lingvistički atlas = Atlante linguistico istroveneto = Istrobeneški lingvistični atlas* (Zagreb – Pulj, 2012) s *Kazali* (Pulj,

2016) z istrobeneškimi narečnimi točkami Monjan, Buje, Brtonigla, Reka, Novigrad, Motovun, Brkač, Tar, Višnjan, Poreč, Vrsar, Kanfanan in Mali Lošinj ter s tremi kontrolnimi, od katerih sta dve čakavski (Funtana, Labin), ena pa slovenska (Nova vas nad Dragonjo). *Lingvistički atlas pomorske terminologije istarskih govora* = *Atlante linguistico della terminologia marinaresca delle parlate istriane* = *Lingvistični atlas pomorske terminologije istrskih govorov* (Zagreb – Pulj, 2013) prinaša pomorsko terminologijo 22 narečnih točk, ki združujejo hrvaške čakavske in čakavske govore, istrobeneške (tudi izolskega), istrijski točki in točko Peroj kot predstavnico črnogorskega infiltrata v Istri. Atlas torej podaja gradivo vseh v Istri še danes potrjenih idiomov. Zadnji v vrsti, ki zaključuje ta dolgoročni projekt, je *Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora* = *Atlante linguistico delle parlate ciacave istriane* = *Lingvistični atlas istrskih čakavskih govorov* (Pulj, 2019) s kar 50 narečnimi točkami, od katerih so 4 kontrolne. Ta skrbno načrtovani kolosalni opus ob istroromunskem atlasu – razen štokavskega infiltrata – prek arealne distribucije leksike predstavlja Istro v vsej njeni jezikovni raznolikosti in prepletenosti, od ostankov istrijske plasti, ki se je že dodobra izgubila v istrobeneščini, do čakavskih govorov, ki ob romaniziranih različnih starosti ohranjajo pomembne jezikovne podatke slovanskega izvora. Objavljeno gradivo je in bo ostal nespregledljiv čvrst temelj pri nadaljnjem preučevanju tega zanimivega mikroareala. Plod zadane naloge – Istro prikazati v njenem raznolikem jezikovnem bogastvu – je tudi priredba narečnega gradiva Slavka Kalčiča (1954–2012) z naslovom *Rječnik roverskih i okolnih govora* (Pazin – Zagreb – Pulj, 2014), ki jo je Goran Filipi pripravil v sodelovanju s svojim bivšim študentom Valterjem Milovanom.

Goran Filipi je bil pomemben soustvarjalec sodobne kroatistike, romanistike in slovenistike. Leta 2009 mu je Univerza na Primorskem (Koper) s podelitvijo nagrade glasnik znanosti izkazala čast in hvaležnost za njegov prispevek pri nastajanju in utrjevanju poti te primorske ustanove, tudi njenega nekdanjega Znanstveno-raziskovalnega središča, v okviru katerega je v Inštitutu za jezikoslovne študije nastajal pomemben slovenistični projekt *Narečni atlas slovenske Istre in Krasa*, ki žal nikoli ni zagledal luči sveta. Bil je pomembna gonilna sila pri realizaciji mednarodnih znanstvenih sestankov *Slovenski dialekti v stiku* v organizaciji Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru. Romunska Asociația Răsăritul Românesc Chișinău mu je leta 2017 podelila diplomo odličnosti (*diplom de excelență*). S priznanjem za življenjsko delo, posvečeno etimologiji in romansko-slovanskemu jezikovnemu prepletanju v Istri se mu je leta 2018 zahvalila njegova matična Univerza Jurja Dobrilega v Pulju.

Globoko predan svojemu znanstvenemu poslanstvu je Goran Filipi ostajal oseba s poslušom za sočloveka. To je dandanes že izjemno redka vrлина, ki so je bili v veliki meri deležni tudi njegovi bivši študenti, ki jih je že kar z očetovsko skrbjo in ponosom uvajal in spremljal na njihovi jezikoslovni poti.

SEZNAM SODELUJOČIH

- Mislav Benić** Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb, Hrvaška
mbenic@ihjj.hr
- Metka Furlan** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
metka.furlan@zrc-sazu.si
- Tjaša Jakop** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
tjasa.jakop@zrc-sazu.si
- Mojca Kompara Lukančič** Univerza v Mariboru
Fakulteta za varnostne vede
Kotnikova 8, SI-1000 Ljubljana *in*
Fakulteta za turizem
Cesta prvih borcev 36, SI-8250 Brežice
mojca.kompara@um.si
- Tatjana Leontjeva** Уральский федеральный университет имени первого
Татьяна Леонтьева Президента России Б. Н. Ельцина
RU-620002, Россия, Екатеринбург, ул. Мира, 19, Rusija
leotany@mail.ru
- Irina Makarova Tominec** Univerza na Primorskem
Fakulteta za humanistične študije Koper
Titov trg 5, SI-6000 Koper
irina.mt@fhs.upr.si
- Majda Merše** Zapoge 39, SI-1217 Vodice
majda.merse@guest.arnes.si
- Matej Meterc** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
matej.meterc@zrc-sazu.si
- Valerij Mokijenko** Санкт-Петербургский государственный университет
Валерий Мокиенко RU-199034, Россия, Санкт-Петербург, Университетская
наб., д. 7–9, Rusija *in*
Уральский федеральный университет имени первого
Президента России Б. Н. Ельцина
RU-620002, Россия, Екатеринбург, ул. Мира, 19, Rusija
mokienko40@mail.ru

Mihail Osłon Instytut Języka Polskiego PAN
Михаил Ослон al. Mickiewicza 31, PL-31-120 Kraków, Poljska
 neoakut@gmail.com

Sergej Popov Харьковский национальный университет
Сергей Попов имени В. Н. Каразина
 Кафедра русского языка
 UA-61022, площадь Свободы, 4, город Харьков, Ukrajina
 sl.popov@yahoo.com

Edita Spahić Univerzitet u Sarajevu
 Prirodno-matematički fakultet
 Zmaja od Bosne 33–35, BH-71000 Sarajevo,
 Bosna in Hercegovina
 edita.spahic@yahoo.com

Tatjana Šalajeva Институт славяноведения РАН
Татьяна Шалаева RU-119991 Россия, Москва, Ленинский проспект, 32-а,
 Rusija
 koulkuk@gmail.com

Peter Weiss Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
 in umetnosti
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
 peter.weiss@zrc-sazu.si

Maria Wtorkowska Univerza v Ljubljani
 Filozofska fakulteta
 Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
 mariazofia.wtorkowska@ff.uni-lj.si

Agnieszka Zatorska Uniwersytet Łódzki
 ul. Pomorska 171/173, PL-91-404 Łódź, Poljska
 agnieszka.zatorska@uni.lodz.pl

Navodila avtorjem

Jezikoslovni zapiski so revija Inštituta za slovenski jezik Franca Ramovša ZRC SAZU, slovenska znanstvena **jezikoslovna revija, ki izhaja dvakrat na leto**, na začetku pomladi in na začetku jeseni. Poleg delavcev inštituta so k sodelovanju vabljeni tudi drugi domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovenskih jezikov. Uredništvo k pisanju posebej spodbuja mlade raziskovalce in raziskovalke.

Največji obseg člankov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredništvom tudi več. Poročila naj bi obsegala do 5, recenzije, predstavitve ali kritike jezikoslovnih del pa do 10 strani. Izvirna besedila je treba oddati uredništvu v programu Word in v pisavi Times New Roman ali 00 ZRCola (velikost 10 pik); ta je priporočena za posebne jezikoslovne znake, dobiti pa jo je mogoče v okviru zastojnega vnašalnega sistema ZRCola na spletni strani <http://ZRCola.zrc-sazu.si> ali na urednikovem e-naslovu peter.weiss@zrc-sazu.si. Besedila naj bodo oddana v elektronski obliki po e-pošti, tistim s posebnimi jezikoslovnimi znaki pa naj bo priložena tudi datoteka v obliki PDF.

Vsi prispevki imajo na začetku slovenski in angleški izvleček s po do 5 vrsticami in do 5 ključnimi besedami. Povzetek pri razpravah in člankih v obsegu do 15 vrstic je pri slovenskih prispevkih objavljen v angleščini, pri neslovenskih prispevkih pa v slovenščini; oddate ga lahko v jeziku prispevka. Pri navajanju objav v literaturi naj se avtorji po možnosti ravnajo po prejšnjih objavah v Jezikoslovnih zapiskih.

Prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo. Pri dvojnem slepem recenziranju sodelujejo tudi zunanji recenzenti. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih upoštevajo.

Uredniški odbor Jezikoslovnih zapiskov si pri pripravljanju revije želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce revije ter vse zainteresirane, da pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino revije ter z delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v rubriki Odmevi.

Razprave in članki

- Goran Filipi** Ornitoni u Habledićevu *Dikcionaru*: divlje (šumske) ptice
Majda Merše Enostavčne povedi v Katekizmu in Abecedniku (1550)
Primoža Trubarja
Matej Meterc Aktualna raba in pomenska določljivost 200 pregovorov
in sorodnih paremioloških izrazov
Irina Makarova Tominec Težave pri usvajanju ruskega besedja in novi rusko-slovenski
slovar za začetnike
Maria Wtorkowska Tvorjenje poimenovanj za ženske nosilke poklicev, nazivov
in funkcij v poljščini in slovenščini
Agnieszka Zatorska *Obleka perunikove barve*: nazwy kolorów w słoweńskim
przekładzie powieści „Rodzina Połanieckich” Henryka
Sienkiewicza
Mojca Kompara Lukančič Jezikovne kompetence v angleščini pri študentih,
univerzitetnih profesorjih in podpornem osebju
Mislav Benić Bezličnost i srodne pojave: osnovni problemi
Edita Spahić Mikrotoponimija jugoistočnog dijela općine Plav
Татьяна Леонтьева – Соседи и соседство в восточнославянской паремииологии:
Валерий Мокиенко сопоставительный анализ
Татьяна Шалаева Протетические согласные на лингвистической карте
и в этимологии
Михаил Ослон Ещё один довод в пользу восходящего контура
праславянского старого акута
Сергей Попов Когнитивно-эволюционное исследование причин
сходств и различий между генетическим кодом
и лингвистическим кодом, а также отдельными
семиотическими системами

Ocene in poročila

- Tjaša Jakop** Narečje z ljudsko glasbo in plesnim izročilom Dekanov

V spomin

- Peter Weiss** Slovaropisec Martin Ahlin (1948–2020)
Metka Furlan Akademik prof. dr. Goran Filipi (1954–2021)

